

el-Mâtürîdî
Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944)
(Çev. S. Kemal Sandıkçı) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020
c. 12; s. 424; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-70017-1-9
1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 12

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

FÂTIR SÛRESİ

YÂSÎN SÛRESİ

SÂFFÂT SÛRESİ

SÂD SÛRESİ

ZÜMER SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: XII

(Fâtır, Yâsîn, Sâffât, Sâd, Zümer)

Çeviren
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

[§]FÂTIR SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا
اُولٰٓى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَز۪يدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ
اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾

1. "Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kādirdir."

[Hamd Kelimesinin Anlamı]

Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur. Kur'ân-ı Kerim'de "elhamdü lillâhi" (الحمد لله) lafzının belirtildiği her yerde, arkasından mutlaka Cenâb-ı Hakk'ı yüceltme anlamına gelen ve O'nun şanını ululayan bir ifade gelir. Allah, insanların kendisine şükür ve senâ etmeleri gerektiğini bildirmek için yaratılanlara lütfettiği nimetleri hatırlatır. Meselâ burada, **hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur** buyurmaktadır. Buna benzer başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hamd, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur"[2], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[3], "Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki,) kuluna kitabı indirmiştir"[4], "Çocuk edinmeyen Allah'a hamdederim"[5].

---

1 Fâtır sûresi, içinde melekler zikredildiği için Melâike sûresi diye de anılan bir sûredir ve Mekke'de nâzil olmuştur. Melâike sûresi kırk beş âyettir.

2 Sebe, 34/1.

3 el-En'âm, 6/1.

4 el-Kehf, 18/1.

5 el-İsrâ, 17/111.

Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerim’de, kendisi için hamd kelimesini belirttiği her yerde, hemen arkasından Allah’ı tâzim etmeyi, O’nun şanını yüceltmeyi, O’na senâ ve şükretmeyi gerektiren şeyleri toplamıştır; bunu da bahsettiği lütuflarından dolayı kendisine övgüde bulunmayı ve şükretmelerini yaratılanlara öğretmek için yapmıştır. *Yardım Allah’tandır ve bunları yapmaya da ancak O’nun gücü yeter.*

[Fâtır Kelimesinin Anlamı]

8 **[§]Gökleri ve yeri yoktan vareden.** Bazıları şöyle dedi: “Fâtır” kelimesi, ilk ortaya çıkaran, ilk vareden demektir; bu, yazarlardan biri olan İbn Kuteybe’nin[6] sözüdür[7]. İbn Abbâs’ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, “gökleri ve yeri yoktan vareden” cümlesinde geçen “fâtır” kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyordum, tâ ki iki bedevînin bir kuyu hakkında tartıştıklarına şahit oluncaya kadar, onlardan biri; onu ben varettim (أنا فطرتُها), yani o kuyuyu ilk olarak ben ortaya çıkardım, demişti. İşte o zaman fâtır kelimesinin ne anlama geldiğini anladım[8].

Fâtır kelimesi yarmak anlamına da gelir, yani bütün gökleri tek bir unsurdan (tekillikten) yarmıştır. Yeryüzü de öyledir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “Gökyüzü yarıldığında”[9]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: “Tohumu ve çekirdeği çatlatan şüphesiz Allah’tır”[10], yani onları yaran Allah’tır. Allah’a nispet edilen “şak” (الشَّقّ), “fatr” (الفَطْر), “ca’l” (الجَعْل) ve benzeri bütün kelimeler, yaratmak anlamına gelir. Nitekim şöyle buyurdu: **Melekleri elçiler yapan Allah**… Lafızları farklı olmakla birlikte bütün o kelimeler, yaratmak mânasına gelir, yani, Allah onların hepsinin yaratıcısıdır. Yaratmak (الخلق) kelimesinin aslı sözlükte takdir etmek (belirlemek) demektir, yarattım denince, belirledim mânası kastedilir. Nitekim Kisâî[11] de şöyle dedi: “Fatr” kelimesi Arapça’da

---

6 O, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî’dir, (ö. 276/889); önde gelen edebiyatçılardan ve çeşitli sahalarda eser veren musanniflerdendir. Edebiyatla ilgili eserleri yanında tefsir, hadis, siyaset ve diğer alanlarda da kitaplar yazmıştır (bk. İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 85-86; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 15; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, II, 143-147; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, III, 42-44.

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 151.

8 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, IX, 175; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, XI, 304; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XII, 249.

9 el-İnfitâr, 82/1.

10 el-En‘âm, 6/95.

11 O, Ebu’l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillah b. Osman el-Esedî el-Kisâî’dir, (ö. 189/805); dil, nahiv ve kırâat imamıdır. Yaşadığı dönemdeki edebiyatçılarla birlikte pek çok haberleri vardır. Azımsanmayacak kadar da eser kaleme almıştır (bk. İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 72-73; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 403; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, II, 256-274).

yarmak anlamına gelir; buna göre âyet, bir gökten yarıp yedi gök vareden ve yerden de aynısını vareden[12] mânasına gelir. Bir hadiste de şöyle söylenmiştir: "Nihayet ayakları yarıldı ve kanadı"[13].

[Meleklerin Elçiliği ve Kanatları]

[§] Melekleri elçiler kılan. Bu beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın bütün melekleri elçi yaptığını ifade etmektedir. Eğer böyle ise, sanki meleklerden her biri, yaratılanların ve kulların işlerinden biri için görevlendirilmiş demektir. Eğer cümle bir kısım melekler mânasına geliyorsa, o zaman âyeti şöyle yorumlamak gerekir: Meleklerden bazılarını elçi kıldı yahut melekler içinde elçilikle görevlendirilenler vardır. 9

Sonra Cenâb-ı Hak meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı olduklarını ve onlarla uçtuklarını haber vermektedir. Onlar, iki kanatla uçan kuşlar gibi değildirler, şayet kuşlara bir veya iki kanat daha eklenseydi, bu onların uçmalarını engellerdi, tıpkı fazla parmağın âdemoğlunu bazı işleri yapmaktan engellemesi gibi; fazla parmağı olması onun daha fazla şeyler yapmasına yaramıyor, aksine daha az şey yapmasına sebep oluyor. Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirtmiş olduğu meleklerin çok kanatlı olmaları ise, onların uçmalarına engel olmuyor, aksine güçlerini, uçma kudretlerini arttırıyor.

Sonra şöyle buyurdu: **O dilediği kadar fazlasını da yaratır.** Bazıları şöyle dedi: Allah meleklerden dilediğine dörtten fazla kanat da verir. **Kuşkusuz Allah her şeye,** yani kanatları ve daha fazlasını yaratmaya da **kādirdir.** İsrâfîl aleyhisselâmın altı[14], Cibrîl aleyhisselâmın ise altı yüz kanadı olduğu[15]

---

12 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır" (et-Talâk, 65/12).

13 Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Allah'ın elçisi (s.a.) geceleyin kalkar, ayakları yarılıncaya kadar kıyâmda dururdu. Âişe; Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığı halde neden böyle yapıyorsun? diye sorduğunda Resûlullah (s.a.) şu cevabı verdi: "Şükreden bir kul olmayı istemeyeyim mi?" Hz. Peygamber yaşlanıp kilo aldığında namazını oturarak kılıyor, rükûya varmak istediğinde kalkıyor, kırâatini yapıyor, sonra rükûya gidiyordu (Buhârî, "Tefsîr", 48/2, "Teheccüd", 6; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* "Sıfatu'l-münâfikîn", 81).

14 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak Süyûtî'nin Abdulah b. Hâris'ten şöyle bir rivayeti vardır: Hz. Âişe'nin (r.a.) yanında idim, Kâb (r.a.) da orada idi. Bir ara Kâb, İsrâfîl aleyhisselâmdan söz etti. Hz. Âişe (r.a.) de, bana İsrâfîl aleyhisselâmdan bahset, dedi. Kâb şöyle dedi: Onun dört kanadı vardır, iki kanadı ile havada uçmaktadır, bir kanadı ile giyinmektedir, bir kanadı da omuzundadır. Kulağında da kalem vardır, vahiy geldiğinde kalem yazar, melekler de okurlar. Onun altında sûr meleği vardır, o dizlerinden birini yere koymuş, diğerini dikmiş, sûru ağzına koymuş, sırtını bükmüş, bir tarafını İsrâfîl'e yaslamış ve sûra üfürmek üzere kanatlarını toplamış vaziyettedir (*ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 707).

15 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 320.

rivayet edilmiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cibrîl aleyhisselâm Resûlullah'a (s.a.) altı yüz kanatlı olarak gösterildi[16]. **O dilediği kadar fazlasını da yaratır** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında bazıları, güzel sesi yaratır dedi, bazıları da güzel saçlar yaratır dedi. Ancak daha çok kanatlar yarattığına dair yorum daha doğru ve maksada daha yakın gibidir. **Kuşkusuz Allah her şeye kādirdir,** yani daha çoğunu yaratmaya da, yoktan varetmeye de kādirdir, hiçbir şey O'na zor gelmez.

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

10 [§]***2. "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz. Mutlak izzet ve derin hikmet sahibi olan O'dur."***

[Allah'ın Kudreti ve Sahte Tanrıların Acizliği]

Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur; İbn Abbâs (r.a.) buradaki rahmet kelimesine âfiyet mânasını verdi. Katâde[17] de hayır anlamını verdi[18]. Mukātil[19] ve diğerleri de rızık anlamı verdiler[20]. Nitekim Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan…"[21] Burada kastedilen mâna rızıktır. Ancak bu konudaki

16 Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 320.

17 O, Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî'dir (ö. 117/735); müfessir ve muhaddistir. Anadan doğma kördü. Arapça'da, lügatta, eyyâm-ı Arap ve neseb ilminde devrinin otoritesi idi. Kaderci görüşlere sahipti, hadiste tedlis yapardı (bk. Yâkūt el-Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ*, XVII, 9-10; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, IV, 85-86; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 92-93).

18 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIX, 328.

19 O, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî el-Mervezî'dir (ö. 150/767). Aslen Belhli'dir, oradan Basra'ya göçtü, sonra Bağdat'a gitti, orada tahdis etti, Basra'da vefat etti. O, metrûku'l-hadîs olmakla nitelenir. Mücâhid, Atâ ve Ebû İshak es-Sebîî'den rivayet etti, kendisinden de Bakıyye b. Velîd el-Hımsî, Abdürrezzâk b. Hammâm es-Sanʿânî, Haramî b. Umâre ve Ali b. Caʿd rivayet ettiler. Çok eser kaleme almıştır (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, V, 255-257; Dâvûdî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, s. 520-521).

20 Bunu İbn Ebû Hâtim, Süddî'ye nispet ederek rivayet etmiştir (İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, X, 317).

21 "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!" (el-İsrâ, 17/28).

yorumların hepsi aynı anlama gelir; çünkü hayır kelimesi, rızkı da, âfiyeti de içine alır. Aynı şekilde âfiyet kelimesi de onlardan her birini içine alır. Bazıları âyete, bol rahmet ve yağmur anlamı verdi; bu da belirttiğimiz gibidir, onların hepsi neticede aynı mânaya gelir.

Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kâfirlerin Allah'ı bırakıp tanrı diye inandıkları putlara tapmakla ne kadar beyinsizce davrandıklarını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Hiç şüphesiz siz de biliyorsunuz ki, taptığınız putların size herhangi bir fayda vermeye veya hayır getirmeye, sizden bir zararı veya kötülüğü defetmeye güçleri yoktur, buna rağmen onlara nasıl tapıyorsunuz? Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "De ki: Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi?"[22] Onların bunu önleyemeyeceklerini kendileri de bi-
liyorlardı, [§]bütün bunlara muktedir olan Allah'tır. Öyle iken, Allah'ı bıra- **11**
kıp onlara tapmayı nasıl kabul edebiliyorsunuz? Yahut [ikincisi] Allah şöyle söylemektedir: Allah'ı bırakıp tapmış olduğunuz o putların rızkınızı veremeyeceğini siz de biliyorsunuz, nitekim onlardan rızık istemiyorsunuz, onların daha önce size vermiş oldukları bir rızık da yoktur. İnsan bir varlığa ancak sözünü ettiğimiz yararlardan birini elde etmiş olduğu için tapar; ya ondan bir nimet almıştır veya bir hayır görmüştür veyahut bir fayda elde etmiştir yahut da kendisinin bir sıkıntısını gidermiş veyahut bir kötülüğü defetmiş veyahut da neticede ondan fayda beklemektedir. Bunlardan hiçbiri putlardan elde edilemeyeceği, bunların hepsi ancak Allah'tan geldiği halde yine de onlara nasıl taparsınız? Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz"[23].

[Nimetler Karşısında Müminlerin Durumu]

Allah insanlar için bir rahmet açarsa. Bu beyan, kâfirlere yöneliktir. Bu cümlenin müslümanlara yönelik olduğu düşünülürse, o zaman iki şekilde yorumlanır: Birincisi, âyet müminlerin, yaratılanlardan beklentilerini kesmekte,

---

[22] "De ki: 'Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?'" (ez-Zümer, 39/38).

[23] el-Ankebût, 29/17.

onların sahip oldukları imkânlardan ümitlerini bitirmektedir. Allah’tan başka kimseden bir şey beklememelerini, O’ndan başka kimseden korkmamalarını söylemekte, her şeyi Allah’tan beklemelerini emretmekte, bütün bunlara insanların değil Allah’ın sahip olduğunu ifade etmektedir.

İkincisi, Allah rızkın çalışmak ve sarıldıkları birtakım sebepler sayesinde geleceği anlayışını kesmekte, çalışmayı kulluğun gereği olarak kabul etmelerini ve rızkın Allah’ın bir lütfu olduğunu bilmelerini emretmektedir.

[**Mûtezile’nin Görüşleri ve Allah’ın Verdikleri Karşısında Kulun Durumu**]

Bu âyet-i kerîme aynı zamanda Mûtezile’nin aleyhine bir delil niteliğindedir. Onlar diyorlar ki: Allah rahmet kapısını açarsa kulun onu kısmaya gücü yeter, kısarsa da açmaya gücü yeter. Çünkü onlar şunu iddia ediyorlardı: Al-
12 lah bir kulun ecelini tayin ettiği, [§]ve o süre zarfında yaşamasını ve rızkını vermeyi de garanti ettiği halde, düşmanlarından biri gelip onu öldürdüğünde, hayat süresini doldurmamış ve rızkını da tam olarak almamış olmaktadır. Onların iddialarına göre işte bundan dolayı insan, Cenâb-ı Hakk’ın garanti etmiş olduğu rızkını tam alamamakta, O’nun tayin ettiği hayat süresini de dolduramamaktadır[24].

İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında âyet “mâ yeftehillâhu ale’n-nâsi min rahmetin” (ما يفتح الله على الناس من رحمة), yani Allah’ın insanlara açtığı rahmet şeklindedir.

Mutlak izzet ve derin hikmet sahibi olan O’dur. Bu ilâhî kelâmı daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[25].

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

---

24 “Bu âyet, Mûtezile’nin aleyhine delildir. Çünkü âyet-i kerîmede Allah, insan için açtığı rahmeti kullardan hiçbirinin kısmaya, kıstığını da açmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini haber vermektedir. Onlar ise diyorlar ki: Allah’ın insan için açtığı rahmeti kul kısmaya, O’nun kıstığını da açmaya kādirdir. Çünkü onlar iddia ediyorlar ki, Cenâb-ı Hak kul için bir ecel tayin ediyor ve o ecel vakti gelinceye kadar yaşayacağını, rızkını da tam olarak alacağını garanti ediyor, fakat düşmanlarından biri gelip onu, eceli dolmadan ve rızkını da tam olarak almadan iradesi dışında öldürüyor. Böylece Allah’ın onun için açmış olduğu rızkı almasını engelliyor, ecelini de tamamlamasına mani oluyor” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 621a).

25 Meselâ bk. el-Bakara, 2/129; en-Nahl, 16/60; el-Ankebût, 29/26.

3. "Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?"

Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? Bu ifade sanki önceki cümlenin sılası gibidir[26]. Sonra bu âyet her ne kadar zâhirde soru cümlesi ise de gerçekte ispat ve kabul anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O şöyle söylüyor: Size rızık verenin, o taptığınız putlar değil, Allah olduğunu hiç şüphesiz siz de biliyorsunuz.

O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz? Yani O'ndan başka tanrı bulunmadığı halde, putların O'nun ortakları ve tanrı oldukları, Allah katında size şefaat edecekleri ve onlara tapmanızın sizi Allah'a yaklaştıracağı iftirasını ve yalanını söylemenizin sebebi nedir? Size bunu söyleten kitap mı, yoksa peygamber midir? Halbuki siz kitaba ve peygambere inanmıyorsunuz! Öyleyse neden haktan döndürülüyor ve yalanlıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾

4. "Sana yalancı diyorlarsa (bilesin ki) ***senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir. Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir."***

[Bütün Peygamberler Yalancılıkla Suçlandı]

Sana yalancı diyorlarsa (bilesin ki) senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir. Mâlumdur ki onlar, "Allah'tan başka yaratıcı var mı?"[27] meâlindeki âyeti ve "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz"[28] anlamındaki ilâhî kelâmı
yalanlamıyorlardı. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı olmadığını, [§]Allah'ın 13
açtığı rahmeti O'ndan başka kimsenin kısamayacağını ve O'nun kıstığını da

26 Şârih şöyle dedi: "Cenâb-ı Hakk'ın 'Size gökten ve yerden rızık veriyor' meâlindeki âyeti, sanki 'Allah'tan başka yaratıcı var mı?' cümlesinin sılası gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 621a).

27 Fâtır, 35/3.

28 Fâtır, 35/2.

kimsenin açamayacağını onlar da biliyorlardı. Fakat onların inkâr ettikleri haber ancak Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine peygamber olarak gönderilmesine idi yahut Allah'tan ona şu şekilde vahiy gelmesine yahut da öldükten sonra dirileceklerine dair idi. Onlar yukarıda söylediğimizi değil, bunlara benzer haberleri yalanlıyorlardı.

Bu âyet aynı zamanda insanların kendisini yalancılıkla itham etmelerine sabretmesi için Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.) gelen bir teselli anlamı taşımaktadır, ilk defa yalancılıkla itham edilen kişinin kendisi olmadığını bildirmektedir. Aksine daha önce geçen peygamber kardeşleri de, Allah'tan gelen emri kavimlerine haber verdiklerinde yalancılıkla itham edilmişler, ama onlar buna sabır göstermişlerdi. Sen de sabret! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Azim ve kararlılık sahibi (ulü'l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme"[29]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir. Bütün işlerin tedbir ve idaresi neticede Allah'a dönecektir. Yani bu hususta yaratılanlarda tedbir ve idare gücü yoktur. Yahut şöyle yorumlanır: Yapılanlar hakkında hüküm vermek Allah'a dönecektir, onlar hakkında hükmü Allah verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir"[30]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾

5. "Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın."

Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Bütün müfessirler **Allah'ın verdiği söz gerçektir** cümlesine ölümden sonra dirilmek haktır, yeniden dirilmek kesinlikle gerçekleşecektir mânasını verdiler. Bu cümle, itaatlere sevap verme vâdi ve kötülükleri cezalandıracağı tehdidi haktır, bunlar mutlaka olacaktır anlamına da gelebilir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

---

29 el-Ahkāf, 46/35.

30 eş-Şûrâ, 42/10.

[Müminin Dünyaya Bakışı Nasıl Olmalıdır?]

Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin mânası şöyledir: Dünya hayatı sizi âhiret hayatınızı hatırlamaktan alıkoymasın! Yahut dünya hayatı size âhiret hayatını unutturmasın! Yoksa dünya, hakikatte kimseyi aldatmaz. Ayrıca dünya oyun ve eğlence de değildir, çünkü dünya âhiret için bir azık ve ona ulaşma vesilesi kılınmıştır. Durum böyle olunca dünya ne oyun, ne eğlence ve ne de aldatan olur! [§]Ancak dünyada **14**
bulunan insanlar, dünyanın niçin yaratıldığından ve neden varedildiğinden gafil oldukları için aldanırlar. Söylediğimiz gibi dünya, âhiret için bir azık ve ona ulaşma vasıtası olarak yaratılmıştır. Dünyayı âhiret azığı ve âhirete ulaşma vesilesi görmeyen, ona yaratılış gayesinin dışında bir anlam yükleyen için -o da hayatın dünya hayatından ibaret olduğunu ve ebedî olarak devam edeceğini zannetmek- dünya oyun ve eğlencedir, onun âhiret için değil kendisi için yaratıldığını düşüneni de dünya aldatır. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler"[31]. Cenâb-ı Hak gönderdiği sûrenin, iman ehlinin imanını, kâfirlerin ve münafıkların da kötülüğünü ve körlüğünü arttıracağını haber vermektedir. Hakikatte ise sûre, kimsenin kötülüğünü ve körlüğünü arttırmaz; çünkü Allah Kur'ân'ı nur olmakla, hidâyet, rahmet ve burhan diye nitelemiştir. Ancak ondan yüz çeviren, onu yalanlayan ve onu reddeden kişi için Kur'ân körlük ve kötülük sebebi olur. Kur'ân'ı benimseyip kabul eden, onu yücelten ve âyetlerine boyun eğen kişi için ise nur, hidâyet ve rahmet olur.

Buna göre dünyayı, dünyanın nimetlerini ve lezzetlerini, dünyanın yaratılış ve var oluş gayesinin dışında gören kişi için dünya oyundur, eğlencedir ve aldatandır. Aksine eğer dünya kötülenmesi yerine yaratılış gayesi istikametinde övülse, gerçek ve doğru olurdu; çünkü Allah dünyanın nimetlerini güzel, hayırlı ve faydalı diye nitelemiştir. Güzel ve hayırlı olanın kötülenmesi ise caiz değildir. Aksine orada yaşayanlar kötülenmeyi hak ediyorlar, çünkü onlar yaratılış gayesinden gafil oldukları ve dünyayı yaratılış amacının dışına çevirdikleri için aldanmışlar ve onu yaratılış gayesinin dışında başka amaçlar için kullanmışlardır.

[§]Buna göre zenginliği, refahı, sağlık ve selâmette olmayı yermek caiz **15**
değildir, çünkü bütün bunlar Allah'ın insanlara lütfettiği nimetlerdendir. İnsanların da bu nimetlere karşılık Allah'a şükür borçlu olduklarını düşünmeleri

31 et-Tevbe, 9/124.

ve o borçlarını ödemeleri gerekir. Aynı şekilde izzet, şeref, övgü ve benzeri konumlar da böyledir, bunlardan dolayı insanın yerilmesi gerekmez, aksine izzet ve şerefin nerede olduğunu bilmeyenlerin kötülenmesi gerekir. İzzet ve şeref, ancak Allah'a itaatte ve O'na kulluktadır, O'na isyan etmekte değil! O insanlar ise izzet ve şerefin ne olduğunu bilmedikleri için Allah'a isyan etmeye izzet ve şeref adını verdiler. Aynı şekilde güzel övgü de öyledir; insanın böyle bir övgüden dolayı da Rabb'ine hamdetmesi, işlediği kötülükleri ve rezillikleri insanlardan gizlediği ve bu sayede insanlar kendisini övdükleri için de Allah'a şükretmesi gerekir; eğer yaptıkları ortaya çıksaydı insanların onu övmeleri ve saygı duymaları şöyle dursun, herkes ondan uzaklaşıp giderdi. Hâsılı isyanlarını ve rezilliklerini örttüğü için de insanın Rabb'ine şükretmesi gerekir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

O aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın. Buradaki "ğarûr" (الغَرور) kelimesinden maksat şeytandır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Şeytan, Allah hakkında sizi kandırmasın! Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **o aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Allah'ın Kerîm ve cömert sıfatını öne sürerek sizi kandırmasın! Yine o şeytan şöyle der: Allah Kerîm'dir, cömerttir, bağışlayıcıdır, sizin suçlarınızı görmezden gelir, isyanlarınızı ve kötülüklerinizi affeder. İkincisi, **o aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Cenâb-ı Hakk'ın her şeyden müstağni olmasıyla sizi kandırmasın! O şöyle der: Allah her şeyden müstağnidir, sizin ibadetinize O'nun ihtiyacı yoktur, emrettiklerini yapmanıza ve yasakladıklarını işlemenize muhtaç değildir. Üçüncüsü, **Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Allah'a itaat etmenizden ve O'na kulluk yapmanızdan sizi alıkoymasın, sonra isyana düşersiniz. Arapça'da "bâ" harf-i cerrinin "an" harf-i cerri mânasında kullanılması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler"[32], yani onu içerler değil, ondan içerler demektir, çünkü ancak su kaynağından içilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾

32 el-İnsan, 76/6.

6. "Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. Çünkü o kendisine uyacaklara, yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur."

Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şundan dolayı böyle söylemektedir: Şeytan görünüş itibariyle halka şefkat duyduğu ve öğüt vermek istediği için onları davet etmektedir, tıpkı dostların birbirlerini davet ettikleri gibi; çünkü onları şehvetlerinin, zevklerinin ve nefislerinin arzu ettiği her şeyin gereğini yerine getirmeye davet etmektedir, her ne kadar niyeti ve maksadı onları helâk et-
mek olsa da görünen durum budur. [§]Görmez misin ki, Âdem ile Havva'ya **16**
nasıl bir şefkat ve nasihat edasıyla yaklaşmıştı? Şeytan onlara şöyle demişti: "Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti"[33]. Ancak onun asıl maksadının ne olduğu şu âyette belirtilmiştir: "Şeytan onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı"[34]. İşte Cenâb-ı Hakk'ın yaklaşmalarını yasakladığı ağaca şeytanın davet etmesindeki niyeti ve maksadına burada temas edilmiştir. Buna göre onun, görünüş itibariyle insanları şehvetlerinin ve ihtiyaçlarının gereğini yerine getirmeye davet etmesindeki niyeti ve maksadı, görünen husus değildir, Yüce Mevlâ'ya muhalefet etmeleri için onları helâke sürüklemektir. Bundan dolayı Allah, o sizin dostunuz değil, düşmanınızdır buyurmaktadır. **Siz de onu düşman bilin.** Yani nasıl ki insan düşmanının çağrısından sakınırsa, siz de onun çağrısından sakının!

Çünkü o kendisine uyacaklara çağrıda bulunur. Bazıları buna, "kendisine itaat edenlere" anlamını vermiştir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece[35] şöyle dedi: Ona uyanlardan maksat, onun yardımcılarıdır. Âyetteki "hizb" (الحزب) kelimesi, yardımcı anlamına gelir. Buna bazıları "ordusu" diye mâna vermiştir. Bazıları şöyle dedi: Onun hizbi, ona dost olan ve onun da kendilerine dost olduğu kişilerdir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, **o kendisine uyacaklara çağrıda bulunur** buyurmaktadır. Aslında o, kendisine uyan ve uymayan herkese çağrıda bulunuyor, fakat Allah, onun davetini kabul ettikleri ve ona itaat ettikleri için özellikle ona uyacak olanları belirtmektedir. Ona uy-

---

33 el-A'râf, 7/20-21.

34 el-A'râf, 7/20.

35 O, Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî'dir; Semerkant'a gitti ve orada ikamet etti. Edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'ya bağlıydı. Ebû Mansûr el-Mâtüridî'nin edebiyat hocasıydı. Kendisinden, Eştâbedîze mahallesinden Seyhân b. Hüseyin b. Hâzim el-Müeddib rivayet etti" (Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, s. 115).

mayanlar ise davetini de kabul etmiyorlar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[36]. Gerçekte ise Hz. Peygamber (s.a.) Zikr'e (Kur'ân'a) uyanı da uymayanı da uyarıyordu. Ancak Zikr'e uyan yapılan uyarıdan faydalandığı, uymayan faydalanmadığı için Cenâb-ı Hak Zikr'e uyanı özellikle kaydetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte âyette şeytana uyacak olanların özel olarak belirtilmesi de bu mânadadır, çünkü onun hizbi olanlar kendisine uymakta ve itaat etmektedirler.

17 [§] **Yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye.** Şeytanın kendisine uyacak olanları davet etmesindeki maksadı, onların **yakıcı ateşin mahkûmları olmalarıdır**. Onları şayet açık olarak yakıcı ateşin azabına çağırsaydı, kendisini dinlemez ve itaat etmezlerdi. Bunun için onları yakıcı ateşe düşmeyi yahut yakıcı ateşin azabına uğramayı gerektiren işleri yapmaya davet etti.

اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبٖيرٌ ﴿٧﴾

7. "İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."

İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. Bu cümle izaha ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. **İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.** Buradaki **onlar için bağışlanma vardır** cümlesi, iman ettikten sonra yararlı olmayan işler yaptıklarında bağışlanacaklar anlamına gelir. Yahut iman halinde iken (veya iman etmeleri sayesinde) işledikleri günahları bağışlanacaktır, demektir[37]. Büyük bir mükâfat vardır; iman ettikleri ve yararlı işler yaptıkları için büyük mükâfat vardır.

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًا فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

---

[36] Yâsîn, 36/11.

[37] "İmanları sayesinde geçmişte işledikleri günahları bağışlanacaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 621b).

8. "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) ***mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor."***

Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Bu cümlenin cevabı burada yer almamaktadır. Bunun cevabı daha sonra gelen (takdim-tehir), **onlar için üzülerek kendini helâk etme** meâlindeki cümle olabilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor: Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse için üzülerek kendini helâk etme, Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğruya iletir. Yahut şöyle de olabilir: **Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse,** bunlar kendisine çirkin gösterilip onlardan vazgeçen kimse gibi olur mu? Onlar aynı değildirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi
olur mu?"[38] Bu âyetteki "Ölü iken dirilttiğimiz…" meâlindeki beyanın [§]Hz. 18
Ömer (r.a.) hakkında, "Karanlıklar içinde kalan…" anlamındaki cümlenin de Ebû Cehil hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Yorumu yapılan âyet de bunun gibidir. Yahut da yukarıda belirtildiği gibi âyet takdim-tehir yapılarak anlaşılmalıdır.

Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır. Yani doğru yoldan saptırır. **Dilediğini de doğruya iletir.** Yani dalâletten hidâyete götürür. Allah, sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kişiyi saptırır, doğru yolu tercih edeceğini bildiği kişiyi de doğru yola iletir.

[İnsanların İman Etmemelerinden Resûlullah'ın (s.a.) Duyduğu Üzüntü]

O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Bu cümle farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, imanı kabul etmedikleri için başlarına gelecek olan felâket yüzünden onlara acıyarak kendini bitirip, harap etme! Çünkü Resûlullah (s.a.) onlara acıdığından nerdeyse kendini helâk edecekti, Allah ona, bunu yasaklamıştır.

İkincisi, âyet-i kerîme Hz. Peygamber'in (s.a.) hüznünü azaltmak, hatta kaldırmak ve onu teselli etmek mânasına gelir. Çünkü, insanlar inkâr edip, kendisini yalancılıkla itham etmeleri ve iman etmeye yanaşmamaları yüzünden Resûlullah (s.a.) çok üzülüyordu, yoksa ona bir yasak getirmek amacına

---

[38] el-En'âm, 6/122.

mâtuf değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlardan dolayı üzülme!"[39]. Hatırladığımız kadarıyla daha önce bunun mânasına dair bilgi vermiştik[40]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların yaptıklarını elbette biliyor. Bu cümle iki anlama gelir. Birincisi, Allah onların yaptıklarını bilmektedir, çünkü onları kendisi yaratmıştır, onların yaptıklarından habersiz değildir. İkincisi, **Allah onların yaptıklarını elbette biliyor;** binâenaleyh onlara sen karşılık verme ve onların yaptıklarıyla kendini meşgul etme! Lâkin onları Allah'a havale et ve O'na teslim eyle!

وَاللّٰهُ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ
فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

9. "Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah'tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder, ölümünden sonra yeryüzüne onunla hayat veririz. İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır."

Yani Allah ölüleri böyle diriltir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[41].

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعًا اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ
الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذٖينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ
عَذَابٌ شَدٖيدٌ وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

19 [§]***10. "Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Güzel sözler O'na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir. Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzakları altüst olur."***

Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Bazıları şöyle dedi: Kim putlara tapmakla ve onlara kulluk yapmakla güç kuvvet isterse bilsin ki, **izzet tamamıyla Allah'a aittir.** Yani dünyada ve âhirette izzet ve şe-

---

39 "Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma" (en-Nahl, 16/127).

40 bk. el-Hicr, 15/88 ve en-Nahl, 16/127. âyetlerinin tefsiri.

41 bk. er-Rûm, 30/50. âyetinin tefsiri.

ref Allah'a kullukla ve O'na itaatle kazanılır, binâenaleyh bunu O'ndan isteyin! Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[42], yani dünyada da âhirette de onu Allah'tan isteyin! Bazıları şöyle söyledi: **Kim izzet isterse,** yani kim izzet ve şeref isterse, **bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir.** Yani dünya ve âhiretin izzet ve şerefi, sizin taptığınız putlarla değil Allah sayesinde kazanılır. Onlar, taptıkları putlardan iki isteği vardı: Biri, izzet ve şeref! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler"[43]. İkincisi de kuvvet ve yardım! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler"[44]. Böylece bütün bunların, ancak Allah ve O'na itaat sayesinde kazanılacağını haber vermektedir. Öyleyse Allah'tan başka taptıklarınızdan değil, Allah'tan isteyin! *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel sözler O'na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir. Bu âyetin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Güzel sözler O'na yükselir** meâlindeki âyet, güzel vâd anlamına, **rızasına uygun iş ve davranışları O yüceltir** anlamındaki beyan da vâdettiğini yerine getirir anlamına gelir. Yani insan güzel vâdlerden birini yerine getirdiği ve vâdine vefa gösterdiği zaman, bu vefa o güzel vâdi yüceltir. Bazıları da şöyle dedi: **Güzel sözler O'na yükselir** meâlindeki âyetten maksat kelime-i tevhit ve ihlastır. **Rızasına uygun iş ve davranışları O yüceltir** anlamındaki beyan ise, insanın ihlas ve tevhid ile söylediği güzel sözü Allah yüceltir demektir. Bu yoruma göre, ihlaslı olmadıkça söylenen güzel söz Allah'a yükselmez demektir.

[§]Bazıları ise şöyle söyledi: **Güzel sözler O'na yükselir;** bundan maksat 20
az önce belirttiğimiz gibi kelime-i tevhittir. **Rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir.** Yani rızasına uygun olan davranış sahibinin mükâfatı için, yani o güzel sözün sahibinin mükâfat görmesi için o sözleri Allah yükseltir. Bu yoruma göre de salih amel değil, güzel söz Allah'a yükselir demektir. Bazı müfessirler şöyle dediler: Güzel bir tevhid sözü, salih ameli Allah'a yükseltir, bu vesile ile Allah salih amelleri kabul eder. Âyetin zâhiri, güzel sözü salih amelin yükselttiği anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, sözünü ettiğimiz yorumlardan biridir. Nihayet bazıları da şöyle der: Salih amel, güzel sözü yükseltir. Bunun yorumu, yukarıda belirttiğimiz gibidir.

---

42 en-Nisâ, 4/134.

43 Meryem, 19/81.

44 Yâsîn, 36/74.

Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar. Bütün müfessirler bu beyana kötülük yapanlar anlamını vermişlerdir. Onların kötülük tasarlamalarından maksat, Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmaları ve ona eziyet etmeleri olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı"[45]. Allah da dünyada kendilerini helâk edip öldürmekle, âhirette de şiddetli bir azapla onlara tuzak kuruyordu, nitekim şöyle buyurmaktadır: Âhirette **onlar için çetin bir azap vardır. Onların tuzakları altüst olur,** yani helâk olur. Bundan maksat da Bedir'de öldürülmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا
تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا
يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖي كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

11. "Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır."

Allah sizi topraktan yarattı. Buradaki **sizi yarattı** ibaresi, sizi takdir etti anlamına gelir. Yani çokluğunuza rağmen sizi ilk halinizden son halinize kadar Âdem'in yaratılmış olduğu topraktan yaratılmanızı takdir etmiştir. Çünkü yaratmak fiili sözlükte takdir etmek (belirlemek) anlamına gelir.

Sonra nutfeden yarattı. Yani sizi çokluğunuzla ve azametli görüntünüzle birlikte o nutfeden takdir buyurdu. Her ne kadar biz o topraktaki ve o nutfedeki (sperm) halde değilsek de, Cenâb-ı Hak ilmiyle ve tedbiriyle, çokluğumuza rağmen bizi o topraktan ve o nutfeden takdir buyurdu. Bizi bu şekilde varet-
21 meye [§]ve her şeyi o topraktan ve o nutfeden yaratmaya kādir olan birini hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını insanlar bilsinler diye böyle yaptı. Yahut bizim yaratılışımızın o toprağa ve suya nispet edilmesi, aslımız ve ilk varoluşumuz ona dayandığı içindir. O topraktan ve sudan yaratmakta asıl olan bu yaratılıştır, yani nihaî yaratmadır. İlk halden maksat son durum olunca, bazan sonuçlar en başa nispet edilir. Bunun pek çok örneği vardır ve biz onları çeşitli yerlerde belirttik[46].

---

45 el-Enfâl, 8/30.

46 Meselâ bk. er-Rûm, 30/20.

Sonra da sizi birbirinize eş kıldı, yani birbirinizle huzur ve sükûn bulmanız için sizi erkek ve dişi olarak yarattı[47]. Yahut sizi farklı sınıflar halinde yarattı. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet meâlen şöyledir: Sizi tek bir nefisten yaratan, sonra size eşler yaratan Allah'tır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylüyor: Hâmile kaldığı ilk andan son ana kadar her kadının durumundan Cenâb-ı Hak önceden mutlaka haberdardır. Aynı şekilde her hamilenin yaptığı doğumun ilk anından son anına kadar da Allah önceden bilgi sahibidir; o şöyle hâmile olacak, şu vakitte hâmile kalacak, şöyle ve şu vakitte doğum yapacaktır… İnsanların ilk yaratılış anından nihaî olarak vücut bulana kadar hangi merhalelerden geçeceğini ve bütün bunların O'nun takdiriyle gerçekleşip tamamlanacağını Allah ezelî ilmiyle bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ömrün Uzaması veya Kısalması]

Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Bazıları şöyle demiştir: **Bir canlının ömrünün uzun olması,** yani eğer o uzun yaşayacaksa ömrünün uzun tutulması, ömrünün **kısa tutulması,** yani ömrünün uzun tutulmayıp kısa bırakılması **mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir.** Yani bütün bunlar kitapta açık olarak belirtilmiştir; şu uzun yaşayacak, bu kısa yaşayacak diye yazılmıştır. [§]Bazıları şöyle söyledi: **Bir canlının ömrünün uzun olması,** yani ömrü ister uzun, 22
ister kısa olsun, kitapta yazılmış olan ecel vaktine kadar yaşatılacaktır. Sonra şöyle buyurdu: Ömrünün **kısa tutulması,** yani ecel vaktine varıncaya kadar her günü ve her saati, daha o yaratılmadan önce levh-i mahfûzdaki **kitapta yazılmıştır**.

Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır. Bu sözün sahibi şunu söylemektedir: Allah ecellerin kitabını levh-i mahfûzda yazdığında, bu Allah için pek kolay olmuştur. Buna yakın bir sözü de **ömrünün kısa tutulması** meâlindeki âyetle ilgili söylemiştir, yani gecelerin, gündüzlerin ve saatlerin akışı mutlaka **kitapta yazılmıştır**. Cenâb-ı Hak her canlı için bir ömür tayin etmiştir ve o bu ömrünü mutlaka yaşayacaktır. Gece ve gündüz akıp gittiğinde ömrünü azaltacak, nihayet ecelinin sonuna varacaktır. İhtiyarlık çağına kadar yaşayacağı

---

[47] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

hükmü verilen de, daha kısa bir ömür tayin edilen de hüküm verilen o ecel vaktine mutlaka ulaşacaktır. Bu, kitapta yazılmıştır ve herkes o vakte ulaşacaktır. **Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.** Bazıları şöyle dedi: Bütün bunları kitapsız olarak da saklamak Allah için kolaydır, basittir. **Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Bahsedilen evrelerin ilk yaratılışlarından ve hallerinin değişiminden itibaren sonuna varıncaya kadar onların ilmi ve takdiri Allah için kolaydır, yani Allah'a gizli değildir.

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَٓائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَاْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

12. "Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna nail olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

[Hikmet ve Adalet Âhiret Hayatının Varlığını Gerektirir]

Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. Bu ilâhî kelâmın geçerli muhtelif yorumları vardır. Birincisi, tuzlu ve acı su kütlesi ile tatlı ve yumuşak su aynı olmadığı gibi, pis adamla temiz adam da hikmete göre aynı olmadığı belirtilmektedir. Dünya menfaatleri ve yiyecek içecek açısından temiz adamla pis adam eşittirler, ancak hikmet açısından bunlar aynı değildirler ve aralarında fark gözetilir. Bu durum, onları birbirinden ayırtedilmelerini gerektiren bir yurdun varlığına işaret eder. Dünya menfaatlerinden ve fırsatlarından yararlanmak konusunda eşit olsalar da hikmet açısından aynı değildirler ve aralarında fark gözetilir. İşte bu, ölümden sonra dirilmenin gerekliliğine işaret eder.

23 [§]İkincisi, bu dünyada var olan nesnelerin ve yaratıkların hiçbirini Cenâb-ı Hak kendi ihtiyacı için yaratmamış, aksine yaratıkların ihtiyaçları, menfaatleri ve ibret almaları için yaratmıştır. Çünkü kendisi için bir nesneyi

yaratan, onu yararlanılamaz şekilde acı ve tuzlu olarak yaratmaz, aksine en lezzetli, en tatlı ve en faydalı şekilde yaratır. Cenâb-ı Hak nesneleri kendi ihtiyacı için değil sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı insanların anlamaları için yarattığını ve hiçbir şeye ihtiyacı bulunmadığını haber vermektedir. Bu gerçek, Mûtezile'nin iddialarına aykırı düşmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah faydasız hiçbir şey yaratmamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın insanlar için yaptığı hiçbir şey yoktur ki, o şey dinde onlar için en uygunu (aslah) olmasın! Çünkü Allah acı ve tuzlu suyu da yaratmıştır ve ondan istifade edilmez. Bu, insanlar için ibret olsun diyedir.

Üçüncüsü, burada (mânen) pis olan ve inkâr eden kişinin imana gelmesine teşvik edilmekte, onların tevhidi kabul etmelerinden ve Allah'a dönmelerinden ümit kesmemek gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Allah insanların, tuzlu ve acı su ile tatlı ve lezzetli suyun beslediği taze eti yediklerini haber veriyor; durumu böyle veya buna benzer durumda olan bir suya bir taze et konulduğunda hemen o anda bozulması gerekirdi. Allah aynı zamanda bu örnekle sınırsız kudretini de hatırlatmaktadır. Şöyle ki: Belirtildiği gibi sudaki taze eti bozulmaktan koruması bir yana, yaklaşılması bile mümkün olmayan sudaki taze eti muhafaza etmeye kādir olan yüce varlığı hiçbir şey aciz bırakmaz ve O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak insanlara lütfettiği nimetlerini hatırlatmakta, şöyle buyurmaktadır: **İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız.** Cenâb-ı Hak denizleri insanların emrine vererek ve onlara boyun eğdirerek lütfettiği nimetlerinin ve kudretinin büyüklüğünü hatırlatmaktadır; bu sayede insanlar denizden süs eşyaları ve inciler çıkarabilmekte, gemilerle yol alarak denizlerin ötesine ulaşabilmekte ve onlar için Allah'ın oralarda yarattığı nimetlerden yararlanabilmektedirler. Akan suyun gemileri yürüttüğü gibi, Allah, gönderdiği rüzgâr ile durgun suda gemilerin yol almalarını sağlamaktadır. Durgun suda gemileri rüzgâr ile yürütmek, akan su ile yol almasından daha çok hayrete şayandır. Çünkü akan su, her nesneyi daima aynı
istikamete götürür. Denizlerde esen rüzgâr ise aşağıdan yukarıya ve [§]yuka- 24
rıdan aşağıya dilediği şekilde eser. Bu durum, rüzgârla gemileri yürütmenin daha büyük bir olay ve daha çok hayret edilecek bir iş olduğunu gösterir. İşte böyle bir güce sahip olanı, hiçbir şey aciz bırakamaz.

Yahut iki deniz hakkında bahsettiği bilgiler örnek mahiyetindedir: Denizlerden birinin suyu tatlıdır, diğerinin suyu acı ve tuzludur; buna göre denizlerden biri yararlı işlere örnektir, ondan maksat da tevhittir, diğeri de kötü işlere

örnektir, ondan maksat da küfürdür. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylüyor: Fazilet konusunda tatlı su ile tuzlu su aynı olmadığı gibi, yararlı iş ile kötü iş de aynı değildir.

Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün. Bazıları şöyle demiştir: "Mevâhir" (مواخر) kelimesi iki yönlü akış demektir; onlardan biri gidiyor, diğeri de aynı rüzgârla geliyor ve ikisinden biri diğerini karşılıyor. Bazıları da şöyle dedi: "Mevâhir" kelimesi suyu yarmak ve bölmek demektir, kelime (مَخَرَ يَمْخَرُ) vezninden gelir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[48].

Bu da O'nun lütfuna nâil olmanız içindir. Bu ilâhî kelâm, birtakım sebeplere ve çalışmaya bağlı olarak bazı nesneleri elde eden insanın onu ancak Allah'ın lütfu sayesinde kazandığına işaret etmektedir. İnsan bazan, kendisinin hiçbir dahli olmadan da bazı şeyleri kazanabilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّى ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾

13. "Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. O güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır; her biri belirlenmiş bir vadeye kadar kendi yolunu izler. İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar."

[Yaratıcının Varlığının ve Birliğinin İspatı]

Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. O güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır; her biri belirlenmiş bir vadeye kadar kendi yolunu izler. Cenâb-ı Hak bu sözü, yaratıcıyı, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberleri inkâr ettikleri için Mekkeliler'e söylemektedir. Onlar üç grup idiler: Bazıları yaratıcıyı ve Allah'ın birliğini inkâr ediyor, bazıları ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyor, bazıları da peygamberlere inanmıyordu. Bu âyette ise yaratıcının varlığının ve birliğinin ispatına dair delil bulunduğu gibi ölümden sonra dirilip yeniden var olmaya ve peygamberliğin ispatına ilişkin delil de vardır.

---

48 bk. en-Nahl, 16/14. âyetinin tefsiri.

[§]Yaratıcının ve O'nun birliğinin ispatına ilişkin delâlet eden gece ve gündüzün, güneş ve ayın ve sözü edilen bütün mevcudatın hepsinin başlangıcından sonuna kadar hiçbir artma ve eksilme olmadan, takdim ve tehire uğramadan aynı kanun, aynı ölçü ve aynı düzen içinde akıp gitmeleridir. Bu gerçek, onların hepsinin bir yaratıcısı ve idarecisinin var olduğunu gösterir; O her şeyi, olduğu gibi yaratmıştır ve aynı şekilde idare etmektedir, hepsini aynı düzen içinde korumaktadır. Eğer bunlar kendiliğinden var olmuş olsalardı, aynı ölçüde akıp gitmeleri mümkün olmaz, aksine ileri-geri giderlerdi. Aynı şekilde, eğer bunları yaratan tanrı birden çok olsaydı, mutlaka biri öne gider, öbürü geri kalır, biri değiştirir, öbürü engel olur ve kendi başına giderdi, tıpkı dünya hükümdarlarının yaptıkları gibi; dünya hükümdarlarından birinin ortaya koyduğunu öbürü reddeder ve engel olur, şunun reddedip iptal ettiğini diğeri ortaya koymaya çalışır. Devleti yönetenler arasında birbirlerine muhalefet etmek şeklinde görülen bu uygulama bilinen bir durumdur. İşte söylediğimiz gibi evrendeki varlıkların düzen içinde akıp gitmeleri, tek bir yönetimin varlığını gösterir, birkaç tane değil tek bir yönetim ve tek bir fiil! *Güç kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Gecenin gidip tamamen yok olması ve kendisinden hiçbir iz kalmaması, aynı şekilde gündüzün ışığının ve aydınlığının kaybolup gitmesi, güneşin ve ayın da aynı şekilde gidip gelmeleri, birinin yok olup gitmesi üzerine öbürünün diriltilip gelmesi… Eğer o diriltilmeseydi, bütün bunların yönetimi ve takdiri oyuna döner ve işlevsiz kalırdı. İşte bütün bunları yapmaya muktedir olan, ölüleri diriltmeye de muktedirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. 25

Söylediğimiz bu hususlar sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın insanları başıboş bırakması ihtimali yok demektir; onlara emirler vermemesi, yasaklar koymaması ve çeşitli yollarla onları sınava tâbi tutmaması ihtimali yoktur. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, emreden ve yasaklayan, insanların lehlerine ve aleyhlerine olanları haber veren bir peygamber göndermesi kaçınılmazdır. Bunda, bütün bunları idare edenin, her şeyi bilen hikmet sahibi bir yönetici olduğu anlamı da vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, bütün bunları yapanın, **mülkün kendisine ait olduğu Rabb'iniz Allah olduğunu** haber vermektedir. Şöyle söylemektedir: Bütün bunları, Allah'ı bırakıp taptığınız ve kendilerine tanrılar ismini verdiğiniz putlar değil, Rabb'iniz yapmıştır. Onlar sözü edilenlerin hiçbirine mâlik olmadıkları halde nasıl onlara kulluk yapar, ulûhiyet niteliğini onlara nasıl lâyık görür ve Allah'ı bırakıp onlara nasıl taparsınız? Allah şöyle buyurmaktadır:

[§]O'ndan başka yalvarıp durduklarınız bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar. Cenâb-ı Hak, âyette bahsedilen kudrete ve bilgiye bile malik olmadıklarını ve bütün bunları yaratan ve onların sahibinin Allah olduğunu bilme- 26

lerine rağmen Allah'ı bırakıp putlara tapan ve Allah'a kulluktan yüz çeviren insanların akılsızca hayaller peşinde olduklarına işaret etmektedir.

Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. Burada iki incelik vardır. Biri, hiçbir izi kalmayıncaya kadar onu yok ediyor ve diğerini getiriyor. Diğeri de, buna ilâve yapıyor, öbüründen eksiltiyor, berikine ait saatleri öbürünün saatlerine ekliyor. Bu ilâhî kelâm Senevîler'in iddiasını iptal etmektedir. Çünkü onlar, hayırı yaratan şerri yaratandan ayrıdır diyorlar. Şunu da söylüyorlar: Aydınlık, hayırı yaratandan gelmektedir, karanlık da şerri yaratanın eseridir. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı, aydınlık gidip karanlık geldiğinde, karanlığı yaratan galip, aydınlığı yaratan da karanlığı yaratan tarafından mağlup edilmiş olurdu. Aydınlık gelip karanlık gittiğinde de aynı şey olurdu, karanlık aydınlığın elinde mağlup edilmiş ve yenilmiş, aydınlık da galip gelmiş olurdu. O, arkadaşı tarafından mağlup edilip yenilince, artık onun elinden kendisini kurtarması ebediyen mümkün olmazdı. Nitekim düşman grupların birbirlerine karşı durumları böyledir; biri diğerine galip geldiği, öbürü mağlup olduğunda, mağlup olanın helâke uğraması kaçınılmazdır, artık onun kendini kurtarması mümkün değildir. Fakat durum böyle olmayınca, söylediğimiz gibi gece ile gündüzden her biri takdir edilen zamanı dolduğunda hiçbir eseri kalmayacak derecede gittikten sonra öbürü geldiğine göre, bu durum birkaç yaratıcının değil, tek bir yaratıcının işi ve yönetimi olduğunu gösterir. *Güç ve kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Âyette geçen "kıtmîr" (قطمير) kelimesi, içinde çekirdek bulunan zar mânasına gelir[49]. Ebû Avsece de şöyle demiştir: O, hurmanın eti ile çekirdeği arasında bulunan ince kabuktur, tekili ile çoğulu aynı gelir.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾


27 **[S]*14. "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyâmet günü de onları*** (Allah'a) ***ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez."***

[49] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 360.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların taptıkları putların aciz olduklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler.** Buradaki **onlara yalvarsanız** meâlindeki âyetin bilinen şekliyle dua mânasına gelmesi muhtemeldir. **Duanızı işitmezler** ifadesi de hakiki anlamda kullanılmıştır. **İşitseler bile size karşılık veremezler.** Yani onlar sizin duanızı işitseler bile, karşılık vermeye, sizden zararı ve kötülüğü gidermeye ve size fayda vermeye güçleri yetmez. Yahut **onlara yalvarsanız** ifadesi, onlara ibadet etseniz mânasına gelir. **Duanızı işitmezler** cümlesi de, onlara yaptığınız ibadetle sizin maksadınıza karşılık veremezler anlamına gelir. Veyahut onlar sizin ibadetinizi kabul edemez ve siz bu işten bir şey kazanamazsınız anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Kıyâmet günü onlar, kendilerinin o insanların ortakları oldukları yahut onlara bunu kendilerinin emrettiği iddialarını inkâr edecekler. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O putlar onların ibadetini tanımayacaklar"[50], "Sonra Allah meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin"[51]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez. Yani hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi doğru ve hak bilgi veremez. Yahut hiçbir haber, her şeyden haberdar olanın verdiği haber gibi değildir; binâenaleyh ona uy ve onu kabul et, diğer haberi kabul etme! *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمٖيدُ ﴿١٥﴾

15. "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."

Bu âyet-i kerîme farklı şeylere işaret etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hak kendisinin ihtiyacı olduğu için değil, ancak sizin ihtiyacınız olduğu için size emirler ve yasaklar gönderiyor ve sizi çeşitli yollarla imtihan ediyor. Eğer O'nun

---

50 "Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/82).

51 "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı'" (Sebe, 34/40-41).

emirlerini kabul eder ve itaat ederseniz, bunun faydasını siz göreceksiniz. Şayet karşı çıkarsanız, bunun zararını da siz göreceksiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[52].

28 [§]İkincisi, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin, taptığınız ve ilâh edindiğiniz putlara değil Allah'a muhtaç olduğunuzu siz de biliyorsunuz, böyleyken ibadetinizi ve şükrünüzü muhtaç ve medyun olmadığınızı bildiğiniz putlara nasıl yönlendirirsiniz?

Üçüncüsü, Allah onlara, yaratılanlardan beklentilerini kesmelerini emretmektedir. Cenâb-ı Hak herkese hitap ederek herkesin, yani başkasından bir şeyler bekleyenin de kendisinden bir şeyler beklenenin de Allah'a muhtaç olduklarını haber vermekte, binâenaleyh yaratılanlardan beklentilerinizi kesin ve her şeyi Allah'tan bekleyin buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak kendisinin zengin ve övgüye lâyık olduğunu, yaratılanların hepsinin O'na muhtaç bulunduğunu söyleyerek, insanların yaratılanlardan beklentilerini ve ümitlerini kesmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ ﴿١٦﴾

16. "O dilerse sizi yok eder ve yerinize yenilerini yaratır."

Cenâb-ı Hak bu âyette kendisinin zengin ve kudretli olduğunu haber vermektedir, o kadar ki, dilerse sizi toptan yok ederdi. Sizler de kesinlikle biliyorsunuz ki, Allah sizi kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadı, size verdiği emir ve yasakları kendi menfaati için göndermedi, sadece sizin ihtiyacınız için gönderdi.

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾

17. "Bu, Allah için güç de değildir."

Bu ilâhî beyanı iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birincisi, sizin yok edilip ortadan kaldırılmanız, Allah'a hiç de zor ve ağır gelmez, çünkü O sizleri kendi ihtiyacı için yaratmadı, dolayısıyla varlığınız veya yokluğunuz O'nun için farketmez. İkincisi, sizi yok etmek ve tekrar varetmek Allah için zor ve güç değildir, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Bu yoruma göre burada Allah insanları kudretinden haberdar etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

52 el-İsrâ, 17/7.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ
مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه۪ وَاِلَى
اللّٰهِ الْمَص۪يرُ 

18. "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez (taşıdığı, kendi günah yüküdür)***. Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulunsa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz. Sen ancak, görmedikleri halde Rab'lerinden korkanları ve namazı özenle kılanları uyarabilirsin. Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Her şeyin sonu Allah'a varır."***

Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez (taşıdığı, kendi günah yüküdür). Günah yükü ağır gelen kimse onu taşınması için yardım çağrısında bulunsa o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz. Bu ilâhî kelâm, sanki şu âyetin sılası gibidir: "Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim"[53]. Yukarıdaki âyetle Cenâb-ı Hak, [§]o gün insanların tıpkı 29
dünyada yaptıkları gibi birbirlerine yardım edecekleri, birbirlerinin yüklerini paylaşacakları ve birbirlerine şefaatçi olacaklarına dair ümitlerini ve beklentilerini bitirmektedir. Nitekim dünyada insanlar başlarına bir şey geldiğinde birbirlerine yardım ederler, birbirleri için fedakârlık yaparlar ve birbirlerine şefaatçi olurlar. Kendilerine gelen zararı defetmek için dünyada çare aradıkları gibi orada da çare ararlar. Ancak yüce Allah âhirette onların böyle bir imkâna sahip olmayacaklarını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz"[54], "Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun"[55]. Buna benzer âyetler çoktur. Bu âyetlerle Allah onların âhiret için besledikleri bu türlü ümitlerini bitirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

53 "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler" (el-Ankebût, 29/12).

54 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

55 Lokmân, 31/33.

Sen ancak, görmedikleri halde Rab’lerinden korkanları uyarabilirsin. Bu âyet iki anlama gelir: Birincisi, uyarmak ancak görmedikleri halde Rab’lerinden korkanlara fayda verir, Rabb’inden korkmayanı uyarmanın faydası yoktur. Yoksa normalde Kur’ân’a uyan da uymayan da, Rabb’inden korkan da korkmayan da uyarılır. İkincisi, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sen Kur’ân’a tâbi olandan ve Rabb’inden korkandan başkalarını uyarıyorsun, fakat senin uyarılarını ancak Rabb’inden korkan ve Kur’ân’a uyanlar kabul eder ve tâbi olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Yani kim hayırlı bir iş yaparsa, ancak kendisi için yapmış olur. Yahut tevhid inancı ile ve salih amellerle gelirse, ancak kendi işini ve durumunu düzeltmiş olur ve bundan dolayı kendisine sevap verilir. **Her şeyin sonu Allah’a varır.** İnsanlar daima Allah’ın huzurunda bulundukları halde o günde Allah’a gidecekleri ve O’na varacaklarının özellikle bahsedilmesinin anlamını ve faydasını çeşitli yerlerde belirtmiştik[56].

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾
وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ اِنَّ
اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾

30 ***[§]19-21. “Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz.”***

22. “Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!”

Bu âyetlerde darb-ı mesel mahiyetinde örnekler verilmektedir ve bunlar farklı mânalarda yorumlanırlar. Birincisi, Cenâb-ı Hak insanların taptıkları putları, gerçek mânada köre, karanlığa, ölüye ve sıcaklığa benzetmektedir; çünkü onlar gerçekten kördürler, ölüdürler ve kendilerinde hiçbir aydınlık yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin Allah’ı bırakıp da taptığınız putların kör olduklarını, gören bir göze sahip olmadıklarını, kendilerinde aydınlık ve hayat belirtisi anlamında hiçbir özelliğin bulunmadığını, buna karşılık Allah’ın her şeyi gördüğünü, her türlü hayır ve

56 bk. Yûnus, 10/4. âyetinin tefsiri.

faydanın ancak O’ndan geldiğini siz de biliyorsunuz, buna rağmen Allah’a kulluk yerine durumu böyle olana kulluğu nasıl tercih edersiniz? *Doğruyu bulma ve hatalardan korunma ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür*

İkincisi, Cenâb-ı Hak kâfirleri körlüğe, karanlığa, ölüye ve âyette belirttiği diğer olaylara benzetmekte; mümini de gören göze, aydınlığa, gölgeye ve canlı olmaya benzetmektedir. Burada göz, hayat ve âyette bahsedilen diğer özelliklerin hakikati kastedilmemiştir, çünkü o insanların da gören gözleri vardı ve onlar canlı varlıklardı, nitekim şöyle diyorlardı: Biz görüyoruz ve biz canlıyız, asıl sizler kör ve ölüsünüz!… Lâkin Allah onları köre ve ölüye benzetmektedir, çünkü onların putlara tapmak konusunda hiçbir delilleri ve kanıtları yoktu, bu konuda kitaba veya bir peygambere dayanan herhangi bir delile ve kanıta sahip olmadıklarını kendileri de biliyorlardı, onlar ancak kendi hevâlarına dayanarak bunlara tapıyorlardı. Müminler ise Allah’a kulluk konusunda delile ve kanıta sahip idiler. Yaptığı kullukta delile dayanan insan, gören, diri ve aydınlıkta olan biridir, böyle olmayan da kör ve ölü hükmündedir.

[§]Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bunu, ölümden sonra dirilmeye delil olarak 31
getirmektedir. Herkes bilmektedir ki, bütün yaratılanlar aynı konumda ve aynı durumda değildirler; içlerinde körler olduğu gibi görenler de vardır, canlılar olduğu gibi ölüler de vardır, âyette belirtilen diğer haller de vardır. Onların hepsi dünyevî menfaatler konusunda eşit durumdadırlar. Hikmet açısından ise hepsi aynı değil, farklı haldedirler; dolayısıyla mutlaka bu âlemden başka bir âlemin daha var olması gereklidir ve orada bu ayırım yapılacaktır, çünkü hikmet ve akıl, herkesin aynı olmayı değil, farklı yerlerde olmasını gerektirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin! Buradaki **Allah dilediğine elbette işittirir** meâlindeki âyetten sonra gelen **sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin** ifadesi, bu beyanda kâfirlerin kastedildiğine delâlet etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara işittiremeyeceğini, çünkü buna kādir olmadığını, kendisinde böyle bir güç bulunmadığını resûlüne haber vermektedir. Mûtezile’nin dediği gibi eğer açıklayan bir beyan veya bir çağrı olsaydı, mutlaka işittirir, açıklar ve buna muktedir olurdu. Resûlullah (s.a.) buna muktedir olamadığına göre, bu hal onlara verilmeyen bir imkân ve bir lütfun Allah nezdinde bulunduğuna işaret eder. Allah bunu onlara verdiği zaman, onlar doğru yolu bulur ve iman ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: “Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin”[57]. Eğer Mûtezile’nin söylediği gibi bir beyan

---

[57] el-Kasas, 28/56.

olsaydı, Resûlullah da sevdiğini hidâyete erdirebilirdi, ancak buna rağmen sevdiğini hidâyete erdirmemiştir. Bu durum, Allah nezdinde bahşetmediği bir lütfun bulunduğuna işaret eder, şayet Allah onu verseydi davete muhatap olan kişi hidâyete ererdi. Oysa bu Resûlullah’ın (s.a.) yanında bulunmamaktadır; Resûlullah nezdinde bulunmayan şey de başarıya ulaştırmak ve dalâletten korumaktır. Bu gerçek, Mûtezile’nin; Allah her kâfire hidâyete ereceği her imkânı vermiştir, ama o hidâyeti benimsememiştir şeklindeki iddialarını geçersiz hale getirmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hakk’ın **Allah dilediğine elbette işittirir** meâlindeki beyanının, zorla ve baskı ile işittirmek mânasına gelme ihtimali yoktur, çünkü baskı ve zorlamanın olduğu yerde iman ve hidâyet olmaz. Bu gerçek de burada baskı ihtimalinin olmadığına işaret eder.

إِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾

23. “Sen ancak bir uyarıcısın.”

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, sen ancak dilinle insanları uyarabilirsin anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: “Sana düşen sadece duyurmaktır”[58], “Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir”[59]. Oysa uyarıyı kabul etmedikleri için sorgulanacak olan sen değilsin, tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur”[60], “Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona aittir”[61].

32 [§]İkincisi, uyarmak, silâhla korkutmak mânasına gelebilir, Allah’ın emriyle Hz. Peygamber (s.a.), iman edinceye kadar insanlarla savaşır. Eğer âyet-i kerîme bu mânaya geliyorsa, o zaman âyetin mensûh olduğu ihtimali ortaya çıkar. Hz. Peygamber belli bir zamanda savaşla emrolunuyor, fakat başka bir zaman diliminde emrolunmuyor demektir. Dil ile uyarmak anlamında ise nesih ihtimali asla söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

58 eş-Şûrâ, 42/48.

59 el-Mâide, 5/99.

60 el-En‘âm, 6/52.

61 “De ki: Allah’a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır” (en-Nûr, 24/54).

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًا وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فٖيهَا نَذٖيرٌ ﴿٢٤﴾

24. "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."

Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Buradaki **hak ile** ifadesi tevhid ile mânasına gelebilir, yani seni insanları Allah'ın birliğine davet etmen için gönderdik. Yahut **seni**, Allah'ın onlar üzerindeki ve onların birbirleri üzerindeki haklarını bildirmen için **gönderdik**. Veyahut **seni** hak için **gönderdik**, ondan maksat da mutlaka gerçekleşecek olan ölümden sonraki dirilmedir. **Müjdeleyici ve uyarıcı olarak.** Yani sana uyup Allah'a iman edenleri cennetle müjdelemek, sana uymayı reddedip Allah'a isyan eden ve O'na karşı çıkanları cehennemle korkutmak üzere gönderdik. Bu beyan, "Sen ancak bir uyarıcısın"[62] meâlindeki âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) müjdelemek için değil sadece korkutmak için gönderildiği anlamına gelmediğine işaret etmektedir.

Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun. Bazıları şöyle dedi: Hangi grup, renk ve ırktan olursa olsun Allah her ümmete mutlaka bir uyarıcı göndermiştir; o da insanlara emir vermiş, yasak koymuş, engellemiş ve mübah kılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır"[63]. Cenâb-ı Hak bu beyanda, bütün yaratılanların, farklı sınıfa mensup ve değişik nitelikte olmalarına rağmen insanlar gibi bir ümmet olduklarını haber vermektedir. Onlar da insanların üstlendiği emir, nehiy, uyarı ve müjdeyi üstlenmişlerdir, bunlara muhataptırlar.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyet bütün yaratılanlara değil, özellikle cinlere ve insanlara yöneliktir. Çünkü insanlar ve cinler, hitap edilme, konuşma, aklını kullanma ve benzeri özelliklere sahiptirler. Cinlere ve insanlara peygamberler ve uyarıcılar gönderildiği bilinmekte, ancak diğer yaratıklara gönderildiği bilinmemektedir. Buna göre âyet-i kerîme sanki şunu söylemektedir: **Hiçbir ümmet yoktur ki**, yani asırlar boyunca o iki türden (insanlardan ve cinlerden)

---

62 Fâtır, 35/23.
63 el-En'âm, 6/38.

hiçbir ümmet geçmemiştir ki, **içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنٖيرِ ﴿٢٥﴾

33 **[§]*25. "Seni yalancılıkla itham ediyorlarsa, bil ki daha öncekiler de*** (peygamberlerini) ***yalancılıkla itham etmişlerdi. Peygamberleri onlara açık kanıtlar, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirmişlerdi."***

[Allah'ın Hz. Peygamber'i Teselli Etmesi]

Seni yalancılıkla itham ediyorlarsa, bil ki daha öncekiler de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişlerdi. Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirmişlerdi. Bu âyette Cenâb-ı Hak, kavminin kendisini yalanlamasına karşı resûlünü teselli etmekte, ona sabrı telkin etmekte ve şöyle söylemektedir: Peygamberlerden ilk defa yalanlanan sen değilsin, aksine daha önce geçen kardeşlerin de açık kanıtlar ve sahifeler, yani aydınlatıcı kitaplar getirdikten sonra yalanlandılar. Onlar, ümmetlerine bunları getirdiklerinde yalanlandılar, fakat onlar yalanlanmalarına rağmen sabırlı davrandılar. Öyleyse kavminin seni yalanlamasına karşı sen de sabret! *En doğrusunu Allah bilir.*

Aydınlatıcı kitap getirmişlerdi. Bu beyan, "Allah göklerin ve yerin nurudur"[64] meâlindeki âyetle birlikte düşünüldüğünde, gökleri ve yeri aydınlatan kitap anlamına geldiğine işaret eder. Allah, Kur'ân'ın pek çok âyetinde kitaba nur adını vermiştir; o, kalpleri ve gönülleri aydınlatmış olması itibariyle nurdur.

ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿٢٦﴾

26. "Sonra ben o inkârcıları yakalayıverdim; bilsen nasıl bir cezalandırıştı o!"

Yani ben, peygamberleri yalancılıkla itham eden o insanları, peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle nasıl yakalayıvermişsem; seni yalanlayan kavmini de öyle yakalarım. Cenâb-ı Hak bunu, yapılanlara Resûlullah'ın (s.a.) sabretmesi ve kendisini yalanlamalarından dolayı üzülmemesi için söylemektedir.

---

64 en-Nûr, 24/35.

Yahut Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlayan kavmini azarlamak amacıyla söylemektedir, daha önce peygamberlerini inkâr eden insanların başına gelen azabın onlara da gelebileceğini hatırlatmaktadır.

Bilsen nasıl bir cezalandırıştı o! Bazıları şöyle dedi: Benim inkârım nasıl oldu? Bazıları da, benim azabım nasıl oldu? diye mâna verdi.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجْنَا بِه۪ ثَمَرَاتٍ
مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ ب۪يضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا
وَغَرَاب۪يبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾

27. "Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır."

[Su, Bütün Kâinatın Hayat Kaynağı Bir Mûcizedir]

Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Bu âyette hikmet dolu çeşitli faydalar vardır.
Birincisi, Cenâb-ı Hak suya öyle bir tabiat vermiştir ki, [§]bu tabiat renkleri 34
ve özleri farklı çeşitli ürünlerin tabiatı ile uyuşmaktadır, o kadar ki o ürünlerin hepsinin canlı kalması ve ayakta durması o su ile sağlanmaktadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, suyun tabiatını, insan, hayvan, kuş, vahşi hayvanlar da dâhil olmak üzere bütün yaratıkların tabiatlarıyla da uyumlu olacak şekilde yaratmıştır; bunların özleri, türleri ve gıdaları farklı olmasına rağmen su onların tabiatıyla uyum sağlamakta, hatta onlar için gıda ve hayat kaynağı olmaktadır. Bütün bunlar da, söylediğimiz gibi özleri, türleri ve gıdaları farklı olmasına rağmen suyu o varlıklarla uyumlu kılmaya kādir olanın ve onu yönetenin, bir nesneyi hiçlikten (lâ min şey), yaratmaktan aciz olmadığını ve hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını insanların bilinmesini sağlamaya yönelik beyanlardır. Sözü edilen bu açıklamalarda ölümden sonra dirilmenin delili vardır; kudreti, yönetimi ve ilmi bu boyuta ulaşan birini hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

İkincisi, Cenâb-ı Hak bahsedilen bütün o muhtelif nesneleri ve cevherleri o sudan yaratmış ve onu sözü edilen insan, hayvan ve diğer bütün varlıkların hayat bulmasına vesile yapmıştır. Üstelik canlıları kendisinden yarattığı

ve onların hayat bulmasının sebebi yaptığı suda, o varlıkların parçalarından veya cinsinden hiçbir özellik de bulunmamaktadır. Bu da, o nesneleri bu su ile yaratmadığının, suyun yardımına ve desteğine dayanarak onları varetmediğinin bilinmesini sağlamaya yöneliktir. Varlıkları suyun sayesinde yaratmadığını göstermek, aksine yaratılanlara gıda arama yollarını ve kendileri için suyun ne kadar lüzumlu olduğunu bildirmek içindir. Varlıkları şayet suyun yardımıyla yaratmış olsa ve her şeyin var olmasına suyu vesile yapsaydı, o zaman yaratılan varlıkların şekil ve öz itibariyle suya benzer olması gerekirdi. Bu da göstermektedir ki Cenâb-ı Hak suyu, yaratılanların, belirttiğimiz gıdalarına ulaşma vesilesi yapmıştır, ancak rızıklarını o vesileden ve çalışmaktan değil Allah'ın lütfu sayesinde kazandıklarını düşünmeleri gerekir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, insanoğlunun aynı renk ve aynı tattaki gıdalardan bıkıp usanacağını bildiği için, onlara verdiği nimetlerini tamamlamak ve bunlardan dolayı kendisine şükretmelerini sağlamak üzere dünyadaki meyveleri ve ürünleri muhtelif renkte ve tatta yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

35 **[§]Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır.** Bazıları şöyle dedi: Allah bütün ürünleri, canlıları ve hayvanları muhtelif renk ve şekilde yarattığı gibi, dağları da beyaz, kırmızı, simsiyah olmak üzere muhtelif renkte yaratmıştır. Bazıları da şöyle dedi: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın dağlarda yarattığı yolların vasfıdır.

Âyette geçen "ğarâbîb" (غرابيب) kelimesi "ğirbîb" (غِرْبيب) sözcüğünün çoğuludur, simsiyah anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'nin sözüdür. "Racul ğirbîb" (رجل غِرْبيبٌ) denildiğinde, saçları simsiyah adam kastedilir. Siyah anlamına gelen "ğarâb" (الغراب) mastarından alınmıştır. "Cüded" (الجُدَد) kelimesi de, dağdaki yollar ve çizgiler anlamına gelir[65]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cüdde" (الجُدّة), hat ve çizgi demektir, "cüded" de onun çoğuludur ve çizgiler mânasına gelir. Çizgi çizdim demek için "cededtü" (جددتُ) denilir. Bu kelime "sevb cedîd" (ثوب جديد) ve "siyâb cüdüd" (ثياب جُدُد) şeklinde de kullanılır. Buna göre "ve mine'l-cibâli cüdedün" (ومن الجبال جدد) cümlesi, muhtelif renkte yollar mânasına gelir; kimisi beyaz, kimisi kırmızı, kimisi simsiyah.

Cenâb-ı Hak bu beyanda, dağları kalın, sert ve yüksek olarak yarattığını, buna rağmen onlara çıkan ve inen yollar koyduğunu söyleyerek insanlara kendi kudretini ve idaresini hatırlatmaktadır; bunu yapmaya gücü yeten varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Yahut Allah in-

---

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 361.

sanlara, ihtiyaçlarını karşılamaları için kendilerinden uzak ve ulaşımı zor olan dağları onların istifadesine verdiğini söyleyerek nimetlerini hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ اِنَّمَا
يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ غَفُورٌ 

[§]***28. "Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır."*** 36

Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Aynen dağların ve ürünlerin farklı tür ve renkte oldukları gibi.

Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Bu ilâhî kelâm, farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ı bilen bir âlimin, Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığını, heybetini, kudretini ve yüceliğini bildiği için O'ndan korkması, O'nun büyüklüğü karşısında heyecan duyması yakışır. İkincisi, ölümden sonra dirileceğini bilen ve buna inanan bir âlim, Allah'ın emrine karşı gelen ve O'na isyan edene intikamının ve azabının ne olduğunu bildiği için O'nun emirlerine ve yasaklarına muhalefet etmekten korkar. Ölümden sonra dirileceğini bilmeyen ve ona inanmayan da Allah'a muhalefetten korkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnananlar kıyâmetin gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar"[66], "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar…"[67]

[Üçüncüsü], **Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar** meâlindeki âyetin bütün müminlere ait bir hüküm olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Kulları içinden ancak,** Allah'ın azabını ve intikamını tasdik eden mü-

---

[66] "Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" (eş-Şûrâ, 42/17-18).

[67] "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar; Rab'lerinin âyetlerine inananlar; Rab'lerine ortak tanımayanlar; verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler…" (el-Mü'minûn, 23/57-60).

minler **Allah'tan korkar**, ona inanmayanlar ise korkmaz. Bu hususu, "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[68] meâlindeki âyet-i kerîmeyi açıklarken de ifade etmiştik; bunda bütün inananlar için ibretler vardır, burada geçen "sabbâr" ve "şekûr" kelimeleri müminden kinayedir. Buna göre bu âyetin de aynı mânaya gelmesi muhtemeldir.

Müfessirler şöyle dediler: Bu âyette takdim-tehir vardır, yani insanların Allah'tan en çok sakınanı Allah'ı en iyi bilenleridir. Buradaki haşyet kelimesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: O, kalpte yerleşen ve oradan hiç ayrılmayan korku anlamına gelir[69]. *En doğrusunu Allah bilir.*

37 **[§]**Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır. Bazıları şöyle dedi: "Azîz", düşmanlarından intikam alan, "Ğafûr" da müminlerin günahlarını bağışlayan mânasına gelir. Bazıları da şöyle söyledi: Azîz, mülkünde ve hükümranlığında üstün olan ve kendisinden başkaları zelil olan mânasına gelir. Ğafûr da müminlerin günahlarını örten demektir.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ
وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾

29. "Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler."

30. "Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir."

Allah'ın kitabını okuyanlar ve namazı özenle kılanlar. Buradaki kitabı okumaktan maksat, muhtemelen başka bir âyette belirtilen şu husustur: "Onu hakkını vererek okumak"[70]. Âyetin metninde geçen ve "yerine getirenler" anlamına gelen "ekāmû" (أقاموا) fiili, kitaptaki namaz ve zekât emrini yerine geti-

---

68 bk. İbrâhim, 14/5. âyetinin tefsiri.

69 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, X, 368.

70 "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır" (el-Bakara, 2/121).

renler demektir. Yahut **Allah'ın kitabını okuyanlar** meâlindeki âyet, Allah'ın kitabında kendi lehlerine ve aleyhlerine olan hükümlere tâbi olanlar, bütün helâllere sarılmak ve haramlardan sakınmak suretiyle ona uyanlar mânasına gelir. Allah'ın kitabından yararlananlar, oradaki namaz kılmak ve kendilerine verilen rızıklardan muhtaçlara dağıtmak emrine uyanlardır. Kitabı okuduğu halde ona uymayan ise, sanki hiç okumamış gibidir. Bu aynen göz, kulak ve dil gibi duyu organlarına sahip olan, bu organlara gerçekten sahip olduğu halde onlardan gereği gibi yararlanmayan kişilerde Cenâb-ı Hakk'ın bu organları yok sayması gibidir. Mümin ise, hakikatte bu organlara sahip olmasa bile onlardan yararlandığı için Allah onda o organları var saymaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyetin de bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar. Buradaki **gizli açık** ifadesi, her durumda ve her vakitte mânasına gelir, yani onlar hiçbir halde başkaları için harcamayı terketmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu gibi: "Takvâ sahipleri için hazırlanmış cennete koşun! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar"[71], yani onlar her durumda Allah için harcarlar. **Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar** meâlindeki âyetin, sadakayı gizli ve açık olarak verirler mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani insanlara gösteriş yapmak için değil Allah rızası için vermek niyetiyle insanların gözleri önünde de verirler, insanların görmedikleri zamanda da verirler. Yaptığı hayırları yaratılanlara gösteriş yapmak için değil de Allah rızası için vermek niyetiyle yapanlara göre, insanların bilip bilmemeleri önemli değildir, onlar Allah rızası niyetiyle vermekten hiçbir zaman vazgeçmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onlar asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Cenâb-ı 38
Hak, kulun Allah rızası için yaptığı harcamaya, her ne kadar onu kendisi için harcıyorsa da, Allah kendinden bir lütuf ve ihsan olarak ona "ticaret" adını vermiştir. Aynı şekilde insanların yaptıkları hayırlı işler için de ücretlerini tam olarak ödeyeceğini söylemektedir: **Allah karşılıklarını onlara tam olarak ödedi.** Bu, hakikatte ücret değildir, çünkü insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu çeşitli nimetlere karşılık şükür borçları olduğundan dolayı, yaptıkları işlere karşılık ücreti hak etmemektedirler. Ne zaman kendilerine verilen ni-

---

71 "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/133-134).

metlere karşı şükür borcunu tam olarak yerine getirirlerse, ancak ondan sonra ücret almaya hak kazanırlar. Fakat Cenâb-ı Hak lütfu ve ihsanı ile insanların yaptıkları iyi işlere ve güzelliklere kendisinin lütfu ve ihsanı olarak sevap ve ecir vereceğini vâdetmektedir. İşte, sanki hakikatte insanları buna teşvik etmek ve özendirmek söz konusu değilmiş gibi Allah buna ticaret adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Lütfundan onlara fazlasını da verir** meâlindeki âyet de aynı şeyi vurgulamaktadır.

O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir. Buradaki "Ğafûr" (غفور) kelimesi, günahları örten anlamına gelir, "Şekûr" (شكور) da, onları cennete sokmak suretiyle iyiliklerini ortaya koyan demektir; böylece herkes onun kötü değil, iyi biri olduğunu görüp anlasın! Yahut Ğafûr kötülükleri bağışlayan, Şekûr da yaptıkları küçük bir ameli hemen kabul edip ona bol mükâfat ve sevap veren demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zararla sonuçlanmayacak bir ticaret cümlesi hakkında Ebû Avsece şöyle dedi: Asla tükenmeyen ve kesada uğramayan bir ticaret. Bir şey kesada uğradığında bunu ifade etmek için "bâra" (بار) fiili kullanılır.

وَالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبٖيرٌ بَصٖيرٌ ﴿٣١﴾

39 **[§]*31. "Sana vahyettiğimiz kitap kendinden öncekileri doğrulayıcı bir hakikattir. Kuşkusuz Allah kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir."***

Yâ Muhammed! **Sana vahyettiğimiz kitap,** yani Kur'ân **bir hakikattir,** yani Allah tarafından gönderilmiştir. **Kendinden öncekileri doğrulayıcıdır,** yani daha önce gönderilen kitaplarla uyumludur. Kur'ân'ın diğer kitaplarla uyumu ve onları tasdiki iki delilden biri ile bilinir: Ya haberlerde onlarla uyumlu olur, Kur'ân'da yer alan haberler, daha önceki kitaplarda geçen haberlerle aynı olur ve bunlar birbirlerini doğrular; Allah'ın birliğine, O'na kulluğa ve itaate davet eden bütün kitaplar böyledir. Ya da hükümlerde olur. Hükümlerde uyum olursa, onlarda nâsih-mensûh da olur. Ancak nâsih-mensûh olması, ihtilaf olduğu anlamına gelmez. Görmez misin ki, bizzat Kur'ân'da da nâsih-mensûh vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer o Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı insanların onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulacaklarını haber vermektedir[72]. Bu habere

---

72 "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!" (en-Nisâ, 4/82).

göre eğer nâsih ve mensûh ihtilaf sayılsaydı, o zaman Allah'tan başka birinden gelmiş sayılırdı. Bu da göstermektedir ki, onlar arasında ihtilaf değil uyum vardır[73]. Bazıları âyete şöyle bir anlam vermiştir: Muhammed aleyhisselâm, daha önce gelen kitapları ve peygamberleri tasdik ediyor. Yukarıda söylediğimiz gibi bütün kitaplar ve peygamberler, insanları ancak Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa davet etmişlerdir.

[**Peygamber Göndermenin Hikmeti**]

Kuşkusuz Allah kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir. Yani kulların maslahatlarından haberdardır ve onları görmektedir. Yahut insanlara gönderdiği peygamberleri insanların yalanladığını bilmekte ve görmektedir, bunlardan habersiz değildir. Bunu bilmesine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın yine de elçilerini göndermiş olması O'nun hikmetsiz iş yaptığı anlamına gelmez. Bazı mülhitlerin, yalanlanacağını ve reddedileceğini bildiği birine elçi göndermek hikmete uygun değildir diye iddia etmeleri haklı ve isabetli değildir. [§]Eğer 40
elçi göndermek, gönderenin ihtiyacı ve menfaati için yapılıyorsa, onun, elçisinin yalanlanacağını ve elçiliğinin reddedileceğini bildiği birine göndermesi hikmetin dışında bir davranış olurdu. Fakat her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, elçilerini kendi ihtiyacı ve menfaati için göndermekten münezzeh ve yücedir, aksine O elçilerini, gönderdiği insanların ihtiyacı için göndermiştir. Bundan dolayı O'nun, elçilerinin reddedileceğini ve yalanlanacağını bilmiş olması, kendisini hikmetin dışına çıkarmaz. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Yahut **her şeyden haberdardır, her şeyi görmektedir** meâlindeki âyet, tehdit anlamı içerir. Yani insanların devamlı sakınmaları ve kendilerini kontrol etmeleri için Allah onların hallerini ve yaptıklarını bildiğini söylemektedir.

---

73 Burada kastedilen zâhirde uyumlu olmak değildir. Çünkü pek çok hüküm bizim kitabımızda neshedilmiştir. Onların kitabında helâl olan bir şey, bizim kitabımızda haram kılınmıştır. Hükümlerin zâhiri itibariyle burada nasıl uyum olabilir? Ancak burada kastedilen mânadır, çünkü nâsih, mâna itibariyle mensûha muhalif olmaz. Çünkü hükümler, kulların menfaati için meşru kılınmıştır, menfaatler de zamanın değişmesiyle değişirler. Bir dönemde maslahat o şeyin helâl kılınmasında olur, başka bir dönemde de haram kılınmasında; bunlar her ne kadar bizzat helâl ve haram hükmü itibariyle farklı olsalar da maslahat açısından her ikisi de aynıdır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 624b).

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذ۪ينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَب۪يرُۜ ﴿٣٢﴾

32. “Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah’ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur.”

[İnsanlar Üç Gruptur]

Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de hayır işlerinde yarışır. Bu âyetin anlamına dair ihtilaf edilmiştir[74]. Bazıları şöyle dedi: **Onlardan kimi kendine kötülük eder** meâlindeki âyetten maksat, Allah’ın, Hz. Muhammed’e tâbi olup hidâyete ermeleri için seçtiğini haber verdiği kimselerdir. Bazılarına göre onlardan maksat büyük günah işleyenlerdir, bazıları da küçük günah işleyenlerdir dedi. Bazıları ise, büyük ve küçük günah işleyen herkestir, dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Maksat bütün insanlardır, Muhammed aleyhisselâma tâbi olan ve olmayan herkestir[75]. Sonra **kendine kötülük etmek**ten maksadın ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, bu âyette, görünüşte Resûlullah’a (s.a.) tâbi olan, ancak içinde ona muhalif kalma niyetini gizleyen münafıklar kastedilmiştir, der. Bazıları da şöyle der: Onlar, Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman eden, ancak gönderil-
41 diğinde kendisini inkâr eden yahudiler ve hıristiyanlardır. [§]Bazılarına göre ise, maksat müşriklerdir; onlar, şayet kendilerine bir uyarıcı gelirse, mutlaka

[74] Bazıları şöyle dedi: “kullarımızdan seçtiklerimiz” cümlesiyle bütün müminler kastedilmiştir. Sonra Allah onları üç kısma ayırmıştır: Kimi kendine kötülük eder… (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 624b).

[75] Sonra “kimi kendine kötülük eder” cümlesinin delâletinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, büyük günah işleyenlerdir; bu, Mûtezile’nin görüşüdür. Onlara göre büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahlar kesinlikle affedilir. Onlara göre, büyük günah işleyenler imandan çıkarlar ise de, İslâm’dan çıkmazlar; bunlar kıble ehli olan ve namaz kılan insanlardır. Bazıları da, onlar küçük günah işleyenlerdir der; bu, Hâricîler’in görüşüdür. Onlar, büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, küçük günah işleyenin ise kâfir olmadığını ve imandan çıkmadığını iddia ederler. Bize göre ise, büyük ve küçük günah işleyen herkes aynıdır, onları işlemekle mümin imandan çıkmaz, ancak kendine kötülük etmiş olur. Büyük günahlardan sakınmakla küçük günahlar otomatik olarak bağışlanmış olmaz (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 624b).

herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi[76]. Bunların hepsi cehennemdedir.

Bazıları **kullarımızdan seçtiklerimiz** beyanıyla Resûlullah'ın (s.a.) kastedildiğini söylemiştir. Bu görüşü benimseyenlere göre seçilen insanlardan maksat Resûlullah'tır (s.a.), çünkü Allah onu, insanları Allah'ın birliğine davet etmesi için göndermişti.

Kimisi kendine kötülük eder cümlesiyle Resûlullah'a (s.a.) tâbi olan ümmeti kastedilmiş gibidir, ancak onlar isyan fiilleri işleyerek kendilerine kötülük etmişlerdir. Eğer sabit ise, Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) bu âyeti okumuş, sonra şöyle buyurmuş: "Hayırlarla öne geçen hesapsız cennete girer, orta durumda olan kolay bir hesap geçirir, sonra cennete girer, kendine kötülük eden ise kurtulamayacağı kanaatine varıncaya kadar tutulur, sonra rahmet ona ulaşır ve o da cennete girer". Resûlullah (s.a.) sonra şöyle söyledi: "Onlar, 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun'[77] diyenlerdir"[78]. Aynı hadisi Enes b. Mâlik (r.a.) ve Hz. Âişe (r.a.) de Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ederler. Eğer bu rivayet sabit ise, o zaman âyetin tefsiri de budur, kendine kötülük edenden maksat, tevhid ehlinden olan insanlardır.

Orta durumda olanlar hakkında bazıları şöyle dedi: Ondan maksat iyi amele kötüsünü karıştıranlardır, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir"[79]. Bazıları da şöyle der: Onlar farzları ve rükünleri edâ eden, ancak başka şeylere aldırmayanlardır.

Hayır işlerinde yarışanlar da iki gruptur. Biri, bütün hayır işlerinde öne geçmeye çalışır, hiçbirinde kusur etmez ve eksik yapmaz. Diğeri de hayır işlerinde yarışır, fakat o hayırda kusur işler ve eksik yapar.

[§]Bu üç grubu Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde zikretmiştik. Cenâb-ı Hak bir 42
yerde meâlen şöyle buyurdu: "Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri…"[80] Sonra da

---

76 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

77 Fâtır, 35/34).

78 Hadisi buna yakın lafızlarla Taberî, İbnü'l-Cevzî, Kurtubî ve İbn Kesîr rivayet etmişlerdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 375; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 491; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 350-351; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 334).

79 et-Tevbe, 9/102.

80 et-Tevbe, 9/100.

meâlen şöyle buyurdu: "Bir başka grup günahlarını itiraf etmişlerdir"[81], "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır"[82]. Günahlarını itiraf edenler, orta halli olanlardır, diğerleri ise kendilerine kötülük edenlerdir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar Allah'a en yakın olanlardır"[83], "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Onlar dalbastı kirazlar ve meyve yüklü muz ağaçları arasındadırlar"[84], "Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!"[85] Bu ilâhî beyanın zâhirine göre amel defterleri soldan verilenler, peygamberleri inkâr edenlerdir, çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda üç gruptan bahsetmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise, (ona şöyle denir:) 'Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!' Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise…"[86] Bu beyanın zâhirine göre kendisine kötülük eden, peygamberi yalancılıkla itham edenler ve "Amel defteri solundan verilenler"[87] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere inkâr edenlerdir. Tevbe sûresindeki âyetin zâhirinden de tevhid ehli olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Allah, "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır"[88] buyurmaktadır. *Bunları en iyi Allah bilir.*

Allah'ın izniyle. Bu beyan Allah'ın ilmiyle mânasına gelebilir. Allah'ın dilemesiyle anlamına gelmesi de muhtemeldir. Allah'ın emriyle mânasına geldiği de söylenmiştir.

İşte büyük fazilet budur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizi mirasçı kıldığımız bu kitap, büyük bir fazilettir. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur"[89]. Yahut burada Allah şunu söylemektedir: Onları cennete sokmak, Allah'ın büyük bir lütfudur.

---

81 et-Tevbe, 9/102.

82 "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir" (et-Tevbe, 9/106).

83 el-Vâkıa, 56/10-11.

84 el-Vâkıa, 56/27-28.

85 el-Vâkıa, 56/41.

86 el-Vâkıa, 56/88-92.

87 el-Vâkıa, 56/41.

88 et-Tevbe, 9/106.

89 "Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur" (en-Nisâ, 4/113).

[§]Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, 43
kimi de hayır işlerinde yarışır meâlindeki âyet hakkında Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şunu bilin ki, öne geçenlerimiz geçip gitmiştir, orta halli olanlarımız da kurtulmuştur, kendine kötülük edenlerimiz ise Allah tarafından bağışlanacaktır[90]. Hz. Osman (r.a.) da şöyle dedi: Şunu bilin ki, öne geçenlerimiz, cihat edenlerimizdir, orta halli olanlarımız köyde bekleyenlerimiz, kendine kötülük edenlerimiz de bedevîlerimizdir[91]. İbn Abbâs (r.a.) ise şöyle diyordu: Kendine kötülük edenden maksat kâfirlerdir[92]. Hasan-ı Basrî de şöyle dedi: Kendine kötülük edenden maksat münafıklardır ve onlar helâk olmuştur. Öne geçen ve orta halli olan ise kurtulmuştur[93].

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onların gireceği yer adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir."

Cenâb-ı Hak bu âyette altın bilezikler ve incilerle süslenmekten ve ipek giysiler giymekten söz etmektedir. Dünyada ise erkekler, bu türlü zinet eşyasıyla süslenmeye ve ipek giysiler giymeye özenmezler. Ama Allah biliyor ki Araplar'ın bunlara özentileri vardı. Bu durumda âyet, onlara özendikleri bu şeyleri vâdettiği anlamına gelir. Nitekim seyahat sırasındaki zaruret halinde ve mekân darlığında başka evler ve binalar bulunmadığı durumlarda çadır, baraka ve kulübe gibi sığınaklar kullanıldığı söylenir. Tercih imkânı olduğu ve başka mekânlar bulunduğu takdirde onlar kullanılmaz. Lâkin Araplar bunlara fazla özendikleri için âyette bahis konusu edilmiştir. Görmez misin ki, onlar şöyle diyorlardı: "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse ya!"[94] Bu gibi süs eşyası onlar nazarında çok değerli ve önemli olduğu ve ayrıca bunlara çok özendikleri için böyle söylüyorlardı.

---

90 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 489; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 346; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 289.

91 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 490; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 289.

92 *Tefsîru's-San'ânî*, III, 135.

93 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 135.

94 ez-Zuhruf, 43/53.

Yahut bunların onlara cennette verileceğini söylemektedir, yani altın, gümüş, ipek ve bösü edilen benzeri süs eşyasının, ne şekilleri ve ne de cevherleri itibariyle onlara benzer tarafları yoktur, sadece isimleri benzemektedir. Nite-
44 kim bir hadisi-i şerifte şöyle buyurulur: [§]“Orada (yani cennette) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, insanın kalbine veya hayaline bile gelmeyen şeyler vardır”[95]. Başka bir rivayette de şöyle buyurulur: “Cennette olan şeyler dünyadakilere benzemez yahut sadece isimleri benzer”[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: “Esâvir” (أساور) kelimesi, “isvâr” (إسوار) sözcüğünün çoğuludur, o, kadınların bileklerine taktıkları bileziktir[97].

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾

34. “Şöyle derler: ‘Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabb’imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir.’”

Şöyle derler: Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Bazıları şöyle dedi: Bu sözü ancak, yukarıda geçen ve “Kimisi kendine kötülük eder”[98] meâlindeki âyette belirtilen kendilerine kötülük edenler söyler. Çünkü onlar sıratta uzun müddet bekletilirler yahut zorlu bir sınava tâbi tutulurlar, dolayısıyla endişeleri uzun süre devam eder. Sonra cennete girmeleri için kendilerine izin verilir. İşte o zaman âyette geçen o sözü söylerler ve bu tasayı kendilerinden giderdiği için Rab’lerine hamdederler. Bazıları şöyle dedi: Hayır, bu sözü cennete giren her müslüman söyler. Kimse âhirette nerede olacağını ve nereye gideceğini bilmediği için dünyada her müslüman işlediği kötülüklerden ve akıbetinin ne olacağından endişe eder ve korkar. Cennete girince, dünyadaki

---

95 Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın aklına bile gelmeyen şeyler hazırladım. İsterseniz, ‘Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez’ (es-Secde, 32/17) meâlindeki âyeti okuyun!” (Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8; “Tevhîd”, 35; Müslim, “İman”, 312, “Cennet”, 2-5).

96 İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: “Dünyada bulunan şeylerin cennette olanlarıyla isimden başka bir benzerliği yoktur” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, I, 446; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 322; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, I, 207).

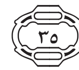
97 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 267.

98 Fâtır, 35/32.

korkularından ve endişelerinden emniyete kavuşur, o tehlikelerden selâmete erer ve bundan dolayı Rabb'ine hamdeder. Bazıları da şöyle dedi: Âyette sözü edilen hamdi, ancak dünyada karşılaştıkları maişet üzüntüsü ve endişesi yok
olduğunda yaparlar. [§]Çünkü herkes dünyada maişet endişesi duyar. Cen- 45
nete girdiğinde bu endişe kendisinden gider, işte o zaman hamdeder. Bazıları ise şöyle söyledi: Onlar ölümden emniyete kavuştuklarında Rab'lerine hamdederler, çünkü bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Kıyâmet günü ölüm bir koç suretinde getirilir ve insanların önünde kesilir; insanlar işte o zaman ölümden emniyete kavuşurlar"[99]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. Buradaki "Ğafûr" kelimesi, bağışlanmayı hak etmedikleri halde kötülüklerini bağışlayıcıdır mânasına gelir. "Şekûr" kelimesi de, insanların yaptıkları iyilikleri kabul eder ve karşılık olarak onlara sevap verir demektir. Müfessirler şöyle dedi: Ğafûr, insanların günahlarını bağışlar; Şekûr da az amele bol mükâfatla karşılık verir demektir.

Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle dedi: İnsanların kendisine yaptıkları şükrün karşılığını verir ve onların işledikleri günahları bağışlar. **Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir** meâlindeki âyet hakkında merfû bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah müminin küçük iyiliklerinin karşılığını verir ve büyük günahlarını bağışlar"[100].

اَلَّذٖٓى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا يَمَسُّنَا فٖيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فٖيهَا لُغُوبٌ 

[99] Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü ölüm boz bir koç suretinde getirilir ve denilir ki: 'Ey cennet ehli! Bunu tanıyor musunuz?' İnsanlar korkarak ve acıyarak ona bakarlar ve evet, derler. Sonra cehennem ehline seslenilir: 'Bunu tanıdınız mı?' Onlar da, evet, derler. Bunun üzerine koç kesilir ve şöyle nidâ edilir: 'Cennetteki hayat ebedîdir! Cehennemdeki hayat da ebedîdir!'" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 9; ayrıca bk. Buhârî, "Rikâk", 51, "Tefsîr", 19/11; Müslim, "Cennet", 40, 43).

[100] Bunu İbn Kesîr, İbn Abbâs'a nispet ederek şu şekilde rivayet etti: Allah onların pek çok günahını bağışlar ve küçük iyiliklerinin karşılığını verir (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 588).

35. "O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir."

O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Burada cennete sonsuza kadar kalınacak yurt adı verilmektedir, çünkü oradan ayrılmak ve yerini değiştirmek asla arzu edilmez. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Onlar oradan hiç ayrılmak istemezler"[101].

46 **[§]Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.** Ne kadar büyük olursa olsun dünyada bir nimete sahip olan insan, zamanla ondan bıkar ve usanır, ondan başkasına geçmek ister. Aynı şekilde dünyada tadılan büyük bir zevk ve lezzetin arkasından mutlaka bir âfet ve yorgunluk gelir. Cenâb-ı Hak, âhiret nimet ve lezzetlerinin ise asla vazgeçilmesi arzu edilmeyen nitelik taşıdığı, cennet lezzetlerinin arkasından herhangi bir âfet, yorgunluk ve ağırlık gelmesinin de söz konusu olmadığını haber vermektedir. **Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.** Bu beyanın, zâhirinin ifade ettiği gibi yorgunluk ve bıkkınlığın olmayacağı mânasına gelmesi de mümkündür. Bu dünyada akrabalarından veya tanıdıklarından birinin başına bir sıkıntı geldiğini gören herkes üzülür ve onu ondan gidermeye çalışır. Ebedîlik yurdunda ise Cenâb-ı Hak, kimsenin böyle şeylere mâruz kalmaktan endişe duymayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin metninde geçen "nasab" (النصب) kelimesi eziyet mânasına gelir, "luğûb" (اللُّغُوب) sözcüğü de yorgunluk demektir.

İbn Kuteybe şöyle dedi: Nasab, zorlanmak ve yorulmak demektir. Luğûb da yorulmak mânasına gelir[102]. Sülâsîden ve "if'âl" bâbından da kullanılan luğûb fiili, hem yoruldum mânasına hem de başkasını yordum anlamına gelir ki; bu, Ebû Avsece'nin sözüdür.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذٰلِكَ نَجْزٖى كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾

---

101 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 361.

36. "İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız."

İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Onların hükmü verilmez, yani ölmelerine hükmolunmaz ki ölüp de cehennemin azabından kurtulsunlar. **Kendileri için cehennem azabı da hafifletilmez.**

[§]Kendileri için cehennem azabı hafifletilmez. Bu beyan, Cehm'in[103] ve Ebu'l-Hüzeyl el-Mûtezilî'nin[104] iddialarının aksini söylemektedir. Cehm, cehennem ehlinden azabın kaldırılacağını ileri sürmekte, Cenâb-ı Hak ise onların azabının hafifletilmeyeceğini haber vermektedir. Şayet azabın kaldırılması muhtemel olsaydı, hafifletilmesi de muhtemel olurdu. Yüce Allah'ın onlardan azabın hafifletilmeyeceğini haber vermesi, azabın kaldırılmayacağına da işaret eder. Nitekim cehennem bekçisi Mâlik onlara şöyle diyecektir: "Sizler burada kalıcısınız"[105]. Aynı şekilde azabı hafifletmesini istediklerinde de şöyle diyecekler: "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!"[106] **47**

Ebu'l-Huzeyl'e gelince, o şöyle derdi: Cehennem ehlinin azabına bazan ara verilir. Öyle bir hal meydana gelir ki, şayet Allah onların azabını arttırmak istese buna gücü yetmez. Cennet ehlinin zevk ve lezzetleri hakkında da benzer şeyleri söylerdi: Öyle bir hal olur ve öyle bir seviyeye gelinir ki, eğer Allah onların lezzetlerini biraz daha arttırmak istese bile buna gücü yetmez. Âyetin zâhiri ise onları yalanlıyor ve iddialarını reddediyor, şöyle buyuruyor: **Kendileri için cehennem azabı hafifletilmez.**

---

103 Bu kişi, Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî'dir (ö. 128/746), Benî Râsib'in âzatlılarındandır. Cehmiye mezhebinin reisidir. Aslen Tirmizlî'dir, bidatı orada yayılmıştır. Küçük tâbiîler zamanında, Emevî Devleti'nin sonlarına doğru Selm b. Ahvez el-Mâzinî, tarafından Merv şehrinde öldürüldü. İcbâr ve ıztırâr görüşüne sahipti, imanın sadece Allah'ı bilmek, küfrün de O'nu bilmemekten ibaret olduğunu söylerdi. Cennet ve cehennemin de eskiyip sona ereceklerini iddia ederdi. Allah'ın sıfatları konusundaki görüşü, Mûtezile'nin son görüşleriyle paralellik arz ediyordu. Allah'ın ilminin ve kelâmının da sonradan kazanıldığını söylerdi (bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 211; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 141).

104 O, Ebu'l-Hüzeyl Allâf Muhammed b. Hüzeyl b. Abdillah b. Mekhûl el-Abdî'dir (ö. 235/850). Abdülkays kabilesinin âzatlısıdır. Mûtezile imamlarındandır. Basra'da doğdu, kelâm ilminde şöhret oldu. Mûtezile mezhebi hakkında sözleri, meclisleri ve münazaraları vardır. Münazarada usta idi, delilleri güçlü, intikal gücü çabuktu. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. Sâmerra'da vefat etti. Pek çok eseri vardır (Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 121).

105 "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler; o da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir" (ez-Zuhruf, 43/77).

106 el-Mü'min, 40/49.

İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız, yani Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden ve Allah'ın birliğini inkâr edenleri böyle cezalandırırız.

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فٖيهَا رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذٖى كُنَّا
نَعْمَلُ اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فٖيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَٓاءَكُمُ النَّذٖيرُ
فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٣٧﴾

48 [§]*37.* ***"Ve onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"***

Ve onlar orada feryat ederler. Bazıları feryat ederler anlamına gelen "yastarihûne" (يصطرخون) kelimesine cehennemde feryat figan ederler anlamı verdi. Bazıları, imdat isterler anlamına gelir dedi. Bu kelime çığlık atmak mânasına da gelir. Onlar çığlık çığlığa bağırırlarken şöyle derler: **Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.** Önce dünyada tâbi oldukları büyüklerine yalvarıp yakarırlar, onlardan üzerlerinde bulunan azabı kaldırmalarını ve hafifletmelerini isterler. Şöyle derler: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'"[107] Başka bir âyette de meâlen şöyle diyecekleri haber verilmektedir: "Hepimiz onun içindeyiz"[108]. Büyüklerinin yardımlarıyla kurtulacaklarından tamamen ümitlerini kestiklerinde, bu sefer cehennem bekçilerine yakarırlar: "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin! Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar"[109]. Onlardan da ümitlerini kesince, cehennemin bekçisi Mâlik'e gidip yalvarırlar, Rabb'inden kendilerinin işleri-

---

107 İbrâhim, 14/21.

108 "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde; büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: 'Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir'" (el-Mü'min, 40/47-48).

109 el-Mü'min, 40/49-50.

ni bitirmesini (öldürmesini) istemesini talep ederler, şöyle derler: “Ey Mâlik, Rabb’in bizim işimizi bitirsin! diyecekler”[110]. Ondan da ümitlerini kesince, daha önce yaptıklarından farklı şeyler yapacaklarını söyleyerek, Rab’lerinden kendilerini oradan çıkarmasını isterler. Derler ki: **Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.** Onlara şöyle cevap verilir: **Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?** Yani dünyada size, öğüt almak isteyenin alabileceği kadar bir ömür vermedik mi? Öğüt alanın aldığı gibi siz de öğüt alaydınız ya! Onları yaşattığımız kadar sizi de yaşattık!

Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Bazıları şöyle dedi: Size peygamber gelmişti, bu durumdan sizi uyarmıştı, fakat siz onu yalanladınız. Bazıları da şöyle söyledi: **Size uyarıcı gelmişti,** yani saçlarınıza ak düşmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Kendi şahsınızda bile ahvâlin değiştiğini,
[§]halden hale girdiğinizi, küçüklükten büyüklüğe, gençlikten ihtiyarlığa, son- 49
ra da erzel-i ömre uğradığınızı bizzat görüyor ve yaşıyordunuz; cennettekiler öğüt aldığı gibi siz de öğüt alsaydınız ya! Peygamberlerin sizi uyarmış olduğu azabı **şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!**

اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

38. “Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir ve O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir.”

Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, tehdit ve korkutma anlamına gelir. Yani Allah, henüz imtihan etmediği, emretmediği ve yasaklamadığı eylemleri de bilmektedir, öyle ise imtihan ettiği, emrettiği ve yasakladığı fiiller konusunda insanların neler yaptıklarını bilmesi daha kolay ve daha uygundur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak göklerin yaratılışını, yarattığı yeryüzü ehlini, onlara gönderdiği peygamberleri, insanların peygamberleri inkâr edip ve reddettiklerini bilmektedir, onların hiçbirinden gafil ve cahil değildir. İnsanlara peygamber göndermenin amacı, gönderenin ihtiyacı ve menfaati için değil, ancak insanların ihtiyacı ve menfaati bulunmasından dolayıdır. Bundan dolayıdır ki,

110 ez-Zuhruf, 43/77.

peygamberliği reddedeceklerini ve onları yalanlayacaklarını bilmesine rağmen Allah'ın insanlara peygamber göndermesi, hikmet gereğidir. Dünyada ise böyle bir durum akılsızca bir davranış olur; çünkü bir sultan dünyada elçilerini ancak kendi ihtiyacı ve menfaati için gönderir, reddedileceğini ve yalanlanacağını bildiği halde elçisini gönderirse, bu akılsızca ve boş bir iş olur. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın elçi göndermesi hikmete uygundur ve haktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir. Sanki buradaki **kalplerden** (ذات الصدور) maksat, insandır. Cenâb-ı Hak özel olarak insanların bütün yaptıklarını bildiğini söylemektedir. Çünkü insan temyiz ve basiret sahibidir, imtihan edilmeye uygundur. Buna göre bu cümle, insanlar için bir tehdit ve uyarı mânasına gelir. Başka varlıklara, hayvanlara ve diğerlerine gelince, onlar imtihan için uygun değildirler, ayrıca onların temyiz (iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilme) gücü de yoktur. Her ne kadar Allah bütün varlıkların kalplerinde ve başka yerlerde gizlediklerini de biliyorsa da, bu söylediğimiz sebepten dolayı özel olarak insanlardan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا
يَز۪يدُ الْكَافِر۪ينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَز۪يدُ الْكَافِر۪ينَ
كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

50 [§]***39. "Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rab'leri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz; şu halde kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır."***

[İnsanları Birbirine Halef Olarak Yaratmanın Hikmeti]

Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Bu ilâhî kelâmın muhatabı şayet Resûlullah'ın (s.a.) ashabı ve ümmeti ise, o zaman Cenâb-ı Hak önceki asırlarda geçen ümmetler helâk edilip soyları kurutulduktan sonra kendilerini onlara halef kıldığını haber vermektedir. Muhatap şayet bütün âdemoğulları ise, o zaman Allah şunu haber vermektedir: Sizler daha önceki cinlerin ve meleklerin halefisiniz. Rivayet edildiğine göre âdemoğlundan önce cinler yeryüzünün sakinleri idiler, buna göre insanlar onlara halef kılındılar.

İnsanları birbirlerine halef kılmakta, bir neslin yok olup gitmesinden sonra öbürünü yaratmakta, birini yarattıktan sonra öbürünü yok etmekte, muhtelif hikmetler vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak bir nesli yaratıp sonra yok etmesi ve onlardan sonra başkalarını yaratması, onları ancak bir gayeyi ve nihaî bir hedefi düşünerek yarattığını insanların bilmeleri içindir. Eğer onları yaratmakta böyle nihaî bir gaye olmasaydı, o zaman onları özellikle yok etmek için yaratmış olurdu. Çünkü dünyada nihaî bir gayesi olmadan bina yapan bir insanın bu yaptığı eylem, anlamsız ve akılsızca bir iş olurdu. Buna göre insanlar bu dünyada nihaî bir hedef ve gaye olmaksızın yaratılmışlarsa, özellikle yok etmek için yaratılmışlar demektir, bu ise anlamsız ve hikmete aykırı bir iştir.

İkincisi, dünyanın devamlı kalınacak bir yurt, ebedî bir mekân olmadığını insanların bilmeleridir; dünya ancak âhiret için bir azık alma yeri, âhirete giden bir ara durak ve kısa bir konaklama yeridir, sonra oradan kalkılıp gidilecektir. Tıpkı seyahat sırasında bir yerde konaklandığı gibi; orada sürekli kalmak için değil, azığını almak için konaklanmakta ve sonra yola devam edilmektedir. Buna göre dünya da belirttiğimiz amaç için yaratılmıştır; böylece insanlar dünyaya sarılmasınlar, ona bağlanmasınlar, orada kalmayı değil oradan geçip gitmeyi düşünen birinin yapması gerekeni yapsınlar.

Üçüncüsü, dünyada yaşanan acıların ve tadılan lezzetlerin ebedî olmadığını, aksine sona ermesi ve oradan geçilip gidilmesi için yaratıldığını bilmeleridir. Şüphesiz yaşamakta lezzet, ölümde acı vardır; lezzet de sürekli değildir, acı da! Allah bir nesli yaratmakta, sonra onları yok etmektedir, sonra başka bir nesli yaratmakta, bu sefer bunları yok etmektedir. Dolayısıyla lezzetler de acılar da sürekli kalmıyor, her ikisinin de sona erdiği bir gün mutlaka geliyor. Böylece insanlar, lezzetlerin de acıların da sürekli olmadığını, mutlaka günü geldiğinde son bulacağını anlarlar.

[§]Dördüncüsü, insanlar önceki asırlarda yaşayanların neden dolayı gü- 51
zel övgüler aldıklarını, güzel hatıralar bıraktıklarını ve neden dolayı adının sanının kesilip yok olduğunu düşünerek ibaret alırlar. Peygamberlerin hayır, tevhid ve itaat davetçilerinin çağrısına uyanın adı sonraki nesillerde hayırla, güzel övgülerle anılır durur; buna karşılık inkâr ve kötülük ehline tâbi olanın da sonraki nesillere bunlardan hiçbir şey kalmaz. Bu durum, güzel övgülerin onların ismini bâki bıraktığını, kesip unutturmadığını insanların bilmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir, yani inkârcılığının zararını kendisi çeker. **Kâfirlerin küfrü Rab'leri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz.** Yani onların Allah'ı ve peygambe-

ri inkâr etmeleri ve putlara tapmaları, gazabı ve hüsranı arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Onlar, kıyâmet günü kendilerine şefaatçi olacakları ve onları Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle putlara tapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Bu onlar için sadece Rab'lerinin gazabını ve kendilerinin hüsranını arttıracaktır. Yahut onların bu dünyada sıla-i rahim, âhirette menfaat ve kazanç elde etmek ümidiyle yaptıkları amelleri, Rab'lerinin gazabını ve kendilerinin hüsranını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen "makt" (المقت) kelimesi buğz anlamına gelir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونٖى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾

40. "De ki: 'Allah'ı bırakıp da taptığınız ve O'na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar!' Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var? Yahut biz onlara bir kitap vermişiz de onlar oradaki kesin bir delile mi dayanmaktalar? Hayır hayır! O zâlimlerin birbirlerine vâdleri aldatmacadan başka bir şey değildir."

De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız ve O'na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar! Âyette geçen **gösterin bana** meâlindeki beyan zâhirde emirdir, ancak bu emir iki mânaya gelir. Birincisi, aciz bırakmak anlamına gelir, yani sizin Allah'ı bırakıp taptığınız şeylerin gökleri ve yeri yaratmaya güçleri yet-
52 mez, hatta göklerin ve yerin yaratılmasına katılmaya [§]ve gökten kitap indi-
rip bu emirleri göndermeye de güçleri yetmez. Aksine bütün bunları yaratan Allah'tır, bunları yapmaya kādir olan O'dur. Nasıl olur da sizler, bütün bunlardan aciz olana ilâhlık vasfını verip onlara kulluk yaparsınız?

İkincisi, onları ikaz etme, kınama ve akılsızca hayaller peşinde oldukları anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki putlara tapıyorsunuz; onlar belirtilen nesne ve olaylar-

dan hiçbirini yaratmadıkları, yaratılmasına katılmadıkları ve size bunu yapmanıza izin veren ve mübah kılan bir kitap da göndermedikleri halde putlara ilâh adını veriyorsunuz! Bütün bunları Allah'ın yaptığını da biliyorsunuz. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler"[111]. Bu hususta onların bir kitapları yoktur, çünkü kitap Allah'ın buyruğu olan kitabı beşere ulaşmasını sağlayan peygamberdir, fakat siz peygambere de inanmıyorsunuz. Bütün bunları yaptığını ve her şeyi yapmaya kādir olduğunu bildiğiniz Allah'a kulluğu bırakıp putlara nasıl kulluk edersiniz?

Yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar? Bu cümlede bizzat yeryüzünün maddî cevherlerinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Yeryüzünün haricinde insanların maişetlerini ve ayakta kalmalarını sağlayan unsurlar da kastedilmiş olabilir. **Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var?** Bu beyan da aynı şekildedir; bu cümlede gökyüzünün cevherleri kastedilmiş olabileceği gibi, gökten inen ve insanların maişetlerini ve rızıklarını sağlayan şeyler de kastedilmiş olabilir. **Yoksa kesin bir delile mi dayanmaktalar?** Bu beyan da onlar Allah'tan gelen bir delile ve beyana mı dayanıyorlar, mânasına gelir.

Hayır hayır! O zâlimlerin birbirlerine vâdleri aldatmacadan başka bir şey değildir. Onların birbirlerine vâdettiklerinden maksadın, liderlerin ve önderlerin halka söyledikleri şu sözler olabilir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[112], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[113]. Reislerinin kitap ve peygamber konusunda halkın kafasını karıştırmaları ve Hz. Peygamber (s.a.) hakkında; o büyücüdür, yalancıdır, müfteridir ve benzeri sayılması uzun sürecek sözler söylemeleridir. Bütün bunlar, onların halkı aldatmaya çalışmalarından başka bir şey değildir.

إِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ
اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

[§]41. "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri 53
ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O Halîm'dir, çok bağışlayıcıdır."

---

111 el-Ankebût, 29/65.

112 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

113 ez-Zümer, 39/3.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Bu âyet-i kerîme muhtemelen, daha önce geçen "Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar!"[114] meâlindeki âyetin sılasıdır. Eğer böyle ise, o zaman Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki gökleri ve yeri yükselten, onları tutan ve yerlerinden oynamalarını engelleyen Allah'tır. Onları yerlerinden oynatmaya kimsenin gücü yetmez. Şayet Allah onları yerlerinden oynatacak olsa, onları yerlerine koymaya ve orada tutmaya O'ndan başka hiç kimsenin gücü yetmez. Öyleyse bunları yapmaya gücü yetmeyen şeylere nasıl kulluk yaparsınız? Yahut bu beyan, "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacaktı!"[115] meâlindeki âyetin sılasıdır. Onların, Allah'ın çocuğu vardır, ortağı vardır dedikleri için neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacaktı! Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah hakkında, O'nun çocuğu vardır, şeklindeki sözlerinin büyüklüğünden dolayı neredeyse gökler ve yer durdukları yerden sökülecek ve onların başlarına düşecekti!

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda belirttiğimiz bir âyetin sılası değil, müstakil bir başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Eğer böyle ise, o zaman Cenâb-ı Hak göğü yükselttiğini, büyüklüğüne ve ağırlığına rağmen ne üstten bir çekici ve ne de alttan bir direk olmadığı halde onu havada tuttuğunu, düşmesine ve yerinden oynamasına engel olduğunu, bulunduğu yer ve şekilde sabit tuttuğunu söyleyerek kendi kudretinin ve hükümranlığının büyüklüğünü haber vermektedir. Şu iki vasıta olmadan dünyada bir nesneyi havada tutmak ve onu yerinde sabit kılmak, hiç kimsenin gücü dâhilinde değildir: Ya alttan bir direk, ya da üstten bir çekici! Yeryüzü de böyledir, Cenâb-ı Hak onu suyun üzerinde yayıp döşemiştir. Suda ise sabit durmak değil, akmak ve dibe gitmek tabiatı vardır. Yeryüzünün neresi kazılsa mutlaka oradan su çıkmaktadır. İşte yeryüzünü suyun üzerinde tutmak, gökyüzünü de hiçbir dayanak olmadan havada tutmak göstermektedir ki, onları sabit tutan ve düşmekten koruyan, zatıyla bir olan, her şeye kādir olan ve hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı Allah'tır!

54 **[§]Şüphesiz O Halîm'dir, çok bağışlayıcıdır.** Cenâb-ı Hak **Halîm'dir**, çünkü onların, Allah'a yaptıkları iftiranın büyüklüğüne ve O'na lâyık olmayan sözler söylemelerine rağmen -yüce Allah zâlimlerin söyledikleri sözlerden

114 Fâtır, 35/40.

115 "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

münezzeh ve yücedir- Cenâb-ı Hak gökleri onların başlarına indirmemekte ve cezalarını dünyada alelacele vermemektedir. **Çok bağışlayıcıdır,** çünkü insanların kusurlarını örtmekte ve onları dünyada rezil etmemektedir.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى
مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾
اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّءِ وَلَا يَح۪يقُ الْمَكْرُ السَّيِّءُ
اِلَّا بِاَهْلِه۪ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ
تَبْد۪يلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ﴿٤٣﴾

42. "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) ***uzaklaşmalarını arttırdı."***

43. "Çünkü yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın."

Onlar var güçleriyle yemin etmişlerdi. Bazıları şöyle dedi: "Cehde eymânihim" (جهد أيمانهم) kelimeleri, onların Allah adına yaptıkları yemini ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Araplar'ın âdeti, babaları ve putları adına yemin etmekti. Onlar ancak işi büyük ve kudreti üstün olduğu zaman o işi tekit etmek için Allah adına yemin ederlerdi. Bundan dolayı onların Allah adına ettikleri yemini, var güçleriyle yapmışlardı. Var güçleriyle yemin etmenin ne mânaya geldiğini daha önce açıklamıştık[116].

Kendilerine bir uyarıcı gelirse. Bu beyandan maksadın peygamber olduğu söylenmiştir. **Herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair;** bu âyet onların, dinin emrini, lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri kendilerine açıklayacak bir peygambere muhtaç ve mecbur olduklarına işaret etmektedir, çünkü kendilerine bir uyarıcı gelirse mutlaka ona uyacaklarına ve

116 bk. el-En'âm, 6/109 ve en-Nûr, 24/53. âyetlerinin tefsiri.

arkasından gideceklerine var güçleriyle yemin etmektedirler. Fakat kendilerini peygamberden büyük görerek onu bu işe lâyık bulmadıkları ve dünya işinde onu kendilerinden aşağıda gördükleri için yeminlerini tutmadılar ve dediler
55 ki: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[117] [§]Yahut insanların muhtelif yollara girdiklerini gördüklerinde, Hz. Peygamber'e tâbi olmaya yanaşmadılar ve yeminlerini bozdular; zannettiler ki aralarındaki ihtilaf kaldırılacak, fakat ihtilaf kalkmayınca ona tâbi olmayı bıraktılar. Yahut âyet, bizim bilmediğimiz başka bir mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair. Bazıları bu sözle onların, yahudileri ve hıristiyanları kastettiklerini söyledi. Bütün ümmetleri kastetmiş olmaları da mümkündür. Ancak onlar ümmetlerden birinde hakkı görmüşler ve **herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair** demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı. Çünkü yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Onların kurdukları tuzaklardan maksat, muhtemelen Resûlullah'ı (s.a.) öldürmek ve yurdundan kovmak için kurdukları çeşitli tuzaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[118]. Rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.) meydana çıkıp insanları Allah'ın birliği inancına davet ettiğinde, yol başlarına nöbetçiler dikiyorlar ve Resûlullah'a (s.a.) gelmeye niyetlenenlere; o büyücüdür, o yalancıdır, o delidir diyerek insanların ona gitmelerine mani oluyorlardı; işte âyette işaret edilen hile ve tuzaklardan maksadın bu olay olması da mümkündür. Bunun dışında onların Hz. Peygamber'e (s.a.) kurdukları çeşitli tuzaklar, sayılamayacak kadar çoktur.

Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Burada işaret edilen şeyin, onların dünyada mâruz kaldıkları çeşitli azap ve ölüm olayları olması mümkündür. Âhirette uğrayacakları azabı da işaret etmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Cenâb-ı Hakk'ın öncekilere uyguladığı yasa, büyüklenip inat ettiklerinde onların köklerini kazımak ve helâk etmekti. Bazıları şöyle dedi: Onlar iman

117 ez-Zuhruf, 43/31.

118 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

konusunda öncekilere uygulanan yasadan başkasını beklemiyorlar; öncekilere uygulanan yasa da, her ne kadar kabul edilmese ve kendilerine fayda vermese de azabı gördüklerinde iman etmeleri idi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın birliğine inandık’ derler”[119].

Allah’ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah’ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın. Bu ilâhî kelâmın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir: Birincisi, insanlar inatla karşı koyduklarında ve büyüklendiklerinde, Allah’ın köklerini kurutma yasasında -bu helâk etme ve köklerini kurutma farklı şekillerde yapılsa da- değişiklik bulamazsın! [§]Tıpkı şu ilâhî **56**
beyanda olduğu gibi: “Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde onların ağızlarından çıkan sözlerdir”[120], “Onların kalpleri hep birbirine benziyor!”[121] Hiç şüphe yok ki onların inkâra dair söyledikleri sözler birebir aynı değildi, sebepleri de değişikti. Sonra Cenâb-ı Hak, sebebi ve inkâr ciheti farklı olsa da bunların sözlerinin onların sözlerine, kalplerinin de birbirine benzediğini haber vermektedir. İşte O’nun, asla değişme ve sapma olmayan kanunu da böyledir; o da sebebi ve inkâr ciheti farklı olsa da köklerinin kazınmasıdır.

İkincisi, Allah’ın sizin için koyduğu yasasını ve verdiği hükmünü kaldırmaya ve geri çevirmeye asla yol bulamazsın!, yani insanlar, Allah’ın kendileri için koyduğu yasayı, azaba uğratma ve helâk etme hükmünü geri çevirme imkânını asla bulamazlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Onlar, cehennemden kaçıp kurtulacak bir yer bulamayacaklardır”[122].

Üçüncüsü, Allah’ın yasasında -ki ondan maksat, onların iman etmelerinin, azabı gördüklerinde ve Allah’ın cezası geldiğinde mümkün olmasıdır- asla bir sapma ve değişiklik bulamazsın, yani onlar ancak çaresiz kaldıklarında kesinlikle iman ederler. Lâkin o zaman iman etmelerinin kendilerine faydası olmaz.

---

119 “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın birliğine inandık, O’na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz’ derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah’ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır” (el-Mü’min, 40/84-85).

120 et-Tevbe, 9/30.

121 el-Bakara, 2/118.

122 “İşte onların yeri cehennemdir, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır” (en-Nisâ, 4/121).

Dördüncüsü, farklı da olsa her yasa, bütün nesil ve her ümmet hakkında konulmuştur, işte bunda bir sapma ve değişiklik bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَكَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَىْءٍ فِى
السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

44. “Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah’ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kādirdir.”

Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Bu ilâhî kelâm da farklı anlamlara gelir. Birincisi, onlar yeryüzünü dolaşmışlar, yalanlamaları ve inatçılıkları yüzünden o insanların başlarına gelen belâları görmüşler, fakat bundan öğüt almamışlar ve bu gördüklerinin onlara faydası olmamıştır.

İkincisi, onların yeryüzünü dolaşmalarına, o insanların başlarına gelenleri görmelerine ve neden o belâlara uğradıklarını düşünmelerine dair emir mahiyetindedir. Onlardan öğüt alın ve onların yaptıklarını yapmaktan vazgeçin!

Üçüncüsü, onlar yeryüzünü dolaşmışlar ve onların kalıntılarını görmüşlerse de bu onlara hiç fayda vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

57 **[§]Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler.** Yani onlar sizden daha kalabalık, daha güçlü-kuvvetli ve daha saldırgan insanlardı, ancak başlarına gelen belâyı defetmeye güçleri yetmedi. Ey Mekkeliler, sizin sayınız daha az ve gücünüz-kuvvetiniz daha zayıftır, dolayısıyla başınıza gelecek olan belâyı defetmeye gücünüz yetmez.

Göklerde ve yerde Allah’ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Aciz bırakmak, dünyada iki şekilde olur. Birincisi, engel olmaktır. Buna göre Allah şunu söylemektedir: Allah’ın yaptığına engel olmaya ve azabını engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez. İkincisi, galip ve baskın gelmek mânasına gelir. Buna göre de Allah şöyle demektedir: Kimse Allah’a galip gelemez, O’na baskın

çıkamaz! Aksine O, yarattıklarına galip ve baskındır. **Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kādirdir.**

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهٖ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

45. "Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı; fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Vadeleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) ***Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir."***

Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Yani yaptıkları kötülükler ve isyanlar yüzünden onları cezalandırsaydı **yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı.** Daha önce Cenâb-ı Hak, "Gerçek şu ki Allah, gökleri ve yeri tutmaktadır"[123] meâlindeki âyette yeryüzü kelimesini belirttiği için burada sadece üzerinde demekle yetinmiştir, bununla yerin sırtında ve yüzünde mânasını kastetmektedir. Yahut insanlar kazandıklarını yerin sırtında kazandıkları için, sırt denildiğinde yerin sırtını anlayacaklarından dolayı sadece onunla yetinmiştir.

Yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı. Bazıları şöyle dedi: Âyetin metninde geçen dâbbe kelimesinden maksat imtihan edilen ve temyiz çağına gelen insanlardır, onlar da özellikle âdemoğullarıdır. Çünkü onlar, çalışma ve kazanma gücüne sahip canlılardır. Cenâb-ı Hak da çalışıp kazanma uğrunda insanların (birbirlerini veya kendilerini) helâk edeceğini belirtmiştir, diğer canlıların aksine insan çalışıp kazanabilme ehliyetinde bir varlıktır. Diğerleri de şöyle dedi: Maksat, insan ve diğer bütün canlılardır. Çünkü diğer canlılar, kendi canlarının ihtiyacı veya kendi menfaatleri için değil, ancak insan için, onun ihtiyaçları için yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[124]. "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir"[125]. Diğer varlıklar insanlar için yaratıldığına göre, insanlar helâk edildiğinde, onların ihtiyacı ve menfa-

---

123 Fâtır, 35/41.
124 el-Bakara, 2/29.
125 el-Câsiye, 45/13.

58 ati için yaratılan şeyler de helâk edilirler. [§]Senevîler’in[126] iddia ettikleri gibi, bahsettiğimiz varlıkların helâk edilmesi, hikmetin dışında bir uygulama değildir; onlar ise en sağlıklı (evcil) hayvanı kesip etini yemeyi emretmenin Hakîm olan birinin işi olamayacağını iddia ederler. Denildi ki: Hayvanlar, kendileri ve menfaatleri için yaratılmış olunca durum böyledir. Fakat bizim söylediğimiz gibi hayvanlar bizim için ve faydalanmamız için yaratılmış olmasına gelince, bazan bizzat onlardan, bazan da etlerinden yararlanmak caizdir. Bunu yapmak ve böyle yapmayı emretmek hikmetin dışında bir iş değildir. Sonra en sağlıklı (evcil) hayvanların etinden faydalanmakla, zararlı olan ve zarar verenlerinden sakınmak arasındaki fark şudur: Zararlı olmayan ve bize zarar vermeyen hayvanları korumak meşru kılınmıştır; dolayısıyla onların rızkını temin etmek, onları korumak ve gelecek zararları engellemek de bize düşer. Zararlı olan ve zarar veren (vahşî) hayvanlar kendilerini korurlar ve kendi rızıklarını bulurlar. Dolayısıyla mesele bizim dediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Yani Allah onları, yeryüzünde yaptıklarıyla hemen sorguya çekmiyor, kendilerine süre veriyor. Onların yaptıklarına son vermelerini istiyor ve onlara verdiği süreye, belirlediği zamana vefa gösteriyor.

Vadeleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir. Yani Allah onların yaptıklarını, onlar için belirlediği süreyi, ulaştıkları vakti ve verilen süreye vardıklarını görmekte ve bilmektedir, bunlardan habersiz değildir. Aksine onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Ancak Cenâb-ı Hak bilmektedir ki, o zarar onlardan kaynaklanmıştır ve yine onlara dönecektir, Allah onları yaratmış ve onlar için belli bir süre tayin etmiştir. Biz bu hususu muhtelif yerlerde zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

126 Onlar, iki şeyin ezelî olduğuna inananlardır; nur ve zulmetin (aydınlık ve karanlığın) kadîm ve ezelî olduğunu iddia ederler. Onların muhtelif kolları vardır; Maniler, Mezdekler, Deysânîler ve Merkıyûnîler bunlardandır (bk. Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, II, 268-281; Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti’l-fünûn*, I, 541).

[§]YÂSÎN SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكٖيمِ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣﴾

1. "Yâ-sîn."

2. "Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun ki,"

3. "Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin."

[Sûre Başlarındaki Hurûf-i Mukattaa]

Yâ-sîn. Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun. Buradaki **Yâ-Sîn** kelimesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ey insan, yani ey Muhammed! Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed adına yemin etmektedir: Ey Muhammed! Muhakkak ki bu Kur'ân Allah tarafından indirilmiştir. Bu kelime Habeşçe'dir. Bazıları şöyle demiştir: O, Tay kabilesi dilinde bir kelimedir. Katâde ise şöyle söylemiştir: O, Allah'ın kendisiyle yemin ettiği Kur'ân'ın isimlerinden biridir: **Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin.** Katâde devamla şöyle demiştir: Kur'ân'da geçen hicâ harfleri, Kur'ân'ın isimlerinden biridir[2]. Bazıları da şöyle dedi: O harfler, sûrelerin başlangıç harfleridir. Bazıları da şunları söyledi: O, söze giriş harfleridir, Cenâb-ı Hak sözüne onunla başlamaktadır. Bazıları da, Rabb'in isimlerinden biridir, dedi. Muâz b. Cebel (r.a.) ve Kâb (r.a.) şöyle dediler: **Yâ-sîn**, Allah'ın kendisiyle yemin ettiği Kur'ân'ın isimlerinden biridir: Ey Muhammed! **Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin.** "Dosdoğru bir yolda yürümektesin"[3]. Buradaki **Yâ-sîn** lafzından sonra Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap cümlesinin gelmesi, bu lafızdan maksadın o olduğuna delâlet eder. Çünkü **sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin** hitabı, ancak hitaptan önceki lafza ve o isme

---

1 Yâsîn sûresi, 83 âyettir ve tamamı Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 399; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 123.

3 Süyûtî bu sözü sadece Kâbu'l-Ahbâr'a nispet etmektedir (*ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 321).

bağlı olursa doğru bir hitap olur. İkrime şöyle dedi: O, diğer hicâ harfleri gibi sûrelerin başlangıç harflerinden biridir[4]. Bazıları da şöyle söyledi: O, Kur'ân'da, âyetlerde ve kitapta bu harflerin okunması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın yemin ettiği hicâ harflerindir. Çünkü Araplar'ın âdetlerinden biri de şudur: Değeri büyük, hatırı yüce gördükleri her şeye yeminle başlamak.

Şöyle bir soru sorulabilir: İnsanlar Kur'ân'ın Allah'tan geldiğini inkâr ettikleri halde Cenâb-ı Hak nasıl Kur'ân üzerine yemin eder?

60 [§]Buna şöyle cevap verilir: Onlar inkâr etseler de, Kur'ân'ı duyduktan sonra onun benzerini yapmaktan aciz kalmaları itibariyle değerinin büyük ve hatırının yüce olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "De ki: 'Bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cin bir araya gelse…'"[5] İkincisi, Cenâb-ı Hak Kur'ân üzerine yemin etmektedir; onlar inkâr ediyor olsalar da Allah'ın Kur'ân üzerine yemin etmesi, kendilerini bunu sorgulamaya mecbur ediyordu. Çünkü onlar ancak değeri büyük ve hatırı yüce olan bir şey üzerine yemin ediyorlardı. Diyorlardı ki: Üzerine Rabb'imizin yemin ettiği bu Kur'ân nedir? Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir"[6]. Sanki onların sorusu üzerine, "(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir" meâlindeki âyet gelmiş gibidir. Yahut Kur'ân üzerine veya kendilerinde hatırı büyük olan diğer nesneler üzerine yemin etmekte, bu nesnelerin Rabb'i ve sahibi adına yemin niyetini içlerinde gizlemektedirler. Bu, o nesneler adına değil de hakikaten Allah adına yemin etmek doğru olur diyenlerin görüşlerine de uygun düşmektedir. Yemini içlerinde gizledikleri niyete değil de o nesnelere bağlı kılanların, bu yaptıklarının hükmü de söylediğimiz husustur.

Âyetteki **hakîm** ifadesi, muhkem anlamına gelir; âyet-i kerîmede tavsif edildiği üzere "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[7]. Bazıları şöyle dedi: Kur'ân helâl ve haram, vâd ve vaîd konularında hiç ihtilaf bulunmayacak derecede muhkemdir, sağlamdır. Bazıları da şöyle dedi: O **hakîmdir** (hikmet doludur), çünkü ona sarılan ve onu gereği gibi yaşayan hikmetli olur.

---

4 Bu sözü Taberî ve Mâverdî, Mücâhid'e nispet ederler (*Câmi'u'l-beyân*, XIX, 399; *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 5).

5 "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'" (el-İsrâ, 17/88).

6 Yâsîn, 36/5.

7 Fussılet, 41/42.

Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin. Cenâb-ı Hak burada, ikisi de aynı mânaya gelmesine rağmen, sen peygambersin dememektedir. Allah, “sen peygambersin” sözünde bulunmayan bir şeyi ilâve ederek, **sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin** buyuruyor, yani sen daha önce insanların kendilerine iman ve tasdik ettikleri peygamberlerden birisin.



4. “Sen kesinlikle dosdoğru bir yolda yürümektesin.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyetteki **müstakîm** kelimesi, diğer dinler ve sistemler gibi hevâ ve hevese değil, delile ve kanıta dayanan anlamına gelir. Bazılarına göre de **müstakîm**, doğru demektir, doğru bir yol üzerinde yürümektesin anlamına gelir; [§]yani kendisini Allah’a götüren ve esenlik yurduna ulaştıran bir 61
yol üzerindesin. Bazıları da şöyle dedi: **Müstakîm** hak, adil ve dosdoğru olan, içinde eğiklik, haksızlık, döneklik ve çarpıklıklar bulunmayan yol demektir. Bu kelimenin, daha önce bahsedilen nübüvvetin ve risâletin niteliği olması da muhtemeldir. Dinin niteliği de olabilir, bu bütün müfessirlerin görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*



5.** “*(Bu kitap) ***izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir.”

Buradaki “tenzîl” kelimesinin sonu üstün, ötre ve esre olmak üzere üç şekilde okunmuştur[8]. Merfû okuyanlar onu mübtedâ, mecrûr okuyanlar da sıfat kabul ederler. Yani **izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilen hikmet dolu Kur’ân** mânasına gelmek üzere “ve’l-Kur’âni’l-hakîmi tenzîli’l-azîzi’r-rahîm” (والْقُرْآنِ الْحَكيمِ تَنْزيلِ الْعَزيزِ الرحيم) diye okudular. Mansûb okuyanlar ise

[8] “Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir, gizli bir mübtedânın haberi olarak ötreli okudular, yani o indirilmiştir. Yâsîn kelimesi sûrenin ismi kabul edilirse, yine bir mübtedânın haberi olur, yani Yâsîn ismini taşıyan bu sûre indirilmiştir yahut bu mukattaa harfleri indirilmiştir. Buna göre yemin cümlesi, mûtarıza cümlesi olur. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi mastar kabul ederek veya medih mânası vererek üstünlü okudular. Bu aynen, gizli bir mübtedânın haberi olarak merfû okumak gibidir. Bu durumda tenzîl kelimesi, fâiline muzaf bir mastar olur. İndirilmiş mânasına geldiği söylenmiştir. Ebû Hayve, Yezîdî, Ebû Câfer ve Şeybe, Kur’ân’ın sıfatı veya ondan bedel olmak üzere esreli olarak ‘tenzîli’ diye okudular” (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru’l-masûn*, IX, 246).

öncesinden bağımsız bir cümle kabul ederler, çünkü cümle ondan sonrasıyla tamamlanmaktadır.

Âyetin mânası şöyle olur: Cenâb-ı Hakk'ın üzerine yemin etmiş olduğu bu Kur'ân izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir, yani O'nun katından indirilmiş ve muhkem kılınmıştır. Cenâb-ı Hak kendine Azîz, Rahîm, Azîm, Latîf, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir diye isim vermiştir. Halbuki dünyada azîz olmakla nitelenen biri merhametli olmakla nitelenmez, azîm olmakla nitelenen de latîf olmakla nitelenmez. Aynı şekilde zâhir olmakla nitelenen, bâtın olmakla ve evvel olmakla nitelenen de âhir olmakla nitelenmez. Bu durum, yaratılanların nitelendiği vasıflarla, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın nitelendiği sıfatların aynı olmadığının bilinmesi içindir. Çünkü söylediğimiz gibi yaratıklardan birinin bir nitelikle nitelenmiş olması halinde (onun aksi olan) diğer bir niteliğin ona verilmesi uygun olmaz. Anlaşılmaktadır ki, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın nitelendiği sıfatlar yaratılanların nitelendiği sıfatlardan farklıdır. Cenâb-ı Hak böyle benzerliklerden yüce, pek çok yücedir.

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾

6. "**(Bu kitap) ***ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir."

(Bu kitap) ataları uyarılmamış bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir[9]. Bazıları şöyle dedi: Ataları âyetlerle uyarıldığı gibi -ancak onlar gafil ve ümmî (cahil) oldukları için kabul etmemişlerdi- senin de kavmini uyarman için gönderilmiş-
62 tir. Bazıları da şöyle dedi: [§]Daha önce ataları uyarılmayan ümmî bir kavmi uyarman için gönderilmiştir. Bazıları şöyle söyledi: Daha önce ümmîler için bir uyarı yapılmamıştı, dolayısıyla Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ümmî olan kavmini uyarman için gönderilmiştir, daha önce onların ümmî ataları uyarılmamıştı. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacakları-

9 "Bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, âyetteki "mâ" harfi, "ellezî" mânasında kullanılmıştır. Buna göre âyet, ataları da uyarılan bir toplumu uyarman için mânasına gelir. Yani Cenâb-ı Hak, onların ataları uyarıldığı gibi, kendilerinin de uyarılması için gönderildiğini haber vermektedir, diğer peygamberler onların atalarını uyardığı gibi Hz. Peygamber de onları uyarmaktadır. Âyetteki "mâ" harfinin, olumsuzluk mânasına gelmesi de mümkündür. Yani daha önce ataları uyarılmamış olan bir kavmi uyarman için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 627ab).

na dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[10], "O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır"[11], "Senden önce onlara uyarıcı göndermemiştik"[12], yani senden önce onlara uyarıcı bir elçi göndermedik. Meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, uyarının onların atalarına fayda vermediği gibi onlara da fayda vermeyeceğini haber vermektedir, çünkü onlar gafildirler. Sonra uyarmak, muhtemelen âhiret hayatında cehennemle ve cehennem azabıyla yapılır. Dünyada onlara gösterilen mûcizelerle ve bu yolda yapılan savaşla uyarılmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾

7. "Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) ***gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler."***

Bu beyan, İblis'e söylenen bir sözdür, çünkü Cenâb-ı Hak meâlen şöyle söylemişti: "Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!"[13], "Cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[14], yani işte bu söz, hak ve gerçek oldu. Bu âyetin, bazı müfessirlerin söylediği kişiler hakkında olması da muhtemeldir: Bir grup insan Resûlullah'ı (s.a.) öldürmeye, eziyet etmeye niyetlenmişlerdi. Cenâb-ı Hak da bir veya ikisi dışında onları helâk eyledi. Bu âyetin Hz. Peygamber'i (s.a.) inkâr eden, onun risâletini reddeden ve ona tâbi olmayı terkeden herkes hakkında gelmiş olması da mümkündür. Hiç şüphe yok ki kendilerine peygamber gönderilenlerin çoğu
böyle idi[15] ve bu ceza onlara âhirette verilecektir. [§]Yahut bu âyet, asla iman 63
etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği belli bir kavim hakkındadır. Görmez

---

10 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

11 "Buna rağmen, 'Onu kendisi uydurdu' diyorlar öyle mi? Hayır! O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır. Umulur ki doğru yolu bulurlar" (es-Secde, 32/3).

12 "Oysa biz onlara okuyacakları (inkârlarına dayanak yapacakları) kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik" (Sebe, 34/44).

13 Sâd, 38/85.

14 "Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119).

15 Çünkü Resûlullah (s.a.) bütün insanlara gönderilmişti; bu söz de kendilerine Resûlullah'ın (s.a.) daveti ulaşan ümmet-i davet kastedilmektedir, ancak onlar iman etmediler.

misin ki bunun hemen arkasından meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[16].

Sonra "Kesinlikle cehennemi onlarla dolduracağım" meâlindeki âyetle **andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler** anlamındaki ilâhî kelâm, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak cehennemi bahsettiği kişilerle dolduracağını vâdetmektedir; bu durumda Mûtezile'ye sorulur: Allah vâdine vefa göstermeyi dilemiş midir, dilememiş midir? Eğer, dilememiş derlerse, kendilerine şöyle denilir: Öyleyse Allah, vâdinde durmamayı dilemiştir. Bu ise, sözün en vahşisi ve en aşırısıdır. Şayet onlar, Allah vâdinde vefa göstermeyi dilemiştir derlerse, bu durumda şunu da söylemeleri gerekir: Allah onların fiillerini yapmalarını dilemiştir, dolayısıyla onlara bizim sözümüzün gereği uygulanmıştır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

اِنَّا جَعَلْنَا فٖى اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالًا فَهِىَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ
﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ
فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

8. "Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır."

9. "Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler."

Buradaki ilk âyet temsilî bir anlama gelebileceği gibi hakikat mânasına da gelebilir. Eğer temsilî mânada kullanılmış ise, o zaman Cenâb-ı Hak onları cimrilikte fukaraya, yoksullara ve Resûlullah'ın (s.a.) ashabından ihtiyaç sahiplerine el uzatmamakla nitelemektedir. Bu aynen şu meâldeki âyet gibidir: "Eli sıkı olma!"[17] Allah cimrilikten, infak etmemekten ve eli bağlanmış olduğu için infaka gücü yetmeyen biri gibi olmasını peygamberine yasaklamıştır. Âyetteki elin bağlı olması ifadesi hakiki anlamda değil, infaktan uzak durmak mânasında kullanılmıştır. Buna göre âyetin onları cimrilikle ve infaktan uzak durmakla tavsif etmiş olması mümkündür.

---

16 Yâsîn, 36/10.

17 "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!" (el-İsrâ, 17/29).

Eğer elin boyna bağlanması ifadesi hakiki mânada kullanılmış ise, o zaman tefsircilerin söyledikleri anlama gelmesi muhtemeldir: Allah lânet eylesin Ebû Cehil, Muhammed'i (s.a.) görürse mutlaka onun başını yaracağına yemin etmişti. Hz. Peygamber (s.a.) namaz kıldığı sırada Ebû Cehil elinde bir taşla geliyor, [§]Resûlullah'ın (s.a.) başına vurmak üzere taşı kaldırıyor, ancak eli 64
boynuna düşüyor, taş da eline yapışıyor. Arkadaşlarının yanına gittiğinde, bu hali gören bir başkası, onu ben öldüreceğim, diyerek taşı alır, Hz. Peygamber'e (s.a.) yaklaştığında gözleri dümdüz olur ve Resûlullah'ı (s.a.) göremez, fakat onun Kur'ân okumasını işitir. O da arkadaşlarının yanına döner, ancak onlar seslenmeden kendilerini göremez[18]. İşte bunun üzerine **Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik** meâlindeki âyet nâzil oldu.

Âyet eğer hakikat mânasında ise, bunun âhirette olması da mümkündür. Bu, şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler"[19], "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak!"[20] Bu durumda **set çektik** sözü, onlar için set çekeceğiz mânasına gelir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Îsâ için şöyle buyurdu: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi söyledin?' dedi…"[21], yani Allah bunu ona kıyâmet günü söyleyecektir, dünyadaki olayın akabinde söylemiş değildir. **Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik** ve **onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik** meâlindeki âyetler de âhirette gerçekleşecek bir hâdisedir, yani bunu onlara âhirette yapacağız, demektir.

Fakat onların Resûlullah'a (s.a.) yapmak istedikleri kötülükten dolayı Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada böyle bir şeyi yapmış olması da mümkündür; nitekim onlar ne önünden, ne arkasından ve ne de başka bir cihetten Resûlullah'a (s.a.) yaklaşmak imkânını bulamadılar.

Yahut **onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler.** Bu ilâhî beyanın temsilî bir anlamda kullanılmış olması da muhtemeldir, yani biz onlarla hak arasında önden ve arkadan set çektik, böylece gözlerini perdeledik, artık onlar ebediyen hakkı

---

18 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 407; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVI, 44.

19 "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar" (el-Mü'min, 40/71-72).

20 ez-Zümer, 39/16.

21 "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz" (el-Mâide, 5/116).

göremezler. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

65 **[§]Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik.** Bu beyanda belirtilen şudur: Halkanın bir ucu boyunda öbür ucu eldedir, böylece sağ el boyna bağlanmış durumdadır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı da bu mânayı doğrulayıcıdır: Biz onların sağ ellerini zincirle bağladık[22]. Başka bir mushaf da, "ellerini zincirle bağladık" şeklindedir[23]. **Bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.** Bazıları şöyle dedi: Başları göğe doğru kalkık durumdadır. Çünkü insanın boynu çenesinden bağlandığı zaman hali böyle olur, aşağıya doğru bakamaz. Bundan dolayı deve su içtiğinde, başını dikti denilir. Bazıları şöyle dedi: "İkmâh" (الإقماح) kelimesi gözlerini indirmek demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Mukmah" (المُقْمَح) başını yukarı kaldırıp gözlerini indiren mânasına gelir[24]. Buna başını kaldırdıktan sonra omuzunu indiren mânası da verilmiştir. Dolayısıyla âyet, elleri boyunlarına bağlanmış anlamına gelir.

Bu fiil ğayın (غ) harfi ile de, ayın (ع) harfi ile de okunmuştur. Ğayın (غ) harfi ile okunduğunda "ğişâvet" (الغشاوة) mastarından gelir. Ayın (ع) harfi ile okununca da, "Allah'ın mesajını görmezden gelen"[25] meâlindeki âyetle aynı anlama gelir, yani Allah'tan yüz çevirmek demektir.

[İnsanlara Ait Fillerin Yaratılması]

Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece **gözlerini perdeledik.** Bu ilâhî beyanla istidlâl edilen iki mâna Mûtezile'nin aleyhine delildir. Çünkü bu âyette geçen "perdeleme" fiilini her ne kadar onlar yapmışlarsa da, Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Buradan, insanların işledikleri fiilleri Allah'ın yarattığına istidlâl edilmesi de caizdir.

وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

10. "Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler."

---

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 403.

23 Âlûsî bunu İbn Abbâs'a nispet etmektedir (*Rûhu'l-meânî*, XXII, 215).

24 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 363.

25 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

En doğrusunu Allah bilir ya, bu ilâhî beyan, iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavim hakkında nâzil olmuştur; Cenâb-ı Hak, resûlüne bunu haber vermektedir ve bu husus aynen Allah'ın söylediği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu da peygamberlik alâmetlerinden biridir. Onların inkârları devam ettiği sürede iman etmemiş olmaları muhtemeldir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi, "Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez"[26]. İnkârcılar inkârlarına devam ettikleri sürece zâlimdirler.

إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

[§]*11. "Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korka-* 66
nı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele."

Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyanın anlamı şudur: Ancak Zikr'e (Kur'ân'a) uyana ve senin davet ettiğin şeyi kabul edene uyarmak fayda verir. Yoksa hakikatte Zikr'e uyan da uymayan da, Rahmân'dan korkan da korkmayan da uyarılır. Yahut senin uyarman, ancak Zikr'e uyan ve Rahmân'dan korkana fayda verir, Zikr'e uymayan ve Rahmân'dan korkmayana ise fayda vermez. Veyahut bu âyette, Hz. Peygamber'in (s.a.) Zikr'e uymayanı uyarması yasaklanmamakta, uyarmayı o iki gruptan birini bırakıp diğerine tahsis etmemekte, sadece Zikr'e uyanı uyardığı haber verilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetteki "zikir" (الذكر) kelimesinden maksat, ya Kur'ân'dır, ya da okunan başka bir şeydir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[27]. **Görmediği halde Rahmân'dan korkan.** Bu beyanın anlamı şöyledir: Görmedikleri, olaya muttali olmadıkları halde sadece kendilerine ulaşan haberlerden ve rivayetlerden etkilenerek Rahmân'dan korkanlar yahut Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığının ve kudretinin izlerini görerek O'ndan korkanlar ve O'nun azabından ve intikamından korkanlar… *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele.

Muhtemeldir ki affedilmekle müjdeleme, geçmişte yaptıkları günahlardan ve kusurlardan vazgeçtiklerinde bağışlanacakları anlamındadır. Yahut her ne kadar ne fiilde ve ne de sözde Rab'lerine muhalefet etmeyeceklerine genel-

26 bk. el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86.
27 ez-Zâriyât, 51/55.

de inansalar da, bu süre zarfında işlemiş oldukları kusurlarının bağışlanacağı anlamındadır; çünkü her mümin, şehvetin baskısı yüzünden veya Allah'ın af ve rahmetine güvenerek bazı hallerde kusur işlese ve Rabb'ine muhalefet etse bile her türlü ahvalde Rabb'ine muhalefet etmemenin, imanının aslı olduğuna inanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ ف۪ٓي اِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

12. "Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."

Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki insanlara delil olarak değil, öldüklerinde onları dirilteceğini haber vermek maksadıyla böyle söylemektedir.

67 **[§]Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz;** Müfessirler genelde şöyle bir yorum yapmıştır: **Onların gelecek için yaptıkları her şeyi yazıyoruz,** yani yaşarken yaptıkları hayrı ve şerri ve işledikleri her şeyi yazıyoruz. **Onların izlerini de yazıyoruz,** yani yaşarken hayır ve şerre dair icat ettikleri âdetlerden ölümlerinden sonra insanlar tarafından uyulanları da **yazıyoruz**. Bir rivayette bu husus şöyle ifade edilmiştir: "Kim güzel bir çığır açar da ona uyulursa, kendisine onun sevabı ile birlikte kıyâmet gününe kadar ona uyan insanların alacakları sevap kadarı da eklenir; bunların alacakları sevaptan da hiçbir şey eksilmez. Kim de kötü bir çığır açar ve ona uyulursa, kendisine onun günahı ile birlikte kıyâmet gününe kadar ona uyan insanların aldıkları günah kadarı da eklenir; bunların günahlarından da hiçbir şey eksilmez"[28]. Cenâb-ı Hak da bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir"[29]. Bazıları şöyle dedi: **Bıraktıkları her izi**, yani hayır ve şerle ilgili olarak attıkları her adımı, demektir. Katâde şöyle dedi: Ey âdemoğlu! Allah eğer senin hakkındaki herhangi bir şeyden gafil olsaydı, rüzgârın silip yok ettiği izlerinden gafil olurdu[30].

---

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 357, 359, 360, 361; Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64.

29 el-Kıyâme, 75/13.

30 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 411; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 348.

Bu konuda Hz. Ali’nin (r.a.) ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Ensârın evleri Mescid-i Nebî’den uzakta idi, evlerini Mescid-i Nebî’ye yakın bir yere nakletmek istemişlerdi, işte bunun üzerine şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların **gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz** meâlindeki âyet geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) onlara, “Şüphesiz izleriniz yazılacak” buyurdu[31]. Bunun üzerine ensâr, evlerini nakletmekten vazgeçti. Eğer bu rivayet sabitse, âyetteki **izler**den maksadın atılan adım olduğunu söyleyenlere delil olur.

Aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz. Yani insanların hayır ve şer olarak yaptıkları her şey apaçık bir “ana kitab”a yazılmıştır ve mahfûzdur. **Apaçık ana kitap** ifadesinden maksat, muhtemelen dünyada işledikleri amellerinin yazıldığı kitaptır, tıpkı şu âyette buyurulduğu gibi: “Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde”[32]. Yani amellerinin yazıldığı kitaplarıyla birlikte çağıracağımız günde. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Kimlerin amel defterleri sağından verilirse”. **Apaçık ana kitap** ifadesiyle “ümmülkitap”, yani levh-i mahfûz da kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾

[§] ***13. “Onlara mâlum şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti.”*** **68**

Cenâb-ı Hakk’ın, o şehir halkını kendi kavmine örnek göstermesini resûlüne emretmesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, kendilerine elçiler gönderilen o şehir halkının, elçileri yalanlayanların ve onlara kötü muamele edenlerin başlarına gelen şeyin haberleri bunlara kadar gelmişti, ancak onlar bunu unutmuşlar ve gaflete düşmüşlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları gibisini yapmaktan ve Resûlullah’a (s.a.) kötü muamele etmekten kaçınmaları için insanlara bunu hatırlatmasını emretmektedir.

İkincisi, onların elçilere kötü muamele etmeleri sebebiyle başlarına gelen felâketlere dair haberleri bunlara ulaşmamış olabilir, Cenâb-ı Hak da insanlara bunu bildirmesini, onu kendilerine açıklamasını emretmektedir, böylece onlar

---

31 Tirmizî, “Tefsîr”, 36/1; ayrıca bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XIX, 410; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, VII, 8.

32 “Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar” (el-İsrâ, 17/71.

da bunu kitap ehline sorarlar ve kitap ehli de kitaplarında yazılı olan şeyi onlara anlatırlar. Onlar da, Resûlullah’ın (s.a.) verdiği haberlerin doğru olduğunu anlar ve eskilerin elçilere yaptıkları kötü muamelenin benzerini yapmaktan sakınırlar. Kur’ân-ı Kerim’de belirtilen haberler ve kıssalar, bu iki mânada anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَٓا اَنْزَلَ
الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾

14. “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler.”

15. “Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: ‘Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değil; siz sadece yalan söylüyorsunuz!’”

16. “Rabb’imiz biliyor ki, dediler, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz.”

17. “Bize düşen, açıkça tebliğ etmekten ibarettir.”

Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Yani üçüncü bir elçi ile o ikisini güçlendirdik. Bu konuda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlara ilk elçi olarak Meryem oğlu Îsâ gönderilmişti; Hz. Îsâ (s.a.) onları tevhide davet etmiş ve bunun için de kendilerine deliller ve kanıtlar göstermişti, fakat onlar, ne dediğini anlamıyoruz diyerek Hz. Îsâ’yı (s.a.) yalanlamışlardı. Arkasından onlara iki elçi daha gönderdi, ilk elçi onlara dedi ki: Bunlar, sizden önce beni yalanladıkları gibi sizi de yalanlayacaklar, onları tevhide davet ettiğinizde, bize ne gösteriyorsun, diyecekler. Onlara, biz anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştiririz dediğinizde, diyecekler ki: Bunları iyileştirecek insanlar bizde var. Biz hastalara şifa veririz dediğinizde de, yine aynı şekilde, onları iyileştirecek insanlar bizde var, gibi laflar söyleyecekler. Fakat siz onlara şöyle

deyin: Biz ölüleri diriltiriz. [§]Ben onlara şöyle diyorum: Ben bunu yapamam! 69
Onu bir üçüncüyle destekledik, yani üçüncü bir elçi ile onu güçlendirdik ve kuvvetlendirdik. Onlar, bu söylenenleri yaptılar. O zaman insanlar şöyle dediler: Bu sözlerle siz bize kötülük yapmak istiyorsunuz yahut bize karşı anlaştınız… Hemen yakalandılar, işkence edildiler ve öldürüldüler. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[33]. Bazıları şöyle demiştir: Onlara önce iki elçi göndermişti, insanlar onları yalanlayınca üçüncü bir elçi daha gönderdi. **Onu bir üçüncüyle destekledik,** yani o iki elçiyi üçüncü bir elçi ile destekledik, yani o ikisini güçlendirdik. Bazıları bu kelimeyi şeddesiz olarak "azeznâ" (عَزَزْنَا) diye okudu, bu da onlara galip geldik mânasına gelir. Fakat rivayet edildiğine göre onlar, yani elçiler hep birlikte yakalanıp öldürüldüler. Öldürülüp yok edilen biri nasıl galip gelebilir? Öldürülen biri nasıl güçlendirilmiş olabilir? Bu durum, kelimeyi şeddesiz okuyanın kırâatinin zayıf olduğunu, ilkinin (şeddeli kırâatin) daha doğru olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz' dediler. Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. İnkârcılar, şu sözlerle elçilere karşı çıkmaya devam ettiler: Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. **Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değildir.** Mekkeliler de Resûlullah (s.a.) için buna benzer sözler söylemişlerdi: O büyücüdür, o delidir, o yalancıdır, Allah'a iftira etmektedir…

Rabb'imiz biliyor ki, dediler, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Elçiler, onların iman etmelerinden ve kendilerini tasdik etmelerinden ümitlerini kesince, onları Allah'a havale ettiler ve Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulundular. Dediler ki: Bizim size deliller ve mûcizelerle gönderildiğimizi hiç şüphesiz Allah bilmektedir.

Bize düşen, açıkça tebliğ etmekten ibarettir. Yani sizin bizi kabul etmemenizden ve elçiliğimizi reddetmenizden dolayı bize bir şey olmaz, ancak bu sizin aleyhinize olacaktır.

قَالُٓوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٨﴾

---

33 Bu elçileri kimin gönderdiği konusunda müfessirler arasında iki görüş vardır. Birincisi, onları gönderen Allah'tır. Bu, Kur'ân'ın zâhirine de uygun düşmektedir. Bu görüş, İbn Abbâs, Kâb ve Vehb'den rivayet edilmiştir. İkincisi, onları gönderen Hz. Îsâ'dır; buna rağmen bu göndermenin Allah'a nispet edilmesi caizdir, çünkü onlar Allah'ın elçisinin elçileri idi. Bu, Katâde ve İbn Cüreyc'in sözüdür (İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 10).

70 [§]***18.*** "(İnkârcılar) ***şu karşılığı verdiler: 'Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Eğer vazgeçmezseniz, biliniz ki sizi taşlayacağız ve tarafımızdan size acı veren bir işkence yapılacaktır.'"***

(İnkârcılar) şu karşılığı verdiler: Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Onların bu sözleri, başlarına azap ve zorluktan bir şeyler geldiğine, sonunda bunu onların uğursuzluğuna hamlettiklerine işaret eder. İnkârcıların başına gelen belâları elçilerin uğursuzluğuna hamletmeleri eski âdetleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: "Şöyle cevap verdiler: Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz"[34], "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler"[35].

قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

19. "Onlar da dediler ki: 'Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.'"

Onlar da dediler ki: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Bu inat ve yalanlamaya devam ettiğiniz müddetçe, sizin uğursuzluğunuz kendinizden gelmektedir. Müfessirler, âyette bahsedilen şehrin Antakya olduğunu, o elçileri Antakyalılar'a gönderenin Îsâ aleyhisselâm olduğunu belirtirler. Ancak biz bunu bilmiyoruz ve bilmeye de ihtiyacımız yoktur. **Onlar da dediler ki: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.** Bazıları şöyle dedi: Nerede olursanız olun, nereye giderseniz gidin, bu halinizi devam ettirdiğiniz sürece uğursuzluğunuz sizinle beraber olacaktır. Bazıları da şöyle dedi: Size öğüt verildiğinde öğüdü kabul etmediğiniz için **uğursuzluğunuz kendinizdendir.** Burada başka bir ihtimal da şudur: Başınıza gelenler, sizin alnınıza yazılmıştı, Allah adına size öğüt verildi diye bizi uğursuzluk sebebi olarak gördünüz, **siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.**

---

[34] "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Salih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi" (en-Neml, 27/47).

[35] "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدٖينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلٖينَ ﴿٢٠﴾

20. "O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi; şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bu elçilere uyun.'"

Bütün müfessirler şöyle dediler: O adamın ismi Habîbu'n-Neccâr idi,
İsrâiloğulları'ndandı ve bir mağarada Allah'a ibadetle meşguldü. [§]Elçilerin 71
geldiğini duyunca, mağaradan şehre indi ve söylediğini söyledi. Ancak onun kim olduğunu biz bilmiyoruz, ismini bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Sonra, **şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi** meâlindeki âyetin, koşan adamın, elçileri ve onların dinini beğendiği ve insanları elçilere tâbi olmaya davet ettiği mânasına gelmesi de muhtemeldir. Yahut o, gizlice mümin ve müslim biri idi, elçilerin öldürüleceği haberini alınca, onlara acıdığından dolayı öldürülmemeleri için koşarak oraya gelmiş ve şöyle demişti: **Ey kavmim! Bu elçilere uyun.**

اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾

21. "Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar."

Yani doğru yola uyun, doğru yol uyulması gereken yoldur. Doğru yola uymanızdan dolayı sizden ücret istenmemektedir ki, o ücreti ödemek zorunda olmanız sizi doğru yola uymaktan alıkoysun! Yahut denmektedir ki, bu elçilere uyun, bilin ki onlar doğru yoldadırlar, onlar sizden ücret istemiyorlar, dünyada şan ve şeref de aramıyorlar. Çünkü buna ücret istemeyen herkes doğru yoldadır ve kendisine uyulur. Bu durum, bu işler için ücret istenmesi halinde, ona uymayan insanın mâzur sayılacağına işaret etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da böyledir: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[36], yani o sizden ücret istemiyor ki, ücretin ağır gelmesinden dolayı onu kabul etmekten ve ona uymaktan sizi engellesin! Bu âyet, Kur'ân ve ilim öğretme karşılığında ücret almanın mübah olduğunu söyleyenlerin iddialarını çürütmekte ve o iddianın bâtıl olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bunları ücretsiz öğretmeyince, her çe-

---

36 et-Tûr, 52/40.

şit ücretle de onu öğretmeyecek demektir. Bunda ise dinin ve hükümlerinin iptali söz konusudur, insanlara da bu hükümlere uymamak konusunda ruhsat vermektir. Bu ise çok kötü ve çirkin bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?"

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah dışında taptıkları putlara dönmeyi ve Allah'a ibadeti bırakmayı istemelerinden dolayı onlara karşı getirilen bir delil mânasına gelir; onlara şöyle demektedir: Siz, Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle şu putlara tapıyorsunuz da, ben, sizin yaklaşmayı arzu ettiğiniz o mâbuda neden kulluk etmeyeyim?

72 [§]İkincisi, onlara öğüt vermek ve uyarmak mânasına gelir. Yani siz de biliyorsunuz ki, kendisine kulluk yapılmaya lâyık olan, bizi yaratan ve yoktan varedendir, bizi yaratmayan ve yoktan varetmeyen değil! Yine biliyorsunuz ki, bizi yaratan ve yoktan vareden Allah'tır, sizin taptığınız putlar değildir! Öyleyse ne diye bizi yaratan Allah'a kulluk etmeyeyim ve bizi yaratmayanı terketmeyeyim? *En doğrusunu Allah bilir.*

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنّ۪ي
شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

23. "Hiç O'ndan başka mâbutlar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar."

Şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp da, O bana bir zarar vermek istediğinde onu benden defetmeye muktedir olmayan, başıma bir zorluk veya belâ geldiğinde beni ondan kurtarmaya gücü yetmeyen, kendisinden bir fayda talep ettiğimde onu bana vermeye kādir olmayan bir mâbudu mu Rab edineyim? Bütün bunların kendisinden geldiğini, fayda vermek, zararı ve belâyı defetmekte her şeye mâlik olduğunu bildiğim Allah'a kulluğu mu terkedeyim? Hikmet, bütün bunlara mâlik olmayana değil, mâlik olana kulluk etmektedir. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

اِنّ۪ٓي اِذًا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾

24. "İşte o takdirde (başka bir tanrı edinirsem) ***ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum."***

Yani böyle bir şey yapacak olursam, ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum. Rivayet edildiğine göre, onlara bunu söylediğinde, kendisinin öldürülmesi emredildi, bunun üzerine de şöyle dedi:

اِنّ۪ٓي اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾

25. "İşte ben Rabb'inize iman etmiş bulunuyorum; bana kulak verin."

Bana kulak verin, yani benim, "Bu elçilere uyun"[37] tarzındaki sözümü kabul edin! Bazıları şöyle dedi: **Bana kulak verin,** bana şahitlik edin mânasına gelir. Bu sözün bilinen anlamıyla dinlemek mânasına gelmesi muhtemeldir, yani benim sözümü ve imanımı dinleyin, beni korkuttuğunuz şeylerle bana engel olmayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

ق۪يلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْم۪ي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ ل۪ي
رَبّ۪ي وَجَعَلَن۪ي مِنَ الْمُكْرَم۪ينَ ﴿٢٧﴾

[§]***26-27. "Ona, 'Cennete gir' denildi. 'Rabb'imin beni bağışladığını ve*** 73
güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi."

Ona, 'Cennete gir' denildi. Bazıları şöyle dedi: Cennet ona vacip kılındı ve mükâfatı gösterildi. O zaman şöyle der: **Rabb'imin beni bağışladığını keşke kavmim bilseydi!** Şehitler hakkında belirtildiği gibi onun da cennete girmiş olması muhtemeldir: "Bilakis onlar diridirler; sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar"[38]. Yahut **ona, 'Cennete gir' denildi** meâlindeki hitap cümlesi, kendisine âhirette söylenecek olan bir sözdür, tıpkı

---

37 Yâsîn, 36/20.

38 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-170).

Hz. Îsâ’ya (s.a.) “İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?”[39] meâlindeki âyette söylendiği gibi. Bu ona ancak o gün söylenecektir. Bu durumda ilk yorumun daha doğru olması muhtemeldir.

Rabb’imin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi! Denildi ki, yani ölü ve diri olarak onlara nasihat etmekte, yaptıkları kötülüklerden ve azabı gerektiren suçlardan dolayı onlara nasihati terketmemekte, ancak şöyle temenni etmektedir: Rabb’ime iman etmem ve peygamberlerini tasdik etmem sayesinde bana nelerin verildiğini keşke kavmim bilseydi de, onlar da benim yaptığım gibi yapsalar ve bana verilenlerin benzeri onlara da verilse!… Her müminin yapması gereken de budur, insanlardan kendisine bir zarar ve kötülük gelse bile yine de onların hepsine nasihati terketmemektir. Katâde şöyle dedi: Allah mümini, aldatan biri ola-
74 rak değil, ancak nasihatçi olarak karşılar. [§]Mümin, Allah’ın cömertliğini ve yüceliğini görünce, **keşke kavmim de bilseydi**, der. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o, kavminin de şunu bilmesini temenni etmektedir: Biliniz ki iman ehli, Allah’ın kullarını aldatan ve onlara ihanet eden biri değildir.

Kâb şöyle dedi: Müminin ruhuna şöyle denilir: Cennete gir! Müminin ruhu, insanların peygamberlere inanmaları ve onları inkâr etmemeleri için, kendisinin nerede olduğunu insanların da bilmesini temenni eder.

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا
مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

28. “Ondan sonra onun kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirmeyiz de.”

29. “*(Cezaları)* ***korkunç bir sesten ibaretti; sönüp gidiverdiler.”***

Ondan sonra onun kavmi üzerine indirmedik, yani o adamın öldürülmesinden sonra onların üzerine gökten -meleklerden mürekkep- **bir ordu indirmedik.** Yani onların yaptıklarından ve o adamı öldürmelerinden dolayı kendilerini helâk etmek için üzerlerine gökten bir ordu indirmedik, fakat onlar tek bir sayha ile helâk edildiler. Yani yeryüzünün sultanları, elçileri ve dostları öldürüldüğünde, bunu yapanın üzerine ordu göndererek onların köklerini

39 “Allah, ‘Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin? buyurduğu zaman” (el-Mâide, 5/116).

kurutmaya çalıştıkları gibi yapmadık, ancak biz onları tek bir çığlık (sayha) ile helâk ettik.

Sonra **(cezaları) korkunç bir sesten ibaretti** meâlindeki beyan, tek bir ses kadardı mânasına gelir. Yani onlar tek bir ses çıkacak kadar hızlı bir şekilde helâk edildiler. Âyet, korkunç bir sesle helâk edildiler anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sönüp gidiverdiler** meâlindeki beyan hakkında da şöyle denildi: Yani ateşin sönüp kaybolması gibi, onlar da kendilerinden hiç ses çıkmadan ölüp gittiler.

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِه۪
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾

30. "O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı."

O kullara yazıklar olsun! Allah'a imanı terkedip, peygamberleri yalanladıkları ve onlarla alay ettikleri için kendilerine yazıklar olsun! "Hasret" (حسرة) kelimesi hakkında bazı edebiyatçılar şöyle dedi: O, pişmanlıkta son noktayı
ifade eder, pişmanlık duygusu son sınıra vardığında hasret olur. [§]Bazıları da 75
şöyle dedi: Hasret, hüzün ve nedamet, hepsi aynı mânaya gelir. Sonra **o kullara yazıklar olsun** beyanı hakkında bazıları şöyle dedi: Yani ey kendilerine iman ettiği için öldürülen o mümine, elçilerin duyduğu hüzün! Bazıları ise şöyle söyledi: Ey elçilerle alay ettikleri için azaba uğrayan inkârcılar, size yazıklar olsun! Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!"[40] "Allah'a itaat etmekte gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!"[41] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: 'Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!' Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!" (el-En'âm, 6/31).

41 "Sonra hiç kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım' diyerek (kendi kendini kınamasın)" (ez-Zümer, 39/56).

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾

31. "Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?"

Şöyle bir soru sorulabilir: Onlar ölümden sonra dirilmeye ve tekrar hayata dönmeye inanmadıkları halde, onların kendilerine geri dönecekleri nasıl delil olarak getirilir? Buna birkaç açıdan cevap verilir. Birincisi, **onlar görmezler mi**, yani Mekkeliler onların dünyada helâk edildiklerini görmüşlerdir. **Onlar artık kendilerine dönüp gelmezler**, yani onlar, kendilerinin bu dünyada neden helâk edildiklerini ve nasıl azap gördüklerini haber vermek için dirilip gelemezler. Onların ancak peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden helâk edildiklerini gördüğünüze göre, bundan ibret alıp yaptıklarınızdan vazgeçsenize! Yahut Allah şöyle demektedir: Peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden **kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine** -kıyâmet gününe kadar asla- dönüp gelmediğini görmezler mi? Bunların ikisi de aynı anlama gelir. Veyahut bu âyet, tenasüh inancını benimseyenlerin iddialarının bâtıl olduğu mânasına gelir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Ruhlar bir bedenden çıktıklarında başka bir bedene girerler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak da onları reddederek şunu söylemektedir: **Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine geri dönüp gelmediğini görmezler mi?** Burada biz Cenâb-ı Hakk'ın, ruhun şu cesetten çıkıp bu cesede girdiğine dair bir haber verdiğini görmüyoruz. Veyahut bu âyet, İbn Abbâs'ın sözlerinde adı geçen bir kavmin iddiasını reddetmek mânasına gelmektedir. Rivayete göre İbn Abbâs'a (r.a.) şöyle sorulmuş: Bazı insanlar, kıyâmet gününden önce Hz. Ali'nin (ruhunun) dünyaya tekrar gönderileceği-
76 ni söylüyorlar. [§]Sonra İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: Öyleyse onların kadınlarıyla evlenen ve miraslarını paylaşan bizler ne kötü bir milletmişiz! Sonra da şu âyeti okumuş: **Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?**[42] Nihayet âyetin işaret ettiği anlama dair başka bir ihtimal de şudur: Âyet-i kerîme, ölümden sonra dirilmenin gerekli olduğunu ifade etmektedir; çünkü peygamberleri inkâr eden ve onları tasdik eden ile övülmesi ve yerilmesi gereken işler yapan herkes bu dünyada eşittirler, tasdik edenle inkâr eden, övülen ve yerilen işler yapanın

42 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 344; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIII, 6.

ayırdedilmesi için mutlaka başka bir âlemin varlığı gereklidir. Şu âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir:

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecek."

Buradaki "ledeynâ" (لدينا) kelimesi "indenâ" (عندنا), yani "huzurumuzda" mânasına gelir. Her ne kadar her zaman aynı şekilde olsalar da bu gibi belirteçler (zarf), özellikle böyle isimlendirilir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu dünyanın yaratılmasından maksat âhiret âlemidir, yani bu fâni âlemin yaratılmasının amacı bâki olan âhiret âlemidir. Çünkü şu dünya ve o bâki âlem olmasaydı, dünyayı yaratmanın hikmeti olmazdı, çünkü o zaman bu âlem özellikle yok olmak için yaratılmış demektir. Bir nesneyi, nihaî bir gayesi olmaksızın, özellikle yok olması için yaratmak anlamsız ve boş bir çabadır.

Onların hepsi, yani bütün ümmetler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Âhirette **onların hepsi mutlaka toplanıp huzurumuza getirilecek.**

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ
يَاْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا
فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ اَفَلَا
يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

33. "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) ***yiyorlar."***

34. "Orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik, içinden sular fışkırttık;"

35. "Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"

[Tabiatın Mükemmel Kuruluşu ve İşleyişi]

Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik. Buradaki **onlar için kanıttır** ifadesi, kuruyup ölen ve üzerinde nebat adına bir şey kalmayan toprağın sonra canlandığını, yeşillendiğini, muhtelif renkte bitkilerle süslendiğini ve bunların o ölü topraktan çıktığını görmeleri, onlar için ölümden son-
77 ra dirilmek konusunda açık bir kanıttır, anlamına gelir. [§]Bu âyette Cenâb-ı Hak, bunu yapmaya kādir olanın, cesetleri çürüyen ve kül haline gelen ölüleri diriltmeye de kādir olduğunu haber vermektedir. Buna kādir olanı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey ona zor gelmez. Bu âyet, ölümden sonra dirilmeye dair açık, görülebilir ve hissedilebilir bir mâna taşımaktadır.

Bu âyette, asıl hikmetin ne olduğunu çıkarmaya yarayan bir alâmet vardır, o da şudur: **Ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar.** Allah'ın, topraktan taneler çıkarması ve hak etmedikleri halde onu insanların gıdası yapması, ancak çeşitli vasıtalarla insanları imtihan etmek için onları yarattığına işaret etmektedir; insanlardan kimin şükredeceğini, kimin nankörlük edeceğini bilmesine rağmen herkese eşit davranmakta, onlara bu nimetleri vermekte nankörlük edenle şükredeni ayırmamaktadır. Bu durumda bunları birbirinden ayırtedecek başka bir âlem mutlaka olmalıdır; şükredene orada bunun mükâfatı verilecek, nankörlük edene de cezası verilecektir. Çünkü hikmetin gereği, bunlara eşit muamele etmek değil, yaptıkları amellere göre birbirinden ayırdetmektir. Bundan dolayı Allah orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdiğini, içinden sular fışkırttığını ve daha pek çok güzellikler hazırladığını söylemektedir. Sonunda da sormaktadır: Bütün bunların Rabb'ine hâlâ şükretmeyecekler mi?

Yahut bu ilâhî beyana farklı bir açıdan bakıldığında başka bir hususa daha işaret ettiği görülür, o da şudur: Allah insanları yaratmadan önce, hangi gıdanın onlar için uygun, hangisinin uygun olmadığını ve o gıdalardan hangisinin kendilerine verilip hangisinin verilmeyeceğini bilerek yaratmıştır. Bu da Allah'ın, zatıyla âlim ve kādir olduğuna, hiçbir şeyin O'nu acze düşüremediğine ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığına işaret eder.

Veyahut bahsettiği bu nesneleri onlar için yarattığına göre, onları başıboş bırakma ihtimalinin olmadığı mânasına gelir; onları imtihan etmiyor, onlara hiçbir şey emretmiyor ve hiçbir yasaklama getirmiyor anlamına gelmesi ihtimali yoktur. İmtihanın varlığı sabit olunca, hem ölümden sonra dirilmek hem de mükâfat ve ceza görmek sabit olur.

Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar. Sonra Allah'ın bahsettiği çeşitli meyveleri, sebzeleri ve diğer nimetleri yaratması, O'nun birliğinin ve ulûhiyetinin delilidir. Aynı zamanda insanların istemeleri ve talepte bulunmaları Allah'ın çok kerîm ve cömert olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca bunda kendisinden korksunlar diye de adil ve mutlak hükümran olduğuna dair delil vardır. Yukarıda da söylediğimiz gibi ölümden sonra dirilmeye işaret ettiği gibi insanların şükretmeleri için bu nimetleri onlara verdiğine de işaret etmekte, sonunda da şöyle buyurmaktadır: Hâlâ şükretmeyecekler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

سُبْحَانَ الَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ
اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

[§]*36. "Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice* 78
şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır."

Bazı insanlar şöyle derler: Ezvâc" (ازواج), yaratılanların dahli olsun olmasın şekil açısından mukabili ve zıddı olan nesneler (unsurlar) anlamına gelir. Çünkü Allah, **toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri** demektedir. Bu ilâhî beyanla, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına istidlâl edilir. Bu durumu Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmiştir: **Bütün bunlardan çift çift yaratan Allahtır.** Çiftlerden insanın fiili olanları vardır, Allah bunları kendisinin yarattığını haber vermektedir. Bu, insanların fiillerini de Allah'ın yarattığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Gece de onlar için açık bir kanıttır. Gündüzü ondan çekip alırız da karanlıkta kalıverirler."

Bu âyette çeşitli delillerden söz edilmektedir. Birincisi, Allah'ın insanları tekrar yaratmaya, onları ölümden sonra diriltmeye kâdir olduğuna dair delildir. İkincisi, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine dair olan delildir. Üçüncüsü de, zatıyla âlim olduğuna ve ezelî tedbir sahibi olduğuna ilişkin delildir.

[Ölüleri Diriltmek]

Ölüleri diriltmeye kādir olduğunun delili şudur: Cenâb-ı Hak geceyi ve gündüzü yarattığını, gündüzün tamamen gidip hiçbir belirtisi kalmayınca öbürünü getirdiğini, geceyi gündüzden çıkardığını, birini öbürünün içine koyduğunu söylemektedir. Bu, Allah'ın zatıyla kādir olduğuna ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağına; O'nun kudretinin mükteseb değil zatî olduğuna ve başka birinden alınmadığına işaret eder. Buna kādir olan, ölümden sonra diriltmeye de kādirdir. Çünkü öldükten sonra yaratmak, söylediğimiz gibi geceyi gündüze ve gündüzü geceye çevirmekten daha zor değildir. Hayrete şayandır ki bu husus, yani geceyi gündüze ve gündüzü geceye çevirmek, onlardan birini diğerinin içine sokmak, ölümden sonra insanları diriltmekten daha basit değildir. Durum böyle olunca, bu, Allah'ın zatıyla kādir olduğuna, kudretini başkasından almadığına ve kendisini hiçbir şeyin aciz bırakamayacağına işaret eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[Allah'ın Bir Olduğunun Delili]

Bu beyanın, Allah'ın birliğine işaret etmesi de şöyledir: Bütün âlemi yoktan vareden, ilk yarattığı andan son bulana kadar âlemi ayakta tutan, onu aynı yörüngede yürüten, geceyi ve gündüzü aynı kanunla devam ettiren, geceyi gündüzün içine, gündüzü gecenin içine sokan Allah'tır; bu durum, o işlerin
79 tek bir kişinin fiili olduğuna işaret eder. [§]Çünkü bunlar şayet birden çok kişinin fiili olsaydı, onlardan biri geceyi getirdiğinde diğerine galip gelmiş olurdu, mağlup olanın da ondan sonra tekrar gündüzü getirmeye, rakibini mağlup etmeye ve onu kahretmeye gücü yetmezdi. Aynı şekilde gündüzü yaratan da geceyi yaratana galip gelince, o da öbürünün geceyi getirmesine ve onun kendisine galip gelmesine mani olurdu. Böylece onlardan her biri, kendisinin yarattığı gecenin içine, başkasının yarattığı gündüzün girmesini engellerdi. Durum böyle olmadığına göre, onların her ikisini yaratanın da aynı kişi olduğuna işaret eder. Bu gerçek, Senevîler'in iddiasını geçersiz kılmaktadır.

[Allah'ın İlminin Zatî ve Tebdirinin Ezelî Olması]

Allah'ın ilminin zatî ve tedbirinin ezelî olduğuna işaret etmesi de şöyledir: Cenâb-ı Hak ilk yarattığı andan itibaren son bulana ve yaratılanların ihtiyaç ve menfaatleri sona erene kadar bu âlemi, orada yaşayacak olanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini düşünüp takdir ederek, herhangi bir değişime ve farklılaşmaya uğramadan hep aynı kanuna tâbi olarak yaratmıştır. Bu durum, O'nun, yaratılanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini ezelden itibaren bildiğine işaret

eder; çünkü O, âlemi onların ihtiyaçlarını takdir edip menfaatlerini düşünerek yürütmektedir. O'nun zatî bir ilmi, ezelî bir tedbiri vardır ve bunlar mükteseb değildir, başkasından elde edilmiş değildir. Aynı zamanda O, sonsuz bir kudrete ve mutlak bir hükümranlığa sahiptir. Çünkü gündüze ihtiyaç duyduğunda geceyi kendisinden gidermeye kimsenin gücü yetmez, geceye ihtiyaç duyunca da gündüzü başından savmaya kimse muktedir değildir. Gece ve gündüzden birinin bulunduğu zaman diliminde öbürünü getirmeye de kimse kādir değildir. Aksine gece, istesinler istemesinler bütün yaratılanları karanlığa boğar ve her şeyin üzerini örter; gündüz de, istesinler istemesinler örtülü olan her şeyi aydınlatır, gizlenen her şeyi onların gözleri önüne serer. [§]Bu, Allah'ın zatî 80
bir kudreti ve hükümranlığının bulunduğuna, asla mükteseb ve başkasından alınmış olmadığına işaret eder. Çünkü her şeyi bilen varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir halde kendisinden bir şey gizlenemez. Bu gerçek felsefecilerin şu iddialarını boşa çıkarmaktadır: Ateş tabiatı itibariyle sıcak ve zatî olarak da yakıcı olduğu gibi, akıl da zatıyla idrak etmektedir. Eğer akıl her şeyi kendi zatı ile idrak etmiş olsaydı, onun varolduğu halde idrak etmemesi veya hiçbir şekilde bir şeyin kendisine karışık gelmesi ve bilememesi mümkün olmazdı. Akıl ile idrak arasında bir engel bulunduğuna (her şeyi bilemediğine) göre, aklın başkası sayesinde idrak ettiğini, kendisine görünen ölçüde ve ortaya çıktığı kadarıyla idrakte bulunduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gündüzü ondan çekip alırız. Buradaki "neslehu" (نسلخ) kelimesi, çekip alırız demektir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece "neslehu" kelimesine çıkarırız mânasını verdiler.

Karanlıkta kalıverirler. Yani karanlığa girerler. Bu fiil "if'âl" (اِفْعال) bâbından "azleme" (اظلم) diye kullanıldığında karanlığa girdi anlamına gelir.

Yâsîn sûresi bütünüyle Mekke'de nâzil olmuştur; Mekkeliler'in tevhidi, ölümden sonra dirilmeyi, Cenâb-ı Hakk'ın insanların kül haline gelmiş bedenlerini tekrar diriltmeye kādir olduğunu ve peygamberliği inkâr etmeleri üzerine onlara delil göstermek için gelmiştir. Onlar bu çerçevede farklı inançlara sahip gruplardan mürekkep bir toplumdu. Bir kısmı Allah'ın birliğini, bir kısmı ölümden sonra dirilmeyi, bir kısmı da peygamberliği inkâr ediyorlardı. Yüce Allah bu sûrede bunları açıkladı; tevhidi, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberliği inkâr edenlere karşı bunların delilini gösteren âyetler indirdi. Bunlardan biri şu ilâhî beyandır: "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik"[43]. Yukarıda söylediğimiz gibi bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın in-

[43] Yâsîn, 36/33.

sanları ölümden sonra diriltmeye kādir olduğuna işaret etmektedir. "Ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar"[44] meâlindeki âyet de, Allah'ın birliğine işaret etmektedir. Çünkü Allah, topraktan bitkiler, üzüm bağları, hurma bahçeleri ve çeşitli nimetler meydana getirdiğini, gökyüzünden gelen menfaatleri yeryüzünün menfaatleri ile birleştirdiğini söylemektedir. Aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün menfaatlerini yeryüzünün menfaatlerine bağlaması, her ikisinin de yaratıcısının ve yöneticisinin aynı varlık olduğunu gösterir. Şayet onları yaratan birden çok kişi olsaydı, az önce söylediğimiz gibi zıtlaşmaları ve birbirlerini engellemeleri kaçınılmaz olurdu. Örfen de mâlum olduğu üzere bir şeyi birden çok kişi varettiğinde, aralarında galip gelme, engelleme ve zıtlaşma mücadelesi kaçınılmazdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

81 [§]Müşahede ile bilindiği üzere gece ve gündüz birbirlerine zıt ve farklı oldukları halde, birinin diğerinden sıyrılıp çıkması, öbürünün berikinin içine girmesi de Allah'ın birliğine, ölümden sonra dirilmeye, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin zatî ve tedbirinin ezelî olduğuna işaret eden delillerdendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, birbirlerine zıt ve farklı oldukları halde gece ile gündüzü, yaratılanların faydaları ve ihtiyaçları için sanki birbirinin zıddı değil de benzeriymiş gibi bir araya getirmesi de vahdâniyetin delillerindendir; bu tablo, onların çok tanrı tarafından değil, tek Tanrı tarafından kurgulandığını gösterir. Çünkü bu iş şayet birçok tanrı tarafından kurgulanmış olsaydı, az önce de söylediğimiz gibi mutlaka zıtlaşmalar ve karşı çıkmalar olur, ikisinden birinin kendi fonksiyonunu yerine getirmesi engellenir ve düzenin bütünlüğü kalmazdı. Evrendeki varlıkların hep aynı çizgide devam etmeleri, aynı kanun çerçevesinde işlerini sürdürmeleri ve aynı minval üzere yürümeleri, tek Tanrı'nın fiili olduğunu gösterir. Yine söylediğimiz gibi her birinin gidip kendisinden hiçbir iz kalmadıktan sonra öbürünün gelmesi de ölümden sonra dirilmenin varlığına delâlet eder. İlk yaratılış anından son güne, âlemin sona ereceği ana kadar, insanların menfaatlerine ve ihtiyaçlarına paralel olarak onların aynı yörüngede yürüyüp gitmeleri de bunu yapanın zatıyla âlim olduğunu ve her şeyi bizzat kendisinin yaptığını; O'nun ilminin zatî, yönetiminin ezelî olduğunu, sonradan elde edilmediğini ve başkalarından gelmediğini gösterir.

Yine ifade edildiği gibi güneşin ve ayın akıp gitmesi, bu âlemin menfaati ve insanların ihtiyaçları için onların istifadesine sunulması, bir gün ve gecede onların beşyüz yıllık yol alması, bütün bunlar kendilerini yaratıp yönetenin tek

---

44 Yâsîn, 36/33.

olduğuna, ortağı olmadığına, her şeye kādir olduğuna, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığına, âlim ve müdebbir olduğuna ve O'na hiçbir şeyin gizli olmadığına işaret eder.

"Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız da kendileri için açık bir kanıttır"[45] meâlindeki âyet de, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine, kudretine, ilmine ve tedbirine işaret etmektedir. Çünkü yeryüzünün her tarafı, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen yaratılanların menfaatleri ve ihtiyaçlarını kapsaması açısından irtibatlı olarak yaratmıştır; insanların faydalanacakları şekilde onlar için birtakım sebepler yaratmış ve insanlara da o faydalara ve ihtiyaçlara ulaşma yollarını öğretmiştir. Bu durum, bütün bunların tek kişinin fiili olduğuna işaret eder; şayet birden çok kişinin fiili olsaydı, mutlaka araya zıtlaşmalar girerdi. Bütün bunları yapan da zatıyla âlim ve müdebbir olan bi-
ridir. [§]Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bu, çok güçlü ve 82
her şeyi bilen Allah'ın takdiridir"[46]. Yani belirtilen bu işleyiş âleminin hepsi, çok güçlü olan, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. *Güç-kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَالشَّمْسُ تَجْرٖى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿٣٨﴾

38. "Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre** (yörüngesinde) **akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."

Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bazı kırâatlerde âyet şöyle okunmuştur: (والشمس تجرى لا مُسْتَقَرّ لها), güneş devamlı akıp gider, onun için durmak yoktur[47]. Buna göre âyet, güneş hiç durmaksızın devamlı akıp gider mânasına gelir. Âyeti (لِمُسْتَقّرّ لها) diye okuyana göre ise, güneş kendi hedefine ve gayesine doğru akıp gider anlamına gelir. Bu hedefin ne olduğu konusu ise tartışmalıdır. Bazılarına göre onun hedefi, bu âlemin gitmesi, son bulması ve başka bir âlemle yer değiştirmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Güneş dürülüp karardığında…"[48], "Güneş ve ay

---

45 Yâsîn, 36/41.

46 Yâsîn, 36/38.

47 Abdullah b. Mesûd (r.a.), İbn Abbâs (r.a.), İkrime, Zeynelâbidîn ve oğlu Bâkır ile onun oğlu Sâdık b. Bâkır âyeti bu şekilde okudular (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, IX, 269).

48 et-Tekvîr, 81/1.

bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler)"[49]. İşte bu âyetler, onların hedefini göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette güneşin menzilleri bulunduğu belirtildiğine göre, istikrardan maksat, güneşin her gün belli bir menzile inmesidir; her gün o menzile iner, sonra başka bir yerden doğar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ay için de menziller belirledik"[50]. Bazıları da şöyle demiştir: Onun hedefi, rivayetlerde belirtildiği üzere, battığında yedinci kat göğe yükseltilmesi, arşın altında Cenâb-ı Hakk'a secde etmesi, sonra tekrar doğması için kendisine izin verilmesidir[51]. Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Cenâb-ı Hak güneşe doğması ve yükselmesi için izin verdiğinde, Cibrîl ona arşın ışığından yapılmış bir elbise getirir, yazın günlerin
83 uzunluğu, kışın da kısalığı ölçüsünde, [§]bahar ve güz mevsimlerinde de ortalama sürede o elbiseyi giyer, tıpkı sizden birinin elbisesini giydiği gibi[52]. Ay hakkında da aynı şey söylenmiştir; o da Allah'a secde etmek için tutulur, yalnız Cebrâil'in ona arşın nurundan bir elbise -bazı rivayetlerde arşın ışığından bir avuç ve onun nurundan bir avuç denir- getirdiği belirtilir, o elbiseyi veya o ışıktan ve nurdan yapılmış elbiseyi giyer, tıpkı sizden birinin elbisesini giymesi gibi. Bu hususa şu ilâhî beyanda işaret edilmiştir: "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, O'dur"[53]. Rivayette belirtildiği gibi Allah bu âyette güneş için aydınlık, ışık anlamında "ziyâ" (ضياء), ay için de nur lafızlarını kullanmaktadır. Nihayet bazıları da şöyle söyledi: Onun müstekarrından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın göğün dışında yaratmış olduğu bir denizde akıp gitmesidir; bu bükülmüş sıcak bir denizdir; güneş ve ay ile doğan ve batan yıldızlar o denizde akıp giderler. "Tecrî li-müstekarrin lehâ" (تجرى لمستقر لها) cümlesinin, o bir mekânda (yörüngede) akıp gider, orada yoluna devam eder mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[49] er-Rahmân, 55/5.

[50] Yâsîn, 36/39.

[51] Bu lafızlarla bir rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak Ebû Zerr'in (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayeti Buhârî'de yer almaktadır: Güneş battığı sırada Resûlullah (s.a.) Ebû Zerr'e şöyle der: "Bu güneşin nereye gittiğini biliyor musun?" Ebû Zer, en doğrusunu Allah ve resûlü bilir, diye karşılık verir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: "O, arşın altında Allah'a secde etmek için gider, tekrar doğmak için izin ister, kendisine izin verilir. Onun secde edip kabul edilmemesi, izin isteyip izin verilmemesi de yakındır, ona denilir ki: Geldiğin yere dön, o da döner ve battığı yerden doğar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın 'Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider' meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 4, "Tefsîr", 36/1; Müslim, "İman", 250).

[52] Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

[53] Yûnus, 10/5. Zikredilen rivayetin aslını bulamadık.

Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Azîz, yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamayacak ve hiç kimsenin kendisini mağlup edemeyecek kadar güçlü olan; **Alîm**, yani hiçbir şeyin kendisine gizli kalamayacak düzeyde her şeyi bilen Allah… Bazıları şöyle dedi: **Azîz**, yani başkasında zilletin izlerini ortaya koyan demektir, o kadar ki kendisinde zillet ve ihtiyacın izi olmayan hiç kimseyi görmen mümkün değildir.

Âyetin peygamberliğe işaret eden yönü de şöyle açıklanabilir: Mekkeliler, tevhidin delillerini ve kanıtlarını bilmeleri şöyle dursun, bizzat tevhidi de bilmiyorlardı. Sonra Resûlullah (s.a.) geliyor, onlara tevhidi haber veriyor, bunu onlara tanıtıyor, delillerini ve kanıtlarını gösteriyor. Bu, ona bu bilgileri Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

39. "Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) ***yıllanmış sapı gibi olur."***

Ay için de menziller belirledik. Yani artan, azalan ve orta düzeyde devam eden menziller. Aynı şekilde güneş için de artan, azalan ve eşit düzeyde olan menziller vardır. Ancak ayın menzilleri, bizzat ayın kendisinde değişim meydana getirmektedir; değişiyor, çoğalıyor, azalıyor ve eşit seviyede duruyor. Güneşin artması, azalması ve eşit kalması şeklindeki değişiklik ise, zamanlarda meydana gelen değişikliktir. Bizzat güneşin kendisinde hiçbir değişiklik, azal-
ma ve çoğalma olmaz. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi şudur: **84**
Cenâb-ı Hak vakitlerin, hesabın ve hac mevsiminin bilinmesini sağlasın diye ayı yarattığını belirtmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir"[54]. Buna göre ayın doğması ve batması, gece ve gündüzün, her vaktin ve her saatin bilinmesini sağlamaktadır. Güneş ise daima aynı pozisyondadır; tutulma vakitleri dışında azalıp çoğalmamakta, değişime uğramamaktadır. Güneşin doğup batması da (her sene) aynı vakitte olmakta, kendi zamanının dışında doğup batmamaktadır; doğup batmasını bu ondan, o bundan almakta, bu onun içine ve o bunun içine girmektedir. Cenâb-ı Hak günlerde de bir değişim yaratmamıştır; *en doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi de, onları korumak insanlara zor gelmesin diyedir, yoksa sadece zamanı ve hesabı bilmek için yaratılmamıştır.

---

54 el-Bakara, 2/189.

Sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Buradaki “urcûn” (العرجون) kelimesi, hurma salkımının, üzüm sapına benzeyen sapıdır. Çoğulu “arâcîn” (العراجين) gelir. Hurma salkımının ağaçta kalan sapı olduğu da söylenmiştir. **Yıllanmış**, yani üzerinden bir yıl geçmiş ve tıpkı ayın doğarken ve batarkenki durumu gibi incelmiş ve kıvrılmıştır. Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak burada ayı, hurma salkımı kesildikten sonra onun ağaçta kalan ve üzerinden bir yıl geçip kuruyan hurma sapına benzetti. Bunların ikisi de aynı şeydir.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغ۪ي لَهَٓا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ
وَكُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

40. “Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”

Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur, ne de gece gündüzü geçebilir. Burada güneşin gündüzden, ayın da geceden kinaye olarak belirtilmiş olması mümkündür. Görmez misin ki, âyetin devamında **gece gündüzü geçemez** buyurmaktadır. Onlardan birinin ötekine çatmasının söz konusu olmadığını
85 ve bunun ötekini geçemeyeceğini haber vermektedir. **[§]**Burada ay ve güneş, gece ve gündüzden kinaye edilmemiş de olabilir, bu durumda onların gerçek hali kastedilmiştir; bunun ışığı ötekine, ötekinin ışığı da buna yetişip mağlup edemez. Ancak bu belli bir vakitte, öbürü de başka bir zamanda ışığını verir, ikisi de aynı vakitte birleşmezler. Yahut onlar Allah’ın hükümranlığında kaldıkları müddetçe ne onun buna, ne de bunun ona galip gelemeyeceğini haber vermektedir. Bu durumda âyet, Cenâb-ı Hakk’ın kudretine, ilmine ve tedbirine işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hakk’ın kudretine işaret etmesi ise şöyledir: Allah’ın güneş, ay, gece ve gündüzden birinin diğerini mağlup edip yok etmemesi için onları takdir buyurup koruduğunu belirtmesi, her ikisini de Allah’ın koruduğuna, her ikisinin de Allah’ın takdiri ile ve ancak O’nun zatî kudretiyle hareket ettiğine işaret eder. Her ikisinin da yaratıldığı günden itibaren bu âlemin son bulacağı ana kadar tek bir yörüngede ve aynı kanun çerçevesinde Allah’ın takdiri ile akıp gitmelerinin, Cenâb-ı Hakk’ın zatî ilmine ve ezelî tedbirine dayandığını, bunların başkasından edinilmediğini ve mükteseb olmadığını göstermektedir.

Bu gerçek, karanlığı yaratan aydınlığı yaratandan ayrıdır diyen Senevîler'in iddialarını çürütmektedir. Çünkü bunları yaratan, onların dediği gibi iki ayrı tanrı olsaydı, bunlardan biri diğerine galip geldiği ve hükümranlığını ona kabul ettirdiğinde, artık öbürünün ortaya çıkmasına engel olurdu; böyle olmadığına göre, bunları çok tanrının değil tek bir ilâhın yarattığına işaret eder.

Her biri bir yörüngede yüzüp gider. Yani güneş ve aydan her biri. Bazıları şöyle dedi:, yani onların deveranı ve akıp gitmesi, belirttiğimiz gibidir; ne bu ona, ne o buna engel olur. Bu yoruma göre felekten maksat, güneş ve ayın üzerinde deveran ettiği yörüngedir. Bazıları şöyle söyledi: Göğün altında havada asılı ve bükülmüş bir deniz vardır, güneş ve ay orada doğar ve orada batarlar. Eğer bu görüş doğru ise, o zaman **bir yörüngede yüzüp gider** meâlindeki âyet, gerçek anlamda yüzmek mânasına gelir. Az önce söylediğimiz gibi bu konuda bir rivayet de vardır. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe, buna yüzerler, mânası verdiler[55].

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا
لَهُمْ مِنْ مِثْلِه۪ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَر۪يخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَۙ ﴿٤٣﴾

[§]***41-42. "Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız ve binecekleri*** 86
benzer araçlar yaratmamız da kendileri için açık bir kanıttır."

43. "Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz ve artık kurtarılamazlar."

Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız kendileri için açık bir kanıttır. Buradaki "fülk" (الفلك) kelimesinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ondan maksat, içinde Hz. Nuh ve etbâının taşındığı gemidir. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime ile yük taşınan ve binilen bütün gemiler kastedilmiştir. "Fülk" kelimesinin hem tekil ve hem de çoğul anlamda kullanıldığı söylenmiştir. Eğer bundan maksat, yukarıda işaret edilen Nuh'un gemisi ise, o zaman **binecekleri benzer araçlar yaratmamız** meâlindeki cümle, binmek için yapılan gemilerden başka bir şeyi işaret eder. Şayet sözü edilen gemilerden başka bir şey kastedilmiş ise, o zaman **binecekleri benzer araçlar**

55 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 356.

yaratmamız meâlindeki cümle ile ancak çöllerde ve sahralarda binilen binit hayvanları kastedilmiştir. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: "Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur"[56]. Sonra **binecekleri benzer araçlar yaratmamız** meâlindeki beyanla gemiler kastedilmiş ise, o zaman bu âyet Mûtezile'nin iddiasını iptal etmektedir: Kullara ait fiilleri Allah yaratmış değildir, çünkü Cenâb-ı Hak gemileri kendisinin yarattığını haber vermektedir. Gemiler ancak ağaçlar yontulup kurulduktan sonra gemi adını alırlar, ondan önce ise sadece odundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları ve nesillerini taşımamız kendileri için açık bir kanıttır anlamına gelen âyetleri **nesillerini taşımamız** ifadesi iki mânaya gelir. Birincisi, yüklü gemide taşınanların zürriyetinden olan, yani Hz. Nuh ile birlikte Allah'ın gemide taşıdığı insanların soyundan olan sizleri biz taşıyoruz.

İkincisi, senin kavminin zürriyetini, gemide babalarının sulbünde ve annelerinin rahminde biz taşıdık. Cenâb-ı Hak burada bu insanları onlara nispet etmektedir, çünkü bunların aslı ve kökeni onlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O sizi topraktan yaratmıştır"[57]. Ancak burada Cenâb-ı Hak bizi Âdem'e nispet etmektedir, çünkü aslımız odur ve o da topraktan yaratılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Ancak bu âyetin ilk yorumundan anlaşılan fayda, ikinci yorumdan anlaşılandan farklıdır. **Onları ve nesillerini taşımamız kendileri için açık bir kanıttır** cümlesinden maksat, şayet onların nesli olan sizler ise, o zaman bunun anlamı şöyle olur: Siz, atalarınızdan kurtardığımız kimselerin, yani peygamberlerine iman eden onları inkâr etmeyip tasdik eden insanların soyundansınız; böyleyken siz onlara nasıl uymazsınız? Çünkü Araplar'ın âdeti, kendi atalarını delil olarak ileri sürmekti: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden
87 gitmekteyiz"[58]. [§]Şayet âyet-i kerîmeden maksat ikinci yorum ise, o zaman Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin atalarınız içinde peygamberleri tasdik eden ve onlara iman edenler vardı, onları inkâr edenler de vardı; böyleyken peygamberleri tasdik edenleri bırakıp yalanlayanlara neden uyuyorsunuz?

---

56 "Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur" (ez-Zuhruf, 43/12).

57 "O'nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz" (er-Rûm, 30/20. Ayrıca bk. Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67).

58 ez-Zuhruf, 43/23.

Sonra âyette geçen **gemilerin** ne mânaya geldiğini daha önce muhtelif yerlerde belirttik: Ya denizlerde ve karalarda olan her türlü nimeti onların istifadesine verdiğini hatırlatmakta, hatta uzak mekânlardaki ihtiyaçlarını ve menfaatlerini elde etmek için oraya ulaşmalarını sağlayan gemileri ve binit hayvanlarını onlar için yarattığını söylemektedir. Yahut bunları sizin istifadenize vermeye, sizi oralara ulaştırmaya kādir olanı hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını ve hiçbir şeyin O'na gizli olmadığını söyleyerek kudretini ve hükümranlığını haber vermektedir. Veyahut vahdâniyetini ve rubûbiyetini haber vermektedir; çünkü bunlar şayet çok tanrının fiili olsaydı, aralarında uyum olmaz, birinin yaptığına öbürü engel olur ve siz de ihtiyaçlarınıza ulaşamazdınız. Veyahut da onların putlara tapmakla ne kadar beyinsizce hareket ettiklerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz.** Cenâb-ı Hak burada haber veriyor ki; biz onları suda boğmak istesek, sizin taptığınız putlar onların imdadına ve onları boğulmaktan kurtarmaya gelemezler, aksine bütün bunlara kādir olan Allah'tır. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[59], "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"[60]

Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz. Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin aslah (en uygun) olanı yapmanın vacip oluşuna dair iddialarını reddetmektedir. Çünkü burada onları boğmanın veya sağ bırakmanın din açısından kendileri için daha mı uygun olduğu açıklanmamaktadır. Şayet boğulmaları din açısından daha uygun olduğu halde Cenâb-ı Hak onları boğmamışsa, o zaman onlar için dinde aslah (en uygun) olmayan bir işi yapmış demektir. Eğer onların sağ bırakılmaları kendileri için daha uygun olduğu halde sağ bırakılmadı ise, o zaman bu iş onlar için rahmet olmamıştır, çünkü Allah'ın aslah (en uygun) olanını yapması gerekirdi, başkasını değil. Ancak Cenâb-ı Hak, onları sağ bırakmanın kendisinin bir rahmeti olduğunu söylemektedir. Bu da göstermektedir ki, onlar hakkında dinde aslah (en uygun) olanı korumak Allah için gerekli değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

59 "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

60 "De ki: 'Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?' O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz" (el-En'âm, 6/63).

اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حٖينٍ ﴿٤٤﴾

88 [§]***44. "Ama tarafımızdan bir rahmet ve belli zamana kadar faydalanma fırsatı vermemiz başkadır."***

Bu âyetteki **ama tarafımızdan bir rahmet müstesna** cümlesi, Cenâb-ı Hak isteseydi, inatçılığınız ve Hz. Peygamber'i inkâr etmeniz yüzünden, geçmiş atalarınıza yaptığı gibi sizi de helâk edip kökünüzü kurutabilirdi, fakat rahmetiyle bunu erteledi ve bir rahmet ve lütuf olarak belli bir zamana kadar süre verdi mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın cezasını gördüklerinde ve kendilerine azap geldiğinde iman etmelerini Allah onlara merhamet ederek kabul buyurdu, halbuki Cenâb-ı Hak daha önceki ümmetlerin azabı gördüklerinde iman etmelerini onlardan kabul etmemişti. Allah önce, "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler" buyurmakta, sonra da "Artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[61] diyerek bu imanın onlara fayda vermeyeceğini haber vermektedir. Ancak Resûlullah (s.a.) sayesinde Cenâb-ı Hak onlara merhamet buyurdu ve Allah'ın cezasını gördükleri sırada iman etmelerini kabul etti.

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدٖيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Onlara 'Önünüzdekinden ve ardınızdakinden sakının ki rahmet göresiniz' dendiğinde (aldırış etmezler)***."***

Bu âyette geçen **önünüzdeki ve ardınızdaki** meâlindeki kelimelerin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Önünüzdeki** anlamına gelen tabirle, Allah'ın âyetlerini kabulde inat etmeleri ve peygamberlerini yalancılıkla itham etmeleri yüzünden sizden öncekilere gelen Allah'ın cezaları ve azabı kastedilmekte ve Allah şunu söylemektedir: Bundan sakının ve sizden öncekilerin başına gelen azabın sizin de başınıza gelmesinden korkun! Bu olaylar onlardan önce meydana geldiği için Cenâb-ı Hak ona "önünüzdeki" demektedir. **Ardınızdaki** anlamındaki tabir de, kıyâmetin dehşetinden ve aza-

---

[61] "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mü'min, 40/84-85).

bından sakının mânasına gelmektedir; kıyâmet henüz gelmediği, daha sonra onların arkasından geleceği için Allah ona “ardınızdaki” demekte, o cezalara uğramaktan sakının buyurmaktadır. Bazıları da şöyle dedi: **Önünüzdeki** tabirinden maksat, âhiret cezalarıdır, bu cezalar onların önlerindedir, daha sonra gelecektir. **Ardınızdaki** tabiri de, onlardan önce geçen ümmetlere gelen cezalar anlamına gelir, bu cezalar da geride kalmıştır. Cenâb-ı Hak bunlar için,
onların sizin başınıza gelmesinden de sakının buyurmaktadır. [§]Bu ibare- 89
nin bundan başka bir mânaya gelmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Dünyada işlediğiniz günahlardan ve yaptığınız isyanlardan sakının! Sizden sonra gelenler için yeni âdetler koymaktan da sakının, dikkatli olun! Allah, “Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir”[62] buyurmaktadır. Buradaki takdim ettiği fiiller meâlindeki “mâ kaddemet” (ما قدمت) ifadesi, dünyada yaptığı işler mânasına, tehir ettiği şey anlamındaki “mâ ehharat” (ما اخرت) ifadesi de kendisinden sonra başkalarına bıraktığı âdetler mânasına gelir.

Sakının ki rahmet göresiniz. Yani bunları yaptığınızda, Allah’ın lütfuyla rahmete hak kazanırsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ 

46. “Onlara Rab’lerinin âyetlerinden bir âyet gelmeyedursun, illâ da ondan yüz çevirirler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîme, irşad olmak için değil de inat olsun diye mûcize isteyen, fakat mûcize gelince inatçılık yaparak ve büyüklenerek yine reddeden ve yüz çeviren belli bir kavim hakkında gelmiştir. Eğer onlar irşat olmak için mûcize istemiş olsalardı, Cenâb-ı Hak onlara istedikleri ve kabul etmeleri gereken mûcizeyi göndermişti. Yüz çevirmek ve inatla karşı koymak iki şekilde olur. Birincisi, tefekkür etmemek ve düşünmemek için ondan yüz çevirmek, onu görmemektir. İkincisi, onu tahkik edip inceledikten ve onun gerçekten mûcize olduğunu kesin olarak anladıktan sonra yine de inatla yüz çevirmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[62] el-İnfitâr, 82/5.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهُ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٤٧﴾

47. "Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: 'Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz.'"

Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' dendiğinde meâlindeki âyette geçen **harcayın** anlamına gelen "enfikū" (انفقوا) sözünün, hısım akrabaya gerçek anlamda infak edin, onları gözetin mânasına gelmesi muhtemeldir. İnfakı, yani zekât vermeyi kabul edin anlamına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar"[63], yani zekât vermeyi kabul etmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnkârcılar müminlere derler ki: Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Mûtezile, Allah'ın kuluna dinde aslah (en uygun) olanı yapması gerektiğine dair iddiasını buna dayanarak ileri sürmüş ve şöyle demiştir: Eğer infak ve rızık onlar için dinde aslah (en uygun) olan olsaydı, Allah
90 bizi rızıklandırdığı gibi mutlaka onları da rızıklandırırdı. [§]Mûtezile'ye şöyle denir: Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirttiği şekilde onlara infakı emretmesinde, ya infakın ve rızkın onlar için dinde aslah (en uygun) olandır, fakat sonra onlara rızık ve bolluk vermemiştir anlamı vardır, ya da bolluk vermemek ve infakı terketmek onlar için aslah olandır mânasına gelir. Bu iki ihtimalin ilkinde onlar için dinde en uygun olanı terketmiş, ikincisinde onlara aslah olmayanı yapmalarını emretmiş olur. Nasıl oluyor da burada, insanlar için dinde aslah olanı gözetmek Allah'a vacip değildir deniyor/denmiyor? O'na düşen ancak hikmetin gerektirdiğini yapmak ve hikmete uygun olanı korumaktır. Halbuki onlar, hikmetin gerektirdiği şeyi düşünmüyorlar.

---

63 "De ki: 'Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir, doğruca O'na yönelin, O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler'" (Fussılet, 41/6-7).

[Zenginlik ve Fakirlik Sınavı]

İmtihan konusunda hikmetli davranış şunu varlıkla, ötekini darlıkla sınamaktır. Sonra varlık verdiği kişinin malının fazlasında, şu fakire ve darda olan kişiye ait bir hak koymuştur. Yüce Allah bu hakkı beyan etmiş ve lütfettiği zenginliğin şükrünü ödemesi için vermesi gereken miktarı ve onun sınırını da açıklamıştır. Buna karşılık ötekine darlık vermiş ve varlıklı olanın malında Allah'ın tayin ettiği hak kendisine verilmediği takdirde ondan da sabırlı olmasını istemiştir. Aksi halde zenginlik verdiği kişi, o nimetin ve zenginliğin gerektirdiği infakı yapmamış, darlık verdiği kişi de kendisine gerekeni yapmamış olur. Ancak Cenâb-ı Hak bu fakir kimseyi zorluk ve darlıkla, zengini de zenginlik ve çoklukla imtihan etmektedir; bu zengin kişi, şükretmekle ve verilen malda kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmekle emrolunmuş, fakir kişi de muhtaç olduğu hakkı kendisine verilmese de sabretmekle emrolunmuştur. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah dileseydi sizin hepinizi zengin kılar, aranızda fakir bırakmazdı. Yine dileseydi hepinizi fakir kılar ve içinizde zengin kimse olmazdı. Ancak Cenâb-ı Hak, zenginin nasıl şefkat gösterdiğini, fakirin de nasıl sabrettiğini görmek için sizi birbirinizle imtihan etmektedir"[64].

[§]Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz. Bazıları şöyle dedi: Bu sözü 91
kâfirler, müminlere söylediler. Onlar söyledikleri o sözle yetinmediler, aynı zamanda onları sapıklığa ve cehalete nispet ettiler. Bazıları da şöyle dedi: Bu, müşriklerin **dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz** sözlerine karşılık Cenâb-ı Hakk'ın cevabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا
صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ
تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

48. "Ve şöyle derler: 'Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?'"

---

64 Hz. Hasan (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet eder: "Allah dileseydi sizin hepinizi zengin kılar, aranızda fakir bırakmazdı. Dileseydi hepinizi fakir kılar ve içinizde zengin bırakmazdı. Ancak Cenâb-ı Hak sizi, birbirinizle imtihan etmektedir" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 79. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 151).

49. “Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!”

50. “İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler.”

Şöyle derler: Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek? Bu ilâhî beyan, önceki âyetlerin devamı değildir. Ancak sanki insanlar infakı terkettikleri takdirde azaba uğramakla korkutulmuşlar ve bunun üzerine bu sözü söylemişler gibidir: **Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?** Sonra Cenâb-ı Hak, **onlar, besbelli ki, korkunç bir sesi bekliyorlar** buyurdu. Yani onlar iman etmeleri için o zamanı bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onlar o vakte ulaştıklarında ve onu gözleriyle gördüklerinde iman edecekler, fakat o zaman iman etmelerinin kendilerine faydası olmayacak. Zira şu ilâhî beyanda böyle buyurulmuştur: “Daha önce inanmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz”[65]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir ses; işte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler.** Cenâb-ı Hak burada kıyâmetin, insanların kendi ailelerinden bile gafil oldukları sırada ansızın ve süratle geleceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler. O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir”[66]. Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: “Hiç şüphe yok ki kıyâmet kopacaktır; hem de alıcı ile satıcı, bir elbisenin alış-verişini yapıp onu katlayamadan kopacaktır”[67]. Ebû Hureyre (r.a.), **o**

65 “Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz” (el-En‘âm, 6/158).

66 “Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler. O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir” (eş-Şuarâ, 26/201-202).

67 Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Kıyâmetin kopma zamanı geldiğinde güneş batıdan doğacak, onun batıdan doğduğunu gören insanların hepsi iman edecekler. Fakat o zaman ‘Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz’ (el-En‘âm, 6/158). Hiç şüphe yok ki kıyâmet kopacaktır. Hem de alıcı ile satıcı, bir elbiseyi indirip de baktıkları sırada, daha alış-veriş tamamlanmadan ve elbisenin katlanması mümkün olmadan kopacaktır. Muhakkak ki kıyâmet kopacaktır. Hem de devesinin sütünü sağıp gelen biri, o sütün tadına bile bakamadan kopacaktır. Kıyâmet mutlaka kopacaktır. Hem de insan havuzunu onardığı halde suyunu içemeden kopacaktır. Kıyâmet kesinlikle kopacaktır. Hem de insan, lokmasını ağzına götürdüğü halde yutamadan kopacaktır” (Buhârî, “Rikâk”, 40, “Fiten”, 25).

anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: [§]"Kıyâmet kopacaktır, hem de insanlar pazar yerinde develeri sa- 92
ğarken, elbiseleri koyarken ve ihtiyaçları için alış-veriş yaparken kopacaktır"[68]. Zübeyr b. Avvâm'dan (r.a.) da şöyle rivayet edilmiştir: "İki kişi alış veriş yaparlarken, ansızın bir münâdi kıyâmet koptu diye seslenecek"[69].

Onlar bir tavsiyede bulunamayacaklar. Yani vasiyet etmeye fırsat bulamayacaklar. Nitekim Hafsa ve Übeyy'in mushaflarında âyet bu şekilde, "vasiyet" (وصية) kelimesi ile okunmuştur. **Birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak.** Söylediğimiz gibi bu âyetin, insanlar alış-veriş yaparlarken ve birbirleriyle tartışırlarken kıyâmetin ansızın kopacağı anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu konuda çeşitli rivayetler vardır. **Birbirleriyle uğraşırken** meâlindeki ifade, kıyâmet ve ölümden sonra dirilme konusunu tartışırlarken, bunların doğru olmadığını iddia ederlerken kıyâmet kopuverecek mânasına da gelebilir, çünkü onlar bunu inkâr ediyorlardı.

O anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler meâlindeki âyet, şu hususa da işaret etmektedir: Fiile ilişkin güç (istitâat), ancak o fiille birlikte var olur, daha önce değil. Çünkü daha önce var olsaydı, insanların, kıyâmet koptuğunda vasiyet etmeye ve ailelerine dönmeye güçlerinin yetmesi gerekirdi. Buna göre bir fiili yapabilme gücü, fiilden önce değil, o fiille birlikte var olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

51. "Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar."

[Sûra Üflenmesi ve Kıyâmet]

Sûra üflenmiştir. Sûrla ilgili görüşleri ve o konudaki ihtilafları daha önce çeşitli yerlerde belirtmiştik[70]. Bazıları şöyle dedi: O, boynuz gibi bir nesnedir, onunla üflenecektir. Bu konuda Abdullah b. Amr'ın (r.a.) rivayet ettiğine göre, Resûlullah'a (s.a.) sûrun ne olduğu sorulmuş, o da, "Boynuzdur, onunla üflenecektir" buyurmuş[71]. Bu rivayet sabitse, başka yorumlarla uğraşmamıza gerek

---

68 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 356.
69 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 357.
70 bk. en-Neml, 27/87 ve ez-Zümer, 39/68. âyetlerinin tefsiri.
71 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 162, 192; Tirmizî, "Kıyâmet", 8, "Tefsîr", 39/1.

yoktur. Bazıları da şöyle dedi: O söz hakikat değil, temsilî bir ifadedir, ancak kıyâmetin ansızın ve süratle kopacağından dolayı bu ifadeyi kullanmaktadır. Çünkü hiçbir şey üflemekten daha çabuk ve daha kolay değildir, dolayısıyla
93 bu ifade kıyâmetin birdenbire ve kolayca kopacağı anlamındadır. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda da belirtildiği gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[72]. **Sûra üflenmiştir, artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar** ilâhî kelâmı da böyledir.

Müfessirler şöyle dediler: Sûra üç defa üfürülecektir, her üfürüş arasında da şu kadar yıllık bir zaman geçer. Onlar diyorlar ki: İlk üfürüşte yeryüzünde Allah'ın yarattığı her şey ölür, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[73]. Sonra ikinci defa üflenecek, bu sefer ölenler dirilecekler ve kabirlerinden çıkacaklar. **Sûra üflenmiştir, artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar** meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Sonra sûra üçüncü defa üflenir, bu sefer herkes Rabb'inin huzurunda toplanacak. Bu hususu da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar"[74]. Bunların en doğrusunu Allah bilir. Âyette geçen "nesl" (النسل) kelimesi, insanların hızla mezarlarından çıkmaları, yani süratle götürülmeleri anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nesl" kelimesi, yaya yürümek demektir. Âyette kullanılan bu kelime, insanlar yürüyorlar, ama hızla gidiyorlar mânasına gelir. Bu görüşlerin ikisi de aynı anlama gelir.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Derler ki: 'Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vâdettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!'"

---

72 en-Nahl, 16/77.

73 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

74 Yâsîn, 36/53.

[Kabir Azabı]

Derler ki: Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Bazı insanlar bu âyete dayanarak kabir azabını inkâr eder ve derler ki: Kabir, rahatlık uykusunun yaşandığı mekândır, uyuyan insan rahat haldedir; şayet onlara azap edilmiş olsaydı yahut azap içinde olsalardı ne uyuyabilirler, ne de rahat olurlardı! Bu durum, kabir azabının bulunmadığını gösterir. Bazıları da şöyle demiştir: Kabir azabı vardır, ancak insanlar âhiret azabını ve dehşetini gördüklerinde, kabir azabı onlara âhiret azabının yanında uyku hali gibi gelir. Bazıları ise şöyle söylemiştir: Onlar diriltilmeden önce uyurlar, sonra dirilirler. [§]Uyku sırasında çıkan nefsin ölüm halindeki nefs olması ve o **94**
acıyı duyması mümkündür. Tıpkı uyuyan kişiden çıkan nefsin, başına gelen azabın acısını ve şayet lezzet varsa lezzetin tadını duyması gibi; o uykuda korkunç ve ürkütücü şeyler görür, bu bilinen bir husustur. Buna göre o inkârcılar da söylediğimiz gibi azap edilirler, dirildiklerinde şöyle derler: **Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı?** "Merkad" (مرقد), içinde uyku uyunan yerdir. Yahut onlar kabirde azap içindedirler, fakat âhiretin azabını gördükleri ve onun dehşetini farkettikleri zaman, kabirde gördükleri azap çok hafif gelir, âhiret azabının yanında onu basit sayarlar. Hâsılı âhiret azabı yanında kabir azabı uyku gibi gelir. İşte o zaman derler ki: **Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı?** Bunun en doğrusunu Allah bilir.

Rahmân'ın vâdettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Bazıları şöyle dedi: Bu söz, onlar, **vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı** dediklerinde, melekler tarafından onlara söylenmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Onlar o sözü söylediklerinde, kendilerine cevap olarak yukarıdaki sözü müminler söylediler. Bu sözü o kâfirlerin söylemiş olmaları da mümkündür, ölümden sonra dirilmeyi gözleriyle gördüklerinde yeniden dirilmeyi ikrar ederler ve derler ki: Peygamberlerin bize vâdettikleri şey işte bu! Onlar bu konuda doğru söylemişler, fakat biz onları yalanlamıştık. Ancak o zaman peygamberleri tasdik etmelerinin kendilerine bir faydası olmaz. Bu onların, Allah'ın dehşetli azabını gördüklerinde iman etmeleri gibidir. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[75]. İşte onların durumu da böyledir, fakat o zaman inanmalarının kendilerine faydası olmaz.

---

75 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" (el-Mü'min, 40/84).

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar."

Olup biten yalnızca bir ses! Bu ilâhî beyanda gerçek sesin kastedilmiş olması muhtemeldir, Cenâb-ı Hak o sesi tekrar dirilmenin alâmeti yapmıştır, yoksa o ses yeniden dirilmenin sebebi değildir. Ondan maksat, sesin hakikati değil, süresi olması da olabilir; *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ölümden sonra dirilme işi, tek bir ses kadar zamanda gerçekleşir. Cenâb-ı Hak burada ses kelimesini kullandı, çünkü sûra üflemekten bahsederken söylediğimiz gibi[76] ses, en hızlı olan ve yaratılanlara en kolay gelen
95 fiildir. [§]Şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[77]. Cenâb-ı Hak burada göz kırpmaktan söz etti, çünkü göz kırpmak yaratılanlara en hafif ve en kolay gelen fiildir. Onun Allah için çok kolay ve basit bir iş olduğunu, hiçbir şeyin Allah'a zor gelmediğini insanların anlamaları için Cenâb-ı Hak bu ifadeleri kinaye olarak kullanmıştır.

Ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. Cenâb-ı Hakk'ın, **olup biten yalnızca bir ses** demesi, tekrar dirilmeye dairdir, bu söz tekrar dirilmek hakkında söylenince, onların Allah'ın huzurunda toplanmaları da o zamanda gerçekleşecektir. İlk yoruma göre ise, o ancak ölüm halinde gerçekleşir.

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz."

Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sözlükte zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Bugün hiç kimse, ait olmadığı yere konulmayacak, herkes ancak dünyada kendisini koyduğu yere konulacaktır. Yahut âyetteki zulüm kelimesi, eksik yapmak mânasına gelir; *en doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre de tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: Bugün hiç kimseye hak ettiğinden eksik verilmez, aksine herkese hak ettiğinin tamamı verilir, hatta bol

---

76 bk. Yâsîn, 36/51. âyetinin tefsiri.
77 en-Nahl, 16/77.

bol verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Bahçeler hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı”[78]. Veyahut Cenâb-ı Hak şöyle söylüyor: Bugün hiç kimseye başkasının yükü vurulmaz, kimse başkasının günahını yüklenmez, aksine herkes kendi yaptığının karşılığını görür. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِى شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾

55. “O gün cennetlikler safa sürmekle meşguldürler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada cennet ehlinin meşguliyetinden haber vermektedir. Onlar nimetler içinde keyif sürmekle meşguldürler, böyle bir meşguliyet içinde olan da başka şeylerin farkında olmaz. [§]Ya- **96**
ratılanların hepsi böyledir; onlar bir şeyle meşgul oldukları zaman başka şeyi görmezler. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise, herhangi bir şeyin kendisini meşgul edip oyalamasından çok yücedir. Sonra dünyada meşguliyet, bazan sahibine zarar verir ve onu üzer; Cenâb-ı Hak cennet ehlinin meşguliyetinin kendilerine hiç zarar vermeyeceğini ve üzmeyeceğini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Onlar safa sürmekle meşguldürler.** Denildi ki: Onlar cennetin nimetleriyle safa sürmektedirler. Onlar o halden hoşnutturlar da denilmiştir.

İbn Kuteybe buna şu mânayı verdi: Orada her çeşit meyvelerden yiyorlar[79]. “Fükâhe” (فكاهة) kelimesi, şakalaşmak anlamına da gelir, buna göre âyet, onların orada şakalaştıklarını ifade eder. Ebû Avsece şöyle dedi: “Fâkihûn” kelimesi, şakalaşmak anlamına gelen “fükâhe” kökünden gelir, buna göre de âyet, onlar orada sevinçten birbirleriyle şakalaşırlar anlamına gelir. “Müfâkehe”, şakalaşmak demektir.

Bazıları şöyle dedi: Onların meşguliyetleri, bâkirelerle haşir neşir olmalarıdır. Şöyle de söylendi: Onlar çeşitli nimetler ve söylendiği gibi her nevi güzelliklerle meşguldürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِى ظِلَالٍ عَلَى الْاَرَائِكِ مُتَّكِؤُنَ ﴿٥٦﴾

56. “Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar.”

---

78 “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık” (el-Kehf, 18/33; ayrıca bk. el-Bakara, 2/272; en-Nisâ, 4/77; el-Enfâl, 8/60; el-Enbiyâ, 21/47).

79 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 366.

Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde olacaklar. Bu âyette Cenâb-ı Hak haber veriyor ki, her ne kadar cennet ehli, gözleri başka şeyi göremeyecek derecede keyifli bir meşguliyet içinde olsalar ve kendilerinden hiçbir şey engellenmese de, eşleriyle birlikte olduklarında, başkalarının gözü onları farketmez[80] ki bunları üzsün. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Orada otağlarına kapanmış hûriler vardır"[81]. Burada Cenâb-ı Hak, onlar eşleriyle birlikte iken başkalarının kendilerini göremeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Zulel" (ظُلَل)[82] kelimesi, "zulle"nin (ظُلّة) çoğuludur.

Tahtlarına kurulacaklar. Tahta kurulmak, ancak rahatlık için olur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada onların rahatlığın ve mutluluğun zirvesinde olduklarını haber vermektedir. Aksi halde tahta oturmanın
97 fazla bir mânası ve değeri olmaz. [§]Dolayısıyla Allah onların son derece rahat ve nimetler içinde olduklarını söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[83]. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Erâik" (الأرائك) kelimesi, süslenmiş koltuklar anlamına gelir. Bunun tekili, "erîke" (أريكة) gelir[84]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Erâik", yastıklardır. Hasan-ı Basrî de şöyle dedi: "Erîke" süslenmiş köşe demektir, Yemenliler tarafından kullanılan bir kelimedir, onlar süslenmiş köşeye erîke derler[85].



57. "Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir."

Denildi ki: "Fâkihe" kelimesi, ihtiyaç duyulduğu için değil, keyif ve zevk almak için yenilen meyvedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada, cennet ehlinin yedikleri şeylerin ihtiyaç duydukları için değil, keyif ve zevk almak için yediklerini haber vermektedir. **Bütün istekleri yerine getirilir;** buna, söyledikleri her şey yerine getirilir anlamı verilmiş, istedikleri her şey verilir

80 Her ne kadar Arapça metinde "yekau" (يقع) şeklinde ise mânanın düzgün olması için "lâ yakau" (لا يقع) diye düzeltilmesi gerekir.

81 er-Rahmân, 55/72.

82 Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi (فى ظُلَل) şeklinde okudular. A'meş de onlara uydu. Diğer kırâat imamları ise (فى ظِلال) diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fî'l-kırâât*, s. 444).

83 "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/108).

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 366.

85 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 466; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 364.

anlamından söz edilmiştir. Onların arzu ettikleri her şey kendilerine verilir mânasına gelmesi mümkündür, orası dünya gibi değildir. Ebû Muâz[86] şöyle dedi: **Bütün istekleri yerine getirilir,** yani cennette arzu ettikleri ve istedikleri her şey anında yerine getirilir. *En doğrusunu Allah bilir.*



58. “Engin merhamet sahibi Rab’den gelen söz şu olacak: ‘Selâm size!’”

Bu beyanın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, insanlar birbirlerine, “benden ona selâm söyle” diye gönderdiği selâmını tebliğ ettikleri gibi, melekler de Allah’ın selâmını onlara tebliğ ederler. Buna göre melekler cennet ehline şöyle derler: Yüce Allah size selâm ediyor.

İkincisi, melekler cennetin her kapısından müminlerin yanına girerek onları Rab’lerinin emriyle selâmlarlar; sabretmenize karşılık esenlik sizin olsun, derler[87].

[§]Üçüncüsü, bunu Cenâb-ı Hak onlara esenlik vâdi olarak söylemiş ola- 98
bilir; dünyada görülen her türlü belâ ve âfetten cennette selâmette olacaklarını vâdetmektedir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: “Esenlikle, güvenle girin oraya!”[88] İşte açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîme buna benzer anlamlara gelebilir[89].

---

86 O, Ebû Muâz Fadl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî’dir. Ehle kabilesinin âzatlısıdır. Abdullah b. Mübarek ve Ubeyd b. Süleym’den rivayetleri vardır. Kendisinden Muhammed b. Hasan b. Şakîk ve hemşehrileri rivayet ettiler. 211/826 tarihinde vefat etti. Kıraat hakkında güzel bir kitabı vardır. Ezherî *Tehzîbü’l-luğa*’da ondan çokça alıntılar yaptı. İbn Hibbân onu *es-Sikāt* adlı eserine almıştır. İbn Manzûr da, *Lisânü’l-‘Arab*’ta ondan çok bahseder (meselâ bk. “قطر”, “قصر”, “وعد” md.). Kâtip Çelebi onun eserini, *Kitâbü’l-Kırâat* adıyla kaydetti (bk. İbn Hibbân, *es-Sikāt*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, I, 2; *Keşfu’z-zunûn*, II, 1449).

87 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de ‘Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!’ diyerek her kapıdan onların yanına girerler” (er-Ra‘d, 13/23-24).

88 el-Hicr, 15/46.

89 “Dördüncüsü, gerçek mânada selâm vermek mânasına gelebilir. Cennet ehli Allah’ın selâmını, tıpkı dünyada iken Hz. Mûsâ’nın Allah’ın kelâmını işittiği gibi işitirler” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 631a).

Übey ve İbn Mesûd'un mushaflarında, üstün hareke ile "selâmen kavlen" (سلاماً قولاً) şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar sözün tamamını "yeddeûn" (يدّعون) kelimesinde bitiriyorlar, sonra "selâmen kavlen" ibaresini ondan koparıyorlar. Diğerlerinin merfû kırâatine gelince, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onun mânası şöyle olur: **Onların istedikleri** şey, esenliktir. Burada cümle bitiyor, sonra "kavlen" (قولا) diye Allah'tan bir söz şeklinde devam ediyor.

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Ve 'Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!' (denir)***."***

Cennet ehli ile cehennem ehli önce bir arada idiler, sonra birbirlerinden ayırtedilirler. Başlangıçta hepsi birlikte oldukları için o güne bir arada olma günü anlamında "yevmu'l-cem" (يوم الجمع) ve "yevmu'l-haşr" (يوم الحشر) denilir. Sonra onlar birbirlerinden ayrılırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[90]. O güne ayırım günü anlamında "yevmu'l-fasl" (يوم الفصل) da denilmiştir[91]. **Siz bugün şöyle ayrılın** meâlindeki beyanın aslı, "ayrılın!" diye gerçek bir emir mânasında değildir, fakat başka bir âyette belirtildiği gibi ayrılış gerçeği anlamındadır: "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın"[92]. Âyetteki "imtiyâz" kelimesinin aslı ayrılmak ve yalnız kalmak mânasına gelir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe de böyle derler: İmtiyaz, ayrılmak ve bir tarafa çekilmek demektir[93].

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖى اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٦٠﴾

99 **[§]*60. "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır' dememiş miydim?"***

90 "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7).

91 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür" (es-Sâffât, 37/21).

92 "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir" (el-Enfâl, 8/17).

93 İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!" meâlindeki âyet, müminlerden ayrılın, onların yanından çekilin mânasına gelir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 367).

Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş miydim? Bu âyet-i kerîme üç şekilde yorumlanır. Birincisi, bu söz, hilkat ve varediliş sırasındaki sözdür; çünkü Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışında ve varedilişinde vahdâniyetine, kendisine kulluk etmek ve başkalarına kulluktan uzak durmak gerektiğine şahitlik edecek özelliği de onda yaratmıştır. Ancak insanlar bu ahdi bozdular, Allah'tan başkasına kulluk etmeye yöneldiler ve ulûhiyeti O'ndan başkasına yönelttiler.

İkincisi, Cenâb-ı Hak resûllerin ve nebîlerin diliyle, verilen emir ve yasaklara uyacaklarına dair onlardan söz almıştı.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak insanlarda, onların elde etmek için çabalayacakları birtakım ihtiyaçlar ve arzular yaratmıştır, bunlar insanı Allah'a kulluğa, verdiği nimetler için O'na şükretmeye, ulûhiyeti O'na tahsis etmeye yönlendirir ve başkalarına yönelmekten, O'nun dışındakilere ulûhiyet niteliği atfetmekten alıkoyardı. Fakat onlar bütün bunlara aykırı davrandılar ve Allah'ı terkettiler.

Şöyle bir soru sorulursa: Hiç kimse şeytana kulluk yapmayı istemediği ve ona kulluk yapmadığı, aksine herkes ona kulluk etmekten kaçtığı halde Cenâb-ı Hak bu âyette şeytana kulluktan nasıl söz eder?

Buna şu cevap verilir: Durum böyle ise, onun iki anlamı vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak buradaki "şeytan" sözcüğü ile insanları Allah'a kulluktan saptıran önderlerini ve azgın inkârcıları kastetmiş olabilir. Onlar, Allah'ın rahmetinden uzak oldukları için kendilerine şeytan denilmiştir. Zaten "şetane" (شطن) fiili, uzak oldu demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"[94].

İkincisi, her ne kadar onlar şeytana kulluk etmeyi istemiyor idiyseler de, şeytanın emriyle putlara taptıklarından dolayı Cenâb-ı Hak onları şeytana kulluğa nispet etmiştir; onun emrinden dolayı yahut başlangıçta emir ondan geldiği için onları şeytana kulluk etmekle nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]O sizin için apaçık bir düşmandır. Onun her konuda bize düşman olduğu, hatta yemek, içmek ve giyinmekte bile bizim düşmanımız olduğu gayet açık ve nettir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Derken şeytan, **100**

[94] el-En'âm, 6/112.

kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı"[95]. O, bizi helâke sürüklemek istiyor ve o bizim düşmanımızdır.

وَاَنِ اعْبُدُونِى هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

61. "Bana kulluk edin, doğru yol budur!"

Yani bana kulluk edin, çünkü bana kulluk etmek doğru olan yoldur.

وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Nitekim o şeytan sizden nicelerini saptırdı. Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?"

Nitekim o şeytan sizden nicelerini saptırdı. Buradaki **saptırdı** sözcüğü helâk etti anlamına gelir. Şeytan, daha önceki ümmetlerden Âd, Semûd ve diğerleri gibi pek çoklarını helâke düşürdü. Saptırma, sözlükte helâk etme mânasına gelir. Ancak bunun gerçekten hidâyetten saptırma anlamına gelmesi de mümkündür. Bu da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, İblis'in saptırması sebebiyle pek çok insanı helâk ettiğini ve onların kökünü kazıdığını görüyor ve biliyorsunuz. Ey Mekkeliler! Doğru yoldan sapmaları sebebiyle onların başına gelen azabın benzerinin sizin de başınıza gelmemesi için sakının! *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki "cibillen kesîrâ" (جبلا كثيرا) tabirine bazıları, pek çok topluluk anlamı, bazıları pek çok yaratılan, bazıları da pek çok ümmet mânası verdi. Bunların hepsi aynı anlama gelir. Bunun kökü, "cebele" (جبل) fiilidir, "tabea" (طبع) mânasına gelir. Bu kelime "cübüllen" ve "cibillen" diye de okunmuştur[96]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cibille" ve "cüble" kelimeleri, yaratılış mânasına gelir.

---

95 "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi" (el-A'râf, 7/20).

96 Kurtubî şöyle dedi: Medîneliler ve Âsım bu kelimeyi "cibillen" diye okudular. Ebû Amr ve İbn Âmir "cüblen" diye okudu. Diğer kırâat imamları ise "cübülen" diye okudular. Hasan, İbn Ebû İshak, Îsâ b. Ömer, Abdullah b. Ubeyd ve Nadr b. Enes de "cübüllen" diye okudular. Ebû Yahya ve Eşheb el-Ukaylî ise "ciblen" diye okudular (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 47).

[§]Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz? Cenâb-ı Hakk'ın onlara gönderdiği azabı düşünerek aklınızı başınıza almıyor musunuz? Bu beyan, onların, eskilerin başlarına gelenleri düşünmemelerinden dolayı onları kınamak ve ayıplamak mânasına gelir. İkincisi, uyarmak ve haber vermek anlamına da gelir, bu haberlerin onlara ulaşmamış olması muhtemeldir, çünkü Mekkeliler Ehl-i Kitap'tan değildiler. **101**

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

63. "İşte size bildirilen cehennem bu!"

64. "İnkârcılıkta ısrar etmenize karşılık girin oraya!"

İşte size bildirilen cehennem bu! Sanki onlar cehennemi gördüklerinde, bu gördüğümüz de nedir? demişler, bunun üzerine de onlara, dünyada iken **size bildirilen cehennem işte bu!** denilmiş gibidir. Bunun kınama ve ayıplama anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani **işte size bildirilen cehennem budur!** İnkârcılıkta ısrar etmenize karşılık girin oraya!, yani yalanlamanız yüzünden bugün girin oraya! *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْدٖيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

65. "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder."

[Ağızların Mühürlenmesi, Ellerin Konuşması ve Ayakların Tanıklığı]

O gün onların ağızlarını mühürleriz, yani ağızlarına mühür vururuz ve artık konuşamazlar. **Yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki onlar dünyada yaptıkları şeyleri, Allah'a ortak koşmalarını ve kâfirliklerini inkâr ettikleri, "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[97] dedikleri için Cenâb-ı Hak ağızları-

---

97 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

nı mühürlemiş, konuşmaları ve yaptıkları günahlar yüzünden diğer organlarına kendi aleyhlerine şahitlik etmeleri için izin vermiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “O ceza gününde dilleri, aleyhlerine tanıklık edecektir”[98], “Kulakları, onların aleyhine şahitlik eder”, sonra dilleri çözülür ve kendi aleyhine şahitlik ettikleri için organlarına sitem ederler: “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” diye sorarlar, onlar da, “Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu, derler”[99].

102 [§]Dilin konuşma özelliği, dilden kaynaklanan veya dilin kendisine ait bir özellik değildir, Cenâb-ı Hakk’ın lütfedip dile verdiği bir özelliktir, Allah bu lütfu ve bu özelliği ne zaman ve hangi organa verirse, o zaman o organ konuşur. Konuşmak eğer dilin kendisine ait bir nitelik olsaydı, dili olan her varlığın konuşması gerekirdi. Dili olan her varlık konuşamadığına göre, bu, Cenâb-ı Hakk’ın ona verdiği bir lütuf olduğuna işaret eder, dil o sayede konuşabilmektedir. Allah bu lütfu ve bu özelliği nereye verirse orası konuşur. Kulak ve göz de böyledir. El ve ayak gibi insanın bütün organlarına Cenâb-ı Hak lütfedip bir özellik vermiştir; kulak o sayede duymakta, göz o sayede görmekte, el o sayede alıp vermekte, ayak da o sayede yürümekte ve adım atmaktadır. Cenâb-ı Hak bir özelliği hangi organa lütfedip vermişse, o organ da bu özelliği sergiler, tıpkı kulağın işitmesinde, gözün görmesinde olduğu gibi. Yiyecek maddeleri ve sular da, bizâtihî kendi varlıkları itibariyle gıda değildirler, ancak Cenâb-ı Hakk’ın onlara lütfedip vermiş olduğu bir özellikle insanlar için gıda haline dönüşmektedir. Görmez misin ki, yemeğin kendisi midede kalıyor, sonra dışarı atılıyor, fakat ondaki özellikten insan gıda olarak yararlanıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ نَشَٓاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى
يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا
اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

---

98 “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir” (en-Nûr, 24/24).

99 “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ diye sorarlar. ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu’ derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O’na dönüyorsunuz” (Fussılet, 41/20-21).

66. “Dilesek (dünyada da) ***gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki?”***

67. “Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) ***artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.”***

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki? Bazı müfessirler buna şöyle mâna verdiler: Dilesek o sapıtmışların gözlerini dümdüz ederdik de yollarını göremezlerdi. Gözlerini kör ettiğimizde nasıl göreceklerdi ki? Bazıları da şöyle dedi: Dilesek onların gözlerini dalâletten hidâyete çevirirdik, yani küfrü onlardan çevirsek doğru yolu bulmak için yarışırlardı, yani doğru yolu görürlerdi. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Nasıl görebileceklerdi ki?** Yani ben onlara küfür yolunu karartmasam doğru yolu nereden görebileceklerdi ki?

[§]**Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik.** 103
Yani onları ayakları üzerinde dururduk da ne ileri ve ne de geri gidebilirlerdi! Burada söylenenin aksinin gerçekleşmesi temsilî bir sözle anlatılmaktadır; *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların gözlerini dümdüz yapıp kör etsek, sonra onlar yol bulmak için çabalasalardı nasıl göreceklerdi? Yani asla yol bulamayacaklardı. Buna göre onların kalplerinin gözlerini kör edersek doğru yolu nasıl göreceklerdi? Yani onlar asla doğru yolu göremezlerdi. **Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak temsilî bir ifade ile şunu söylemektedir: Onların yaratılışlarının zâhirini değiştirip kendilerini domuz ve maymun haline getirsek, hatta görünüş itibariyle kendilerine faydalı olan şeyleri yok etsek, **artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** Buna göre onların kalplerini değiştirsek, onu yerinden alıp başka yere koysak artık ondan yararlanamazlardı, tıpkı diğer organlarının zevahirinden faydalanamadıkları gibi. Bu, hakikat anlamında değil, temsilî mânada bir ifadedir.

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik… Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik. Bu ilâhî kelâm, sözü edilen fiilleri yapmanın Allah’ın gücü dâhilinde olduğuna işaret etmektedir. Çünkü insanların istedikleri fiilleri ve işleri yapmak Allah’a ait olmasaydı, Cenâb-ı Hak âyette sözünü ettiği fiilleri yapmakla ve organların yerlerini değiştirmekle tehdit etmesinin anlamı olmazdı. Bu gerçek, onları yapan ve yaratanın Allah olduğunu gösterir.

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle dediler: Onları kör ve şaşkın bir halde ortada bırakırdık. **Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik.** Yani söylediği gibi Allah onları ayakları üzerinde oturturdu. **Artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onlar ne ileri gidebilirlerdi, ne de geri![100] Daha önce de geçtiği gibi İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Allah dileseydi, sapıtmışların gözlerini değiştirir ve yollarını gö-
104 remezlerdi, nasıl görebilirlerdi ki?[101] Mukātil de şöyle diyor: [§]Eğer dileseydi Allah onların zâhir gözlerini kör ederdi de onlar yollarını bulmaya çalışırlardı, fakat göremezlerdi.[102] Bu mâna, az önce sözünü ettiğimiz anlama yakındır. Baş tarafta söylediğimiz gibi bunun temsilî bir ifade olması da mümkündür. Bunun hakikat mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani gözlerini kör etmeye, mahiyetlerini değiştirmeye ve bahsettiği değişiklikleri yapmaya kādir olan birini, hiçbir şey insanları yeniden yaratmaktan ve diğer fiilleri yapmaktan aciz bırakamaz. Çünkü insanı herhangi bir akıbet için değil de sadece kör olması ve mahiyetinin değişmesi için yaratmakta bir hikmet yoktur. Yahut Cenâb-ı Hak dileseydi onları kör edebileceğini ve mahiyetlerini değiştirebileceğini söylüyor, fakat vazgeçiyor, verdiği nimetlere şükredip nimetler içinde kalmaları için onların mahiyetlerini değiştirmiyor.

İbn Kuteybe şöyle diyor: Âyette geçen "tamese" (طمس) fiili, göz çukuru olmamak, dümdüz olmak demektir. **Yolu bulmak için çabalayıp dururlardı,** yani geçip giderlerdi[103]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Tamesnâ a'yünehüm" (طمسنا اعينهم) ibaresi, onları kör ederdik, demektir. "Mesh" (المسخ) kelimesi de suretleri ve bedenleri değiştirmektir.

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

68. "Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz. Hiç düşünmezler mi?"

Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz. Yani kime uzun ömür verirsek, ona bunaklık ve zayıflık ârız olur. Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Onu ilk yarattığımız hale çeviririz ve önceden aklını kullandığı

---

100 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 475.
101 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 370.
102 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 32.
103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 367.

gibi akledemez. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İçinizden, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır"[104]. Bunu yapanı yahut bunu yapmaya kādir olan Allah'ı hiçbir bir şeyin aciz bırakamayacağını ve O'na şükrünü ödemeleri gerektiğini **hiç düşünmezler mi? Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz,** yani o güçlü-kuvvetli olduğu halde kendisini zayıflatırız.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْاٰنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

69. "Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır."

Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu âyeti, müşrikler Hz. Peygamber (s.a.) hakkında, "o şairdir, o yalancıdır" dedikleri zaman indirmişti. Müşriklerin, "o şairdir, Kur'ân da şiirdir", diye ileri sürdükleri iddiaları reddetmek için Cenâb-ı Hak, ona şiir
öğretmediğini, zaten şiirin ona gerekmediğini haber vermektedir. [§]Yüce Al- 105
lah, daha önce Resûlullah'ın (s.a.) okuma-yazma bilmemesini onun peygamberliğine dair delillerinden biri yaptığı gibi[105], burada da şiir söylemekten aciz olmasını onun peygamberliğinin delillerinden biri olarak göstermiştir. Bunu da, onun şiir söylediği, Kur'ân'ı kendi kafasından uydurduğu, Allah'a yalan isnatta bulunduğuna ve büyücülük yaptığına dair iddiaları ileri sürenlerin sözlerinin doğru olmadığını, Kur'ân'ın yalnızca Allah'tan gelen vahiy olduğunu bilmeleri için gönderdiğini haber vermektedir. Onlar da kesin olarak biliyorlardı ki, Hz. Peygamber (s.a.) ne şairdi, ne büyücü ve ne de yalancı idi! Çünkü bunları öğrenmek için onun kimseye gitmediğini, kendisinde onların kitaplarından birinin bulunmadığını ve ondan asla yalan duyulmadığını da biliyorlardı. Buna rağmen onlar, liderlikleri ve menfaatleri kaybolmasın diye kendilerine uyanlara ve halka Hz. Peygamber'in (s.a.) durumunu karışık göstermek için inatla ona şiir, büyü ve yalan gibi asılsız ithamlarda bulundular.

---

104 "Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir" (en-Nahl, 16/70).

105 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da ilâhî kelâmı, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona şiiri öğretmediğini, fakat şiirin bütün vesilelerini kendisine verdiğini haber vermektedir. Kur'ân hakkında da şöyle buyurmaktadır: "Kur'ân'ı Rahmân öğretti… Ona anlama ve anlatmayı öğretti"[106]. Bu beyan göstermektedir ki Kur'ân Hz. Peygamber'e Allah'ın bir lütfudur. Bu öyle bir lütfudur ki onu öğretmediğini haber verdiği okuma-yazma yöntemiyle öğrenme dışında kalan bir öğrenme yoludur. Okuma-yazma yoluyla öğrenme lütfunu ona vermediği için o da bunu öğrenmedi. Öğrettiğini haber verdiği konularda ona lütfunu vermiş, o da öğrenmiştir. Şayet öğretmek bizzat sebebin kendisi olsaydı, her iki halde de, yani öğrettiğini bildirdiği şeyleri de, öğretmediğini haber verdiği şeyleri de Allah kendisine vermişti. Bu da göstermektedir ki, bizzat sebepler değil, sebeplerin dışında Allah'ın ona öğretmiş olduğu bilgiler, O'ndan gelen bir lütuf idi, çünkü sebebin kendisi her iki halde de onda vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğlenmeye vesile olan şiirle meşgul olmak **zaten ona yaraşmazdı.** Şiir aslında eğlenip oyalanmak ve zevk almak içindir; bunda dolayı Resûlullah'ın (s.a.) sürekli hikmet ve ilimle meşgul olsun diye, zevk ve eğlence ile değil de Allah'ın emrettikleriyle ilgilenmesi için onun tabiatıyla şiir söyleme arasına bir engel konulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

106 **[§]Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır.** Buradaki "in huve illâ zikrun" (إن هو إلا ذكر) cümlesi, bu Kur'ân bir hatırlatmadan başka bir şey değildir demektir; insanlara unutmuş oldukları Allah'ın emrini, vâdini ve uyarılarını, lehlerinde ve aleyhlerinde olan eylemleri hatırlatmaktadır, onlara unuttukları ve terkettikleri sorumluluklarını hatırlatmaktadır. "Mübîn", lehlerinde ve aleyhlerindeki eylemleri onlara açıklamaktadır; yahut yapmaları ve sakınmaları gereken buyrukları onlara izah etmektedir; veyahut onun Allah'tan geldiğini, insanlar tarafından değil Allah tarafından gönderildiğini hatırlatmaktadır. Veyahut da bu kitap, Ehl-i Kitab'a unuttukları bilgileri, kendi kitaplarında bulunan Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ve niteliklerini, yapmaları ve yapmamaları gereken fiilleri hatırlatmaktadır. "Mübîn", Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğuna ve bu Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine dair bilgiler Arap müşrikleri için apaçıktır anlamına da gelir. Allah'ın bütün kitapları, haber verdiği konularda hatırlatmadır, apaçıktır, rahmettir, nurdur ve şifadır anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

106 "Kur'ân'ı Rahmân öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti" (er-Rahmân, 55/1-4).

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

70. "Diri olanları uyarsın ve inkârcılar hakkındaki o söz** (ceza) **gerçekleşsin diye** (gönderilmiştir)**."

Diri olanları uyarsın ve o söz (ceza) gerçekleşsin diye (gönderilmiştir). Bazıları bunu, "aklı olanları" diye açıklar, yani aklı olan ve diri olanları Kur'ân ile uyarsın ve böylece o da imana gelsin! İnkârcılar hakkındaki o söz (ceza) gerçekleşsin diye (gönderilmiştir), yani iman etmeyecekleri Allah'ın ilminde belli olan inkârcılara o ceza gerçekleşsin! Bazıları **diri olanları uyarsın diye** meâlindeki cümleye, "müminleri uyarsın" anlamını verdi; çünkü şanı yüce olan Allah birçok âyette mümine diri, kâfire de ölü ismini vermiştir[107]. **Diri olanları uyarsın diye** cümlesi, uyarmak ona fayda vereceği için anlamına da gelebilir; her ne kadar mümin ve kâfir olan her iki tarafı birlikte uyarıyor idiyse de, uyarı ancak diri olana, yani söylediğimiz gibi mümin olana fayda verir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[108]. Hakikatte Hz. Peygamber Zikr'e uyanı da uymayanı da uyarıyordu, ancak uyarı özellikle Zikr'e uyan ve Rahmân'dan korkan kişiye fayda verir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[109]. Hz. Peygamber herkesi birlikte uyarıyordu, ancak ondan faydalananlar müminler idi. **Diri olan** sözünün, fâni hayat ile ebedî hayatını arayan mânasına gelmesi de muhtemeldir. **İnkârcılar hakkındaki o söz (ceza) gerçekleşsin diye;** buradaki sözden maksat, şu âyet-i kerîmedeki belirtilen sözdür: "Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"[110]

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْد۪ينَٓا اَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾

---

107 Meselâ bk. "Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!" (Fâtır, 35/19-22).

108 Yâsîn, 36/11.

109 ez-Zâriyât, 51/55.

110 es-Secde, 32/13.

107 [§]***71. “Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık.”***

Görmezler mi ki onlar için yarattık. “Görmezler mi?” (أولم يروا) ve “görmedin mi?” (ألم تر) anlamına gelen sözcüklerin zâhirde soru mânasına geldiğini, ancak Allah’ın kullarını ilzam etmesi ve görme fiilinin gerekliliği anlamına geldiğini daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik[111]. Üstelik bu ifade iki şekilde de yorumlanır. Birincisi, haber mânasına gelir, yani Allah’ın onlar için yarattığı hayvanları ve sözünü ettiği diğer fiillerini insanlar mutlaka görmüşlerdir. İkincisi, âyette de söylendiği gibi bu beyan görmek ve düşünmekle ilgili bir emirdir, yani görsünler anlamındadır. Haber anlamına geldiğini kabul edersek şöyle yorumlanır: Onlar, Allah’ın insanlar için yarattığı nice hayvanları gördüklerine göre, düşünseler, bu hayvanların ve diğer nesnelerin kendileri için yaratılmasından ibret alsalar ve bunların onlar için anlamsızca ve boşuna değil, bir hikmetin gereği olarak yaratıldığını anlasalar ya! Onların iddia ettikleri gibi şayet ölümden sonra dirilmek olmasaydı, bunlar anlamsızca ve boşuna yaratılmış olurdu. Yahut şöyle söylenir: Bu hayvanları yaratmaya ve onları insanların faydasına vermeye kādir olanı, hiçbir şeyin aciz bırakabilme ihtimali yoktur, şayet Allah onları yarattığı halde bıraksaydı ve hiçbirini yok etmeseydi, hayvanlar yeryüzünü doldururlardı; bütün bunları yapan, insanları yeniden yaratmaya, ölümden sonra onları tekrar diriltmeye gücü yetmez mi? Veyahut şöyle denilir: Burada sözünü ettiği hayvanlara ve diğerlerine ana rahminde iken suretlerini ve uygun gördüğü organlarını üç kat karanlık içinde iken verene[112] hiçbir şeyin gizli kalması yahut bir şeyin O’nu aciz bırakabilmesi veyahut bütün bunları hikmetsiz olarak planlamış olması ihtimali yoktur. Veyahut da Cenâb-ı Hakk’ın bu hayvanları insanlar için yaratması, onların emri altına vermesi ve bunlarda onlar için söylediğimiz faydaları varetmesi, kendilerine iyilik yapılanların teşekkür ettikleri gibi, onların da bu nimetlere karşılık Allah’a şükür borçlarını ödemeleri içindir. Âyet-i kerîmenin emir mânasına geldiğini kabul edersek, o zaman Allah’ın yarattığı nesneler hakkında düşünmek gerektiği anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

111 Meselâ bk. el-Hac, 22/63.

112 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb’iniz Allah’tır. Hükümranlık O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?” (ez-Zümer, 39/6).

[§]Kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere nice hayvanlar yarattık. Buradaki “mimmâ amilet eydînâ” (مما عملت أيدينا) sözleri, yaratılanların eliyle yapılan ziraat, tohum ekmek, ağaç ve fide dikmek ve insanların yaptıkları benzeri fiiller anlamına gelir; Cenâb-ı Hak bunu kendi zatına nispet etmektedir. Bu cümlenin, “bizim kudretimizle” mânasına gelmesi de muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz”[113], “Kendi ellerimle yarattığım”[114], yani kudretimle yarattığım. *En doğrusunu Allah bilir.* 108

Onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık. Bazıları şöyle dedi: İnsanların onlardan faydalanmaya ve onları kullanmaya güçleri yetiyor. İnsan gerçekten kendi mülkiyetinde olan bir şeyden faydalanmaya ve onu kullanmaya gücü yetmediğinde şöyle der: Ben ona mâlik değilim. Şöyle de söylendi: “Mâlikûn” (مالكون), onu tutmaya güçleri yetiyor ve onu zaptediyorlar, demektir. Falan devesini ve hayvanını zaptedemiyor, denilir. Bunların ikisi de aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
وَمَشَارِبُ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

72. “Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler.”

73. “Bunlarda kendileri için içecekler ve başkaca yararlar da vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”

Cenâb-ı Hak burada, yarattığı çeşitli hayvanları ve verdiği nimetleri, şükür borcunu ödemeleri için insanlara verdiğini bildirmektedir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ
نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

---

113 “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz” (ez-Zâriyât, 51/47).

114 “Allah, ‘ey İblis!’, dedi!, ‘kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ulalardan mısın?’” (Sâd, 38/75).

74. "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler."

75. "Halbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir."

[Putların Askerleri]

Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler. Halbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler. Cenâb-ı Hak burada, her türlü yardım ve desteğin kendisinden geldiği ve her şeyi insanlar için yarattığı halde, onların putları tanrı edinmekle, Allah'a kulluğu bırakıp yardım edecekleri ümidiyle putlara tapınmakla ne kadar beyinsiz, kısır görüşlü ve anlayışsız olduklarını haber vermektedir. Onlar, bu beklentileriyle ilgili olarak şunları söylemişlerdi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[115], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[116]. Onlar bunu âhirette söyleyeceklerdir. Onların putlara tapmakla yardım göreceklerini ümit etmeleri, dünyada başlarına gelebilecek belâları ve sıkıntıları defetmek düşüncesine dayanıyor olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[117].

109 [§]Cenâb-ı Hak sonra, onların taptıkları ve yardım edeceklerini umdukları putların, **kendilerine yardım edemeyeceklerini,** bekledikleri şefaat ve desteği de veremeyeceklerini, hatta Allah'ı bırakıp tapındıkları o nesnelerin kendilerine düşman olacaklarını haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler"[118]. Bu yorum, söylediğimiz gibi bazı müfessirlerin âyeti, putların onlara karşı duran ve onlara düşmanlık yapacak bir ordu olduklarına dair açıklamasına dayanmaktadır. **Aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.** Bu beyan, müşriklerin, taptıkları putların emrindeki askerler olacakları mânasına da gelebilir. Yani onlar, putlar adına başkalarına düşmanlık gösterecekler, onlara zarar vermeyi düşünenleri bertaraf etmeye çalışacaklar; burada onların tapındıkları putları kastediyorum. Tıpkı şu ilâhî beyanda be-

---

115 Yûnus, 10/18.

116 ez-Zümer, 39/3.

117 el-İsrâ, 17/67.

118 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

lirtildiği gibi: “Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’ dediler”[119]. Bundan maksadan ne olduğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıları, bunun âhirette olacağını söyledi, bazıları da bu, dünyada vuku bulacak dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

76. “Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette biliyoruz.”

Resûlullah’ı (s.a.) inkâr eden insanların ileri sürdükleri çeşitli iddialar vardı. Bunlardan birini Cenâb-ı Hak meâlen şöyle açıklıyor: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı”[120]. Bazan şunları söylüyorlardı: O büyücüdür, o yalancıdır, o şairdir. Bazan şöyle diyorlardı: “Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!”[121] Bazan da şöyle diyorlardı: “Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?”[122] Bazan da ona ve getirdiği delillere dil uzatıyorlardı. Söyledikleri sözlerden hangisinin Resûl-i Ekrem’i üzdüğünü biliyoruz, tâ ki bunun üzerine Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette
biliyoruz.** [§]Yani onların sözlerine üzülme, biz onların gizledikleri ve açık- 110
ladıkları şeyleri biliyoruz ve bunları aleyhlerine delil olarak saklıyoruz, kendilerine bunların hesabını soracağız. Yahut onların gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri biliyoruz, onlara karşı biz sana yardım edeceğiz ve seni destekleyeceğiz. Veyahut Hz. Peygamber (s.a.), inatlarından ve kibirlerinden dolayı kendilerine azabın geleceğini bildiği için onlara duyduğu şefkatten dolayı üzülüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾

77. “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.”

---

119 el-Enbiyâ, 21/68.

120 “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/9).

121 el-Furkān, 25/32.

122 el-Furkān, 25/7.

İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Az önce söylediğimiz gibi bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, haber anlamına gelir, yani insan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı kesinlikle görüyor, öyleyse düşünse ya! İnsanı ilk olarak bir nutfeden yaratanın, ölüp kül ve toprak haline geldikten sonra onu yeniden diriltmeye kādir olduğunu anlasa ya!

İkincisi, bakması ve görmesi için verilen emir mânasına gelir, yani insan baksın, onu başlangıçta bir nutfeden yaratmaya kādir olanın, kendisini tekrar yaratmaya da kādir olduğunu düşünsün!, yani dünyada bir şeyi tekrar yapmak, onu ilk defa yapmaktan daha kolay ve daha basittir. Göz bir şeyi görüp baktıktan sonra onun aynısı ve benzeri yapılabilir, görülmeyen bir şeyin aynısını yapmak ise söz konusu değildir.

Cenâb-ı Hak, düşünüp tefekkür etmeksizin öyle olduğunu herkesin bildiği açık ilkin yaratılışlarını onlara delil getiriyor. Onlara karşı hatırlanmayan şeylerle delil getirmek, daha beliğ ve daha etkilidir. Meselâ, şu nutfeden şeklini belirlediği ve kendisine ruh verdiği insanı yaratması gibi; insanın bedenine yerleştirilen kemik, saç, göz, kulak, akıl ve bütün organların keyfiyetini anlamak için insan türünün bütün filozofları ve herkes bir araya gelseler, yine
111 de onu idrak edemezler. [§]Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara gıda olsun diye yarattığı yiyecek ve içeceklerin keyfiyetini, bu sayede onların her emri yerine getirmek için nasıl güç-kuvvet kazandıklarını, bu gıdaları bütün organlara eşit seviyede nasıl taksim edip dağıttığını, bu gıdalar sayesinde organların gelişip diğerlerinin üstüne çıktığını, bazılarına verilen yiyecek ve içeceklerdeki gücün diğerlerinden fazla olduğunda onun nasıl daha güçlü hale geldiğini ve bunun gibi pek çok ilginçlikleri anlamak için toplansalar, uzun uzun düşünüp tefekkür ettikten sonra bile bunun mahiyetini anlamaları mümkün olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak, insanların daha kolay anlamaları için açık bir olayı delil olarak getirmektedir, diğerlerini ise ancak uzun uzun düşünüp tefekkür ettikten sonra anlayabilirlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.** Yani açık açık mücadele eden biri haline gelmiştir.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ
رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذٖٓي اَنْشَاَهَٓا اَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ
عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

78. "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor."

79. "De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir.'"

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor. Burada onun getirdiğini söylediği örnek, **şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş** sözüdür. **Kendi yaratılışını unuttu** meâlindeki beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, o, kendisini yaratan kudretten gaflettedir, şayet düşünüp tefekkür etseydi, O'nun kendisini yeniden yaratmaya kādir olduğunu da anlardı. İkincisi, o, tekrar yaratmanın hikmetinden gaflettedir. Üçüncüsü, o, başlangıçta kendisini yaratmasının hikmetinden de gafildir.

Sonra bu yaratmanın farklı şekillerde yorumlanması da mümkündür. Birincisi, insan kendisinin yaratılmasına bakıp düşünse, bir nutfeden yaratıldığını, sonra nutfenin "alaka"ya dönüştürüldüğünü, alakanın "mudğa"ya, "mudğa"nın da başka bir yaratığa, tam ve sağlam bir insana dönüştürüldüğünü, sonra bu tam halin de noksanlaştırıldığını anlardı. Sonra dünyada bunu
yapan, yani bir şeyi tam ve sağlam yapan, [§]sonra da hiçbir nihaî hedefi ol- **112**
madan onu yok eden, hikmete uymayan bir iş yapmış olur. Buna göre, Allah'ın sağlam ve tam olarak yarattığı bir insanı önemsemeyip yok edecek ve tekrar ikinci bir yaratılışla onu yaratmayacaksa bu, hikmetin dışında bir iş olurdu. İnsan, kendisinin ilk yaratılışını dikkate alıp düşünse, Cenâb-ı Hakk'ın onu ikinci defa tekrar yaratacağını anlardı.

İkincisi, insan kendisinin ilk yaratılışını dikkate alıp düşünse, Allah'ın kendisini o üç kat karanlığın içinde[123] nasıl planladığına ve nasıl en güzel surette takdir buyurduğuna bakıp düşünseydi, kendisini o üç kat karanlığın içinde planlayıp takdir etmeye ve sonra onu aynen planlayıp takdir ettiği gibi varetmeye kādir olanı düşünseydi, onun kendisini tekrar yaratmaya kādir olduğunu da anlardı. Bu husus şu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibidir: "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır"[124]. Yani bu ikinci yaratma, sizin aklınıza ve takdirinize göre de ilk yaratmadan daha kolaydır. İlk kez yaratmaya kādir olana, onu tekrar ya-

---

123 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

124 er-Rûm, 30/27.

ratmak daha kolay gelir; bu sizin aklınıza göre de daha kolay ve daha basittir. Yoksa Allah için bir şeyi yaratmanın, başka bir şeyi yaratmaktan daha kolay olması söz konusu bile değildir, aksine her şey O'nun "Ol!" demesine bağlıdır, "O da hemen oluverir"[125]. Burada "ol" anlamına gelen "kâf" veya "nûn" harfinden oluşan "kün" (كن) kelimesinin veya başka bir şeyin kullanılması söz konusu değildir, ancak o, dilde kullanılan en hafif ve en kolay harfler, en kısa söz, mânanın ve maksadın anlaşıldığı en küçük kelâm olduğu anlamında bir tabirdir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, insan dışındaki bütün nesneleri ve cevherleri insanlar için ve faydalanmaları için yaratmıştır. Eğer ölümden sonra dirilmek ve başka bir varoluş söz konusu olmasaydı, bütün bu nesneleri insan için yaratmak abes ve anlamsız olurdu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[126]. İnkâr edenlerin zannı, tekrar ve yeniden yaratılmanın olmadığı idi. Allah, eğer onların zannettiği gibi olsaydı, sözü edilen varlıkları yaratmanın anlamsız ve boşuna olacağını haber vermektedir.

113 [§]Yahut **kendi yaratılışını unuttu** meâlindeki âyet, insan ilk yaratılışından gafil oldu mânasına gelir. Onun ilk yaratılışı sudan veya topraktandır, buna göre öldüğü zaman onun su veya toprak olması gerekir, Cenâb-ı Hak onu ilk defa o maddeden yarattığı gibi yine aynı maddeden tekrar yaratır.

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. Bu ilâhî kelâm, Bâtıniyye'nin iddiasını çürütmekte ve görüşlerinin bozukluğunu ortaya koymaktadır. Onlar diyorlar ki: Mahlûkat aynı bünye ile ve başlangıçtaki suretleri ile yaratılmazlar, ancak Cenâb-ı Hak onları dünyada göründükleri şeklin dışında ruhanî varlık olarak yaratır. Âyet-i kerîme ise onları yalanlamakta ve iddialarını şöyle geçersiz kılmaktadır: Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? **diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.** Allah burada, onların diriltilmelerini inkâr ettikleri ve imkânsız gördükleri o kemikleri dirilteceğini haber vermektedir. Bu bağlamda başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!"[127] Cenâb-ı Hak burada onların ilk

---

[125] "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

[126] Sâd, 38/27.

[127] el-Vâkıa, 56/62.

yaratılışlarını bilmelerini, inkâr ettikleri ikinci yaratılışlarına delil getirmektedir. Eğer gerçek böyle olmasaydı, onlara bunu delil olarak getirmenin bir anlamı olmazdı. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak onları ilk görünüm ve yapısıyla yaratacaktır.

İkincisi, âyet-i kerîme onların şu iddialarını da iptal etmektedir: Bu bilgiye düşünüp tefekkür etmekle değil, Peygamber'in öğretmesi ve haber vermesiyle ulaşılır[128]. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı şu ilâhî beyanların bir anlamı olmazdı: **Kendi yaratılışını unuttu,** "Kendi kendilerine bir düşünmezler mi?"[129], "İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"[130] ve "Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"[131]. Bu ilâhî beyanlar işaret etmektedir ki, insanlar nezdinde doğruluğu açıkça bilinen Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bu bilgilere ulaşmak mümkün olduğu gibi, düşünüp tefekkür etmekle ulaşmak da mümkündür; dolayısıyla Hz. Peygamber'in verdiği bilgi delil olduğu gibi bu yolla elde edilen bilgi de onlara delil teşkil eder.

[§]İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Ramîm" (رميم) kelimesi, çürü- **114**
yüp toz haline gelmiş kemik demektir. Kemik çürüyüp dağıldığında "ramîm" (رميم) ve rimâm" (رمام) denilir.

اَلَّـذٖى جَعَـلَ لَكُـمْ مِـنَ الشَّـجَرِ الْاَخْضَـرِ نَـارًا فَـاِذَٓا اَنْتُـمْ مِنْـهُ تُوقِـدُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız."

[Ağaçtan Ateş Çıkaran Kudret]

Yemyeşil ağaçtan ateş çıkarmak. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece bu beyana dair şöyle dediler: Burada Cenâb-ı Hak, bedevîlerin "merh" (المرخ) ve "afâr" (العفار) ağaçlarını birbirine sürtmekle ateş yakmalarını kastetmektedir. Bu cümlenin işaret ettiği anlamlara dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: O, "merh" (المرخ) denilen bir ağaç türüdür, Araplar onunla ateş yakarlardı. Ba-

---

128 Âyet-i kerîme onların şu iddialarını da çürütmektedir: Tevhide ve Allah'ın sıfatları gibi bilgilere, peygamberin öğretmesinden başka bir yolla ulaşılmaz, düşünüp tefekkür etmekle bu bilgiler elde edilmez (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633b).

129 er-Rûm, 30/8.

130 el-Ğâşiye, 88/17.

131 ez-Zâriyât, 51/21.

zıları da, o, ışık olsun diye yakılan zeytindir, dedi. Bu âyetin yorumu şudur: Yeşil ağacın yeşilliği ancak sudan hasıl olur, su ise ateşi söndürür, ateş de odunu yakar. Bu iki zıt şeyi birleştirmeye, onlardan her birini diğerinin baskısından korumaya kādir olan varlık, insanları tekrar yaratmaya da kādirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

Bazıları şöyle dedi: **Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız.** Cenâb-ı Hak insanlar için yemyeşil ağaçları yarattı, onları seyrederler ve yeşil kaldıkları müddetçe onlardan zevk alırlar. Ağaç büyüyüp olgunlaştığında da meyvelerinden istifade ederler. Sonra kuruduğunda odun yaparlar ve ateş yakıp ısınırlar. Bunları yaratmaya kādir olan varlığı hiçbir şeyin aciz bırakması mümkün değildir. Yahut bunları yapanın, herhangi bir şeyi anlamsızca ve boşuna yaratmış olma ihtimali yoktur. Şayet o kâfirlerin dedikleri gibi tekrar dirilmek olmasaydı, Allah bunları anlamsızca boşuna yaratmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَيْسَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلٖيمُ ﴿٨١﴾

115 **[§]*81. "Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kādir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."***

Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kādir değil mi? Elbette öyledir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu hatırlatmaktadır: Hiçbir şey olmadan gökleri ve yeri ilk olarak yaratmaya kādir olan Allah değil mi? O'nun mahlûkatı yeniden yaratıp diriltmekten aciz olması asla ihtimal dâhilinde değildir. Yahut şöyle demektedir: Gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan her şeyi yaratmaya kādir olan varlık, onların benzerlerini yaratmaya da, onları yok edip emsâlini tekrar yaratmaya da kādirdir. O, ya yarattığı şeyleri helâk edip öldürdükten sonra onları tekrar yaratır, ya da onlar varken de benzerlerini yaratır. Bunda, mahlûkatı ilk defa yaratmak ve sonra onları tekrar diriltmek mânası vardır. Böylece Allah insanları, ölümden sonra diriltme ve Allah'ın tekrar yaratma kudretine sahip olduğunu kabul etmeye mecbur etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak kudretinin büyüklüğünü haber vermektedir: **Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir.** Buradaki "hallâk" (خلّاق) kelimesi, her şeyi ve onların fiillerini nesnelerin özünden yarattı yahut dünyada da

âhirette de yaratan O'dur anlamına gelir. "Alîm" (عليم) kelimesinin de farklı anlamları vardır. Onları yeniden yaratmayı bilir yahut insanların menfaatlerine ve maişetlerine uygun olan ve olmayan hususları bilir veyahut onların zâhir ve bâtın hallerini, gizledikleri ve açıkladıkları her şeylerini bilir demektir.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

82. "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir."

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın bir şeyi yaratmak istediğindeki halini ifade etmektedir: **Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir.** Bu âyetin mânasını daha önce açıklamış[132] ve demiştik ki: Vuku bulan ve sonsuza kadar var olacak olan her şey, ancak Allah'ın "ol!" emriyle vücut bulmuştur. Hem de "ol" kelimesindeki "kâf" veya "nûn" harflerinden ibaret olan "kün" (كن) kelimesi veya başka bir şey söz konusu olmadan var olmuştur. Bu harfler ancak Allah'ın emrinin ve iradesinin ne kadar süratle yerine geldiğini yahut bunun Allah'a ne kadar basit geldiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: "Ol!" kelimesini söylemek nasıl size zor gelmiyorsa, varlıkları ilk defa yaratmak, onları tekrar diriltmek de Allah için zor değildir.

Sonra Allah, kendi zatını her türlü noksanlıktan tenzih etmekte, tekrar diriltmek konusunda o kâfirlerin zanlarından çok yüce olduğunu söylemekte ve şöyle buyurmaktadır:

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksiklikler-* 116
den uzaktır ve hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz."

Yani Allah, mahlûkatı yaratmasının o kâfirlerin zannı gibi olmasından berîdir ve pek çok yücedir. Çünkü O şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[133]. Onların zannı, tekrar dirilmenin ve mahşerde toplanmanın olmayacağı şeklinde idi. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer böyle olmasaydı, bütün evreni anlamsız olarak boş

132 bk. el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; en-Nahl, 16/40.
133 Sâd, 38/27.

yere yaratmış olacağını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksikliklerden uzaktır ve hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz.** Yani Allah, yarattığı şeyde kendisine bir abesin veya fesadın bulaşmasından yücedir. Şu ilâhî kelâm da bu anlamı vurgular: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?"[134] O, mahlûkatı boş yere kendisine döndürmek söz konusu olmaksızın yaratmadı. Yahut Allah şöyle demektedir: Mahlûkatı tekrar yaratmak veya ilk kez yaratmak, kendisine zor gelmesinden Allah pek yücedir. Veyahut O'nu herhangi bir şeyin aciz bırakmasından çok yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her hal ve şartta Allah'a hamd ü senâlar olsun! Efendimiz Muhammed aleyhisselâma ve bütün ailesine de selâm olsun!

---

[134] "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾ اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾

1-4. "Sıra sıra dizilmiş olanlara,** (yanlışları) **engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir."

5. "O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'i, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir."

[Çeşitli Melekler]

Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) engellemeye çalışanlara. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Sâffât" (الصّفّات) kelimesi, kanatlarını açıp yerle gök arasında sıra sıra duran kuşlar demektir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Burada geçen "sâffât", "zâcirât" (الزاجرات) ve "tâliyât" (التاليات) kelimelerinin hepsinden maksat meleklerdir[2]. Şöyle devam eder: "Sâffât", Azîz ve Celîl olan Allah'a ibadet ve O'nu tesbih için saf halinde dizilen meleklerdir[3]. İbn Abbâs (r.a.) ve diğerlerinden de aynı şey rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan (r.a.) başkaları, "zâcirât" ve "tâliyât" kelimelerinden hangi meleklerin kastedildiği de tefsir edilmiştir. Biz bu tefsiri, İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet etmedik[4]. Bazıları şöyle dedi: "Zâcirât", bulutları ve yağmurları

---

1 Mekke'de nâzil olmuştur, 182 âyettir.

2 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 3.

3 Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, VI, 185.

4 "İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Mesûd (r.a.) bütün bu kelimelerin meleklerden kinaye olduğunu söylediler. Onların 'sâffât' kelimesini, yüce Allah'a ibadet ve O'nu tesbih için saf tutan me-

sevkeden meleklerdir. "Tâliyât" da, nebîlere ve resûllere Kur'ân'ı ve vahyi okuyan meleklerdir. Sıra sıra dizilmiş olanlara andolsun cümlesi hakkında Katâde
118 şöyle dedi: [§]Azîz ve Celîl olan Allah, önce bir yaratığı adına, sonra da başka bir yaratığı adına yemin etmektedir. **Sıra sıra dizilmiş olanlara andolsun** meâlindeki âyetten maksat, gökte saf saf dizilen meleklerdir[5]. **(Yanlışları) engellemeye çalışanlara andolsun** meâlindeki âyetten maksat da, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de belirtmiş olduğu, isyanları ve kötülükleri engelleyenlerdir. **Anmak için okuyanlara andolsun** meâlindeki âyet hakkında (Katâde) şöyle dedi: Kur'ân'da peygamberlerin ve sizden önceki ümmetlerin haberlerine dair size okunan âyetlerdir[6]. "Sâffât" kelimesinin, ashâb-ı kirâmın belirttiği gibi saflar halinde Azîz ve Celîl olan Allah için namaz kılan melekler mânasına gelmesi mümkündür. "Zâcirât" kelimesinden maksat da, mahlûkatın rızıkları ile görevli olan, bunları peyderpey sahiplerine götüren meleklerdir. "Tâliyât" kelimesi ile de tesbih, tahmîd ve her türlü zikirle görevlendirilen melekler kastedilmiştir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Sâffât", gökle yer arasında saf saf dizilen kuşlar demektir. "Zâcirât" kelimesi, zecr (azarlamak) kökünden gelir. Develeri azarlamak için bu kelime kullanılır, yüksek sesle bağıran demektir. "Tâliyât", "Kur'ân tilâvet ettim, yani okudum" demenle aynı mânaya gelir. Aynı zamanda tâbi oldum mânasına gelir.

[Allah Niçin Melekler Adına Yemin Eder?]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü ettiği melekler adına yemin etmesinin izahı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, önce o kâfirlerin kalplerinde meleklerin şanını ve konumu yüceltmekte, onların şöyle dediklerini nakletmektedir: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"[7] "Ona bir melek indirilseydi ya, dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olurdu"[8]. Firavun da şöyle demişti: "Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: (O bir peygamber ise) dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"[9] Müşrikler de şöyle diyorlardı: "Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, bize melekler gönde-

---

lekler, diye tefsir ettikleri rivayet edilmiştir. 'Zâcirât' ve 'tâliyât' kelimelerinin hangi tür meleğe işaret ettiği konusunda onlardan bir şey rivayet edilmemiştir. Ancak bunların tefsiri, onlardan başka müfessirler tarafından yapılmıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633a).

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 492-493.

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 494-495.

7 el-Furkān, 25/7.

8 el-En'âm, 6/8.

9 " (O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!" (ez-Zuhruf, 43/53).

rilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekmez miydi, dediler"[10]. Cenâb-ı Hak melekleri şöyle tavsif etmektedir: "Melekler, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler"[11], "O'na kulluk etmekte kibre kapılmazlar"[12], "Onlar, gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[13]. [§]Hâsılı Cenâb-ı Hak o kâfirlerin kalplerin- 119
de meleklerin şanını ve konumunu yüceltmekte, meleklerin doğru söylediklerini, onların da kabul ettiklerini haber vermekte, sonra da onlar adına yemin ederek kendisinin vahdâniyetini dile getirmektedir: **Andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir.** İşte Allah'ın melekler adına yemin etmesinin anlamı budur.

Sonra bunları, sizin ve bütün yaratıkların tek ilâhı olan Allah'ın yaptığını haber vermekte ve nimetlerini hatırlatmaktadır. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: **O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'i, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir.** Cenâb-ı Hak gökleri, yeri ve bahsettiği nesneleri yarattığını açıklayarak vahdâniyetini ve yegane mâbut olduğunu; aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen göklerin faydalarıyla yeryüzünün faydalarını, yine aralarında uzun bir mesafe bulunmasına rağmen doğudakilerin faydalarıyla batıdakilerin faydalarını kendisinin birleştirdiğini haber vermektedir. Eğer tanrılar birden çok olsalardı, çok kişinin karıştığı her işte birinin ötekine üstün geldiğinin görüldüğü gibi, onlardan biri, diğerinin birleştirdiği faydalara engel olurdu. Buna engel olunmayıp aksine faydaları birbiriyle birleştiyse bu, onların tek bir mâbut tarafından yapıldığını ve O'nun hiç ortağının bulunmadığını gösterir.

Sonra Allah'ın gökleri, yeri ve onların dışındaki yaratıkları özellikle belirtmesi, yağmurların, bereketlerin ve diğer hayırların gökten inmesi, hububatın ve rızıkların da yerden çıkması sebebiyle insanların gönlünde göğün ve yerin çok üstün bir değeri bulunmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı Cenâb-ı Hak o ikisi hakkında söylediğini söylemekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar gökler ve yer durdukça orada ebedî kalacaklardır"[14]. Gök ve yer her ne kadar ebedî değiller ve bir gün yok olacak iseler de, insanların kalbinde onlara verdikleri büyük değer ve onların devamlarına verdikleri önemden dolayı bunu belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[10] el-Furkān, 25/21.

[11] et-Tahrîm, 66/6.

[12] "Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler" (el-A'râf, 7/206).

[13] "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/20).

[14] Hûd, 11/107-108.

O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'idir. Mûtezile'den Câfer b. Harb[15] şöyle dedi: Şayet biri bize derse ki; Cenâb-ı Hakk'ın **O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'idir** meâlindeki âyeti, Cenâb-ı Hak yerle gök arasındaki her şeyin Rabb'i olduğu gibi bizim amellerimizin ve fiillerimizin de Rabb'i O'dur, öyleyse fiillerimizin yaratıcısı da O'dur. Biz de ona deriz ki: Allah bizim amellerimizin ve fiillerimizin Rabb'idir derken, yaratıcısıdır demek istiyorsan, bu doğru değildir; ancak fiillerimizin mâlikidir
120 demek istiyorsan bu doğrudur. [§]Sonra bize [Sünnîlere] itiraz edenlere şöyle dedi: Onlara söylenir: Siz küfrü yaratan, şerri ve benzerlerini yaratan Allah'tır diyor musunuz? Oysa insanların fiillerinde inkâr (küfr), şer ve benzeri olanlar vardır. Ona şu cevabı veririz: Mutlak olarak böyle bir şey söylenmez; genelde Allah küfrü yaratandır ve şerri yaratandır denilmez. Bir şey söylenecekse, kısaca şöyle denilir: O, mahlûkatın fiillerini yaratan, her şeyi yaratandır ve her şeyin Rabb'idir. Çünkü Allah âyetteki o ifadeyi kısaca kullanmıştır, bundan o şeye tâzim mânası çıkmaz; tıpkı özel bir anmada Muhammed'in Rabb'i, beytin Rabb'i denildiği gibi. Ancak bu, özel olarak Muhammed aleyhisselâmı ve o beyti yüceltme mânasına gelir. Buna göre bizim onu, kulların fiillerini yaratandır, her şeyi yaratandır diye kısaca tavsif etmemiz, o beyti yüceltmek ve üstünlük nispet etmek anlamına gelmez. Herhangi bir şeye işaret etmek ve onu açıkça belirtmek, özellikle onu yüceltme mânasına gelir. Bundan dolayı, söylediğimiz gibi Allah'ı övme ve yüceltme mânasına geldiği için kısaca Allah kulların fiillerinin yaratıcısıdır diye nitelenmesi caizdir. Allah'ı yerme ve o nesneyi yüceltmeye işaret etme mânasında olursa bu caiz değildir. Bundan dolayı bu ikisi farklıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra Câfer b. Harb'a şöyle denilir: Allah o şeyin mâlikidir ve fakat hâlikı değildir, sözün yanlıştır, çünkü hiç kimse için şöyle denilemez: O şunun mâlikidir, ancak onu yaratması ve hâkim olması cihetiyle değil! İşlerin ve fiillerin mâliki denilince, onun yaratıcısı anlaşılır. Nitekim "o şuna mâliktir, ama buna kādir olduğu için değildir veya söylediğimiz gibi bir şey" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Güneşin 360 doğuş yeri vardır ve her gün bir noktadan doğar. Batış yerleri hak-
121 kında da aynı şey söylenmiştir; güneş her gün bir noktadan batar. [§]Ancak doğuş ve batış yerleri ifadesi ile güneş, ay ve yıldızlardan her birinin ve diğer

15 O, Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî'dir. Âbid bir şahsiyettir. *Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ', Kitâbü'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n'nübelâ*, X, 549; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

gök cisimlerinin doğan ve batan yerleri vardır şeklinde bir mâna kastedilmiş gibidir. Buna göre âyet şu anlama gelir: "O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir"[16]. Müfessirler ise şöyle diyorlar: İki doğudan maksat, yaz ve kış mevsimlerinde doğduğu yerdir, iki batı da aynı anlamdadır[17].

اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾

6. "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik."

Şu bizim gördüğümüz ve gözlemlediğimiz gök dünya seması, diğer gökler de âhiret seması değildir. Ancak Cenâb-ı Hak yeryüzünde yaşayanlara yakınlığından dolayı ona dünya seması adını vermiştir. Yeryüzü ehlinden maksat da, cinler ve insanlardır, bu ve diğer konularda bunların her ikisi de muhataptırlar. Bundan dolayı müfessirler şöyle dediler: Gökyüzü, dünya ehline yakın olduğundan dolayı ona dünya seması diye isim verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Azîz ve Celîl olan Allah bu âyette, dünya semasını yıldızların güzelliğiyle bezediğini haber vermektedir. Onun süsü bizzat yıldızlardır, Allah o zineti, yıldızın kendisine nispet etmektedir; zinet odur, başkası değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz dünya semasını zinetle süsledik ki o zinet de yıldızlardır. Yahut biz onu zinetle süsledik buyurmuş, o zinet nedir diye sorulduğunda ise yıldızlardır demiştir[18].

وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى
وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾
اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

16 er-Rahmân, 55/17.

17 Bk: İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 470; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 429.

18 "Âyetin zâhiri, Allah onu yıldızların zinetiyle süsledi mânasına gelir. Burada zineti yıldızlara nispet etmektedir. Aslında nispet edilen şey, kendisine nispet edilenden ayrı bir şey olur, buna göre yıldızlarla süslemiş olduğu gökyüzünü yıldızların dışında onların süsü ile süslemiş olması gerekir. Ancak biz diyoruz ki: Burada maksat, biz dünya semasını yıldızlarla süsledik demektir, onu bizzat yıldızların kendisiyle süsledim. Allah burada zineti, yıldızların kendisine nispet etmektedir. Cümlede bir şeyi kendisine nispet etmek, dilde caizdir. Âyetin zâhir mânasına gelmesi de mümkündür: Allah dünya semasını yıldızların süsü ile, yani yıldızların nuru ve ışığı ile süsledi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633b).

122 [§]*7. "Ve* (onu) ***her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk."***

8-9. "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) ***uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar*** (âhirette de) ***bitmez bir azaba çarptırılacaklardır."***

10. "Ancak, (o yüce topluluktan) ***bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar."***

Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Biz dünya semasını her türlü isyankâr şeytanlardan koruduk; onu nasıl koruduğunu da şu âyette açıklamaktadır: **Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır.** İbn Abbâs (r.a.) ve diğerleri, **onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler** meâlindeki âyetle ilgili olarak şöyle dediler: Onlar kulak verirler, fakat duymazlar[19]. Bazıları şöyle dedi: Onlar meleklerin haberlerini ve o yüce topluluğun aralarında geçen Allah'ın emri ile ilgili konuşmalarını dinleyemezler. Cinler ve şeytanlar dinleyemezler diyenler, Cin sûresinde geçen âyete dayanırlar: "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[20]. Onlar, şimdi gökyüzünü dinlemeye çalışanın, âyette geçen alev toplarıyla karşılaştığını haber veriyorlar. Bu âyet göstermektedir ki, onlar dinlemeye çalışıyorlar, fakat işitemiyorlar[21].

---

19 İbn Abbâs'ın âyet-i kerîmeyi şeddesiz olarak "lâ yesmeûne" (لا يسْمَعون) diye okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kulak verirler, fakat işitmezler (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 387).

20 el-Cin, 72/8-9.

21 "Buradaki (لا يسمعون) fiilinin okunuşunda ihtilaf edilmiştir; bu kelimeyi bazıları şeddesiz, bazıları da şeddeli okudular. Şeddeli okuyanlara göre fiilin aslı "yetesemmeûne" (يتسمعون) idi, ancak "ta" harfi "sin" harfinde idğam edilmiş ve orada "ta" harfinin bulunduğuna delil olmak üzere "sin" harfinin üzerine şedde konulmuştur. Bu kırâat daha uygundur, çünkü arkasından "ilâ" harf-i cerri gelmektedir. Eğer şeddesiz olarak "yesmeûne" diye okunsaydı, o zaman "ilâ" harf-i cerrinin olmaması gerekirdi. Çünkü Araplar'ın ekserisi bu fiili harf-i cersiz kullanır, (سمعت فلانا), yani falanı dinledim, der. Bu fiil (سمعت إلى فلان) diye hemen hemen hiç kullanılmaz, ancak (تسَمّعت إليه) diye kullanılır. Bunun başka bir açıklaması da şudur: Şeytanlar, uzaklığından dolayı işitmeleri mümkün olmayan bir yerde idiler, çünkü akıl sahibi varlıkların işitmesi, duymaları mümkün olan yerde bulunmalarıyla mümkün olur. Fiili şeddesiz okuyanlara göre âyetin mânası, İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen sözdür: Onlar dinlemeye çalışıyorlar, fakat işitemiyorlardı. Bu durumda âyette gizlenmiş bir kelime bulunmakta, sanki şöyle demektedir: Onlar kendi işitme yetenekleriyle o yüce top-

Şöyle bir soru sorulursa: Bu âyetle, **(bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır** meâlindeki âyet nasıl uyuşturulacaktır? Çünkü önceki âyette Cenâb-ı Hak, "Şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[22] buyuruyor, onların dinleyemediklerini haber veriyordu. [§]Burada ise, **Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir** ışık topu kovalar buyurmaktadır. Buradaki "hatfe" (الخطفة) kelimesi, ya kırpıntının yeri mânasında temsilî ya da hakikat anlamında kullanılmıştır ki ondan maksat da çalmak ve süratle kapıp kaçmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* 123

Buna şu cevap verilir: Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[23] meâlindeki âyeti, cinlerden mümin olanlarla ilgili gibidir. Görmez misin ki onlar aynı zamanda şöyle diyorlardı: "Biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik"[24]. Sâffât sûresindeki âyet ise cinlerin kâfirleri ve azgınları ile ilgilidir. Yani **bir bilgi kırıntısı kapan olursa** meâlindeki cümle, dinleyen şeytanlardan bir bilgi kırıntısı kapan olursa demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra "Biz göğü yokladık" ve "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk" meâlindeki âyetler, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini ispat eden delillerden biridir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) insanlara, cinlerin dünya semasına çıktıklarını, meleklerin haberlerini ve yeryüzündeki olaylar hakkında aralarında konuştukları Allah'ın emrini dinlediklerini, sonra bunları kâhinlere haber verdiklerini, kâhinlerin de yarın şöyle olacak, şu gün böyle olacak diye yeryüzündeki insanlara bildirdiklerini, sonra vahiy gelmeye başlayınca haber alma yolunun kesildiğini ve onların engellendiklerini, bunun

---

luluğu dinleyemezler. İlk görüşün doğru olduğunun delili, Cin sûresinde geçen cinlerin verdikleri haberdir: "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor". Bu âyet göstermektedir ki onlar, alev topundan korktukları için dinleyemiyorlar. Bu da, ilk görüşün doğruluğuna delâlet eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 426, , vr. 20b).

22 el-Cin, 72/9.

23 el-Cin, 72/8-9.

24 el-Cin, 72/13.

üzerine de cinlerin o sözü söylediklerini haber vermektedir. Cinler de kendilerinin böyle yaptıklarını haber verdiler ve kendileri hakkında verdiği haberde Hz. Peygamber'i (s.a.) doğruladılar.

Eğer denilirse ki: Bu, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine nasıl delil olabilir? O ancak cinlerin sözlerini haber vermektedir, bu sözle gerçek ortaya çıkmış ve onunla mesele bilinmiştir.

124 [§]Buna şu cevap verilir: Öyledir, ancak kâhinlerin kehanetinin kesilmesi ve bunu söylemeleri kehanetin geçmişte vuku bulup Hz. Muhammed'in peygamberliği ve ona vahyin gelişiyle birlikte son bulduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulursa: Melekler gökyüzünü korumak ve bekçilik yapmakla görevlendirildikleri halde, nasıl olur da koruma ve bekçilik görevlerinde gaflete düşerler? Onlar bununla imtihan edildikleri halde cinler dinlemeye, kapıp kaçmaya ve belirtilenleri yapmaya nasıl imkân bulmuşlardır?

Buna şu cevap verilir: Meleklerin bazı fillerle meşgul olmaları ve bunun dışında başka işlerle de imtihan edilmeleri mümkündür, dolayısıyla cinler belirtilen işleri yapmaya imkân bulmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer denilirse ki: Şeytanlar, buna tevessül edenlerin başına gelenlerin, atılmak, kovalanmak ve yakılmak gibi belâları gördükleri halde dinlemek ve bilgi kapmak gibi işlere nasıl tevessül ederler?

Buna şöyle cevap verilir: Şeytanların âdeti, her zaman bir gaflet anını yakalamaktır. Dolayısıyla her ne kadar onlar, bu işleri yapanın başına gelecek olanları biliyorlar idiyse de kendi kanaatlerine göre meleklerin kendi işleriyle uğraştıklarını ve gafil olduklarını zannettikleri sırada bu işe girişmiş olmaları mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk"[25] meâlindeki âyet, âlimlerimizin yaptığı şu içtihatların doğruluğuna delil olarak kullanılır: Falan ile konuşmayacağına yemin eden biri, işitemeyeceği bir yerden ona seslenecek olsa yemini bozulmaz, fakat işitebileceği bir yerden ona seslense, o bunu duymasa bile yemini bozulur. Çünkü âyette "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk" buyurulmaktadır. Bilinmektedir ki onlar, yeryüzünden o yüce topluluğu dinlemek için otururlardı, fakat işitemiyorlardı. Sonra onların işitilen bir yere oturdukları da belirtilmemektedir. İşte

25 el-Cin, 72/9.

bundan dolayı bu âyet-i kerîme söylediğimiz hususa da işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler.** Buradaki "yüce toplu- 125
luk" ile onların ileri gelenleri, toplumda değeri ve konumu olanlar kastedilmiş olabilir. Bu kelime cemaat mânasına da gelir, çünkü "mele'" (الملأ) kelimesi, iki şeyin ismidir; biri topluluğun, diğeri de şerefi, değeri ve konumu üstün olanların.

Sonra cinlerin melekleri nasıl ve neden dinlediklerini bilmiyoruz. Muhtemeldir ki bu haberler ve Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde olmasını istediği olaylar kitapta yazılmıştır, oraya bakarak öğrenmektedirler. Yahut melekler kendi aralarında onları konuşmaktadırlar, cinler de onların konuşmalarından duyuyorlar. Bu âyet, yapısal açıdan yaratılışları farklı olsa da cinlerin, meleklerin konuşmalarını anladıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır. Buradaki "vâsıb" (واصب) kelimesi devamlı, sürekli anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İtaat daima ve yalnız O'na yapılır"[26]. Bu kelimenin şiddetli azap mânasına geldiği de söylenmiştir. "Duhûran" (دحوراً) kelimesi, atılacaklar demektir. "Şihâbun sâkıb" (شهاب ثاقب) ifadesi de, ışık saçan yıldız demektir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Kazf" (القذف) fiili, atmak anlamına gelir. Buna göre "yukzefûne" (يقذفون) atılırlar demektir. "Duhûran" kelimesi uzaklaştırmak, "vâsıb" kelimesi de âdet edinmek mânasına gelir. (خطف الخطفة) bir şeyi çalmak, süratle kapıp almak demektir. "Şihâb" yıldız anlamına gelir, "sâkıb" da çok ışık saçan ve çok şiddetli alev demektir. "Sekabeti'n-nâru" (ثقبت النار) denilince, ateş tutuştu ve çok sıcak oldu anlaşılır.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ


[§]***11. "Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: 'Kendilerini ya-*** 126
ratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı?' Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık."

[26] "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?" (en-Nahl, 16/52).

Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Buradaki **yoksa başka yarattıklarımızı mı** anlamına gelen cümleden maksadın gökler, yeryüzü ve dağlar olduğu söylenmiş, melekler olduğu da denilmiştir. Âlimlerin ekserisi şöyle dediler: **Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı** cümlesinde Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri yaratmayı kastetmiştir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır"[27]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sor onlara; onları yaratmak ve tekrar diriltmek, gökleri ve yeri yaratmaktan daha zor ve daha büyük bir olay mıdır? Allah'ın gökleri ve yeri yaratma kudretine sahip olduğunu kabul ettiğinize göre, siz öldükten, toprak ve kül haline geldikten sonra sizi yeniden diriltmek kudretine de sahip olduğunu nasıl inkâr edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Sorunun cevabını iste, yani onlara sor![28] "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım"[29], "İsrâiloğulları'na sor"[30], "De ki: O,
127 Allah'tır, tektir"[31], Şöyle de… Bütün bunlar emir değil, ikrar, ikaz [§]ve delillerin ve münazaranın yönünü herkese öğretmek anlamına gelir. Şayet emir olsaydı, emredileni tebliğ etmesini söylemezdi; ne sor derdi, ne söyle ve ne de buna benzer bir şey söylerdi. Fakat Allah ona risâletini tebliğ ediyor ve onun da insanlara, şöyle yapın, böyle yapmayın demesini emrediyor. Bu beyan gösteriyor ki bu emir herkesin kendilerine yöneliktir: Onlara söyleyin ve onlara şöyle yapın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerini yaratmak mı daha zor; Cenâb-ı Hak burada Resûlullah'a (s.a.), insanlardan o sorunun cevabını istemesini emrediyor, ancak onların verdikleri cevabı belirtmiyor. Başlangıçta onlar cevap vermediler, Cenâb-ı Hak da; şayet onlar şu cevabı verirlerse kendilerine şöyle söyle veya şu karşılığı ver, demiyor. Buradaki sorunun cevabının belirttiğimiz şu sözler olması mümkündür: Siz kendi yaratılışınız dışında göklerin, yerin ve diğerlerinin yaratılışını görmeyip de sonra gökleri, yeri, dağları ve diğerlerini yarattığımızı görseniz, gördüğünüz o nesneleri yaratan Allah'ın kudretini, bütün bunları yaratanın ancak Allah olduğunu inkâr eder miydiniz? Öyleyse, O'nun sizi tekrar yaratma ve diriltme kudretini nasıl inkâr edersiniz?

---

27 el-Mü'min, 40/57.

28 "İsrâiloğulları'na sor: Onlara nice apaçık âyet verdik!" (el-Bakara, 2/211); "Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor?" (el-Kalem, 68/40).

29 ez-Zuhruf, 43/45.

30 el-Bakara, 2/211.

31 el-İhlâs, 112/1.

Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada, insanların zayıflığına ve diğer yaratıkların güçlü olduğuna işaret etmektedir. Yani sizin zayıf ve aciz olduğunuzu, sizin dışınızdaki yaratıkların daha güçlü, kuvvetli ve sağlam olduklarını biliyorsunuz. [§]Son- **128**
ra onlar daha güçlü, kuvvetli ve sağlam olmalarına rağmen sizden daha çok Allah'a itaat ediyor ve daha çok boyun eğiyorlar. Onların itaatleri ve boyun eğmeleri konusunda meâlen şunları söylemektedir: "Allah göğe ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler"[32], "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[33]. Buna benzer âyetler çoktur.

Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. İnsanların ilk yaratılışları ve yaratıldıkları nesnenin aslı o çamurdur. Allah buyuruyor ki: Sizler ilk yaratılışınızı, yaratıldığınız nutfenin aslının toprak veya çamur olduğunu peygamberlerin haber vermesinden biliyorsunuz. Ve siz ey Mekkeliler! Peygamberlere inanmayanlardan olduğunuz halde, aslınızın ve ilk yaratılışınızın topraktan olduğuna dair peygamberlerin verdiği haberleri tasdik ediyorsunuz da, ölümden sonra tekrar diriltileceğinize ve yeniden yaratılacağınıza dair haberlerini nasıl kabul etmezsiniz? O konuda onları tasdik ediyorsanız, haber verdikleri ve söyledikleri her şeyi de tasdik etmeniz gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut şöyle denilebilir: Allah, bütün insanları topraktan varettiği o tek nefsten yaratmıştır, şayet onların hepsini hayatta bıraksa ve hiçbirini öldürmeseydi, zaman içinde bütün yeryüzü insanla dolardı. Tek bir nefsten bütün dünyayı dolduracak kadar insan yaratmaya kādir olanı, o insanları yeniden yaratmaktan ve diriltmekten hiçbir şeyin aciz bırakabilme ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Veyahut **biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık** meâlindeki âyet hakkında şöyle söylenebilir: Allah her asırda ve her nesilde insanı o tek nefsten ve o kökten yaratmış, bir neslin ölüp gitmesinden sonra aynı şekilde başka bir nesli varetmiştir. [§]Cenâb-ı Hakk'ın maksadının, özellikle yok edip ortadan **129**
kaldırmak için insanları yaratması ve yaratıp yok etmekte nihaî bir amacın bulunmaması ihtimali yoktur, çünkü dünyada gayesi, özellikle yıkıp yok etmek

---

32 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

33 el-Haşr, 59/21.

için bina yapan insanın bu yaptığı hikmete uygun değildir. Allah'ın hikmet sahibi olduğunu bildiğinize göre, sizi yaratıp öldürmesindeki maksadının, özellikle ve sadece yaratıp öldürmekten ibaret olması mümkün değildir, çünkü bu, hikmeti yok eden bir davranış ve beyinsizce yapılan bir iş olur. Cenâb-ı Hak böyle olmaktan ve mülhitlerin O'na nispet ettikleri bütün nitelemelerden yüce, pek çok yücedir.

Veyahut da şöyle denir: Hepinizin kabul ettiğine göre Allah'ın sizi tek bir nefsten ve onu da topraktan veya çamurdan yarattığını, ölüp gittikten sonra da toprak veya çamur haline geleceğinizi biliyorsunuz. Öyleyse aslınızın toprak veya çamur olduğunu kabul ettiğiniz halde, sizi topraktan veya çamurdan tekrar yaratacağını nasıl inkâr edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bu âyeti kerîme, söylediğimiz bu şekilde farklı farklı yorumlanması mümkündür.

Âyetteki "min tînin lâzib" (من طين لازب) ibaresi, yapışkan çamur, dokunulduğunda ele yapışan şey anlamına gelir.



12. "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler."

Buradaki "acibte" (عجبت) kelimesi, sonu üstünlü olarak okunmuştur[34]. Bu âyet farklı şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Onlara birçok kanıt ve delil getirdiğin halde yine de inkâr etmelerine sen hayretler ediyorsun, oysa onlar inkâr ve alay ediyorlar. Yahut şöyle söylüyor: Sen onları büyük ve zorlu bir
130 azaba uğramakla korkuttuğunda, [§]hiçbir şeyi önemsememelerine ve yine de alay etmelerine şaşırıyorsun! *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut sen onları kurtuluşa ve selâmete giden yola çağırdığın halde onların alay etmelerine hayret ediyorsun. Âyet, buna benzer başka anlamlara da gelebilir. Hz. Peygamber'in neye hayret ettiğini en iyi Allah bilir.

---

[34] "Bu lafzın okunuşunda kırâat imamları ihtilaf ettiler. Kûfe kurrasının çoğunluğu bunu "acibtü" diye ötre ile okudular. Buna göre âyet şu mânaya gelir: Aksine o benim nazarımda büyük bir günahtır, onların bana ortak koşmalarını, indirdiğim âyetlerimi yalanlamalarını ve alay etmelerini ben çok ağır bir suç sayarım. Medîne ve Basra kurrasının geneli ile bazı Kûfe kurrası ise "acibte" diye üstünlü okudular. Bu durumda da şöyle mâna verilir: Bu Kur'ân'a sen hayranlık duydun ey Muhammed! Onlar ise alay ediyorlar. Bu konuda doğru olan şöyle demektir: Farklı şehirlerin kurrası tarafından okunan her iki kırâat da doğrudur, onu okuyan biri hangisini okursa okusun, kırâati doğrudur" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 43).

Bazı rivayetlerde “acibte” (عَجِبْتَ) kelimesi “acibtü” diye okunmuştur, İbn Mesûd’un (r.a.) böyle okuduğu rivayet edilmiştir. Eğer bu rivayet sabit ve “acibtü” (hayret) fiilinin Allah’a nispet edilmesi sahih ise, dünyada insanlar tarafından bilinmeyen ve gizli olan büyük bir şeyin ortaya çıkması onlarda nasıl bir hayret ve şaşkınlık yaratıyorsa, hiçbir şeyin kendisine gizli kalması ihtimali olmayan Allah’ın, yaratma kudretini insanların inkâr etmelerini ne kadar büyük günah saydığını gösterir, dolayısıyla âyetin bu şekilde kırâati insanların inkârını ve sözlerini reddetmekten kinaye olur. İmtihan fiilinin Allah’a nispet edilmesi de böyledir, her ne kadar dünyada imtihan gizli bir şeyi öğrenmek ve ortaya çıkarmak için yapılıyorsa da, Cenâb-ı Hak onu emir ve yasağına uyulup uyulmadığını ortaya çıkarmak mânasında kullanmaktadır. Buna göre insanların inkârını ve sözlerini reddetmek anlamında olmak üzere “acibtü” fiilinin Allah’a nispet edilmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeccâc şöyle dedi: “Ucb” (العُجْب) hayret ve şaşkınlık fiilidir, hayret edilecek bir şey ve büyük bir olay ortaya çıktığında kullanılır. Bu fiilin Allah’a nispet edilmesi ise açıkta olan çok büyük bir gerçeği inkâr edenin anlayışını veya sözünü red ve inkâr mânasına gelir[35]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bu kırâat şeklini inkâr edenlerden bazıları şöyle demiştir: Ezelden ebede kadar olmuş ve olacak her şeyi bilen Allah’a taaccüb fiilini nispet etmek caiz değildir. Dünyada taaccüb, ancak insanların bilmediği büyük bir durum ortaya çıktığında görülür. Yaratılanlar arasında durum böyle olsa da, söylediğimiz gibi imtihan ve denemenin Allah’a nispetinden dolayı taaccüb etmek Allah hakkında böyle değildir. Taaccübün Allah’a nispeti, şu âyet-i kerîmede açık ola- 131

[35] Zeccâc şöyle der: “Bu fiil ‘acibtü’ diye okunur. ‘Acibte’ diye okunduğunda mânası şöyle olur: Yâ Muhammed! Sana vahiy gelmesinden dolayı onların alay edip eğlenmelerine sen hayret ediyorsun. Onların tekrar dirilmeyi inkâr etmelerine hayret ediyorsun mânasına da gelebilir. ‘Acibtü’ diye okunduğunda ise, Allah’tan haber anlamına gelir. Bazıları âyetin bu şekilde okunmasına karşı çıktılar ve Allah asla hayret etmez dediler. Onların bu gerekçe ile karşı çıkmaları yanlıştır. Çünkü kırâat ve rivayet çeşitleri çoktur. Azîz ve Celîl olan Allah’ın hayreti, insanların yaptıklarının karşılığıdır, nitekim Cenâb-ı Hak başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: ‘Allah onların tuzaklarını bozuyordu’ (el-Enfâl, 8/30), ‘Allah onları maskaraya çevirecektir‘ (et-Tevbe, 8/79), ‘Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir.’ (en-Nisâ, 4/142). Allah’ın kurduğu tuzak, insanların yaptıkları şeyin karşılığıdır. Hayret sözlükte şu mânaya gelir: İnsan yadırgadığı ve örneği az olan bir şeyi gördüğünde, ondan hayret ettim der. İnsanlar Allah’ın istemediği bir şeyi yaptıkları zaman, Allah’ın bir şeyi vukuundan önce bilmesine hayret ettim demesi caizdir. Fakat inkâr, ancak bir şeyin vukuunda delil gerektiren hayret görüldüğünde söz konusu olur” (Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, IV, 299-300).

rak ifade edilmektedir: “Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların sözleridir”[36]. Bu, onların söyledikleri sözlerin ve inkâr ettikleri olayın büyüklüğünden dolayı kendilerini reddetmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan bazıları da bu fiili “acibte” diye Resûlullah’a (s.a.) nispet ederek okurlar, yani Allah’ın bu Kur’ân’ı sana vermesine ve o kâfirlerin bununla alay etmelerine şaşırdın.

Buna şöyle bir anlam da verilebilir: Benim sana indirdiğim Kur’ân’dan ve vahiyden şaşırmış haldesin. Yahut şöyle denilir: İnsanların senin peygamberliğini inkâr etmeleri, âyetleri inkâr etmeleri ve alay etmeleri hayret edilecek bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَۖ ﴿١٣﴾

13. “Kendilerine öğüt verildiğinde gerekli öğüdü almıyorlar.”

İbn Abbâs’ın (r.a.) bu âyeti şöyle yorumladığı rivayet edilmiştir: Onlara öğüt verildiğinde öğüt almıyorlar. Öğüt (mev’iza) ile âyetteki “zikir” kelimesi aynı mânaya gelir. Katâde şöyle dedi: Onlar, kendilerine yapılan öğütten faydalanmıyorlar[37]. “Onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir”[38] meâlindeki âyette söylediğimiz gibi, onlar bu duyu organlarına sahip iseler de onlardan fayda-
132 lanmıyorlar, [§]tıpkı bu duyu organlarına sahip olmayan insanlar gibidirler.
Katâde’nin sözü bu mânaya gelir. Bu âyet-i kerîmenin hakikatte hatırlatmak anlamına gelmesi de mümkündür. Allah onlara unuttukları âyetleri ve delilleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: Onlara unuttukları, terkettikleri ve gaflete düştükleri şeyler hatırlatılsa bile, yine hatırlamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَۖ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ
مُبِينٌۚ ﴿١٥﴾

14. “İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar;”

15. “Ve ‘Bu’ diyorlar, ‘apaçık sihirden başka bir şey değil.’”

---

36 “Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, ‘Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?’ demeleridir” (er-Ra‘d, 13/5).

37 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXIII, 44; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 83.

38 el-Bakara, 2/18.

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ve benzeri âyetleri Cenâb-ı Hak, asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında söylemektedir. "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler. Kendilerine öğüt verildiğinde gerekli öğüdü almıyorlar"[39]. **İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar; ve 'Bu' diyorlar, apaçık sihirden başka bir şey değil.** Cenâb-ı Hak, onların, Allah'ın âyetlerine karşı inat ettiklerini, büyüklendiklerini haber vermekte ve beyinsizce hareket ettiklerini hatırlatmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, onların inatlarını, beyinsizliklerini ve Kur'ân âyetlerinin ebediyen okunacağını belirtmesinde iki hikmet vardır. Birincisi, bunu Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamberliğine delil yapmıştır, çünkü bilinmektedir ki onlar, haber verildiği şekilde inatçı ve beyinsizce halleriyle hayatlarını tamamladılar ve öldüler. Bu gerçek, Hz. Peygamber'e (s.a.) bunu Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiğini, O'nun gönderdiği vahiyle öğrendiğini gösterir.

İkincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onların cahilâne davranışlarına, inatlarına ve katılıklarına seleflerimizin mâruz kaldığını, eziyete, zarara ve kötülüğe uğradığını Cenâb-ı Hak haber vermektedir; bunu da fesatçılardan ve fasıklardan bize yapılacak olan cahilce hareketlerden dolayı kalplerimizin daralmaması için, bir sefihin akılsızlığı, bir kötünün verdiği eziyet ve söylenen kötü söz yüzünden iyiliği emredip kötülüğe engel olmaktan vazgeçmememiz gerektiği için haber vermektedir. Vazgeçmek bir tarafa, aksine bizim, seleflerimize uymamız, onları örnek almamız gerekir. Onlar, başlarına gelen eziyete ve cahilce hareketlere mâruz kaldıklarında nasıl dayandılarsa, aynı şeyler bizim de başımıza geldiğinde, biz de onlar gibi dayanmalıyız. İnsanlar inatçılık yapıp büyüklenerek seleflerimize yaptıkları her türlü kötülüğe ve hoşlanmadıkları her çeşit davranışa onlar nasıl tahammül ettilerse, biz de içimizdeki beyinsizlerin yaptıkları benzeri davranışlara tahammül etmeliyiz. *En doğrusunu Allah
bilir.* [§]Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, onların cahilâne davranışlarını ve inatçı- **133**
lıklarını hatırlatmasında söylediğimiz bu hikmet söz konusu olmasaydı, onların inatçılıklarını ve cahilce davranışlarını hatırlatmanın bir anlamı olmazdı.

En doğrusunu Allah bilir ya, bir şeyin kendisinin bâtıl ve cahilce olması, fakat başkası için hikmet ve delil olması mümkündür. Bazı insanlar şöyle dediler: Yalanın bizzat kendisinin doğruluğa delil olması, cahilâne ve bâtıl bir sözün, doğruluğa ve hikmete delil olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

39 es-Sâffât, 37/12-13.

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar, yani onların kendi talepleri üzerine bir âyet geldiği zaman, onunla alay edip eğleniyorlar. Cenâb-ı Hak, onlar âyetleri kendileri istemiş olsalar da, onu doğru yolu bulmak için değil, inat olsun diye ve alay etmek için istediklerini bildirerek ne kadar cahilce bir tavır içinde olduklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[40], "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler"[41].

Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil, diyorlar. Bu söz sanki lânetli şeytandan, kâfirlerin reislerine yapılan bir telkin gibidir. Âyetlerin sık sık ve açık olarak gelmesi üzerine ve ayrıca herkesin büyüyü ve büyü yapmayı beceremediğini bildikleri için onlar, halka hakkı bâtıl olarak göstermek için böyle söylüyorlar, bunların âyet değil sihir olduğunu söyleyerek halkın kafasını karıştırıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet onlar sihir olsalardı, yine peygamberlik delillerinden ve mûcizelerinden biri olurdu, ya mûcize olduğu zaman nasıl olur? Çünkü insanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) sihir öğrenmek için asla kimseye gitmediğini biliyorlardı, bu gerçek onu kendisine Allah'ın öğrettiğini gösterir. Daha önce de söylediğimiz gibi Hz. Peygamber'in (s.a.) geçmiş ümmetlerin hayatlarına dair haberler vermesi de onun peygamberliğini kanıtlar,
134 çünkü insanlar, onun bu haberleri öğrenmek için kimseye gitmediğini [§]ve bunları öğrenmek için onların kitaplarına bakmadığını da biliyorlardı. Buna rağmen Resûlullah (s.a.) onlardan haberler vermişti. Bu gerçek, ona bunları Allah'ın öğrettiğini ve Allah'tan gelen vahiy sayesinde bunları bildiğini gösterir. Buna göre eğer o sihir idiyse, âyet olunca nasıl da büyük bir mûcize olur?

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar. Âyetin metninde geçen "yesteshırûn" (يَسْتَسْخِرون) kelimesini bazıları "yesharûn" (يسخرون), bazıları da "yesteshirûn" (يستسخرون) diye okudular. Yani reisleri halktan, onunla alay etmelerini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Sehira" (سخِر) ve "isteshara" (إستسخر) fiili, "karra" (قرّ) ve "istekarra" (استقرّ) fiili gibidir, aynı mânaya gelir. Şeddeli olarak "sahhartü fulânen" (سخّرت فلانا) denilince, falanı ücretsiz çalıştırdım anlamına gelir.

---

[40] el-Hicr, 15/14-15.

[41] el-En'âm, 6/111.

ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَٓاؤُنَا
الْاَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾

16. "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz?"

17. "Geçmişteki atalarımız da mı?"

18. "De ki: 'Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!'"

Bu sözleri müşriklerin inat üzerine söylediklerini, her ne kadar Allah onları yeniden diriltmeye kādir olduğunu açıklasa da, onların asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiğini daha önce ifade etmiştik[42]. Bundan dolayı burada sadece şunu söylemekle yetinmiştir: **De ki: Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!** Bu sözleri onların söylediğini, Cenâb-ı Hakk'ın da, **de ki: Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek** demekten başka bir delil göstermeye gerek duymadığını belirtmiştik, yani horlanarak ve aşağılanarak diriltileceksiniz, nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Perişan olmuşlardır"[43]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾

19. "Kuşkusuz o, bir tek korkunç sesten ibarettir; bunun ardından onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar!"

Kuşkusuz o, bir tek korkunç sesten ibarettir. Bu beyan muhtemelen bir çığlık atacak kadar bir zaman mânasına gelir, bununla Allah onun çok süratle gelip geçeceğini haber vermektedir. Bunun hakikat mânasına çığlık anlamına gelmesi de muhtemeldir. Ancak burada Cenâb-ı Hak, bunu yapmanın kendisi için çok kolay ve basit olduğunu haber vermektedir, [§]tıpkı "Ol, der, hemen 135

42 "Cenâb-ı Hak, onların sözlerine karşılık olarak Peygamber'ine (s.a.) sadece şunu söylemekle yetinmesini emretmiştir: 'Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!' Onlar bu sözleri inatçılık yaparak ve büyüklenerek söyledikleri için sadece 'evet' demekten başka bir delil göstermemiştir. Cenâb-ı Hak onların kesinlikle iman etmeyeceklerini biliyordu, ayrıca öldükten sonra tekrar dirilmekle ilgili delilleri daha önce onlara göstermişti. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 635a).

43 "Gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır" (el-Kalem, 68/43).

oluverir”[44] meâlindeki âyette buyurduğu gibi. Burada “kâf” veya “nun” harflerinin veya başka bir şeyin varlığı da söz konusu değildir, fakat bir anlamı ifade ve maksadın anlaşılması için dile en hafif gelen söz budur. Buna göre **o bir tek korkunç sesten ibarettir** meâlindeki beyan, o çığlığın ölüleri diriltmeye veya kıyâmeti koparmaya sebep olması söz konusu olmaksızın, bunun Allah için çok kolay ve basit olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar! Bu beyanın, onlar kendilerine nelerin emredileceğine ve nelerden yasaklanacaklarına bakacaklar mânasına gelmesi muhtemeldir; çünkü âhirette başlarına gelen şeyler, ancak dünyada Allah’ın emirlerini terketmeleri yüzündendir. Dünyada iken korkutuldukları azabın başlarına geldiğini gördüklerinde, ne ile emrolunacaklarına ve nelerden yasaklanacaklarına bakacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut onlar şaşkınlar gibi bakıp duracaklar, çünkü tekrar dirilmeyi inkâr ediyor ve onu yalan sayıyorlardı. Fakat onun gerçek olduğunu gözleriyle gördüklerinde hayrete düşmüşler, şaşırmışlar ve canları sıkılmıştı. Bu durum, insanlar arasında yaygın olan bir haldir; bir şeyi inkâr eden veya yalanlayan kişiye onun gerçek olduğu haber verilip o da bunun kesin bir hakikat olduğunu ve inkâr ettiği o haberin tahakkuk ettiğini anladığında şaşırır ve canı sıkılır. Dünyada inkâr ettikleri ve yalanladıkları şeyin doğru olduğunu ve ortaya çıktığını gördüklerinde onlar da hayrete düşerler ve bundan canları sıkılır. Şaşkın ve canı sıkkın bir hal ile etrafa bakıp dururlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾

20. “Eyvah, diyecekler, işte hesap günü!”

Eyvah, vay başımıza anlamına gelen “yâ veylenâ” (يا ويلنا) ifadesi, helâk anında söylenen bir sözdür. **İşte hesap günü** meâlindeki ifadeye, farklı anlamlar verilebilir. Bunun hesap günü, ceza günü anlamına gelmesi mümkündür, nitekim bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Ödül ve ceza gününün tek hâkimi”[45]. Bu beyanın, her din sahibine dininin fayda verdiği gün mânasına gelmesi de muhtemeldir. Din kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın dini anlaşılır. Yol mânasına gelen “sebîl” kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın yolu anlaşılır.

---

44 “Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu ‘ol!’ demekten ibarettir; hemen oluverir” (Yâsîn, 36/82).

45 el-Fâtiha, 1/4.

Katâde ve diğerleri şöyle dedi: İşte hesap günü ifadesi, haklar ve haksızlıklar konusunda insanların birbirlerine borçlarını ödedikleri gün mânasına gelir[46].

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür."* 136

[Fasıl Günü]

"Yevmu'l-fasl" (يوم الفصل) ibaresi yargı günü, hüküm günü anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları hususlarda kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir"[47]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu tabir ayırma, tefrik etme günü anlamına da gelebilir, yani o gün Allah kâfirlerle müminleri, temiz olanlarla pisleri birbirinden ayıracaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın"[48], "Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!"[49] "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[50]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُحْشُرُوا الَّذٖينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ فَاهْدُوهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحٖيمِ ﴿٢٣﴾

22-23. "**(Allah, görevlilere buyurur:) **Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"

(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını! "Zevc" (زوج) kelimesi, benzer olanların ve zıtların adı olarak kullanıldığı gibi, her ikisinin ismi olarak da kullanılır[51]. Zevc kelimesi, cinlerden, insanlardan ve şeytanlardan türdeş ve arkadaş olanlar anlamına da gelir. Cenâb-ı

---

46 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 518.

47 es-Secde, 32/25.

48 el-Enfâl, 8/37.

49 Yâsîn, 36/59.

50 eş-Şûrâ, 42/7.

51 "Erkek ve dişi hayvanlardan birlikte olan her birine zevc denir. Onlar ve onların dışındaki nesnelerden arkadaş olanların her birine de zevc denir; meselâ, mest ve takunya gibi. Başkasının emsali veya zıddı olan her şey zevcdir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "زوج" md.).

Hak, bu dünyada birlikte olanları ve bir arada bulunmayı arzu edenleri, dünyada eğlenmek ve neşelenmek için toplanmayı arzu ettikleri ve bunun için bir araya geldikleri gibi âhiret azabı için de bir araya toplamalarını meleklere emredecektir. Buna göre onlarla yandaşları cehennemde bir araya gelirler ve azap içinde bir arada toplanırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Allah’ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır”[52]. “Zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar”[53]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır.

137 [§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Yandaşları** türdeşleri demektir; Araplar şöyle der: Bir şeyi diğerine yaklaştırdığımda çiftledim derler. Âyette kastedilenler, onların şeytanların yandaşları olduklarıdır[54]. Bir şeyin zevci, onunla benzer olandır; bu kelime bir şeyin zıddı için de kullanılır, her ikisinin ismi olarak da kullanılır.

Hepsini cehennemin yoluna sürün! Yani onlara cehennemin yolunu gösterin! Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek”[55]. *En doğrusunu Allah bilir.*



24. “Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!”

Muhtemelen onlar hesaba çekilmek için durdurulacaklar. “Mes’ûlûn” (مسؤلون) kelimesi, hesaba çekilecekler anlamına gelir. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sorguya çekilmenin dışında kıyâmet günü şu kadar durak vardır, her durakta insanlar şu kadar yıl durdurulurlar. Sonra İbn Abbâs (r.a.) bu âyeti okumuş. Muhtemelen orada insanlar yaptıklarından sorguya çekilecekler, ancak kendilerine bunları niçin yaptıkları sorulacak. Muhtemelen orada insanlar birbirlerine yaptıkları kötülükler, aralarındaki husumet ve tartışmalar için durdurulacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Sen o zâlimleri Rab’lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: Siz olmasay-

52 ez-Zuhruf, 43/36.

53 “O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar” (el-Mü’min, 40/71-72).

54 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 370.

55 ez-Zümer, 39/71.

dınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik”[56], “Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için, şöyle diyecekler… Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler…”[57] Cenâb-ı Hak bu âyetlerde haber verdiği üzere onlar toplandığında aralarında husumet, laf atmalar ve kınamalar cereyan edecektir.

مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾

[§]*25.* *“*(Ey inkârcılar!) ***Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyor-*** 138
sunuz?”

26. “Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir.”

(Ey inkârcılar!) Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyorsunuz? Yani neden sizlere yardım edilmiyor? Yani dünyada iken yardım edecekler ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptığınız putlar, neden size yardım etmiyorlar? Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[58], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[59]. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde onların, kendilerine yardımcı ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptıkları putların yardımından tamamen ümitlerini keseceklerini haber vermektedir.

Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir. Yani o gün onlar, yaptıklarına karşı kendilerine Allah’tan başka yardım edecek kimsenin olmadığını anladıkları için Allah’ın huzurunda boyun bükmüşler ve zillet içindedirler, o zaman çaresiz Allah’a teslim olacaklar. Bazıları bu cümleye, Allah’ın azabına teslim olurlar mânasını verdi.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: “Müsteslimûn” (مستسلمون) kelimesi, onlar zelil olmuşlar ve kendilerini kendi elleriyle teslim etmişlerdir anlamına gelir. Biri eliyle verdiği zaman “istesleme’r-raculü” (استسلم الرجل) denilir. “Eslemtuhu” (اسلمته) denilince de, onu terkettim, ona yardım etmedim ve destek vermedim anlamı kastedilir.

---

56 Sebe, 34/31.

57 “Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için, ‘Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da, ‘Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz’ diyecektir. Öncekiler de sonrakilere derler ki: ‘Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!’” (el-A‘râf, 7/38-39).

58 Yûnus, 10/18.

59 ez-Zümer, 39/3.

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ
تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا
كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾

27. "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar."

28. "Derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.'"

29. "Diğerleri, 'Aksine' derler, 'siz inanmış kimseler değildiniz.'"

30. "Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz."

Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Bazıları bu beyan hakkında, insanlar cinlere yönelir; bazıları da insanlar şeytanlara yönelir, dediler. **Derler ki: Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.** Bazıları da şöyle dedi: Siz bizi hayır ve itaat cihetinden çağırarak bizleri gaflete düşürdünüz ve engellediniz derler. Bazıları ise şöyle söyledi: Siz bize din ve tevhid yönünden gelirdiniz, dolayısıyla bundan kaçınılamazdı, derler. Bu yorum, ilk yorum ile aynı anlama gelir. Nihayet bazıları da şöyle bir
139 mâna verdi: Siz bize hak cihetinden gelirdiniz. [§]Diğerleri de onlara şöyle cevap verirler: **Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz.** Yani derler ki: Siz, kendi arzunuz ve tercihinizle imanı terketmiştiniz, yoksa sizi imandan biz alıkoymuş değiliz[60].

Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz. Yani biz, sizleri buna mecbur edecek herhangi bir delil ve kanıt getirmemiştik, aksine siz kendi arzunuzla bize uydunuz ve davetimizi kabul ettiniz. Onların arasındaki bu münazara ve mücadele, tıpkı İblis ile kâfirlerin başka bir yerdeki münazarasına benzemektedir: "Allah'ın hükmü

---

60 "'Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar' meâlindeki âyet hakkında bazıları, cinler insanlara yönelir dedi, bazıları da insanlar şeytanlara yönelir dedi. Onlara derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz', yani bizi hayır ve itaat cihetinden davet ederdiniz. Bazıları şöyle dedi: Din ve tevhid cihetinden bize yanaşırdınız, bununla aklımıza girerdiniz, sonra da din ile aramıza şüpheler sokardınız. Bazıları da şöyle söyledi: Bize hak suretinde gelirdiniz, sonra bâtılı hak gibi gösterirdiniz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 635a-635b).

yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın"[61], yani ben size hiçbir delil ve kanıt göstermeden çağrıda bulundum, siz de kabul ettiniz. Buna göre de onlar şöyle demişlerdi: **Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz.** İmanı, tamamen kendi tercihinizle terkettiniz, bizim sizin üzerinizde hiçbir otoritemiz ve delilimiz yoktu. Bu aynı zamanda liderlerin, tâbileriyle yaptıkları münazaraya da benzemektedir. Şu ve benzeri ilâhî beyanda buna temas edilmiştir: "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok"[62]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Derler ki: Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz** meâlindeki âyet, sözlerle gelirdiniz anlamına da gelebilir, yani siz diyordunuz ki: Siz hak yoldasınız, siz müminsiniz! Muhtemelen burada sağ cihet kastedilmemiş, ancak her taraftan gelirdiniz denilmek istenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın"[63].

[§]Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı. Bu beyanın 140
bize tâbi olmanız ve itaat etmeniz için size herhangi bir delil ve kanıt göstermedik, davet ettiğimiz inanç ve davranışlara çağırdığımızda kendiniz geldiniz, biz sizi bir delille ilzam etmeden siz kendiliğinizden bize tâbi oldunuz, dolayısıyla bizi kınamayın, kendinizi kınayın mânasına geldiğini söylemiştik. **Bilakis siz azgın bir topluluktunuz,** yani bu iş sizin söylediğiniz gibi değil, siz azgın bir topluluk olduğunuz için bize tâbi oldunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: **Siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz,** yani bizi aldattınız ve Allah'a itaat etmemizi engellediniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾

31. "Sonuçta Rabb'imizin hükmünü hepimiz hak ettik; artık (gerekli cezayı) ***mutlaka tadacağız."***

---

61 İbrâhim, 14/22.
62 el-A'râf, 7/38-39.
63 el-A'râf, 7/17.

Bu söz, onların ileri gelenleri tarafından kendilerine uyanlara ve alt tabakaya söylenmiş gibidir: Şu anda Rabb'imizin hükmü hepimize gerekli oldu. Bazıları şöyle dedi: Yani Rabb'imizin azabı bize de size de farz oldu. Kendilerine gerçekleşeceğini haber verilen beyandan maksat, sanki Cenâb-ı Hakk'ın beyanındaki sözünde olduğu gibidir: "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Sizi saptırdık, çünkü biz kendimiz sapmıştık."

Bu tâbi olmanın liderle onlara uyanlar arasında olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Halk kesimi ile liderleri arasında yapılacağı bu: "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle derler… Büyüklük taslayanlar hor görülenlere şöyle derler…"[65] "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[66] Bu tartışmanın insanlarla şeytanlar arasında geçmiş olması da mümkündür.

141 **[§]Sizi saptırdık.** Bu beyanın, siz sapkınlığı ve dalâleti tercih ettiğiniz zaman biz de sizi saptırdık anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut bizim doğru yolda olmadığımızı biliyordunuz, size bir delil de göstermemiştik, bizim sapkınlık içinde olduğumuzu bildiğiniz halde gelip bize tâbi oldunuz, o zaman biz de sizi saptırdık anlamına gelir. Buradaki "iğvâ" kelimesi saptırmak ve dalâlete düşürmek demektir.

فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. "O gün onlar azap görmede ortaktırlar."

Bu âyette Cenâb-ı Hak, onların hepsinin, yani liderlerin ve halkın müştereken azap içinde olacaklarını, fakat aynı tür azabı görmeyeceklerini, hepsinin cehennemde olacağını, sonra her birinin günahı ve isyanı ölçüsünde azap göreceğini haber vermektedir.

---

64 Hûd, 11/119.

65 "Büyüklük taslayanlar hor görülenlere 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti'" (Sebe, 34/32-33).

66 el-A'râf, 7/38.

اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾

34. "İşte biz suçlulara böyle yaparız!"

Ebû Bekir el-Esam[67] şöyle dedi: "Mücrim" (المجرم), mâsiyet fiiline atlayan ve ihtirasla mâsiyete dalan kişi demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُمْ كَانُوا اِذَا قِيلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾

35. "Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar."

36. "Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız! derler."

Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. Yani ne zaman onlara, Allah'tan başka tanrı yoktur deyiniz emri verilse hemen kibirlenip küstahlaşırlar. Buradaki **kibirlenirler** anlamındaki kelimenin, sadece bu söz için değil, kendilerine Allah'tan başka tanrı yoktur diyenlere tâbi olmaktan dolayı kullanılmış olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye
indirilseydi ya!"[68] **[§]**"İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[69] Onlar **142**
Resûlullah'a (s.a.) uymaya tenezzül etmiyor ve büyükleniyorlar, bundan dolayı da o sözleri söylüyorlardı. Bu beyanda geçen büyüklenmenin, gerçekten âyette belirtilen kelime-i tevhid sözüne karşı büyüklenmiş olduklarını ifade etmiş olmaları anlamına gelmesi mümkündür; bu durumda onların kibirlenmeleri, kelime-i tevhidi red ve inkâr etmeleri anlamına gelir, şu sözleriyle ifade ettikleri gibi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[70] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

67 O, Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam'dır (ö. 200/816). Mûtezilî fakihi ve müfessirdir. "Tefsir"i, usûle dair "Makālât"ı ve Allâf ile "Münazaralar"ı vardır. Râfizîlik ve tecsîm konusunda da haberleri vardır (İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 519).

68 ez-Zuhruf, 43/31.

69 Sâd, 38/8.

70 Sâd, 38/5.

Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. Bu ilâhî beyanın, az önce söylediğimiz gibi gizli bir kelimenin bulunduğu farzedilerek, **ne zaman onlara Allah'tan başka tanrı yoktur** deyiniz **dense hemen kibirlenip küstahlaşırlar** anlamına gelmesi mümkündür. Ancak şu mânaya da gelebilir: Onlara, putlara tapınmayı bırakın, kulluğunuzu gerçek ilâh olan Allah'a yöneltin, O fayda vermeye ve zararı defetmeye kādirdir ve O şanı yüce ve üstün olandır denilince, **kibirlenip küstahlaşırlar**. Bu mânayı, onların şu sözleri de teyit etmektedir: **Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!,** yani mecnun bir şairin sözüyle tanrılarımıza kulluğu bırakır mıyız? *En doğrusunu Allah bilir.*

Rivayet edildiğine göre Kureyş'in reislerinden bir grup Ebû Tâlib'e gidip şöyle demişler: Kardeşinin oğlu Muhammed bizden ne istiyor? Ebû Tâlib yeğenini çağırıp diyor ki: Bunlardan ne istiyorsun yeğenim? Hz. Peygamber şu cevabı verdi: Amcacığım! Ben onlardan sadece bir kelime istiyorum; bu sayede Araplar'a hâkim olacakları ve Arap olmayanların da kendilerine itaat edecekleri bir kelime![71] Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği de kaydedilir: Ben sizden öyle bir kelime istiyorum ki, o sayede Araplar size itaat edecek, Arap olmayanlar da size cizye ödeyecek! Onlar; nedir o kelime? diye sorunca da şöyle buyurmuş: Allah'tan başka tanrı yoktur ve ben Allah'ın elçisiyim. O zaman onlar şu karşılığı vermişler: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[72] O sırada onların şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: **Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!** Açıklamaya çalıştığımız âyetin, az önce söylediğimiz mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu âyet-i kerîme, Dehrîler ve diğerleri gibi yaratıcıyı baştan inkâr edenler hakkında değil, yaratıcının varlığını kabul edenler hakkındadır. Çünkü "Allah'tan başka tanrı yoktur" kelime-i tayyibesi, Allah'tan başkasına ulûhiyet niteliği vermeyi reddetmekte ve ulûhiyeti sadece Allah'a tahsis etmek-
143 tedir. Eğer âyetin kapsamına Dehrîler de dâhil olsaydı, **[§]**Allah'ın dışındaki varlıklardan ulûhiyeti reddetmenin anlamı olmazdı, aksine sadece ulûhiyeti ispat etmeye ihtiyaç duyulurdu. Bu da göstermektedir ki âyet, yaratıcının varlığını kabul eden, fakat O'na yaratıklarını ortak koşanlar hakkındadır, onlar da Araplar'dan ve başka milletlerden müşrik olanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 227; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 20; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-azîm*, XII, 74.

72 Sâd, 38/5.

Tanrılarımızı mı bırakacağız, derler. Bu cümlenin hemen arkasından **cinlere kapılmış bir şairin sözüyle** dediklerine baktığımızda, onlar bu soruyu red ve inkâr mânasında sormuşlardı. Sonra iki zıt niteliği burada birleştirmişlerdir; şair ilimde zirveye tırmanan, mecnun ise cehalette zirveye ulaşandır, onlar bu iki zıt niteliği Resûlullah'ın (s.a.) şahsında bir araya getirmişlerdi. Onların söyledikleri, "O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur"[73] sözleri de bunun gibidir; çünkü sihirbaz nesnelerin bilgisinde zirveye ulaşan, mecnun ise cehalette zirveye ulaşan biridir. Bu durum, onların bu sözleri inatla karşı çıkmak için söylediklerini gösterir.

بَلْ جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٧﴾

37. "Aksine o, gerçeği getirdi, Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı."

Bu âyetin metninde geçen **hak** kelimesi hakkında bazıları şöyle dedi: Allah'ın onlar üzerinde, onların da birbirleri üzerindeki hakları ile… Hak kelimesinin aslı şudur: Yapılması karşısında övgüye lâyık olan her iş haktır. Yapıldığında yerilen her iş de bâtıldır. **Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı.** Cenâb-ı Hak bu cümlede, Hz. Peygamber'in diğer peygamber kardeşlerini doğruladığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Resûlullah'ın durumunu ve doğruluğunu da haber vermekte, meâlen şöyle buyurmaktadır: **Aksine o, hakkı getirdi.** Hak olan da, tevhit, İslâm ve risâletle ilgili bütün âyetlerdir, yapanı övülen veya yerilen her fiildir, yaptığı her fiili de övülen ve yerilmeyendir. **Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı,** yani kendisinden önce hakkı getiren bütün peygamberleri de doğrulamaktadır.

اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا الْعَذَابِ الْاَلٖيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾

[§]***38. "Ama siz, o acı azabı tadacaksınız!"*** 144

39. "Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız."

40. "Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır."

73 ez-Zâriyât, 51/39.

Ama siz, o acı azabı tadacaksınız! Bütün bunları reddedip inkâr ettiğiniz için o acı azabı tadacaksınız. **Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız.** Arkasından Cenâb-ı Hak müminleri bundan istisna etmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır.** Onlar, o acı azabı tatmayacaklar. Yahut onları, **sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız** âyetinden istisna etmektedir. Yahut istisna ilk âyetten de olmayabilir, cümle başı olabilir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır ve böyle kullanımlar mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir*[74].

Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır. Bu beyanda geçen "muhlesîn" (مُخْلَصِين) kelimesindeki "lâm" harfi, onların ihlas ve samimiyetlerine Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği bir ihsan olduğuna işaret etsin diye üstün okunur. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾

41. "Onlar için belirli bir rızık vardır:"

42. "Türlü meyveler… Onlara nice ikramlarda bulunulacaktır;"

Sonra Cenâb-ı Hak samimi kulları için hazırlamış olduğu şeyi açıklamakta, şöyle buyurmaktadır: **Onlar için belirli bir rızık vardır.** Eğer, "Orada onlara hesapsız nimetler verilecektir"[75] meâlindeki âyetle, **onlar için belirli bir rızık vardır** meâlindeki âyet nasıl telif edilir? diye sorulursa, cevap olarak bazı müfessirler bunu, mâlum olan bir rızık veya arzu ettikleri her şeyin kendilerine verileceği bir rızık diye açıklamışlardır. Bunun çokluk mânasına gelmesi, çokluğundan dolayı hesap edilemeyecek ve sayılamayacak derecede rızık anlamına gelmesi de muhtemeldir, ancak bu haddizatında belli ve bilinen bir rı-

---

74 "Cenâb-ı Hak onlara ancak kendi yaptıklarına uygun olan bir ceza vereceğini haber vermekte, sonra da 'Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır' meâlindeki âyetle müminleri istisna etmektedir. Buradaki istisnanın 'Siz, o acı azabı tadacaksınız!' meâlindeki âyetten yapılmış olması da muhtemeldir, bu durumda istisna hakiki mânada yapılmış olur. İstisnânın 'Sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız. Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır' meâlindeki âyetten yapılmış olması da mümkündür. Buna göre istisna hakiki mânaya değil, başlangıç cümlesi anlamında olmak üzere 'lâkinne' demek olur. Bu durumda âyete şöyle mâna verilir: Siz sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız. Fakat müminler sadece yaptıklarından dolayı cezalandırılmayacak, ayrıca âhirette onlara Allah'ın lütfu olarak ebedî nimetler verilecektir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 636a).

75 el-Mü'min, 40/40.

zıktır. Yahut **belirli bir rızık** sözündeki “mâlum” kelimesiyle şu mâna kastedilmiş olabilir: Dünyada kendilerine vâdedilenlere, âhirette ulaştıklarında bunlar mâlum ve bilinmiş olacak. Yani bunlar kendilerine vâdedilmişti, âhirette ulaşınca da onlar kendilerine mâlum ve belirli hale gelecektir. **Türlü meyveler… Onlara nice ikramlarda bulunulacaktır.** Yani onlar saygı görecekler ve şerefle karşılanacaklar.

فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ
بِكَاْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾

[§]***43. “Nimetlerle dolu cennetlerde;”*** 145

44. “Karşılıklı oturdukları tahtlar üzerinde.”

45. “Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır;”

Burada Cenâb-ı Hak, onların dünyada iken oturmayı sevip arzu ettikleri tahtlara cennette oturacaklarını, bu tahtlara karşılıklı kurulacaklarını ve o halde iken kadehlerini içeceklerini haber vermektedir. Âyetteki “ke’s” (كأس) kelimesi, içinde içecek bulunan her bardağın veya kadehin adıdır. **Kaynaktan doldurulmuş kadehler.** Bazıları bu cümleye kaynaktan akan su diye anlam vermiştir, buna göre Cenâb-ı Hak sanki cennet ehlinin içecekleri her şeyin nehirler halinde aktığını haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Orada içenlere lezzet veren şarap ırmakları vardır”[76]. Bazı müfessirler âyetteki “maîn” (المعين) kelimesine, açıkta olan ve gözle görülen nesne anlamı verdiler, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Bir de şunu sor: Suyunuz çekiliverse size akarsuyu kim getirebilir?”[77], yani açıkta akan suyu kim getirebilir?

Ebû Avsece şöyle dedi: “Maîn” açıkta olan ve hareket etmeyen demektir, akan nesne mânasına geldiği de söylenmiştir.

بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾

46. “Bembeyaz; içenlere lezzet verir.”

---

76 Muhammed, 47/15.

77 el-Mülk, 67/30.

Rivayet edildiğine göre, onların âhiretteki içecekleri bembeyazdır. Çünkü beyaz olan şey, içindeki kiri, tozu ve zarar verici her şeyi gösterir. Diğer kaplar ise içindekini çok az gösterir ve zararlı şeyler çok az, ancak büyük bir dikkatle bakıldığında görünürler. Orada kapların da beyaz olduğu rivayet edilmiştir, çünkü herkesin tabiatına en hoş geleni beyaz renklerdir, beyaz renk bizce de tercihe şayan olandır.

146 [§]Zeccâc şöyle dedi: Cennet içeceği olan şarap, insanın cismanî varlığına değil ruhanî varlığına lezzet veren bir içecektir. Şarap içen insanların yüzlerinde bir ekşime ve buruşma oluştuğu görülmüyor mu? Buna rağmen onlar yine de onu içmeye devam ediyorlar. İşte bu da göstermektedir ki cennet içeceği olan şarap, insanın şu cismanî varlığına değil ruhanî varlığına lezzet vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*



47. "İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar."

Bu âyetteki "yunzefûn" (يُنْزَفُون) kelimesi, "yenzifûn" (يَنْزِفُون) diye de okunmuştur[78].

İçenlere dokunmaz. Yani onda bir hastalık, baş ağrısı ve rahatsızlık verici özellik yoktur. **Ondan sarhoş da olmazlar.** Bu âyeti "yunzefûn" (يُنْزَفُون) diye okuyanlar şunu demiş olurlar: Cennet şarabı onların akıllarını karıştırmaz, yani akıllarını kaybettirmez. Yani dünya şarabı ile sarhoş oldukları gibi sarhoş olmazlar. "Yenzifûn" (يَنْزِفُون) diye okuyanlara göre de şarapları bitmez demektir.

---

78 Bu kelime "yunzefûn", "yenzifûn" ve "yunzifûn" diye de okunmuştur. "Yunzefûn" diye okuyanlara göre -ki o cumhurun kırâatidir- âyet, cennet şarabı onların akıllarını bulandırmaz anlamına gelir, yani onu içmekle akılları başlarından gitmez. Araplar şöyle derler: Falan aklı karışıncaya kadar içti, yani aklını kullanamaz hale geldi ve sarhoş oldu. Sarhoşlar için de "nezîf" ve menzûf" denilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onlar dünya şarabını içenlerin sarhoş oldukları gibi cennet şarabını içmekle sarhoş olmazlar. Kelimeyi "yunzifûne" diye okuyanlara göre âyet iki anlama gelir. Birincisi, onların içmeleriyle cennet şarabı tükenmez. İçecekleri tükendiği zaman (أنزف القومُ) denilir. Yani onlara verilen bu nimet ebedîdir, asla tükenmez. Dünyada ise insanlar şarap aldıklarında, ancak iki şeyden dolayı içmeyi terkederler: Ya çok şiddetli sarhoşluk yaşadıkları ve bu yüzden akıllarını kaybettikleri için, ya da şarapları tükendiği için. Âyet-i kerîme ise, onların içeceği cennet şarabının asla tükenmeyeceğini ve akıllarını da karıştırmayacağını haber vermektedir. İkincisi, onlar cennet şarabını içmekten sarhoş olmazlar mânasına gelir. Kelimeyi "yenzifûne" diye okuyanlar için Kisâî şöyle demiştir: Kelimeyi bu şekilde okuyan, onu şu mânada kullanmıştır: Kuyunun bütün suyunu çektiğin ve dibinde hiç su bırakmadığın zaman (نَزَفْتُ البِئْرَ), yani kuyuyu kuruttum dersin" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 636ab).

Bunun yorumu şudur: Dünya ehli şarap içmeye başladıklarında ancak iki sebepten içmeyi bırakırlar; ya çok şiddetli bir şekilde sarhoş olup akılları kaybolduğu için veya şarap tükendiği için. Bu iki halden biri yüzünden onlar içmeyi bırakırlar. Âyet-i kerîme ise cennet ehlinin cennet şarabını içmekle akıllarını kaybetmeyeceğini, şaraplarının da asla tükenmeyeceğini ve o şarapta herhangi bir hastalık ve zararın bulunmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: “Lâ fîhâ ğavlün” (لا فيها غول) cümlesi, onda sarhoş 147
edici ve zarar verici bir hal yoktur demektir. “İğtiyâl” (الإغتيال) kelimesi kandırmak anlamına gelir. “Ğayl” (الغَيْل) kelimesi de çocukları emzirmek mânasında kullanılır, yani kadın başka bir çocuğa hamile iken çocuğunu emzirmesi demektir. “Teğavvul” (التَغَوُّل) kelimesi de “televvün” (التَلَوُّن), yani çeşitli renklere ve hallere girmek anlamına gelir. İşte “ğûl” (الغُول)[79] kelimesi de insanı çeşitli hallere soktuğu için kullanılır, çoğulu “ğîlân” (الغيلان) gelir. “Nezîf” de sarhoş demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Lâ fîhâ ğavlün” (لا فيها غول) cümlesi, akıllarına karışıklık vermez ve akıllarını yok etmez demektir. Denilmiştir ki: Şarap hilmin, savaş nefislerin düşmanıdır, “ğûl” düşman demektir[80].

Ondan sarhoş da olmazlar. Yani onların cennet şarabını içmelerinin arkası gelmez ve bitmez, akılları da karışmaz. Allah’ın insanlar için âhirette hazırladığı şarap, dünyada onu içmeyen ve tatmayanlar içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçenlere dokunmaz. Yani rahatsızlık vermez, baş ağrısı yapmaz ve hasta etmez. **Ondan sarhoş da olmazlar.** Yani onları sarhoş etmez, kafalarını bulandırıp akıllarını yok etmez.

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾

48. “Yanlarında da eşinden başkasına bakmayan ceylan gözlü güzeller bulunur.”

Buradaki “kāsırâtü’t-tarf” (قاصرات الطرف) ibaresi, kocalarından başkasına bakmayan kadınlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hak insanı kıskanç bir tabiatta yaratmıştır, erkekler eşlerinin başka erkeklere bakmalarından hoşlanmadık-

79 Ğûl, şeytan ve cin türünden bir canlıdır. Araplar, çölde insanlara çeşitli renkte ve surette “ğûl” göründüğünü iddia ederlerdi, onların bu çeşitliliği kendilerine yollarını şaşırtmak ve onları helâke sürüklemek içindi (İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “غول” md.).

80 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 370.

ları gibi, kadınlar da eşlerinin başka kadınlara bakmalarından hoşlanmazlar.
148 [S]Cenâb-ı Hak cennette onların eşlerini çok sevdikleri ve onları hoşnut etmek istedikleri için başkalarına bakmayacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"În" (عين) kelimesine bazıları şöyle bir anlam verdi: İri gözlü güzeller. Gözler irilikte haddi aştığı zaman sahibini çirkin gösterir, onu güzelleştirmez, aksine çirkinleştirir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da bu kelimeye güzel gözlü mânasını verdi. "În" kelimesi, "aynâ" (العيناء) sözcüğünün çoğuludur. *En doğrusunu Allah bilir.*



49. "Güzel tenli huriler sanki saklanmış deve kuşu yumurtası gibidirler."

Yani dünyada insanların sürekli temas halinde oldukları yağmur, rüzgâr, toz, güneş ve benzeri hiçbir şeyin kendilerine dokunmadığı saklı kadınlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur"[81]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel tenli huriler sanki saklanmış deve kuşu yumurtası gibidirler. Sanki ne sıcak, ne soğuk ve ne de yağmur değmiş, durumları hiç değişmemiş saklı tutulan kadınlar… Bu, ilk yorumun aynısıdır. Bazıları buna şöyle bir anlam verdiler: Onlar tavuğun tüylerinin, rüzgâr ve diğer âfetlerden koruyup sakladığı berrak yumurtalar gibidirler. O, sarıya çalan bir beyazlıktadır, sanki parlamaktadır, öyle saklanmıştır. Allah onları, yumurtanın kabuğu ile zarı arasındaki beyazlığa benzetmektedir, o nesnelerin en beyaz olanıdır. Bunun mahiyetini en iyi Allah bilir. Fakat Cenâb-ı Hak onları güzel ve parlak olmakla, eşlerini çok sevmekle tavsif etmektedir. Bazıları dedi ki: "Meknûn" (مكنون) saklanıp korunan demektir. Bu da onların her şeyden korunmuş olduklarını ifade eder. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Otağlarına kapanmış hûriler var"[82]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları da "meknûn", örtülmüş, toz ve kir değmemiş anlamına gelir dedi.

---

81 er-Rahmân, 55/56.
82 er-Rahmân, 55/72.

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّ۪ي
كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّق۪ينَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا
وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَد۪ينُونَ ﴿٥٣﴾

[§]***50.*** *"*(Cennet sohbetinde) ***birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar."*** **149**

51. "İçlerinden biri şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı;"

52. "Derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten?"

53. "Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?"

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre[83] iki ortağın sekiz bin dinarı varmış. Yine rivayet edildiğine göre onlar iki kardeşmiş, kendilerine sekiz bin dinar miras kalmış ve onu aralarında paylaşmışlar. Bir rivayette bu mirasın kırk bin dirhem olduğu söylenmiştir. Kardeşlerden biri o para ile köşkler, bostanlar, döşekler, câriyeler ve kadınlar almış, parayı dünya işlerinde harcamış. Diğeri de parasını Allah'a itaat yolunda, Allah'ın rızasını kazanmak ve âhiretteki ebedî nimetlere ulaşmak için harcamış. Bu mümin idi, öbürü de kâfir ve isyankârdı. Sonra mümin olan, Allah'a itaat yolunda ve Allah'ın rızasını kazanmak için harcadığı paraya şiddetle ihtiyaç duymuş ve kendi kendine demiş ki: Şu kardeşime gideyim, belki bana örfe göre bir miktar verir. Kardeşine gitmiş, para istemiş, fakat kardeşi paradan hiçbir pay vermemiş. Ona malını ne yaptığını ve nereye harcadığını sormuş. O da yaptığını anlatmış. Bunun üzerine kardeşi demiş ki: **Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?** Bunun üzerine dönüp gitmiş. Sonra ikisinin de eceli gelmiş ve Cenâb-ı Hak ruhlarını kabzetmiş. İşte bu âyetler onlar hakkında nâzil olmuş: **(Cennet sohbetinde) insanlar birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar. İçlerinden biri,** yani kardeşlerden mümin olanını Allah cennete soktuğunda şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı; bana derdi ki: Ölümden sonra dirileceğimizi **sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?**

---

83 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 544; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XII, 20.

Bu âyetteki "le medînûn" (لَمَدِينون) kelimesine bazıları hesaba çekilmek diye anlam verdi. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe ise ona ceza görecekler mânasını verdi, "deyn" (الدين) ceza demektir[84].

قَالَ هَلْ اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ فٖى سَوَٓاءِ الْجَحٖيمِ ﴿٥٥﴾

150 **[§]*54. "Ve ekler: Şimdi dönüp bakar mısınız*** (ona)***?"***

55. "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür."

Der ki: Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)? Sanki o bu sözü cennetteki arkadaşlarına söylemektedir: **Dönüp bakar mısınız,** cehennemdeki durumu nedir acaba? Sonra Cenâb-ı Hak onun dönüp baktığını ve kardeşini cehennemin ortasında gördüğünü haber veriyor. Âyette adamın, kendisinin dönüp baktığı belirtiliyor, fakat kardaşlarının baktıklarından söz edilmiyor. Her birinin dönüp baktığı ve herkesin onu cehennemin ortasında gördüğü halde, tekil ifade kullanılarak her biri onu cehennemin ortasında gördü denmesi dilde caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin"[85], "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[86] Her ne kadar bu âyetlerde Cenâb-ı Hak bir insana hitap ediyorsa da hakikatte onun şahsında bütün insan türüne hitap etmektedir. Buna göre **dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür** meâlindeki âyet, *en doğrusunu Allah bilir ya,* her birinin dönüp ona baktığını haber vermektedir.

Sonra âyette hayret edilecek iki husus vardır. Birincisi, cennet ehlinin, cehennemliklerin durumlarına baktıklarından söz edildiğine göre, onlar birbirlerine yakındırlar ve birbirlerini görmektedirler demektir. Yahut hakikatte onlar uzaktırlar, fakat Cenâb-ı Hak cennet ehlinin gözlerine dünyadakinden daha uzağı görme kabiliyeti verecektir. Yüce Allah'ın âhirette insanlara uzakları görme kabiliyeti vermesi mümkündür, bu sayede onlar engel tanımadan ve mesafenin uzunluğuna bakmadan görebileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 371.

85 "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da" (el-İnşikāk, 84/6).

86 el-İnfitâr, 82/6.

İkincisi, onlar cehennemdeki o adamı nasıl tanıyacaklar? Cehennem onu yaktığı, yüzünü, rengini ve bütün organlarını değiştirip kararttığı halde o insanı nasıl anlayacaklar? Cenâb-ı Hakk'ın o insanı kendilerine birtakım alâmetlerle tanıtması mümkündür, onlar da bu alâmetlerle onu tanırlar. Bu, Azîz ve Celîl olan Allah için basittir, pek kolaydır.

[§]Müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak cennet ehli için orada bir de- 151
lik yaratır, onlardan biri cehennemdeki birine bakmak istediği zaman o deliği açar, o da görmek istediği kişinin cehennemdeki yerine bakar. Onları görmekle cennet ehli Allah'a daha çok şükreder. İşte **dönüp bakar ve onu cehennemin ortasında görür** meâlindeki âyetin mânası budur. Nitekim âyet-i kerîmede de, "dosdoğru yol"[87] buyurulmakta, bununla yolun ortası kastedilmektedir.

قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ ﴿٥٦﴾

56. "Allah'a yemin ederim ki, der, neredeyse beni de mahvedecektin!"

Yani neredeyse beni de saptıracaktın! Nitekim İbn Mesûd'un mushafında "letürdîne" (لَتُرْدِين) yerine "letüğvîne" (لَتُغْوِين) kelimesi vardır. Kisâî, âyetteki yemin lafzı için şöyle demiştir: "Tallâhi", "billâhi", "vallâhi", "Allâhi" kelimelerinin hepsi kullanılır. Burada Allah adına yemin ederek maalesef neredeyse her ikisine de beyinsizce işler yaptıracağını haber vermektedir. Bu beyan şu mânaya gelir: Allah bana hidâyeti lütfetmiş olmasaydı… Allah merhamet edip bana doğru yolu göstermeseydi… Bunların ikisi de aynı anlama gelir. Arkadaşı ona, dinini bırak bana uy, diyordu. "Letürdîne" (لَتُرْدِين) kelimesi, beni de helâke sürükleyecektin demektir. "Erdeyte fulânen" (أرْدَيْتُ فلانا) denilince, falancayı helâke sürükledim mânasına gelir. Bu kökten gelen "radâ" (الردى) kelimesi de ölüm ve helâk demektir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin verdiği anlamdır. Buna göre **neredeyse beni de mahvedecektin** anlamına gelen ibare de, neredeyse beni helâke düşürecektin, sözlerini kabul etsem, davetine ve söylediklerine uysam beni saptıracaktın demektir.

وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّ۪ي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾

57. "Rabb'imin lütfu olmasaydı ben de şimdi cehenneme getirilenler arasında olacaktım."

---

[87] el-Bakara, 2/108.

[Mûtezile ve Hidâyet Meselesi]

Yani ona uysaydı, onunla birlikte cehenneme sürüklenenlerden olacağını haber vermektedir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, onlar diyorlar ki: Herkese hidâyet yolunu göstermek Allah'ın borcudur, şayet birine bu yolu engelleyecek olsa, onu engellemesinden dolayı zulmetmiş olur. Burada sözü
152 edilen adam ise [§]Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde doğru yolu bulduğunu haber vermektedir. Şayet Cenâb-ı Hak kendisine lütfetmiş olmasaydı, o da cehenneme götürülenlerden olacaktı. Dolayısıyla o adam Rabb'ini Mûtezile'den daha iyi tanımaktadır. Şeytan ve bütün kâfirler de aynı şekilde Rab'lerinin lütfunu Mûtezile'den daha iyi bilmektedirler, çünkü onlar şöyle diyorlar: "Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik'"[88], "Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir"[89]. Bunun örnekleri Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. Allah'ın lütfu ve rahmeti olarak onların hepsine hidâyet gösterildi, fakat kâfirlere onu vermedi. Mûtezile diyor ki: Aksine Allah kâfirlere ve müşriklere de hidâyeti verdi, fakat onlar kabul etmediler. Cennet ehli ise şöyle derler: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden bunu elde edemezdik"[90]. Kur'ân-ı Kerim'de bunun örnekleri de çoktur. *En doğrusunu Allah bilir*[91].

---

88 İbrâhim, 14/21.

89 "Onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir" (el-A'râf, 7/53).

90 el-A'râf, 7/43.

91 "Mûtezile şöyle diyor: Herkese hidâyet vermek Allah'ın görevidir. Eğer birine vermeyecek olsa, onu hidâyetten engellediği için haksızlık etmiş olur. O, müşrik ve kâfir herkese hidâyeti vermiş, fakat onlar almamışlardır. Kâfirlerin sözleri ve itikatları delile dayanmamaktadır, cehaletten öyle söylemektedirler denemez. Çünkü biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, cennetlik olan insandan haber vermekte, hiç şüphesiz bunu kesin bir ilme dayanarak söylemektedir. Yüce Allah'ın, "Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden bunu elde edemezdik. Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun!" dediklerini haber verdiği bütün cennet ehli de böyledir. Kur'ân-ı Kerim'de bu mânada âyetler çoktur. Allah'ın onların sözlerini ve itikatlarını haber vermesi ve bundan dolayı onları red ve inkâr etmemesiyle istidlâl edilir; bu konudaki hüküm şudur: Âyette ne zaman birinin itikadından haber verilir de, onun bu inancı red ve inkâr edilerek kınanmazsa, bu onun güzel ve doğru olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla yukarıdaki âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 25b).

اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّت۪ينَ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٥٩﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

58. "(Ne mutlu bize ki)***, artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi?"***

59. "Önceki ölümümüzden başka ölüm yok; azap da görmeyeceğiz."

60. "Bu, gerçekten çok büyük bir kazançtır."

61. "Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır."

(Ne mutlu bize ki), artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi? Önceki ölümümüzden başka ölüm yok. Buradaki **artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi?** sorusu, soru değil cevap anlamındadır ve muhatabı ilzam etmektedir, yani cennete girdiğimizde artık ebediyen ölmeyeceğiz ve azap da görmeyeceğiz. Bu beyanın soru anlamına gelmesi, insanların birbirlerine sordukları şeylerden olması da muhtemeldir. Yani biz burada bir daha ölmeyecek miyiz? Bize azap edilmeyecek mi? Eğer bir daha ölmeyeceksek ve bize azap da edilmeyecekse, bu ne büyük bir kurtuluştur! Âyette de böyle buyuruluyor: **Bu, gerçekten çok büyük bir kazançtır.**

[§]Ebû Muâz, Kisâî'den naklen şöyle der: Buradaki âyet, kesin bilgi anlamına gelen bir soru cümlesidir. Buna benzer örnekler Kur'ân'da çoktur. Soru, bazan hayret mânasına, bazan kesin bilgi mânasına, bazan da bilmemek anlamına gelir. **153**

Önceki ölümümüzden başka ölüm yok, yani ilk ölümümüzden sonra bir daha ölüm yok. Âyetteki "illâ" edatı, sonra mânasına gelir. Çünkü ilk ölüm geçip gitmiştir, ondan sonra ikinci bir ölümü tatmayacaklar.

Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır, yani amel sahipleri, cehenneme gidenler gibi değil, lütfettiğimiz böyle bir kazancı elde etmek için çalışmalıdırlar.

اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾

62. "Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?"

Buradaki "nüzul" (نزل) kelimesinin, konak yeri anlamına gelen "nüzûl" (نزول) lafzından gelmiş olması muhtemeldir. Yani konak yeri yaptığımız orası mı daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı? Bu kelimenin "enzâl" (الأنزال) kökünden gelmesi de mümkündür. Buna göre de mâna şöyle olur: Yiyecek içecek olarak ikram ettiklerimiz mi daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?[92]

اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾

63. "Biz o zakkumu zâlimler için bir sınama aracı yaptık."

[Zakkum Ağacı]

Buradaki fitne kelimesiyle Cenâb-ı Hak muhtemelen, cehennemin dibinde biten zakkum ağacını kastetmektedir ve onun zâlimler için bir azap ağacı olduğunu söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O
154 gün onlar ateşle sınanacaklar!", [§]yani ateşle azap edilecekler, "Tadın bakalım fitnenizi", yani azabınızı, "Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte budur denilecek"[93]. Âyet-i kerîme, **biz onu,** yani zakkum ağacını dünyada **zâlimler için bir sınama aracı yaptık,** mânasına da gelebilir.

اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فٖى اَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾

64. "O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır."

65. "Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir."

Bazı kâfirler zakkum ağacıyla korkutulduklarında birbirlerine şöyle demişler: Zakkum nedir biliyor musunuz? O hurma ve kaymaktır. Bunun üzerine demişler ki: Muhammed bizi onunla mı korkutuyor? Bazıları şöyle dedi: Muhammed bizi cehennemde yetişen bir ağaçla korkutuyor, ateşin ta-

---

92 "Nüzûl" inmek, "nüzül" de konak yeri demektir. Bu kelimeyi Zeccâc "Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!" (el-Kehf, 18/102) meâlindeki âyette böyle tefsir etti. "Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?" meâlindeki âyette de şöyle dedi: Azık olarak indirilen o nimetler ve onlarla birlikte konaklamak mı daha hayırlıdır, yoksa cehennem ehline verilenler mi? Cevherî, "nüzül" kelimesine, misafir için hazırlanan azık anlamını verdi, çoğulu "enzâl" gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nezele" (نزل) md.).

93 ez-Zâriyât, 53/13-14.

biatı ağacı yakıp bitirmektir, böyleyken cehennemde nasıl ağaç yetişir? Bunu Hz. Peygamber'i (s.a.) ve bu konudaki âyeti inkâr etmek için söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak bunun üzerine bu ağacın durumunu şöyle açıkladı: **O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir.** Cenâb-ı Hak o ağacın, cehennemin dibinde yetiştiğini, ateşte yetişen bir ağacı ateşin, diğer yerlerde yetişen ağaçları yakıp bitirdiği gibi yakmadığını haber vermektedir. Bir şeyin yaratıldığı ve ortaya çıktığı yer tarafından yok edilmemesi mümkündür, nitekim balık suda vücut bulmuştur, fakat su onu helâk etmemektedir, bütün deniz hayvanları da böyledir. Her ne kadar kara hayvanlarını deniz helâk edip öldürüyorsa da, deniz hayvanlarını yok etmemektedir. Buna göre cehennemde yetişen ağacı da cehennem yakıp yok etmez, her ne kadar başka yerlerde yetişen ağaçları yakarsa da onu yakmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]"Cahîm" (الجحيم) kelimesi, çok büyük ve yoğun olan ateş anlamına gelir. "Cehamtü'n-nâre" (جَحَمْتُ النارَ) denilince, ateşi büyülttüm anlamı kastedilir. "Nârun cahîmetün" (نارٌ جَحيمة) de büyük ateş demektir. 155

Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir. Bu beyanın yorumuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bazı yılanların bir çeşidi, şeyâtîn (şeytanlar) diye isimlendirilmiştir; onların siyah ve çirkin kelleleri vardır, ayrıca arslan yelesi gibi de yeleleri olur. Zakkum ağacının tomurcukları ve meyveleri, çirkinliğinden ve siyahlığından dolayı o yılanların kafasına benzetilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: O, çölde yetişen bir çeşit nebattır ve insanlar ondan şiddetle iğrenirler. Bundan dolayı zakkum ağacının tomurcukları ve meyveleri de ona benzetilmiştir. Bazıları ise, onun Mekke'de kara ve çirkin bir dağ olduğunu, Mekkeliler'in ondan şiddetle nefret ettiklerini, bu yüzden ona şeyâtîn (şeytanlar) adını verdiklerini ve zakkum ağacının tomurcuklarının ve meyvelerinin bu dağın tepesine benzetildiğini söyler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: Hayır, o gerçek anlamda şeytanların başları gibidir. Mülhitler şöyle dediler: Bu teşbihte bir bozukluk vardır, çünkü insanlar o ağacın meyvesini görmedikleri gibi şeytanların başlarını da görmediler; müşkil olan bir meseleyi müşkil bir mesele ile değil, ancak açık ve vazıh olan bir örnek verilir, aksi halde onun müşkil hali artarak devam eder. Fakat biz şöyle deriz: Buradaki örneklendirme doğrudur, çünkü her ne kadar şeytanları görmemişlerse de Cenâb-ı Hak o kâfirlerin kalplerinde şeytanlara karşı aşırı bir nefret, çirkinlik ve ondan kaçış duygusu yaratmıştır. İşte onlar gerçekten şeytanlardan şiddetle nefret ettikleri ve onları reddettikleri için, zakkum ağacının meyveleri şeytanların başlarına benzetilmiştir.

Bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine ilişkin büyük bir delil vardır. Çünkü insanlar şeytanları görmemişler ve onu tanımıyorlardı, onları ancak peygamberlerin verdiği haberle tanıdılar, o haberle ondan nefret ettiler ve onu çok çirkin saydılar. Aslında onlar peygamberlere inanmıyorlardı; peygamberlerin bu konuda verdiği haberleri kabul ettiklerine göre, risâlet konusunda ve haber verdikleri her konuda onların söylediklerini de kabul etmeleri gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

156 [§]Onlarla ilgili rivayette sözünü ettikleri, ateşin her ağacı yaktığı halde orada ağacın nasıl yaşadığı şeklindeki sözleri onu inkâr etmek ve yalancılıkla itham etmek anlamındadır. İkincisi, zakkumu kaymak ve hurma diye yorumlayanlara göre, yukarıda da söylediğimiz gibi o bir imtihan vesilesi ve azap edilme sebebidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾

66. "Zâlimler mutlaka onu yiyecekler, karınlarını onunla dolduracaklar."

67. "Sonra onların, yedikleri bu nesnenin üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içecekleri de olacaktır."

Zâlimler mutlaka onu yiyecekler, yani zakkum ağacından yiyecekler, o ağacın cehennemin dibinden çıktığı rivayet edilmiştir.

Karınlarını onunla dolduracaklar. Ondan yiyerek karınlarını onunla doldurmaları için Cenâb-ı Hakk'ın onlara şiddetli bir açlık hissi vermesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle içecekler"[94]. Karınlarını su ile dolduran, fakat yine de onların susuzluğunu gidermeyen, suya kanmayan develerin içtikleri gibi içecekler; o da kaynar sudur, bu su asla onların susuzluğunu gidermeyecektir. İşte bunun gibi Cenâb-ı Hak onların yiyecekleri olarak zakkum ağacının meyvesini yaratmıştır, şöyle buyurmuştur: "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir"[95]. Onlar midelerini onunla doldursalar bile, yine açlıklarını gidermeyecektir.

94 el-Vâkıa, 56/55.
95 ed-Duhân, 44/43-44.

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “O da ne besler ne de açlığı giderir”[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onların, yedikleri bu nesnenin üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içecekleri de olacaktır. Yani onlar için yiyecek olarak yaratılan o zakkumu yedikten sonra, onun kaynar su ile karıştırılmış şerbetini de içecekler.

ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَح۪يمِ ﴿٦٨﴾

[§]*68. “Sonunda onların varacakları yer mutlaka cehennem olacaktır.”* 157

Yani sonunda onların gidecekleri yer cehennemdir, cehenneme atılacaklar. Onlar oraya kendiliklerinden gitmiyorlar, oraya atılıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Onlara, ‘İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri!’ denilecek”[97], yani onlar kendiliklerinden cehenneme girmeyecek, fakat oraya atılacaklar. Cenâb-ı Hakk’ın başka bir âyette de şöyle buyurduğu gibi: “O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler”[98].

Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) mushafında şöyledir: “Sümme inne munkalebehum le ile’l-cehîm” (ثم ان مُنْقَلَبَهُم لإلى الجحيم). Yani, sonra dönecekleri yer kesinlikle cehennemdir.

“Cahîm”, daha önce de söylediğimiz gibi[99] en yoğun ateş demektir. “Nârun câhime” (نار جاحمة) denildiğinde büyük ateş anlaşılır.

اِنَّهُمْ اَلْفَوْا اٰبَٓاءَهُمْ ضَٓالّ۪ينَۙ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾

69. “Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular;”

70. “Ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar.”

Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular, yani atalarını sapıtmış oldukları halde buldular. **Ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar.** Burada kendilerine tâbi olunanların azabı değil, tâbi olanların azabı belirtilmektedir. Çünkü âyette şöyle buyurulmaktadır: **Çünkü**

---

96 “Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir” (el-Ğâşiye, 88/67).

97 ez-Zümer, 39/72.

98 et-Tûr, 52/13.

99 Bu sûrenin 65. âyetinin tefsirine bakınız.

onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular; ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar. Buradaki "yuhraûne" (يهرعون) kelimesi İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'ye göre koşuyorlar mânasına gelir. Bu, hervele yürüyüşü gibi hızlı yürümektir[100]. Bazıları bu kelimeye çalışıp çabalıyorlar diye mâna verdi. Bunların ikisi de aynı anlama gelir.

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فٖيهِمْ مُنْذِرٖينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٧٤﴾

71. "Onlardan önce de geçmiştekilerin çoğu yollarını sapıtmıştı."

72. "Oysa içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik."

73-74. "Bak şimdi, Allah'ın samimi kulları dışında, uyarılanların akıbeti ne oldu!"

Onlardan önce de geçmiştekilerin çoğu yollarını sapıtmıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Yâ Muhammed! Âdem'den itibaren sana gelinceye kadar geçen senin kavminden önceki ümmetlerin ekserisi yollarını sapıtmıştı. Allah'ın salâtı ve selâmı, Âdem'den Hz. Muhammed aleyhisselâma kadar gelip geçen bütün peygamberlerin üzerine olsun!

Oysa içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik. Yani senin kavminden önce geçen ve yolunu şaşıran o ümmetlere kendi içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik, bu elçiler onları uyarmışlardı. Kendilerine uyarıcı elçi göndermediğimiz hiçbir kavim yoktur, nitekim seni de kendi kavmine uyarıcı olarak gönderdik.

158 **[§] Bak şimdi, uyarılanların akıbeti ne oldu!** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylüyor: Başlarına gelecek olan akıbetle uyardığımız halde iman etmeyen, söyleneni kabul etmeyen ve yapılan uyarıdan fayda sağlamayan o insanlara nasıl muamele ettiğimize bak şimdi!

Yalnız Allah'ın samimi kulları mütesnâ. Cenâb-ı Hak burada ihlaslı kullarını istisna etmektedir. Onlar, uyarının kendilerine fayda verdiği, söylenenleri kabul eden ve diğerlerinin mâruz kaldıkları azaba uğramaktan kurtulan

100 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 372.

insanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın onlara "ihlaslı kullar" ismini vermiş olması, onları seçtiği ve kendisine kulluk etmek üzere ayırdığı kişiler oldukları için olabilir.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Vaktiyle Nuh bize yakarmıştı; biz de ne güzel karşılık vermiştik!"

Bazıları şöyle dedi: Hz. Nuh, Rabb'ine dua ettiğinde, "Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!" diye yalvarmıştı, böylece sanki o, Rabb'inden kavminin helâkini istemişti, Cenâb-ı Hak da onun duasını kabul buyurduğunu şöyle beyan etti: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık"[101].

[Peygamberlerin Herkesten Farklı İki Özelliği]

Sonra Allah, peygamberlerin diğer insanlardan farklı olarak iki özelliği bulunduğunu açıklamaktadır. Birincisi, peygamberler ancak Allah'ın izni geldikten sonra kavimlerinin helâki ve azaba uğratılması için beddua edebilirler. Hz. Nuh da ancak Rabb'inin izni ile kavminin helâki için beddua etmişti.

İkincisi, azap geldiği sırada Azîz ve Celîl olan Allah'ın izni olmadan kendileri de onların arasından çıkamazlar. Bundan dolayıdır ki Yûnus aleyhisselâm, azap geldiği sırada Allah'ın izni olmadan kavminden ayrılıp gittiği için hakkında azarlayıcı mahiyette şöyle bir âyet gelmişti: "Zünnûn'u da (Yûnus) an! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti"[102]. İşte sözünü ettiğimiz bu iki özellik, peygamberlere hastır. Diğer insanlara gelince, onların fâcirlere ve fâsıklara helâk ve lânetle beddua etmeleri caiz olduğu gibi, günah işlemeleri sebebiyle onlardan ayrılıp gitmeleri de caizdir. Hatta bu, onlar için salih amellerden sayılır.

[Allah Hakkında Çoğul Sîgasının Kullanılması?]

[§]Biz de ne güzel karşılık vermiştik! Bu karşılığı veren, şanı yüce olan 159
Allah'tır. "Mucîbûn" (المجيبون) kelimesinin, karşılık verenler anlamına gelecek şekilde çoğul olarak belirtilmesi, sultanların aralarında geçen konuşmalarında görüldüğü gibi, biz böyle yaparız, biz şöyle yaptık anlamındadır. Sonra yaratıkların da ortak olduğu fiillerden Allah'a nispet edilenler yahut da Allah'ın

101 "Bunun üzerine Nuh, 'Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!' diye Rabb'ine yalvardı. Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık" (el-Kamer, 54/10-11).

102 el-Enbiyâ, 21/78.

fiili ile yaratıkların fillerini ayıran bir unsur eklenip Allah'a izafe edilen filleri çoktur. Burada söz konusu edilen şu ilâhî beyanda olduğu gibi: **Biz de ne güzel karşılık vermiştik!** Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Sen hâkimlerin en âdilisin"[103]. Çünkü Cenâb-ı Hak, haber verip vâdettiği vefa göstermeye ve onları yerine getirmeye kādirdir, hiçbir şey O'nu acze düşüremez. Diğer yaratıkların ise, çoğu kere sözlerine vefa göstermeye ve vâdlerini yerine getirmeye güçleri yetmez. Bundan dolayı Allah bazan kendisi hakkında çoğul sîgası kullanmaktadır[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*



76. "Nitekim kendisini ve ailesini o büyük felâketten kurtardık."

Onu büyük felâketten kurtarmasından maksat, muhtemelen dokuz yüz elli sene[105] Allah'ın birliği inancına davet ettiği kavminden gördüğü sert ve kaba
160 muameleden, [§]çeşitli eziyetlerden, inkâr etmelerinden ve benzeri diğer kötülüklerinden kurtarmasıdır. Allah kavmini helâk ettiğinde de onu belâlardan kurtarmıştı. O büyük felâket ve korkunç akıbet ile tûfanda boğulmanın kastedilmiş olması da muhtemeldir; Cenâb-ı Hak kavmini tûfanda boğmuş, fakat onu kurtarmıştı. Başlarına gelen musibetin şiddetinden dolayı Allah ona büyük felâket adını verdi.

---

103 Hûd, 11/45.

104 "Biz de ne güzel karşılık vermiştik!" meâlindeki âyetin, Hz. Nuh'un duasına karşılık verenlerin en güzeli mânasına gelmesi muhtemeldir, ondan maksat da şanı yüce olan Allah'tır. Ancak âyette "karşılık verenler" buyurmuştur, çünkü aynı cümlede Allah'a ve başkalarına nispet edilen her fiilde asıl olan, insanların kalplerinden ortaklığı ve karışıklığı gidermek için Allah ile diğerlerinin arasını ayıran bir şeyin eklenmesidir. Meselâ, Allah âlimdir, fakat diğer âlimler gibi değildir denilmesi gibi. Âyet-i kerîmede "Hâkimlerin en âdili" (Hûd, 11/45) ve "Yaratanların en güzeli" (el-Mü'minûn, 23/14) buyurduğu gibi. Buna göre burada da "Karşılık verenlerin en güzeli!" buyurmuştur, yani biz, karşılık verenlerin en güzeliyiz! Çünkü Cenâb-ı Hak, vâdettiği ve haber verdiği şeye vefa göstermeye ve onları yerine getirmeye kādirdir. Bundan dolayı "Karşılık verenlerin en güzeli biziz!" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın "Biz de ne güzel karşılık vermiştik!" cümlesinde muradı her ne kadar sadece kendi zatı olsa da çoğul sîgası kullanması, muhtemelen Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif âyetlerde zikredildiği gibi Allah'a nispet edilen fiillerin pek çoğunda da çoğul sîgası kullandığı mânadadır. Meselâ, "Biz gönderdik" (el-Kamer, 54/19), "Onu biz indirdik" (Yûsuf, 12/2) ve bu âyette de görüldüğü üzere "Nuh bize yakarmıştı" buyurduğu gibi. İşte "Biz ne güzel karşılık vermiştik!" meâlindeki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 637b).

105 Burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı" (el-Ankebût, 29/14).

وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Ve yalnız onun soyunu kalıcı kıldık."

Yani biz, Âdem'in diğer oğulları arasından Nuh aleyhisselâmı ve soyunu kalıcı kıldık. Yani Cenâb-ı Hak Nuh'un soyunu devam ettirdi, diğerlerini helâk etti. Bundan dolayı Nuh aleyhisselâmın soyu günümüze kadar devam etmiş, diğerlerinin soyu ise helâk olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِى الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾

78-79. "Sonradan gelen nesiller arasında onun hakkında (iyi bir ün) ***bıraktık. Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!"***

Sonradan gelen nesiller arasında onun hakkında (iyi bir ün) bıraktık. Burada Cenâb-ı Hakk'ın sonraki nesillerde onun hakkında bıraktığını söylediği iyi nam ifadesiyle sonraki âyette gelen "selâm" (سلام) kastedilmiş gibidir, çünkü şöyle buyurmaktadır: **Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!** Yani biz onun hakkında sonraki nesillerde güzel bir övgü bıraktık; böylece onların hepsi ondan övgü ile bahsediyor, onu tasdik ediyor ve onun hakkında hayırlı ve güzel sözler söylüyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının söylediği gibi, Allah'ın selâmı bütün âlemlerde onun üzerindedir mânasına da gelebilir, yani bütün âlemlerde her an ona selâm edilir. Bu, Hz. Îsâ'nın kendine selâm vermesi gibidir: "Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün selâm benimle olacaktır"[106]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yahya'ya selâmı gibidir: "Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun"[107]. *En doğrusunu Allah bilir*[108].

---

106 Meryem, 19/33.

107 Meryem, 19/15.

108 "Bizzat Cenâb-ı Hak, Hz. Yahya'ya selâm veriyor: 'Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun". Halbuki Hz. Îsâ, Yahya'dan daha faziletlidir, çünkü Hz. Îsâ ülü'l-azm peygamberlerdendir. Nasıl olur da Allah Hz. Îsâ'ya değil de Hz. Yahya'ya selâm vermektedir? Buna şöyle cevap verilmiştir: O sırada Hz. Îsâ çocukluk dönemini yaşıyordu, çocuk için irade ve seçim söz konusu değildir, dolayısıyla onun bütün fiilleri yüce Allah'a nispet edilmiştir. Bundan dolayı âyette Allah'ın selâmı denilmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 637b-638a).

اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾

161 [§]***80. “İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz.”***

Yani biz her iyi insanı işte böyle mükâfatlandırırız. Cenâb-ı Hak söz konusu iyi mükâfatın, bütün âlemlerde kendisinden övgü ve güzellikle bahsedilmesi olduğunu haber vermektedir. Böylece insanları, hem yaratılanlara karşı ve hem de kendilerine karşı iyi olmaya özendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾

81. “Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı.”

82. “Sonunda ötekileri sulara gömdük.”

Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. Hz. Nuh’un müminlerden olduğunu belirtmekte onunla ilgili fazla bir artı değer yoktur, çünkü o zaten ülü’l-azm peygamberlerdendi. Ancak onun müminlerden olduğunun belirtilmesinde farklı bazı hususların kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi, o, kendisi henüz peygamber olarak gönderilmeden önce de **mümin kullarımızdandı.** Yani peygamber olduğu sırada mümin olmuş değildi, peygamber olmadan önce de mümin idi.

İkincisi, yâ Muhammed! O, sana **iman eden kullarımızdandı**. Cenâb-ı Hak bunu, Resûlullah’ı (s.a.) rahatlatmak ve sevindirmek için söylemiş olabilir. Bu durumda âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.) faziletini ortaya koymuş olur, çünkü her ne kadar bütün peygamberler birbirlerine iman ediyorlarsa da, henüz kendisi dünyaya gelmemişken bile kendisine peygamberler iman ediyorlardı.

Üçüncüsü, o tahkik ve yakîn vasfıyla **iman eden kullarımızdandı**. Yani inandığı şeylere vefa gösterdi ve içindeki imanını diliyle de ifade etti. Bütün peygamberler de aynı durumdadırlar, hepsi de kesin bir imanla, yani tereddütsüz bir şekilde inanmışlar ve içlerindeki imanı da dilleriyle ifade etmişlerdir. Her mümin de böyle inanır, iman ve itikadının temelinde Rabb’ine isyan etmemek, hiçbir konuda Rabb’inin emir ve yasaklarına muhalefet etmemek vardır. Ancak mümin, itikadına fiilen vefa gösteremiyor, aksine çoğu kez Rabb’ine âsi oluyor, O’nun emir ve yasaklarına muhalefet ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَاِبْرٰهِيمَ ﴿٨٣﴾

[§]***83. "Kuşkusuz İbrahim Nuh'un yolunu izleyenlerdendi."*** 162

Yani İbrahim aleyhisselâm da peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın yolunu izleyenlerdendi, onun dinine ve ilkelerine göre konuşuyordu. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: O, Nuh'un yolunu izleyenlerdendi, yani Hz. İbrahim (s.a.), Nuh aleyhisselâmın yolunu izleyenlerdendi. Nitekim daha önce geçen, "Nuh bize yakarmıştı"[109] meâlindeki âyetten sonra, Hz. İbrahim'in (s.a.) de onun izinden gittiğini, yani onun dinini ve ilkelerini takip ettiğini haber vermektedir. Bazıları da onun milleti üzere idi demiştir[110].



84. "O, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelmişti."

Yani insanları davet ettiği şeyler konusunda kendisini Rabb'ine itaat etmeyi engelleyen her şeyden arınmış bir kalple ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisini sınadığı ve müptela kıldığı her şeye sabır göstererek Rabb'ine yönelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre Azîz ve Celîl olan Allah, kerîm kitabında şunu söylemektedir: "Ahde vefa örneği İbrahim!"[111], yani emrolunduğu her şeye vefa gösteren, sınandığı her şeyde sabır gösteren İbrahim! *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sözü edilen şeyin âhirette olması da muhtemeldir, yani âhirette **o, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelecektir,** buyurmaktadır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Biz, gerçekten onu dünyada seçkin kıldık; şüphesiz ki o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır"[112]. Burada onun âhirette salih kişiler arasında yer alacağını ve bunu da temiz kalbe sahip olmasının sağladığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

109 es-Sâffât, 37/75.

110 "Asıl olan şudur: Allah'ın selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin hepsi birbirinin izini takip ederdi. Şeriatın aslı, aynı din ve mezhebe bağlı olanlara yardım etmek ve destek vermektir. Peygamberlerin hepsi, aynı dine ve aynı görüşe bağlı idiler. Dolayısıyla birbirlerinin destekçisi ve yardımcısıdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diyerek söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/81). "Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan… söz almıştık" (el-Ahzâb, 33/7), yani aynı din üzere olun diye hepinizden söz almıştık. "O, Nuh'a buyurduklarını size din kıldı" (eş-Şûrâ, 42/13). Bu âyetler bütün peygamberlerin birbirlerine yardımcı ve destekçi olduğuna delâlet etmektedir. Bundan dolayı Nuh'un izi veya Muhammed'in izi demiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 638a).

111 en-Necm, 53/37.

112 el-Bakara, 2/130.

اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾

163 [§]***85. "Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti;"***

86. "Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz?"

Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti. İbrahim aleyhisselâmın bir seferinde babasına ve halkına başka bir soru sorduğu belirtilmektedir: "Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"[113] Burada ise **neye tapıyorsunuz** diye sormaktadır. Sonra onların cevabını başka âyetlerde belirtmiştir: "Putlara tapıyoruz, diye cevap verdiler"[114], "Atalarımızı bunlara tapar bulduk, diye cevap vermişlerdi"[115]. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise, onların verdikleri cevap belirtilmemiştir.

[Sözden Maksat Lafız Değil Mânadır]

Hz. İbrahim'in (s.a.) onlara bu dile ait lafızlarla sormadığı, onların da cevaplarını bu dille vermedikleri mâlumdur. Sonra Cenâb-ı Hak, lafızları ve cümleleri değiştirmenin mânayı değiştirmeyeceği bilinsin diye, bu sözleri farklı lafızlar ve farklı cümlelerle belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün kıssalar da böyledir, Cenâb-ı Hak onları çeşitli yerlerde farklı lafızlar ve farklı cümlelerle tekrar etmektedir, ancak kıssa aynıdır. Bu da sözden maksadın lafız ve cümle değil, mâna olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp taptığınız putlara tanrı adını vererek yalan söylüyorsunuz. Yani bu yalandır, Allah'ı bırakıp kulluk yapmak istediğiniz putlar tanrı değildir. Yahut Allah'tan başka tanrı edinmek istediğiniz putlar, düzmece tanrılardır. Bu da ilk anlama yakın bir mânadır.

فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

---

113 el-Enbiyâ, 21/52.

114 "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz, diye cevap verdiler" (eş-Şuarâ, 26/71).

115 el-Enbiyâ, 21/53.

87. "Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?"

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak bu beyanda şunu söylemekte-
dir: Allah'ı bırakıp putlara taptığınızdan, kulluğu ve şükrü O'ndan başkasına
yöneltmenizden dolayı Cenâb-ı Hakk'ın size ne yapacağını zannediyorsunuz?
[§]Üstelik bu nimetleri size verenin, o güzellikleri size lütfedenin Allah ol- **164**
duğunu, O'nun yüce olduğunu ve size delil gösterdiğini de biliyorsunuz. Yahut şunu söylemektedir: **Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?** Cenâb-ı Hak sizi kendisinin yarattığını öğrettikten, dünyadaki her şeyi sizin emrinize verdikten ve her şeyi sizin için yarattıktan sonra, yine de putları tanrı kabul eder ve Allah'ı bırakıp kulluğunuzu putlara yöneltirseniz, Rabb'inizin size merhamet edeceğini mi zannediyorsunuz? Âhirette size hayırla muamele edeceğini mi sanıyorsunuz? Size ne yapacağını zannediyorsunuz? Merhamet mi edecek, yoksa hayırlara mı kavuşturacak? Hayır, hiç öyle zannetmeyin! Size ancak yaptığınızın karşılığını vereceğini düşünün!

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنّ۪ى سَق۪يمٌ ﴿٨٩﴾

88. "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı;"

89. "Ben rahatsızım, dedi."

[Hz. İbrahim'in Hasta Değilken Hastayım Demesi]

Burada Hz. İbrahim (s.a.), ben hasta olacağım demek istemiştir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Elbette sen ölüyorsun, onlar da ölüyorlar"[116], yani elbette sen öleceksin, onlar da ölecekler, yoksa şimdi ölüyorlar demek değil. Buna göre Hz. İbrahim'in (s.a.) **ben hastayım** sözü, hasta olacağım anlamına gelir. Yahut **ben hastayım** sözünü gerçek anlamda kullanmıştır, bu konuda o doğru söylemektedir. Çünkü yaratılanlardan hiç kimse yoktur ki, az da olsa onda bir rahatsızlık bulunmasın! Hz. İbrahim'in (s.a.) sözü de bu anlamdadır.

Bazıları şöyle demiştir: Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Biri, buradaki ben hastayım sözüdür. Bu, korkunç ve çirkin bir sözdür; resûllerden veya nebîlerden birine yalan nispet edilmesi caiz değildir, hiçbir şekilde böyle bir şey vâki olmamıştır.

116 ez-Zümer, 39/30.

Müfessirler derler ki: Kavmi, Hz. İbrahim'i (s.a.) bayramlarına götürmek
istemişlerdi, fakat Hz. İbrahim, yıldızlara bakmış ve kendisini bırakıp gitme-
leri için ben hastayım demişti, niyeti de kavminin taptığı putları kırmaktı, ni-
165 tekim putları kırıp parçalamıştı. [§]Hz. İbrahim'in (s.a.) yıldızlara bakması,
kavminin yıldızlara bakarak iş yaptıkları için olduğunu söylüyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* eğer durum böyle ise, yıldızlara bakmakla kendisi de kavmi gibi davrandığını onlara göstermek istemiş olmalıdır. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus odur: "Rabb'im budur; zira bu daha büyük, demişti"[117]. Bunu, onlar gibi davrandığını göstermek için, kendisini daha kolay rahat bırakmalarına delil olsun diye söylemişti. Çünkü yaratılanlar arasında bilinen uygulama da böyledir; başka birini dininden veya mezhebinden çevirmek isteyen kişi, onun düşüncelerine uygun davranır, sonra onu ondan vazgeçirmeye çalışır; bu yol, istediği neticeyi elde etmek için ona muhalefet ve düşmanlık göstermekten daha iyi netice verir. Çünkü insana kendisiyle uyumlu olanın sözü, muhalifin sözünden daha çok tesir eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾

90. "Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler."

91. "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi;"

Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler. Yani kendisini de götürmek istedikleri halde bunun üzerine Hz. İbrahim'i bırakıp işlerine gittiler.

İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı. Yani onların tanrı edindikleri ve ilâh adını verdikleri putların yanına gitti. Burada tanrıları sözünü onların inançlarından dolayı kullanmıştır, yoksa onlar ilâh değildir. Nitekim Hz. Mûsâ (s.a.) da buna benzer bir söz söylemişti: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[118], yani sana göre tanrı olan şu putuna bak demek istemişti, yoksa o tanrı değildi. **Niçin bir şeyler yemiyorsunuz, dedi.** O sırada onların önüne yemek konulduğu için Hz. İbrahim **niçin yemiyorsunuz** demişti.

---

117 "Güneşi doğarken görünce, 'Rabb'im budur; zira bu daha büyük' dedi. O da batınca dedi ki: 'Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım'" (el-En'âm, 6/78).

118 Tâhâ, 20/97.

مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾

[§]*92. "Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?"* 166

Yani ihtiyaçlarınızı niçin söylemiyorsunuz? Yahut bu sözü, sizi kimin dövüp parçaladığını niçin söylemiyorsunuz, mânasında söylemiş gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İbrahim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular. İbrâhim, 'Hayır' dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[119] Bunu kendilerine kimin yaptığını sorun onlara. Bu sözle o, yemeğini yiyemeyen, konuşamayan ve kendisine zarar vermeye çalışana engel olamayan putlara tapmakla ne kadar akılsızca hareket ettiklerini göstermek istiyordu, bu söylenenleri yapmaya bile kādir olmayanın âhirette size şefaat edeceklerini nasıl beklersiniz? diyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu ilâhî beyanda da bu husus belirtilmiştir: "İbrâhim, 'Peki ama' dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?"[120]

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾

93. "Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı."

Yani döndü ve insanların yanına gitti. Buradaki "darben bil yemîn" (ضربا باليمين) kelimelerine farklı mânalar verilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Yeminine uyduğunu göstermek için onların yanına gitmişti, çünkü o şöyle yemin etmişti: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!"[121] *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şöyle dedi: "Darben bil yemîn" (ضربا باليمين) sözü, kuvvetli vuruş anlamına gelir. El kelimesi kuvvet anlamında kullanıldığı gibi, sağ el mânasına gelen "yemîn" kelimesi de burada güç-kuvvet anlamında kullanılmıştır. Bazıları ise şöyle söyledi: "Darben bil yemîn" (ضربا باليمين) sözü, sağ eliyle vurdu demektir, nitekim insan işlerini çoğu kez sağ eliyle yapar.

فَاَقْبَلُوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾

---

119 el-Enbiyâ, 21/62-63.
120 eş-Şuarâ, 26/72-73.
121 el-Enbiyâ, 21/57.

94. "Diğerleri öfke içinde koşarak İbrahim'in yanına geldiler."

Bu cümlenin zâhiri, Hz. İbrahim putları kırdığı ve yapacağını yaptığı sırada koşarak yanına geldiler mânasına gelir. Ancak başka bir âyette, Hz. İbrahim putların yanından ayrılıp gittikten sonra onların geldiğine işaret eden bir ifade
167 yer almaktadır, bu da aradan bir müddet geçtikten sonra olmuştu. [§]Onların şöyle söyledikleri görülmez mi: "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir. Bazıları, 'İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik' dedi"[122]. Eğer Hz. İbrahim putların yanında iken koşarak gelmiş olsalardı, tanrılarımıza bunu kim yaptı demeye ihtiyaç duymazlar, aksine bunu İbrahim yaptı, derlerdi. Hz. İbrahim'in de, "Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun"[123] demesinin anlamı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Yeziffûn" (يزفون) kelimesine, bazıları yürüyerek gittiler mânasını, bazıları da koşarak gittiler anlamını verdi. Bu, Ebû Avsece'nin görüşüdür. Bu kelimenin aslı, insanın başına bir şey geldiğinde veya kendisine bir şey yapıldığında hızlı adımlarla yürümesi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

95. "Dedi ki: 'Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?'"

96. "Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."

Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Âyet, kendi elleriyle yonttukları, sonra da onun fayda ve zarar vermeye kādir olmadığını bildikleri halde kendilerine tanrı edindikleri putlara taptıklarından dolayı onları beyinsizce davranmakla suçlamaktadır. Başkalarına tapmak caiz olursa, onları yontana tapmak, yontulana tapmaktan daha evlâdır, çünkü yontanın fayda ve zarar vermeye gücü yetiyor, fakat yontulanın hiçbir şeye gücü yetmiyor. Daha uygun ve daha faydalı olmasına rağmen yontana tapmadığınıza göre, sizi ve fiillerinizi yaratana tapmayı bırakıp hiçbir şeye gücü yetmeyen yontulan putlara nasıl taparsınız?

Âlimlerimizden bazıları kulların fiillerini yaratmak konusunda bu âyeti Mûtezile'ye karşı delil gösterirler ve derler ki: Hz. İbrahim (s.a.) onları ve yaptıklarını yaratmaktan söz etmekte, şöyle demektedir: **Sizi de yaptıklarınızı**

122 el-Enbiyâ, 21/59-60.

123 el-Enbiyâ, 21/63.

da Allah yarattı. Mûtezile de şöyle diyor: Bu âyet, kulların fiillerini yaratma
meselesine işaret etmez, İbrahim aleyhisselâmın ne dediğini görmüyor mu:
Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? [§]Onlar yontma **168**
fiiline tapmıyorlardı, yontulana tapıyorlardı. Buna göre Allah onların fiillerini ve yaptıklarını yaratmamış, ancak yapılan o nesneyi yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu konuda onlara başka bir açıdan daha uygun bir delil gösterilebilir; o da, **Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı** meâlindeki âyette yaratmayı kendine nispet etmesi, buna göre de üretilen o nesneyi kendisinin yaratmış olmasıdır, çünkü onlar ancak üretilen o nesneye tapıyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak, üretilen o nesnenin Allah tarafından yaratıldığını haber vermektedir. Dolayısıyla bu durum, onların yapmış oldukları o fiilin yaratılmış olduğuna işaret eder. Bundan dolayı biz diyoruz ki: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyet, onların fiillerinin yaratıldığına işaret etmektedir, tıpkı şu beyanında ifade buyurduğu gibi: "Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever"[124]. Tövbe eden ve temiz olan, ancak tövbe ettiği ve temiz olduğu için Allah tarafından sevilmekte, haddi aşan ise haddi aştığı için sevilmemektedir[125]. Buna göre de yapılmış olan şey, O'nun yarattığı fiille yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ 

97. "Ötekiler, 'Onun için bir yapı kurun ve** (orada hazırlayacağınız) **kuvvetli ateşe atın onu!' dediler."

Ötekiler, 'Onun için bir yapı kurun' dediler. Sanki onlar birbirlerine şöyle diyorlardı: İçinde odun toplamak, o odunlarla büyük bir ateş yakmak ve sonra da onu cehenneme çevirmek için ona ait bir yapı kurun! Sonra İbrahim'i o ateş cehennemine atın! "Cahîm" (جحيم) kelimesinin 'büyük ateş' anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[126].

فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ 

98. "Böylece onu engellemek için bir plan kurdular; ama biz onları alta düşürdük."

---

124 el-Bakara, 2/222.

125 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez" (el-Bakara, 2/190).

126 bk. Bu sûrenin 64. âyetinin tefsiri.

Yani biz onları helâk ettik. Müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak onları helâk edinceye kadar kendilerine bir şey göstermedi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sözünü ettiğimiz husus, sanki onlar İbrahim aleyhisselâmı helâk etmek istediler, fakat kendileri helâk edilenlerden oldular anlamına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٩٩﴾

169 ***[§]99. “İbrahim, ‘Ben Rabb’ime gidiyorum’ dedi, O bana yol gösterecektir.”***

Bazıları şöyle dedi: **Ben Rabb’ime gidiyorum** sözü, ben âhirete kendi kalbimle, amelimle ve niyetimle gidiyorum anlamına gelir. Rabb’imin bana emrettiği yere veya izin verdiği yere gidiyorum mânasına da gelebilir, bundan maksat da Bâbil’den Şam’a hicret etmektir[127]. Yahut Rabb’imin rızasının olduğu yere veya Rabb’ime itaat edebileceğim yere gidiyorum anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **O bana yol gösterecektir,** yani Rabb’im beni kavmimin bana yaptıklarımdan kurtaracaktır. Bazıları bu cümleye, Rabb’im bana hangi yoldan gideceğimi gösterecektir mânasını verdi. Böyle bir anlam vermek de mümkündür, nitekim Mûsâ aleyhisselâm da Medyen’e doğru yöneldiğinde şöyle demişti: “Umarım Rabb’im bana doğru yolu buldurur”[128]. Buna göre İbrahim aleyhisselâmın **O bana yol gösterecektir** sözü, Rabb’imin emrettiği yere gitmek için bana yol gösterecektir mânasına gelir, yani ben yöneldiğim cihete Rabb’imin emri ile yöneldim, **O bana yol gösterecektir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları bu cümleye Rabb’im bana kendi dininin yolunu gösterecektir mânasını verdi. Bu, Allah’ın dinine teslim olmak için yaratılanlar tarafından yapılan ilk hicret idi. Hafsa’nın mushafında âyet şu şekildedir: “İnnî muhâcirun ilâ Rabbî seyehdîn” (إنى مهاجر إلى ربى سيهدين), yani ben Rabb’ime hicret edeceğim ve O bana yolumu gösterecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠٠﴾

100. “Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver!”

---

127 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 577; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 97.

128 “Mûsâ Medyen’e doğru yöneldiğinde, ‘Umarım Rabb’im bana doğru yolu buldurur’ dedi” (el-Kasas, 28/22).

Sanki Hz. İbrahim şöyle demektedir: Rabb’im bana bir çocuk ver ve onu salihlerden eyle! Bunun delili, Hz. İbrahim’in bir çocukla müjdelenmesidir. Onun isteği üzerine kendisine bir çocuk müjdelenmesi, onun çocuk istediğine işaret eder. Sonra bu âyet, Allah’tan erkek çocuk istemenin caiz olduğunu da göstermektedir. Ancak Hz. İbrahim çocuğu salih ve temiz olmak şartıyla istemişti, tıpkı diğer peygamberlerin istediği gibi. İbrahim aleyhisselâm böyle bir çocuk istemiş ve şöyle demişti: **Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver!**
[§]Zekeriyya aleyhisselâm da şöyle dua etmişti: “Rabbim! Bana tarafından 170
temiz bir nesil ihsan eyle!”[129] Onlar, böyle dua etmelerinden dolayı Cenâb-ı Hak tarafından övülmektedirler: “Onlar, ‘Ey Rabb’imiz!’ derler, bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!”[130] Rabb’inden çocuk isteyen herkesin, Allah’ın selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin istedikleri şartlarla istemesi gerekir. Bu şarta uyarak Allah’tan çocuk istemek, Azîz ve Celîl olan Allah için istemek, O’nun emrini yerine getirmesi ve O’na kulluk yapması için istemek anlamına gelir, yoksa kendi zevkini tatmin etmesi ve dünyada mutlu olması için istemek anlamına gelmez. “Ey Rabb’imiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet!”[131] meâlindeki âyet ise iki anlama gelir. Birincisi, bize gözlerimizi aydınlatacak eşler ve çocuklar bahşet mânasına gelir. İkincisi de, Zekeriyya aleyhisselâmın “Bana temiz bir nesil”[132] dediği gibi bize eşlerimizden, çocuklarımızdan ve soyumuzdan gözlerimizi aydınlatacak nesiller bahşet anlamına gelir.

Sonra bu âyet, çocuğun, Cenâb-ı Hakk’ın insanlara bir lütfu ve ihsanı olduğuna işaret eder. Bunda dolayı Zekeriyya aleyhisselâm “Temiz bir nesil”[133] demiş, Cenâb-ı Hak da, “Allah dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder”[134] buyurmuştu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* daha önce söylediğimiz gibi[135] çocuk Allah’tan gelen bir hediyedir.

فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

[§]***101. “Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu ola-*** 171
cağını müjdeledik.”

---

129 Âl-i İmrân, 3/38.
130 el-Furkān, 25/74.
131 el-Furkān, 25/74.
132 Âl-i İmrân, 3/38.
133 Âl-i İmrân, 3/38.
134 eş-Şûrâ, 42/49.
135 bk. Âl-i İmrân, 3/38. âyetinin tefsiri.

Çocuk dünyaya geldiğinde onun hilim ile (akıllı ve edepli olmakla) nitelemesi ihtimali yoktur, ancak Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Kendisini, imtihan çağına geldiğinde amellerle, emir ve yasaklarla halîm (akıllı ve edepli) bir çocuk sahibi olmakla müjdeledik. Yani imtihan edilecek yaşa geldiğinde, imtihan edildiği hususlarda akıllı ve edepli olacak bir çocuk müjdeledik. Katâde şöyle dedi: Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. İbrahim ile ona müjdelediği çocuktan başka hiç kimseden halîm (akıllı ve edepli) olmakla bahsetmemiş ve onu bununla tavsif etmemiştir[136]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰىۜ قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُۘ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, 'rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.'"

[Hz. İbrahim'in Hz. İsmâil'i Kurban Etmesi]

Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince. Yani kendisine emredileni yapabilecek güce ulaştığında ve babasıyla birlikte yol yürüyebilecek, yani hicret edebilecek yaşa geldiğinde… Bazıları bu cümleyi şöyle yorumladı: Çalışacak ve imtihan edilecek yaşa geldiğinde.

Babası ona dedi ki: Yavrucuğum, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin? Buradaki "terâ" (ترى) fiili üstünlü ve ötreli olarak okunmuştur[137]. Bu âyet, nebîlerin ve resûllerin gördükleri rüyaların hak olduğunu gösterir, onlar açık gözle görülen olaylar gibidir. Görmez misin ki Hz. İbrahim, insanı kesmenin ve öldürmenin haram olduğunu bildiği halde, çocuğuna; **rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm** deyince, oğlu da, **sana buyurulanı yap** demişti. Eğer gördüğü rüya emir olmasaydı, oğlu, **sana buyurulanı yap** demezdi. Hz. İbrahim de insanı kesmenin ve öldürme-

---

136 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 578; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 428.

137 Hamza, Kisâî ve Halef "turâ" (تُرى) diye ötreli, diğer kırâat imamları ise "terâ" (تَرى) diye üstünlü okudular (bk. Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fî'l-kırâât*, s. 449).

nin, hatta böyle bir şeye yeltenmenin bile haram olduğunu bildiği halde **rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm** diye konuşmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra oğlunun, babasına; **Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın** demesi, Allah tarafından bir şeyi yapmakla emredilen herkesin, emredildiği fiili yapmasını Cenâb-ı Hakk'ın istediği anlamına gelmediğine işaret eder; çünkü oğlu, inşallah (Allah dilerse)
kendisini sabredenlerden bulacağını söylemektedir. [§]Hz. İbrahim'in kes- 172
mekle emrolunduğunu söylemiştik. O, kesmekle emrolunduğuna göre, öbürü de kesilmeye dayanmakla ve sabırsızlık göstermemekle emrolunmuştu. Fakat inşallah sabredenlerden olacağını haber vermektedir. Bu durum, Allah tarafından bir şeyi yapmakla emredilen herkesin bu fiili yapmasını dilemediğine işaret eder. Ancak onu yapmayı, o fiili tercih edeceğini ve onu yapacağını bildiği kişiden ister. Yapmayacağını bildiği kişiden o fiili istemesi caiz değildir. Hz. Mûsâ'nın şu sözü de aynı mânaya gelir: "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam"[138]. Bu âyetler, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah bir kimseye bir şeyi yapmasını emrettiğinde, emrettiği fiili yapmasını ondan dilemiştir, fakat insan kendisi dilemediği için onu yapmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların görüşlerinin yanlış olduğunu çeşitli yerlerde dile getirdik. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾

103. "Her ikisi de (ilâhî buyruğa) ***teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca,"***

Burada **teslim olunca** anlamına gelen "eslemâ" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın her ikisine emrettiğini, yani biri kesmeye, öbürü de rıza ve itaat gösterip teslim oldukları (إِسْتَسْلما) zaman anlamına gelir. Yahut babası oğlunu, oğlu da kendisini Allah'a teslim etti anlamına gelir. Aslında her ikisi de kendilerini Allah'ın emrine teslim etmişler ve O'na itaat göstermişlerdi. **Babası onu yüzüstü yatırdı.** Yani babası onu yere serdi ve yüzükoyun yatırdı. İnsanın kesmek istediği koyun ve benzeri hayvanları yan tarafına yatırdığı gibi, Hz. İbrahim oğlunu yan tarafına yatırmadı, onu yüzükoyun yatırdı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o, Allah'ın emrini infaz etmeyi ve emrolunduğu şeyi yerine getirmeyi isteyince, hayvanları keserken yan üstü yatırdıkları gibi oğlunu da yan üstü yatırsaydı,

138 el-Kehf, 18/69.

her ikisi birbirlerinin yüzüne bakacak ve belki de kesen kişi acıyarak kesmekten vazgeçecek, kesilen de canı yandığı için itaatten vazgeçecekti. Yahut müfessirlerin söylediği gibi; çocuk, Hz. İbrahim'e öyle yapmasını söylemiş ve o da söylenen şekilde yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰهِيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾

173 [§]***104. "Ey İbrahim! diye ona seslendik;"***

105. "Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

106. "Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı."

107. "Biz, (oğlunun canına) ***bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik."***

Ey İbrahim! diye ona seslendik; tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. Bu âyeti de Mûtezile'ye delil göstermek mümkündür. Onlar şöyle diyorlar: Azîz ve Celîl olan Allah, birine bir şeyi emrettiği zaman, o fiilin emrettiği şekilde yapılmasını irade etmiş olması mümkündür. Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, emrettiği fiilin gayrısını murat etmiş olması da caizdir, yapacağını ve tercih edeceğini bildiği fiilin olmasını murat etmiş olabilir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: **Ey İbrahim! Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.** Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e kesmesini emretmekle, gerçekten evladını kesme fiilini murat etmemiştir. Eğer Allah emrettiği şeyin yapılmasını murat etmiş olsaydı, Hz. İbrahim'in rüyasını gerçekleştirdiğini söylemezdi. Dolayısıyla bu, kesme emrinin gerçekleşmesi mânasında değildi. Fakat onlar diyorlar ki: Kesme emri, ancak koçun kesilmesiyle gerçekleşmiştir, Allah bunu murat etmiş ve iradesi de gerçekleşmişti. Bu, bizim söylediğimize karşılık olsun diye onların buldukları bir çarpıtmadır. Fakat biz diyoruz ki: Kesme emri, koçu kesmekle ilgili değil, bizzat çocuğu kesmekle ilgilidir. Bunun çeşitli delilleri vardır. Birincisi, Hz. İbrahim'in sözüdür: "Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm". Ayrıca oğlunun buna verdiği cevaptır: "Babacığım! Sana buyurulanı yap!"[139] Eğer biz Allah'tan gelen o kesme emrinin, gerçekten çocuğu kesmek anlamına gelmediğini söy-

---

[139] es-Sâffât, 37/102.

leyecek olursak, onların söyledikleri bu sözde, ayrıca Allah'ın emrinde ve Allah'ın onları teslim olmakla isimlendirmesinde, her ikisini cahillikle itham etmiş oluruz. Biz onları asla cehaletle itham etmeyiz![140] Dolayısıyla buradaki emir, onların söylediği gibi koçu kesmek değil, hakiki mânada çocuğu kesmek hakkında idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun Hz. İbrahim ve oğlu, yaptıkları şeyden dolayı övülmüşlerdi, kendilerinden sitâyişle bahsedilmişti: Bu, oğlunu kesmek üzere yere yatırmasından, öbürü de arzu ile ve itaatle kendini teslim etmesinden… Şayet Allah'tan onlara verilen emir, [§]yere yatırmak ve itaatle 174
teslim olmaktan başka bir şey için olsaydı, o zaman onların bu yaptıklarında övgüye, methe ve iftihar edilmeye değer fazla bir şey olmazdı. Çünkü onlardan biri sadece oğlunu yere yatırmış, öbürü de sadece itaat göstermişti. Fakat onlar bu yaptıklarından dolayı övüldüklerine ve bunun kıyâmete kadar büyük bir iftihar vesilesi olarak gösterildiğine göre, hatta Cenâb-ı Hakk'ın birine Zebîhullah (Allah'ın kurbanlığı), diğerine de "Ahde vefa örneği İbrahim"[141] meâlindeki âyette buyurduğu gibi Vefiyyullah (Allah'ın emrine vefa gösteren) adını vermiş olması, âyetteki kesme emrinin hakiki mânada çocuğu kesmekle ilgili olduğunu gösterir. Üçüncüsü, âyette ona bedel olarak bir kurbanlık gönderildiğinin belirtilmiş olmasıdır. Allah şöyle buyurmuştur: **Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik.** Eğer âyetteki emirden maksat çocuğu değil de koçu kesmek olsaydı, koçun bedel olarak gönderilmesinin anlamı olmazdı. Çünkü bedel lafzı ancak, bir şeyi değiştirmek ve bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak mânasında kullanılır. Bu da bizim söylediğimize delildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat âyet-i kerîmede belirtildiği üzere babası onu yere serip yüzüstü yatırınca, o fiili yerine getirmeleri engellenmişti, yoksa rivayet edildiği üzere bıçağı boynuna sürdüğü halde kesmediği belirtildiğine göre onlar Allah'ın emrini terketmiş değillerdi. Herhangi bir fiili yapmakla emrolunan, sonra emredildiği o fiili yapmasına engel olunan ve emredildiği fiille arasına engel konulan biri, o emri terketmiş olmaz, o kişinin emri terketmekle nitelenmesi de doğru olmaz. Bundan dolayı mesele âyette belirtildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

140 "Söyledikleri sözde, aralarında geçen konuşmalarda, birinin kesmek, diğerinin de sabretmekle ilgili olarak Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere inanmak konusunda her ikisini de cehaletle itham etmiş oluruz. Hiç kimsenin peygamberleri herhangi bir şeyle itham etmesi caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 29b).

141 en-Necm, 53/37.

[İsmâil'e Bedel Kurbanlık Verilmesi ve Fıkhî Hükümler]

Âlimlerimizin bu âyeti çeşitli meseleler için delil olarak kullanmaları da mümkündür: Birincisi, kadın kendisini kocasına teslim eder ve kocasının da onunla birlikte olmasını engelleyecek bir engeli bulunmazsa, kocanın, karısının nefsine tam anlamıyla sahip olması gerçekleşmiş sayılır ve bundan dolayı mehirin tamamını vermesi, boşanma halinde de kadının iddet beklemesi gerekir. Kocası kendisiyle ilişkide bulunmasa bile onun bundan başka yapacağı bir şey yoktur. İkincisi, kendisinde emanet mal bulunan biri, onu sahibine teslim ettiği ve sahibi onu alma gücüne sahip olduğunda malın sorumluluğundan çıkar, öbürü mala sahip çıkmamış ve eliyle teslim almamış olsa da
175 malı kendisine teslim etmiş sayılır. [§]Üçüncüsü, satıcı malı müşteriye teslim edip aradan çekildiğinde, malı ona vermiş sayılır, müşteri malı eline almasa da kaybı halinde satıcı onu tazmin etmek zorunda değildir. Bu âyetler, bunun gibi sayılamayacak kadar pek çok meseleye delil olur. Çünkü onların elinden yapabilecekleri o işin dışında bir şey gelmez.

Ey İbrahim! diye ona seslendik; tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. Bu söz şayet koç kesildikten sonra söylenmiş ise, o zaman [Hanefî] âlimlerimizin söylediğine delil olur; nitekim Ebû Hanîfe (rahimehullah) şunu söylemektedir: Çocuğunu kesmeyi kendine vacip kılan biri, bir kurbanlık kesmekle sorumluluktan kurtulur, çünkü Allah Hz. İbrahim'e koçu kesmekle rüyasını gerçekleştirdiğini haber vermektedir. Buna göre onun sadece bir kurbanlık kesmesi yeterlidir, başka bir şeye gerek yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Rüyanı gerçekleştirmiş oldun sözü eğer kurbanlığı kesmeden önce, Hz. İbrahim'in çocuğunu yere yatırdığı ve çocuk da kendisini teslim ettiği sırada söylenmişse, o zaman yukarıda söylediğimiz gibi onun kendisini teslim etmenin karşılığı olarak başka bir şey gelmiş demektir, çünkü o emri terketmiş değil, emri yerine getirmesine engel olunmuştur.

Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Hz. İbrahim'e verilen çocuğunu kesme emri, büyük bir imtihandı. Bazı müfessirler bu âyeti şöyle yorumladılar: Bedel olarak İbrahim aleyhisselâma gönderilen o kurbanlık büyük bir nimetti.

Bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Bu kurbanlıktan maksat koçtur. Bazı müfessirler şöyle dedi: Cenâb-ı Hak onu büyük diye niteledi, çünkü o cennette kırk mevsim otlamıştı. Bazıları da, o bünyesi itibariyle büyük idi dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: “Zibh” (الذِّبْح) kelimesi, koç ve kesilen canlılar için kullanılır. “Zebh” (الذَّبْح) ise, mastardır. Bu, İbn Kuteybe’nin görüşüdür[142]. Ebû Avsece de şöyle dedi: “Zebh” (الذَّبْح) kelimesi fiildir ve ikisi de aynı anlama gelir. İbn Kuteybe, **bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı** diye tercüme edilen “el-belâu’l-mubîn” (البلاء المبين) cümlesine açık ve büyük bir ihsandı anlamını verdi.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرٖينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنٖينَ ﴿١١٠﴾

108-109. “Onun hakkında, ‘İbrahim’e selâm olsun!’ ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik.”

110. “Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz.”

[Selâm Vermek]

Sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Müfessirler bu âyete güzel övgüyü devam ettirdik mânasını verdiler. Bu âyetle, hemen arkasından gelen âyetteki selâm kelimesinin kastedilmiş olması da mümkündür, [§]çünkü 176
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İbrahim’e selâm olsun! Cenâb-ı Hak ona ve bütün peygamberlere selâm göndermemiz için bunu sonraki nesillerde devam ettirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Mutlak izzet sahibi olan Rabb’in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun!”[143] Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: “Bütün nebîlere ve resûllere selâm ve senâ göndermemiz bize emredilmiştir”[144]. Başka bir hadiste de şöyle buyurmuştur: “Allahım! Muhammed’e ve Muhammed’in ailesine de salât selâm eyle!”[145] Bütün peygamberler birbiriyle aynı milletten oldukları gibi hepsi birbiriyle aynı ailedendir. Yahut bu selâm, Allah’tan onlara verilen her türlü korkudan emin olmak ve her nevi çirkinlikten salim olmak anlamındadır.

---

142 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 374.

143 es-Sâffât, 37/180-181.

144 Hadisi bu lafızlarla bulamadık. Ancak Taberî, Katâde’den naklen Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu tahric etmiştir: “Bana selâm gönderdiğinizde diğer bütün peygamberlere de selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 661).

145 Buhârî, “Tefsîr”, 10; “Enbiyâ”, 10; ; “Daavât”, 31-32; Müslim, “Salât”, 65-66, 69.

İyileri işte böyle ödüllendiririz. Yani iyi olan her insanı biz böyle mükâfatlandırırız, yani sonraki nesillerde onun hakkında selâmı ve güzel övgüyü devam ettiririz. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

111. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı,"

Bu ilâhî beyan, farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. İbrahim henüz kendisine vahiy verilmeden ve peygamber olarak gönderilmeden önce de mümin kullarımızdandı. İkincisi, o, sözünde, fiilinde ve verilen görevleri yerine getirmekte imana hakkıyla lâyık olan mümin kullarımızdandı. Üçüncüsü, o, Muhammed aleyhisselâma inanan mümin kullarımızdandı. Bütün peygamberler birbirlerini tasdik eder ve birbirlerine inanırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾

112. "İyi insanlardan (seçilmiş) ***bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik."***

Hz. İbrahim, "Bana iyilerden olacak bir evlat ver"[146] diyerek Rabb'inden bir erkek çocuk istemişti. Allah da duasını kabul etti ve âyette belirtildiği gibi ona bir çocuk vereceğini müjdeledi, sonra da o çocuğun iyi insanlardan se-
177 çilmiş bir peygamber olacağını haber verdi. **[§]İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber** cümlesinin, geçmişteki iyi insanlardan seçilmiş bir peygamber mânasına gelmesi muhtemeldir. Nitekim Hz. İbrahim duasında Rabb'ine "Beni iyi kulların arasına kat"[147] diye niyaz ediyordu. Cenâb-ı Hak da âyette o çocuğu peygamberlerden biri yapacağını söylemektedir: "Bu da önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır"[148]. Âyette sözü edilen müjdenin, istediği çocuğun doğumu ile ilgili olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hakk'ın onun peygamber olacağını bildirmekle yahut her ikisiyle, yani hem çocuğu olacağını ve hem de

---

146 es-Sâffât, 37/100.

147 Yûsuf, 12/101.

148 en-Necm, 53/56. Burada şunu söylememiz mümkündür: Müellif merhum, bu âyette geçen "hâzâ" ism-i işaretini, müteakip âyetle tefsir etmektedir: "Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan. Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur" (en-Necm, 53/57-58). Ancak müellif bu yorumu Necm sûresini tefsir ederken zikretmemektedir.

onun peygamber olacağını bildirmekle müjdelemiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَۜ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ مُب۪ينٌ ﴿١١٣﴾

113. "Ona ve İshak'a bereketler indirdik. Onların soyu içinde iyisi bulunduğu gibi açıkça kendine kötülük edeni de olacaktı."

Ona ve İshak'a bereketler indirdik. Buradaki bereket kelimesi, sürekli artan ve gelişen her türlü hayrın adıdır. Bereket, hiç yorulmadan ihsan edilen her şey diye de tanımlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların soyu içinde iyisi bulunduğu gibi açıkça kendine kötülük edeni de olacaktı. Yani onun soyundan mümin olan ve peygamberleri tasdik edenler geleceği gibi **kendine kötülük eden**, yani kâfir olanlar da gelecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurmuş, Hz. İbrahim, "Soyumdan da" diye eklemişti, bu talebe Allah da "Vâdim zâlimleri kapsamaz"[149] diye karşılık vermişti. Burada Cenâb-ı Hak, açıklamaya çalıştığımız âyette görüldüğü üzere onun soyundan gelenler arasında iyilerin, yani müminlerin bulunacağını belirttiği gibi, Allah'ın vâdini kapsamayan kişilerin de bulunacağını haber vermektedir. Yahut bu âyet, insanlara **iyilik yapan** ve kendi nefsine **kötülük yapan** anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğunun kim olduğu konusunda farklı rivayetler vardır. Eğer sahih ise, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen bir hadise göre, "Kurbanlık, İshak'tır"[150]. Yine rivayet edildiğine göre bir adam
Resûlullah'a (s.a.) şunu sormuş: Ey Allah'ın resûlü! [§]Hasebi itibariyle insan- 178
ların en kerimi kimdir? Resûlullah (s.a.) şu cevabı vermiş: "Halîlullah (Allah'ın dostu) İbrahim'in oğlu İsrâilullah (Allah'ın cömert ve iyi kulu) Yâkub'un oğlu Sıddîkullah (Allah'ın en doğru konuşan kulu) Yûsuf'tur"[151]. İşte o budur. Yoksa onun filan olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Şayet onun bize açıklanması bir ihtiyaç olsaydı, Cenâb-ı Hak mutlaka açıklar, problemi ve insanla-

---

149 el-Bakara, 2/124.

150 Abdullah şöyle dedi: "Kurbanlık İshak'tır" Hâkim şöyle dedi: Bu rivayet, Sahîhayn şartlarına göre sahih bir hadistir, ancak Buhârî ve Müslim onu kitaplarına almamışlardır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 609).

151 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 490.

rın ihtilafını giderirdi. Bu konuda konuşmak boşuna ve zorlama bir gayrettir. Çünkü insanların onu bilmeye ihtiyacı olduğu ve açıklanması gerekli olduğu halde açıklanmamış ve bildirilmemiş olması ihtimali yoktur. İnsanların onu bilmeye ihtiyaçlarının olmaması, bu konudaki tartışmaları bitirmek gerektiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١١٤﴾

114. “Mûsâ ve Hârun’a da lütuflarda bulunmuştuk.”

Muhtemeldir ki onlara lütfedilen şeyler, kendilerine risâlet ve nübüvvet nimetinin verilmesi, çeşitli mûcizelerin ve delillerin özel olarak onlara verilmesi, adlarının ve güzel övgülerin sonraki nesillerde sürekli devam etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Onların hakkında, ‘Mûsâ ve Hârun’a selâm olsun!’ ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik”[152]. Burada Cenâb-ı Hak, ancak diğer insanlardan ayrı olarak hususen onlara vermiş olduğu nimetleri ve lütufları hatırlamalarını gerekli kılmaktadır. Kendilerine verilen nimetlerin hepsini hatırlamak konusuna gelince, bunu yapmak kimsenin gücü dâhilinde değildir; kendisine verilen bütün nimetleri hatırlayıp şükretmeye kimsenin gücü yetmez. Her ne kadar cümlede, herkesin sahip olduğu lütfun ve nimetlerin Allah’tan geldiğini bilmesi ve buna hak ettiği ve lâyık olduğu için değil, Allah’ın lütfu ve ihsanı olarak sahip olduğunu anlaması gerektiği mânası var olsa da, yapılması gereken, ancak hasseten kendisine verildiği açık olan şeyleri hatırlayıp şükretmektir. İşte **Mûsâ ve Hârun’a da lütuflarda bulunmuştuk** meâlindeki âyetten ilâhî maksat da,
179 [§]özellikle onlara verilen risâlet ve nübüvvet ile mûcizeler ve delillerdir, yoksa onlara verilen her şey ve bütün nimetler değildir. Çünkü söylediğimiz gibi uzun yaşayan birine ömrü boyunca verilen bütün nimetleri hatırlayıp onların şükrünü eda etmesi mümkün değildir, buna kimsenin gücü yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾

115. “Onları ve kavimlerini büyük bir sıkıntıdan kurtardık.”

Müfessirler şöyle dediler: Buradaki **büyük sıkıntıdan** maksat boğulmaktır. Ancak sözü edilen **büyük sıkıntının**, âyetlerde belirtildiği üzere kadınların

152 es-Sâffât, 37/119-120.

sağ bırakılarak erkeklerin öldürülmesi uygulamasından onları kurtarmış olması da mümkündür. Çünkü Allah şöyle söylemektedir: “Onlar sizin oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı”[153]. Ayrıca Allah onları kölelikten, hizmetçilikten, zilletten, başlarındaki çeşitli belâlardan ve sıkıntılardan da kurtarmıştı. Nitekim şöyle buyuruyor: “Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (İsrâiloğulları) oraya mirasçı kıldık”[154]. Cenâb-ı Hak onların hor görülüp ezildiklerini ve sonra kendilerini bütün bu belâlardan kurtardığını haber vermekte ve onun büyük bir sıkıntı olduğunu söylemektedir.

وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَۚ ﴿١١٦﴾

116. “Onlara yardım ettik ve bu sayede galip çıkanlar onlar oldu.”

Onlara yardım ettik cümlesi, verdiğimiz mûcizeler ve delillerle onlara yardım ettik mânasına gelebilir. Yahut Firavun’u ve kıptîleri helâk etmek suretiyle **onlara yardım ettik** anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَۚ ﴿١١٧﴾

117. “O ikisine açık seçik anlaşılabilen kitabı verdik.”

Bu kitaptan maksat Tevrat’tır. **Açık seçik anlaşılabilen kitap** ifadesi iki
şekilde yorumlanır. Birincisi, aklı olan ve düşünebilen herkesin, Allah’tan gel-
diğini açık seçik anlayabileceği bir kitap; [§]çünkü Tevrat açık bir şekilde lev- **180**
halar içinde gelmişti. O, Kur’ân gibi değildi; Kur’ân’ın Allah’tan geldiği, ancak düşünüp tefekkürde bulunduktan sonra anlaşılır. Çünkü Kur’ân, hiç kimsenin muttali olamayacağı bir şekilde boş zamanlarda, gizlice ve ezberden okunarak gelmişti. İkincisi, onu okuyan herkese, lehte ve aleyhte olan fiillerle, yapması ve sakınması gereken eylemler açık seçiktir anlamına gelir.

وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۚ ﴿١١٨﴾

118. “Onları doğru yola ilettik.”

---

153 “Hani Firavun’un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb’inizden büyük bir imtihan vardır” (el-A‘râf, 7/141).

154 “…Onları içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık” (el-A‘râf, 7/137).

Buradaki "sırat" (الصراط) kelimesi, insanı maksuduna ulaştıran ve güvenliğe götüren yol demektir. Yahut **doğru yol ifadesi**, nefsânî arzularla değil, deliller ve kanıtlarla doğruluğu ortaya konulan yol anlamına gelir.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾

119-120. "Ve onların hakkında, 'Mûsâ ve Hârun'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

Bu âyetlerden maksadın, **Mûsâ ve Hârun'a selâm olsun** sözünün, yani onları hayırla ve övgü ile anmanın sonradan gelen nesiller arasında da devam ettirmek olduğunu daha önce söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾

121. "İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

Yani bunların adını güzel övgülerle devam ettirdiğimiz gibi, iyi insanların adını da sonraki nesillerde hayırla ve güzel övgülerle devam ettiririz. İnsanlar arasında mâruf olan da şudur: İyilik yapan salih biri, ölümden sonra bile adı hayırla, sitayişle ve güzel övgülerle anılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

122. "Çünkü ikisi de bizim mümin kullarımızdandı."

Bu âyetle ilgili olarak daha önce muhtemel olan yorumları belirtmiştik[155]. **Bizim mümin kullarımızdandı** meâlindeki âyet, peygamber olmadan önce de mümin kullarımızdandı yahut Muhammed aleyhisselâma inanan mümin kullarımızdandı anlamına gelir. Yahut da sözü ve fiiliyle mümin olmayı hak eden ve imanın gerektirdiği eylemleri de yerine getiren kullarımızdandı mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾

181 [§]***123. "Kuşkusuz İlyas da elçilerimizden biriydi."***

---

155 Bu sûrenin 81 ve 111. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Bu âyet, Bâtınîler'in görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Onlar şöyle diyorlar: Peygamberlerin sayısı altıdır: Âdem, Nûh, İbrahim, Mûsâ, Îsâ ve Muhammed aleyhisselâm, diğerleri ise imamdırlar. Halbuki âyet-i kerîmede İlyas'ın da gönderilen peygamberlerden olduğu haber verilmektedir. Bütün bunlar, Bâtınîler'in iddialarını geçersiz kılmakta ve görüşlerini reddetmektedir.

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾

124. "Kavmine, '(Şirk ve günahtan) ***sakınmayacak mısınız?' dedi;"***

Buradaki **sakınmayacak mısınız?** sözü, Allah'tan başkasına kulluktan sakınmayacak mısınız? anlamına gelir. Yani kendisine kulluğu terkedip başkalarına kulluk ve ibadet yaptığınız için Allah'tan korkmuyor ve çekinmiyor musunuz? Yahut Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet ettiğiniz için O'nun intikamından çekinmiyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٢٥﴾ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾

125-126. "En güzel yaratanı, sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabb'i olan Allah'ı bırakıp Baal'e mi taparsınız?"

En güzel yaratanı bırakıp Baal'e mi taparsınız? Bazı müfessirler şöyle dedi: Buradaki Baal kelimesi, İlyas aleyhisselâmın kavminin dilinde Rab demekti. Bu âyet İbn Abbâs'a (r.a.) sorulmuş, ancak o susmuş, cevap vermemişti. Orada bulunanlardan biri, bu konuda kimin bilgisi var? diye sormuş, bir bedevî de; ben onun Baal'iyim, yani Rabb'iyim, cevabını vermişti. Bunun üzerine İbn Abbâs, bedevînin cevabı bana yeter demişti[156]. Ancak **Baal'e mi taparsınız?** cümlesinde Rabb'in kastedilmiş olması ihtimali yoktur, fakat Cenâb-ı Hak onların diliyle kelimeyi kullanmış olabilir: **Baal'e mi taparsınız?** Yani size zarar ve fayda verme gücüne sahip olduğunu bildiğiniz Allah'a kulluk yapmayı bırakıp zarar ve fayda veremeyeceğini bildiğiniz bir puta mı tapıyorsunuz?
Yahut [§] size zarar ve fayda verme gücüne sahip olmadığını bildiğiniz bir puta 182

---

[156] Abdullah b. Yezîd'den şöyle rivayet edilmiştir: İbn Abbâs'ın (r.a.) yanında idim, ona "Baal'e mi taparsınız?" meâlindeki âyeti sordular. İbn Abbâs cevap vermedi. O sırada bir adam, ben onun Baal'iyim (أنا بعلها) dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.), bu cevap bana yeter karşılığını verdi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 613).

tapmayı, bu kudrete sahip olduğunu bildiğiniz Allah'a kulluk etmeye tercih mi ediyorsunuz? Bazıları şöyle dedi: Baal, oradaki bir efendinin adıdır. Bu kelime bir âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir: "Şu benim ihtiyar kocamdır"[157], yani efendimdir. Bazıları da şöyle söyledi: Baal, oradaki bir putun adıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: En güzel yaratanı bırakıp da puta mı tapıyorsunuz? Baal kelimesinin aslı, eş anlamına gelir; buna göre de onlara sanki şunu söylemektedir: Eşleri ve benzerleri olmayanı bırakıp da eşleri ve benzerleri olana mı tapıyorsunuz? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Bu âyetin baş tarafı Yemen lehçesine, son tarafı da Mudar lehçesine göredir. Mudar lehçesine göre olan tarafı, **en güzel yaratanı bırakıyorsunuz** cümlesidir, onlar her sanatkâra yaratan diyorlardı. Yaratmak fiili sözlükte takdir etmek anlamına gelir, takdir etmek hakikatte Azîz ve Celîl olan Allah'a ait ise de, mecazen yaratılanlara da nispet edilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak burada bu kelimeyi, gerçekten yaratmak anlamında değil, onların kullandıkları mânada kullanmıştır[158]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe, Baal, eş anlamına gelir dedi.

Sonra **en güzel yaratan** ifadesi, en sağlam ve en muhkem yaratan mânasına gelebilir, nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Sen hâkimlerin en adilisin"[159]. Yani her şeye Allah'ın birliğine ve rablığına şehâdet edecek alâmetleri koyansın. Yahut bu cümle şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak onları ve daha önce geçen atalarını da kendisinin yarattığını, onların ve bütün mevcudatın Rabb'i olduğunu söyleyince, onlar, en güzel yaratan kimdir? diye sormuşlardı. İşte o zaman Cenâb-ı Hak, belirttiği ve yaptığı nitelemeyi şöyle ifade buyurmuştu: **Sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabb'i olan Allah!**

Sonra Allah, onları da, geçmiş atalarını da kendisinin yarattığını söylemesine rağmen yine de kendisini yalanladıklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır:

---

157 "Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam, dedi" (Hûd, 11/72).

158 "Bu âyet konusunda İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Âyetin baş tarafı Yemen lehçesine göre, son tarafı da Mudar lehçesine göredir. O, âyetin baş tarafı sözü ile "Baal'e mi tapıyorsunuz?" cümlesini, son tarafı ile de "En güzel yaratanı terkediyorsunuz" cümlesini kastetmektedir. Onlar her sanatkâra yaratan diyorlardı. Muhtemelen Cenâb-ı Hak buradaki yaratmak fiilini insanlara mecazen nispet etmiştir. Çünkü yaratmak fiili, sözlükte takdir etmek anlamına gelir. Buna göre yaratmak hakikatte Allah'a mahsustur, ancak burada Allah bunu hakikat mânasında değil, onların kullandığı mânada olmak üzere yaratmayı onlara nispet etmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 31a).

159 Hûd, 11/45.

فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٣٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٣٨﴾

[§]*27-128.* ***"Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bu yüzden, Allah'ın sami-*** 183
mi kulları dışında, onlar mutlaka cehenneme konulacaklar arasında olacak-
lar."

Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bu yüzden, onlar mutlaka cehenneme konulacaklar arasında olacaklar. Cenâb-ı Hak burada onların nereye konulacaklarını açıklamamaktadır, lâkin âyette onların ancak cehenneme ve azaba konulacakları anlaşılmaktadır. Çünkü zevk ve lezzet ehli, girecekleri yere kendileri girerler, fakat azap ehli kendi istekleriyle değil zorla sokulurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[160], "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[161], "Ve alevli ateşe girecektir"[162].

Ancak Allah'ın samimi kulları müstesna! Burada Cenâb-ı Hak samimi kullarını istisna etmekte, onların cehenneme sokulmayacağını söylemektedir.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْيَاسِينَ ﴿١٣٠﴾ اِنَّا
كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

129-130. "Onun hakkında, 'İlyas'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

131. "İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

132. "Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı."

Onun hakkında, 'İlyas'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Daha önce de söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onun adını ve hakkındaki güzel övgüyü sonradan gelen nesiller arasında da de-

160 et-Tûr, 52/13.
161 el-Kamer, 54/48.
162 el-İnşikāk, 84/12.

vam ettirmiştir. Sadece İlyas'a selâm olsun[163] cümlesi müstesna, bu bölümdeki âyetlerin hepsinin yorumunu daha önce kaydetmiştik[164].

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾
اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَاِنَّكُمْ
لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِالَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

184 [§]***133. "Kuşkusuz Lût da elçilerimizdendi."***

134-135. "Geride kalanlar arasında bırakılan yaşlı bir kadın dışında onu ve bütün ailesini kurtarmıştık;"

136. "Sonra diğerlerini helâk ettik."

137-138. "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) ***aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"***

---

163 "Bazı kırâat imamları bu âyeti "Âl-i Yâsîn" (آل ياسين) diye okumuş, bazıları da "İlyâsîn" (إلياسين) diye okumuşlardır. "İlyâsîn" diye okuyanlara göre âyetin iki izahı vardır. Birincisi, İlyâsîn, İlyas'ın çoğuludur, mânası da şudur: İlyas'a ve onun mümin olan ümmetine selâm olsun! Bu tıpkı Muhammed ve ümmetini gördüm mânası kastedilerek Muhammedîleri gördüm sözü gibidir. İkincisi, İlyas kelimesi, İlyas ve İlyâsîn diye iki şekilde de kullanılıyor olabilir; tıpkı Mîkâl ve Mîkâil kelimesinde olduğu gibi. Buna göre âyet İlyas peygambere selâm olsun anlamına gelir, bu durumda âyet, Kur'ân-ı Kerim'de geçen ve aileleri belirtilmeden nebîlere ve resûllere selâm olsun meâlindeki âyetlere de uygun olur. Diğer (İlyâsîn) kullanılışına göre ise, Âl-i Yâsîn'e ve kavmine selâm olsun mânasına gelir. Bu kırâat sanki daha uygun gibidir. Kelimeyi "Âl-i Yâsîn" diye okuyanlara göre ise, "Âl" isim, "Yâsîn" de muzafun ileyh olmak üzere isim tamlamasıdır. Bu da insanın ailesi, etbâı ve kavmi anlamına gelir. Buna göre İlyas'ın ailesi kastedilmiş demektir; her ne kadar daha önceki peygamberlerin ailelerine selâmı belirtilmemiş ise de burada zikretmiş demektir. Buradaki "Âl" kelimesiyle daha önce geçen peygamberler de kastedilmiş olabilir, çünkü peygamberler aynı ailenin efradı sayılırlar. "Âl" kelimesi, aynı kabile efradı ve yardımcılar anlamına gelir. Bu yoruma göre selâm, bütün peygamberlere verilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti "Âl-i Yâsîn" diye okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilir: Buradaki "Âl" kelimesiyle Muhammed aleyhisselâmın ailesi, "Yâsîn" kelimesiyle de Muhammed aleyhisselâm kastedilmiştir. Buna göre Allah Yâsîn sûresinin ilk âyetinde de Muhammed aleyhisselâmı ve ailesini zikretmiş, diğer peygamberleri de daha önce geçen âyetlerde belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı "İdris'e selâm olsun" (سلام على إدريس) şeklindedir. Bazı rivayetlerde "İdrâsîn" (إدراسين) şeklinde geçer. İlyas ile İdris'in aynı peygamberin ismi olduğu, onun iki isim taşıdığı da rivayet edilmiştir. "İdrâsîn" sanki "İdris" kelimesinin farklı bir okunuş şekli gibidir. İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, âyeti "Kuşkusuz İlyas da elçilerimizden biriydi" (es-Sâffât, 37/123) meâlindeki âyeti "Kuşkusuz İdris de elçilerimizden biriydi" diye okumuştu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 640b-641).

164 Bu sûrenin 78-81. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Bu beyanlarda Cenâb-ı Hak Mekkeliler'e, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle daha önceki ümmetlerin başlarına gelen azabı ve helâki hatırlatmakta, onlardan helâke uğrayanın hakka karşı inatçılık yapmaları ve peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle helâk edildiğini, helâk olmaktan kurtulanların da ancak peygamberleri tasdik etmeleri ve onlara uymaları sayesinde kurtulduklarını söylemekte; onların başına gelenlerin sizin de başınıza gelmemesi için Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini inkâr etmekten sakının diye onlara öğüt vermektedir.

Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. Yani peygamberleri inkâr ettikleri için helâk edilen o insanların yaşadıkları yerlerden sabah akşam geçiyorsunuz ve onların sadece peygamberleri inkâr etmelerinden ötürü helâk edildiklerini biliyorsunuz.

(Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz? Yani onlardan ibret almıyor musunuz? İbret alıp Muhammed aleyhisselâmı yalancılıkla itham etmekten vazgeçmez misiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿١٣٩﴾

139. "Kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi."

Bu âyet, Bâtınîler'in iddialarını geçersiz kılmaktadır, onlar, sadece altı peygamber vardır diyorlar, Yûnus ve Lût aleyhisselâmı peygamber saymıyorlar. Dolayısıyla **kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi** meâlindeki âyete açıkça muhalefet ediyorlar. Onlar, Yûnus'un peygamberlerden olmadığını söylüyorlar. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾

140. "Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı."

Bu âyette Allah, kaçıştan söz etmektedir. Enbiyâ sûresinde ise gidiş kelimesini kullanmış, şöyle demişti: "Zünnûn (Yûnus) öfkeli bir halde geçip
gitmişti"[165]. Bazı insanlar bunu öbüründen, [§]yani kaçmayı gitmekten fark- **185**
lı görmektedirler. Her ne kadar gözün gördüğü durum ve kullanılan lafızlar farklı olsa da, kaçmak ve gitmek fiillerinin aynı mânaya gelmesi mümkündür, anlam itibariyle ikisi de birdirler. Buna göre o, dininden dolayı, yani dinini ko-

165 el-Enbiyâ, 21/87.

rumak için **kaçmıştı** yahut kavminin canına zarar vereceklerinden korktuğu için **kaçmıştı,** veyahut ikaz ettiği azabın kavmine gelmesinden dolayı **kaçmıştı,** çünkü onlar iman etmemişlerdi. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, kavimlerine azabın geleceğinden korktukları zaman onların arasından ayrılırlardı, yalnız Yûnus aleyhisselâm ayrılmasına dair Allah'ın izni gelmeden kavminden ayrılmıştı. Bundan dolayı hakkında bir uyarı ve ayıplama ifadesi gelmişti. Yoksa bu meselenin, müfessirlerin söyledikleri hurafelerle alâkası yoktur; onlar, resûllerden ve nebîlerden herhangi birine nispet edilmesinin caiz olması şöyle dursun, insanların Rabb'ine karşı en câhil ve en hakir olanına bile nispet edilmesi caiz olmayan şeyleri Hz. Yûnus'a nispet ediyorlar.

فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾

141. "Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu."

142. "Kendisini balık (balina) ***ağzına aldı. Doğrusu o*** (bundan önce) ***kınanacak bir iş yapmıştı."***

Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu. Rivayet edildiğine göre Hz. Yûnus, kavminden kaçınca bir gemiye binip denizi geçmek istemişti. Geminin yükü ağır gelip nerdeyse batacak hale geldiğinde yolcular şöyle dediler: Mutlaka içinizde büyük günah sahibi biri vardır. Daha önceden onlarda, bir günahkâr gemiye binecek olursa, geminin batacağı ve akıntıya sürükleneceğine dair bir anlayışı vardı. Gemide günahkâr olan kişinin kim olduğunu bilmedikleri için aralarında defalarca kura çektiler, her seferinde kura Yûnus aleyhisselâma çıktı. Hz. Yûnus bu durumu görünce onlara dedi ki: Ey millet! Hepinizin birden boğulmaması için beni denize atın! İnsanlar bunu yapmak istemediler ve dediler ki: Allah'ın peygamberlerinden birini denize atamayız. Bunun üzerine Hz. Yûnus, kendini denize attı ve Azîz ve Celîl olan Allah'ın haber verdiğine göre onu bir balık hemen yutuverdi: **Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı**[166].

186 **[§]Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: O, kurada kaybedenlerden oldu, yani kura ona çıktı. Âyette geçen "müdhad" (المُدْحَض) kelimesi, arzu ettiği bir konuda elinde delil bulunmayan kimse anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[166] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 625.

Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı. Buradaki "mulîm" (مليم) kelimesi, günahkâr mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Mulîm" melâmet kökünden gelir, yani Allah'ın izni olmadan kavminden kaçtığı için kendini kınıyordu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle söyledi: "Müdhad" mağlup, "mulîm" de kınanacak bir iş yapan demektir.

فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾

143-144. "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı."

Bu beyanda Allah Teâlâ muhtemelen şunu söylemektedir: Eğer o bundan önce **Rabb'ine tesbih edenlerden** ve namaz kılanlardan olmasaydı, **kıyâmete kadar balığın karnında kalırdı**. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Rahatlık döneminde Allah için bir şey yapan kişiye, sıkıntıya düştüğünde Allah yardım eder, tökezleyince onu kaldırır[167]. *En doğrusunu Allah bilir.* Kelâm-ı kibarda şöyle söylenmiştir: Salih amel, sahibini tökezlediğinde kaldırır, düşkün hale gelince de ona dayanak olur[168]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın şanını yüceltenlerden. Bu beyan, balığın karnında Allah'ı tesbih edenlerden oldu anlamına da gelebilir. Şu âyet-i kerîme de bu mânayı teyit etmektedir: "Yûnus karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık"[169]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

167 Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Balığın karnında namaz kılmak söz konusu değildir. Ancak o daha önce, rahatlık döneminde iyi işler yapmıştı, belâya düşünce de Allah onu andı. Hiç şüphe yok ki insan tökezleyince, daha önceki salih ameli ona dayanak olur". Kurtubî de şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de bu mânaya gelir: "Sâlih ameli biriktirip depolamaya kimin gücü yeterse, bunu yapsın!" Kul gayret eder ve salih amellerden bir haslet üzere olmaya çalışır, bu konuda Rabb'ine karşı ihlaslı olur, imkânlarını kaybedeceği ve yoksul düşeceği bir gün için onları biriktirir, onları toplamaya gayret eder ve insanlardan da gizlerse, onun faydası kendisine en çok ihtiyaç duyduğu sırada ulaşır (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 126-127).

168 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 26.

169 el-Enbiyâ, 21/87-88.

فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾

187 **[§]*145. "Sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık;"***

Buradaki "'arâ" (العراء) kelimesi ağaç, bitki ve gölgeliğin bulunmadığı çöl arazi anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "'Arâ" kelimesi, gölgeliği olmayan arazi demektir. İbn Kuteybe ona, araziyi örten ağaç ve benzeri hiçbir şeyin bulunmadığı yer anlamı verir, sanki orası her şeyden arınmıştır[170]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sağlığı bozulmuş olarak. Rivayet edildiğine göre balina onu çöle attığında bedeninde deri, saç, tırnak ve benzeri hiçbir şey kalmamıştı. Buradaki "sakîm" kelimesi, balığın karnına düştüğünden dolayı hastalanmıştı anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾

146. "Üstüne (gölge yapması için) ***kabak türünden bir bitki bitirdik."***

Bazıları şöyle dedi: Burada sözü edilen bitki, kabak türünden bir ağaçtır, hem yemesi ve hem de gölgelenmesi için Allah onu çölde yetiştirmişti. Bazıları da şöyle söyledi: Kavun, karpuz ve hurma salkımı gibi kökü uzayan ve toprak üstünde yayılan her nevi ağaca "yaktîn" (يقطين) denilir. Onunla kabak türü bir ağaç kastedilmiş gibidir, çünkü o en çabuk yetişen, en hızlı büyüyen ve en kısa zamanda en çok uzayan bir ağaçtır. Öyle bir yerde ve öyle kısa bir zamanda yenilmesi ve gölgelik olarak kullanılmasından yararlanılan başka bir ağaç yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Rivayet edildiğine göre bu konuda Hz. Peygamber'e
188 (s.a.) şöyle bir soru sorulmuş: Yâ Resûlallah! Sen kabağı çok seviyorsun. **[§]**O da şu cevabı vermiş: "Evet! O, kardeşim Yûnus'un ağacı idi, o akla zindelik verir"[171]. Eğer sahih ise, bu rivayet, âyette bahsedilen ağacın kabak ağacı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

170 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 374.

171 Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) tirit çorbasını et ve kabak karışmış olarak yermiş. O kabağı çok severdi ve şöyle derdi: "Kabak, kardeşim Yûnus'un ağacıdır" (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 130). Atâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle dedi: "Kabak yeyin, çünkü kabak akla zindelik verir ve dimağı genişletir" (Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 430).

Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna da işaret edilmektedir; çünkü Allah, ancak uzun bir zaman geçtikten sonra büyüyüp ürün vermesi mümkün olan bir ağacı orada, kısa bir zaman diliminde varetti, kısa zamanda solup boynunu büktüğünü gördüğümüz o zayıf ağacı uzun süre yaşattı. Bütün bunları da ona nimetini hatırlatmak ve şükretmesini sağlamak için yaptı. Nitekim Kur'ân'daki merkep sahibi hikâyesinde de benzer bir şeyi hatırlatmaktadır: "Yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak…"[172] Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Allah o adamın yiyeceğini ve içeceğini bozulmadan korumuştu, halbuki yemeğin tabiatı kısa zamanda bozulmaktır. Allah bir lütuf olarak onun tabiatını uzun zaman bozulmadan kalacak şekilde değiştirmişti. Aynen bunun gibi, ancak uzun bir zaman geçtikten sonra yetişmesi mümkün olan bir ağacı Cenâb-ı Hak bir lütuf olarak Hz. Yûnus için kısa zamanda yetiştirdi. Kısa zamanda zeval bulacak ve yok olacak olan o zayıf ve hasta varlığı, yukarıda belirttiğimiz gibi bir lütuf olarak korudu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَۚ ﴿١٤٧﴾

147. "Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik."

Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, burada soru edatı olan "ev" edatı Allah'a nispet edildiğinde soru mânasına değil, beyan ve gereklilik
mânasına gelir. [§]Buna göre veya mânasına gelen "ev" edatı, Allah'a nispet 189
edilince gereklilik ifade eder, Allah sanki şöyle demektedir: Biz onu yüz bin kişiye, -şüpheden münezzeh olduğunu ifade etmek için de- aksine daha fazlasına peygamber gönderdik.

İkincisi, **ya da daha fazla kişiye** sözü, kesin bir ifadeyle daha fazlasına demektir, çünkü veya mânasına gelen "ev" edatı ve anlamında kullanılmıştır.

Üçüncüsü, **ya da daha fazla kişiye** sözü, daha fazla oluncaya kadar mânasına gelir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Yüz bin kişiden daha fazla oluncaya kadar… Tıpkı şu ilâhî beyan da belirtildiği gibi: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[173], yani onlarla müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız. Sanki Allah Teâlâ Yûnus'u peygamber gönderdiği zaman onlar yüz bin kişi idiler, fakat sonradan daha çoğaldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

172 el-Bakara, 2/259.

173 el-Feth, 48/16.

Dördüncüsü, onlar insanlara daha çok görünürler anlamına gelir. Yani onlara bakan, kendilerini yüz binden az değil, yüz binden çok olduklarını görür. *En doğrusunu Allah bilir.*



148. "Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık."

Denildi ki: Bu sefer onlar iman ettiler ve helâk edilmediler, ancak normal ölüm vaktine kadar tehir edildiler. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik"[174]. Allah burada, Yûnus'un kavmi hariç hiç kimseye azabı gördüğünde iman etmesinin kendisine fayda vermediğini haber vermektedir. Azabı gördüğünde iman etmesinin kendisine fayda vermediğini başka bir âyette de şöyle dile getirmektedir: "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[175].

190 [§]Sonra Yûnus'un kavminin imanlarının kabul edilmesi, Hz. Yûnus aralarından kaçtığında, henüz kendilerine azap gelmeden önce iman etmiş olmaları sebebiyle midir, bilinemez. Çünkü peygamber insanları azap ile tehdit ettikten sonra kendisi oradan ayrılacak olursa mutlaka azabın geleceğini onlar biliyorlardı, bu itibarla henüz azap gelmeden iman etmişlerdi. Yahut azap onlara yönelmiş ve insanlar da onu görünce hemen iman etmişlerdi. İlk yoruma göre onlar, ancak peygamber aralarından çekildiğinde iman etmişlerdi, bu iman sahihtir, kabul edilir, çünkü onlar azabı gördüklerinde değil, azap henüz gelmeden iman etmişlerdi. İkinci yoruma gelince, her ne kadar onlar azabı görmüşlerse de iman etmelerinin kabul edilmiş olması ve imanlarının kendilerine fayda vermiş olması da caizdir; çünkü Cenâb-ı Hak onların imanlarının gerçek ve doğru bir iman olduğunu bilmişti. Onlar azabı kendilerinden ancak hakiki bir imanla defetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

174 Yûnus, 10/98.

175 el-Mü'min, 40/85.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَۙ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ
اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَۙ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ
اللّٰهُۙ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾

149. "Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları Rabb'inin de erkek çocukları mı onların!"

150. "Yoksa biz, gözlerinin önünde melekleri dişi olarak mı yarattık?"

151-152. "İyi bilin ki onlar, sırf kendi uydurmaları olarak, 'Allah çocuk sahibi oldu!' diyorlar. Onlar katıksız yalancıdırlar."

Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları Rabb'inin de erkek çocukları mı onların! Soru ve cevabı dört şekilde yorumlanır. Birincisi, eğer soru ve cevabı her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan biri tarafından cahil kesime yöneltilmiş ise, inatçılık yapmazlarsa bu onlar için beyan ve ikaz anlamına gelir. İkincisi, şayet onlar inatçılık yaparlarsa, bu onları beyinsizlikle itham etme ve azarlama anlamına gelir. Üçüncüsü, soru doğruyu tasdik eden bir cahilden ve aklı başında bir talebeden, bilen ve haberdar olan birine gelmiş ise, bunun irşat olmak ve doğru yolu bulmak için olduğu anlaşılır. Dördüncüsü, şayet inatçı ve kibirli biri tarafından sorulmuşsa, o da alay etmek ve eğlenmek içindir. Tıpkı inkârcıların, şu beyanda belirtilen sözlerinde olduğu gibi: "Gökten üzerimize taş yağdır!"[176] Onlar bunu ancak alay etmek için söylemişlerdi.

[§]Sonra Cenâb-ı Hakk'ın onlardan cevap vermelerini istemesi, onların **191**
asla daha büyüğü olmayan bir yalanı ve iftirayı ileri sürerek 'Allah'ın çocuğu vardır ve melekler Allah'ın kızlarıdır' gibi sözler söylemeleri, onların ancak beyinsizliklerini ortaya koyduğunu göstermektir. Çünkü dünyada bir nesneyi idrak etmek ve bilmek, ancak şu üç şeyden biriyle olur. Birincisi, bizzat görüp müşahade etmekle, ikincisi haber almakla, üçüncüsü de şahit, yani duyularla algılananları algılanmayanlara (ğâib) delil getirmekle. Sonra onların Allah'ı ve O'nun çocuğu olduğunu bizzat görmediklerini kendileri de biliyorlar. Onlar peygamberlere inanmıyorlar ki, onların verdiği habere dayanarak Allah'a ço-

---

176 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

cuk nispet etmiş olsunlar! Çünkü böyle bir habere ancak peygamberler vasıtasıyla ulaşılır, ama onlar peygamberlere inanmıyorlar. Ayrıca onlar iddialarına ve Allah'a nispet ettikleri iddiaya delil olacak olan bir bilgiyle istidlâlde bulunmuş da değildirler. İşte bundan dolayı Allah söyledikleri sözde ve kendisine nispet ettikleri iddiada onları beyinsizlikle suçlamaktadır. Haklarında şunu demektedir: Bu konuda onlar yalan söylemektedirler. Çünkü varlıklara dair bilgi kaynaklarını yukarıda söyledik, ileri sürdükleri iddiaları bu bilgi kaynaklarından hiçbirine dayanmıyor. Bu yüzden Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **İyi bilin ki onlar, sırf kendi uydurmaları olarak, 'Allah çocuk sahibi oldu!' diyorlar. Onlar katıksız yalancıdırlar.**

اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَن۪ينَ ﴿١٥٣﴾

153. "Allah, kızları oğlanlara tercih mi etmiş!"

Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Sizin ar olarak kabul ettiğiniz bir durumu Allah kendisi için seçti ve sizin sevmediğiniz kız çocuklarını Allah'a nispet ediyorsunuz öyle mi? Onların Allah'a nispet ettikleri bu iddialarında ve Allah için söyledikleri sözlerde Cenâb-ı Hak onların beyinsizce davrandıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanda Resûlullah'ı (s.a.) sabra teşvik etme anlamı da vardır; Allah, onların verdikleri eziyetlere, kendisine inanmayıp davetine uymamalarına karşı onu sabırlı olmaya teşvik etmektedir. Hiç şüphe yok ki onlar, kendilerini yaratan ve rızık verenin Allah olduğunu, kendisi hakkında söyledikleri uygunsuz sözlere rağmen yine de ihsanını devam ettirdiğini de biliyorlardı.

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ
مُب۪ينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٥٧﴾

154. "Ne oluyor size? Nasıl yargıda bulunuyorsunuz?"

155. "Hiç düşünmüyor musunuz?"

156. "Yoksa açık bir kanıtınız mı var?"

157. "Eğer gerçekten doğru sözlü iseniz belgenizi getirin."

Ne oluyor size? Nasıl yargıda bulunuyorsunuz? Yani delilsiz ve bilgisiz olarak nasıl hüküm veriyorsunuz?

[§]Hiç düşünmüyor musunuz? Yani bu hükmün haksız ve büyük bir zulüm olduğunu hiç mi anlamıyor ve hiç mi aklınızı kullanmıyorsunuz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu insafsızca bir taksim!"[177] 192

Yoksa açık bir kanıtınız mı var? Yani her türlü noksanlıktan müezzeh olan Allah hakkında iddialarınızı ve sözlerinizi ispat edecek bir deliliniz, bir belgeniz mi var elinizde?

Eğer gerçekten doğru sözlü iseniz belgenizi getirin. Yani Allah'ın çocuğu olduğunu ve diğer konularda söylediklerinizi doğrulayacak Allah katından bir kitap getirin de görelim bakalım!

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. "Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar. Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir."

Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar. Bütün müfessirler şöyle dediler: Burada geçen görülmez varlıklar anlamına gelen "cinne" (الجِنَّة) kelimesinden maksat, meleklerdir. Bunun delili de kâfirlerin söyledikleri, melekler Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki sözüdür. **Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında da şöyle dediler: Allah'ın kızları olmakla tavsif ettikleri cinler de, mutlaka hesap yerine ve Allah'ın azabına götürüleceklerini bilmektedirler. Yahut Mücâhid ve diğerlerinin görüşüne göre hesaba çekileceklerini bilmektedirler. Veyahut onların Allah'ın melekleri olduğu anlayışına, onlara tâbi olanlar sevketmişti[178]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı? Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!" (en-Necm, 53/19-22).

178 "Bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir" meâlindeki âyet hakkında şöyle dediler: O melekler de bilmektedirler ki, Allah ile kendileri arasında bir soy bağı kuran ve bunu iddia edenler Allah'ın azabına götürülecekler. Bütün müfessirlerin görüşü bu istikamettedir. "Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar" meâlindeki âyette meleklerin değil, cinlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Onlar cinlere tapıyorlar ve onları Rab ediniyorlardı, çünkü cinler o kâfirleri, onların Allah'ın melekleri olduğu anlayışına sevketmişti. Cenâb-ı Hak

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾

159. "Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir."

160. "Allah'ın samimi kulları başkadır (onlar gibi davranmazlar)***."***

Buradaki "Sübhânallâh" (سبحان الله) lafzı ile Cenâb-ı Hak, kendisini bu şekilde niteleyen söz konusu kişilerin tavsifinden tenzih etmekte ve onların bütün sözlerinden kendini aklamaktadır. Sonra da **Allah'ın samimi kulları başkadır**
193 **(onlar gibi davranmazlar)** diye bir istisna getirmektedir. [§]Burada Cenâb-ı Hakk'ın kendini her türlü noksanlıktan tenzih etmesinin hemen arkasından neden istisna edatını koyduğunu bilmiyoruz. İstisnanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah'ın çocuk sahibi olduğu ve benzeri diğer konularla ilgili olarak kâfirlerin nitelemelerinden Cenâb-ı Hak münezzehtir. **Allah'ın samimi kulları başkadır,** çünkü onlar Allah'ı kâfirler gibi nitelemezler. Yani Allah, o kâfirlerin kendisini nitelemelerinden berîdir, ancak samimi kullarının yücelik içeren nitelemelerinden berî değildir.

İkincisi, **Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir,** yalnız onlardan samimi olan ve Allah'a iman edenler müstesna, Allah bunların yaptığı yücelik nitelemelerinden berî değildir; onlardan bir grubun müslüman olması ve Allah'ı lâyık olduğu şekilde nitelemesi mümkündür, çünkü iman eden ve samimi olan kişi Allah'ı ancak lâyık olduğu şekilde niteler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Allah'ın samimi kulları başkadır** meâlindeki beyan, **bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka** -cehenneme- **götürüleceklerdir** meâlindeki âyetten müstesnadır, yani, **Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir. Allah'ın samimi kulları ise başkadır;** çünkü daha önce samimi olanları azaba uğratmaktan istisna ettiği üzere onlar

---

bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı" (Sebe, 34/40-41). Melekler, onların kendilerine değil cinlere taptıklarını haber verecekler. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir" (el-En'âm, 6/100). Yani bilgisizce Allah'ın kız ve erkek çocukları olduğu yalanını uyduran cinler de bilmektedirler ki, onlar da cehenneme ve Allah'ın azabına götürülecekler. Yahut Mücâhid ve diğerlerinin görüşüne göre onlar da hesaba çekilecekler. Yahut da, onların Allah'ın melekleri olduğu inancına kendilerini onların tâbileri sevketmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 642a).

cehenneme ve azaba götürülmeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada takdim-tehir söz konusudur.

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِن۪ينَ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَح۪يمِ ﴿١٦٣﴾

161-162. "Siz ve taptıklarınız; hiçbiriniz onu (samimi kulu) ***Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız."***

163. "Ancak cehennemi boylayacak olan başka."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak bu âyetlerde şunu söylemektedir: Sizin ve taptıklarınızın onları fitneye düşürmeye ve saptırmaya gücünüz yetmez, ancak Allah'ın ilminde, onlardan dalâleti seçeceği belli olanlar müstesna! Cenâb-ı Hakk'ın onlardan cehennemi boylayacak olanları istisna etmesi, saptırması açısından değil, cehennemlik olduklarını bilmesi itibariyledir.
[§]Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda başka bir âyette meâlen şöyle söylemekte- **194**
dir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[179]. Diğer bir âyette de şunu haber vermektedir: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine dost edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[180]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz ve taptıklarınız. Bu beyandan maksat, kendilerine tapılan cinler veya melekler olabilir. Tapılan putlar da olabilir; çünkü saptırma işi bazan onlara nispet edilmektedir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbiriniz onu (samimi kulu) Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız. Yani cehennem ehlinin amelini işletmek üzere size hâkim olunanlarınız hariç, sizin bâtıl inançlarınızla, yani taptığınız bâtıl putlarınızla benim kullarımı saptıramazsınız. **Hiçbiriniz onu (samimi kulu) Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız. Ancak cehennemi boylayacak olan başka** meâlindeki âyetler hakkında Ömer b. Abdülazîz ve Hasan-ı Basrî'nin şöyle dedikleri riva-

---

179 el-Hicr, 15/42.
180 en-Nahl, 16/99-100.
181 İbrâhim, 14/36.

yet edilmiştir: Siz, tanrılarınızla cehennemi boylamak üzere kendisine hâkim olunanlar hariç, hiç kimseyi saptıramazsınız[182]. Bu da bizim söylediğimize yakın bir mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ancak cehennemi boylayacak olan başka meâlindeki âyet konusunda bazıları şöyle dedi: Levh-i mahfûzda cehennemi boylayacağı yazılmış olanlar başka. Bazıları da, cehennemi boylamasına Allah'ın razı olduğu kişiler başka, anlamı verdiler. Bunun aslı, bizim söylemiş olduğumuz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*



195 **[§]** ***164. "***(Putperestlerce Allah'ın kızları sayılan melekler şöyle derler:) ***Bizim her birimizin mutlaka belli bir yeri vardır."***

Melekler tarafından söylenen bu sözün iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, meleklere kulluk etmelerini insanlara emretmekten kendilerini aklamak mânasına gelir, yani bizim her birimizin mevlâmıza ve yaratanımıza kulluk etmekte belli bir yeri vardır, bir an bile O'na kulluktan uzak duramayız, böyleyken insanlara bize kulluk etmelerini nasıl emrederiz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin"[183]. Yani biz senin velimiz olman peşindeyiz, bundan nasıl uzak durabiliriz? Yahut muhtemelen şunu söylemek istemişlerdir: Senin bizim velimiz olmanı sağlamak gayreti, bizi sözü edilen her şeyden alıkoymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her birimizin mutlaka belli bir yeri vardır. Muhtemelen bundan maksat, asla bırakılamayan ve terkedilemeyen belli ve sınırlı bir yerdir. **Belli bir makam.** Bu belli bir ibadet mânasına da gelebilir. Nitekim Hakîm b. Hizâm şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) ashabı ile birlikte iken bir ara onlara şöyle dedi: "Benim duyduklarımı siz de duyuyor musunuz?" Biz bir şey duymuyoruz Yâ Resûlallah, dediklerinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle söyledi: "Gökyüzünün gıcırdama sesini duyuyorum. Gökyüzü gıcırdamaktan dolayı kınanamaz, çünkü orada bir meleğin alnını yere koymadığı veya kıyama durmadığı bir karış kadar bile boş bir yer yoktur"[184]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

182 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 648; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 486.

183 "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı" (Sebe, 34/41).

184 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 304; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 489.

وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾ وَاِنْ
كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهٖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾

[§]***165. "Biz mutlaka*** (o yerlerde) ***saf tutarız."*** 196

166. "Ve biz, kuşkusuz Allah'ı tesbih ederiz."

167. "O putperestler hep şöyle derlerdi:"

168. "Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı;"

169. "Elbet biz de Allah'ın halis kulları olurduk."

170. "Ama şimdi bu kitabı (Kur'ân) ***inkâr ediyorlar! Yakında her şeyi öğrenecekler!"***

Biz mutlaka (o yerlerde) saf tutarız. Buradaki **saf tutarız** kelimesi muhtemelen, nasıl ki âdemoğulları saf olup cemaat halinde namaz kılıyorlarsa, melekler de saf tutarak namaz kılıyorlar anlamına gelir. Saf halinde kıyam ediyorlar yahut saf halinde rükû yapıyorlar veyahut saf halinde secde ediyorlar mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve biz, kuşkusuz Allah'ı tesbih ederiz. Müfessirlerin söylediklerine göre **tesbih ederiz** lafzı, namaz kılarız anlamına gelir. Her türlü noksanlıktan tenzih etmek mânasına da gelebilir, onlar mülhitlerin söyledikleri sözlerden Allah'ı tenzih ediyorlar. **Tesbih ederiz** sözü, devamlı olarak ve hiç ara vermeden ibadet ederiz anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı; elbet biz de Allah'ın halis kulları olurduk. Bu ilâhî kelâmın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce Mekkeliler şöyle diyorlardı: Yahudileri ve hıristiyanları Allah kahretsin! Çünkü onlar peygamberleri inkâr ettiler. Eğer bize öncekilerden bir kitap veya bir beyan gelmiş olsaydı elbette biz de Allah'ın halis kulları olurduk. Onlar böyle diyorlar ve Allah adına yemin ederek sözlerini teyit ediyorlardı, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle haber vermektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşma-

larını arttırdı”[185], yani uyarıcı geldiğinde Rab’lerini inkâr ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Resûlullah (s.a.) onları ikaz ediyor, putlara tapan ve peygamberleri inkâr eden önceki ümmetlere nasıl Allah’ın azabı geldi ise, putlara taparlarsa onlara da azabın geleceğini söylüyordu. O zaman şöyle diyorlardı: **Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı,** yani geçmiş ümmetlerin neden helâk edildiklerine dair elimizde bir haber bulunsaydı ve onların gerçekten Muhammed’in söylediği sebeple helâk edildiklerini bilseydik, **elbette biz de Allah’ın halis kulları olurduk.** Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, önceki ümmetlerin, Muhammed aleyhisselâmın söylediği sebepten helâk edildikleri haberini bildirdi, ancak onlar kabul etmediler ve inatla inkâr ettiler. Muhtemeldir ki onlar bunu delil olarak ileri sürmüşlerdi, yani atalarımız da putlara taptılar, onlar da bizim yaptıklarımızı yaptılar ve azaba uğramadılar, şayet yaptıkları Allah nezdinde rızaya mazhar olmasaydı ve onlar böyle yapmakla emrolunmuş olmasalardı, Allah onları rahat bırakmazdı. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: “Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız”[186], “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman
197 ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler”[187]. [§]Buna benzer sözlerle onlar, anlamsız deliller ileri sürüyorlardı. Buna göre muhtemelen onların, **elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı; elbet biz de Allah’ın halis kulları olurduk** sözünü, onlar bizim yaptığımız şeyleri yaptıkları için ve söylenen şeyler yüzünden değil, başka bir şeyden dolayı helâk edilmişlerdir diyorlardı.

Elbette biz de Allah’ın halis kulları olurduk. Buradaki “muhlasîn” (المخلَصين) kelimesindeki lâm harfi üstünlü olarak okunur. Onların sözlerinin zâhirine göre ise esreli olarak “muhlisîn” diye de okunur; buna göre eğer öyle olsaydı, biz de ihlasla Allah’ın birliğini kabul eder ve O’na kulluk yapardık anlamına gelmesi de caizdir. Ancak “muhlasîn” lafzı, öyle olsaydı Allah özel olarak bizi seçerdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak, önceki ümmetlerin Muhammed aleyhisselâmın sözünü ettiği inkârdan dolayı helâk edildiklerine dair beyanı geldikten sonra onların inat ettiklerini, büyüklendiklerini ve inkâr ettiklerini haber vermektedir: **Şimdi bu kitabı (Kur’ân) inkâr ediyorlar! Yakında her şeyi öğrenecekler!** Delillerin ve âyetlerin haberleriyle gerçeği öğrendikten sonra gözleriyle de görerek yakında her şeyi öğrenecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

185 Fâtır, 35/42.

186 el-En‘âm, 6/148.

187 el-A‘râf, 7/28.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾

171. "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik:"

172. "Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar."

173. "Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak."

[Hiçbir Resûl Öldürülmedi]

Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Bu ilâhî kelâmın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Zafere ulaşanlar resûllerdir, hiçbir resûl öldürülmüş değildir, ancak nebîler öldürülmüş, bir de resûllerin risâletini kavmine tebliğ eden ve onları bundan haberdar eden resûllerin elçileri öldürülmüştür. Resûllerin kendilerine gelince, onlardan hiçbiri öldürülmemiştir, Allah onları insanlardan ve onların kötü niyetlerinden korumuştur. Bazıları da şöyle dedi: Nihaî akıbeti kendileri kazanacağından dolayı onlar zafere ulaşacaklardır, çünkü işin başında mağlup olsa bile akıbette zafere ulaşmayan hiçbir peygamber yoktur. Bazıları ise şöyle söyledi: **Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar,** yani onlar kanıtlarla, mûcizelerle ve delillerle zafere ulaşacaklar. Getirdikleri deliller ve âyetlerle galip gelecekler, şüpheleri ve kafalardaki karışıklıkları kaldıracaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İlk yorumu yapanlar şu âyet-i kerîmeyi delil getirirler: "Nice pey- **198**
gamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar"; bu cümle bazı kırâatlarda, onunla birlikte bulunan birçok Allah erleri düşmanları öldürdüler, anlamına gelecek şekilde okunmuştur, "Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler"[188]. Cenâb-ı Hak burada, onlar savaşta öldürülseler bile asla gevşemediklerini ve boyun eğmediklerini haber vermektedir. Sonra şöyle buyurmaktadır: "Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"[189] Yüce Allah da şu âyet-i kerîmede onlara daha güzelini verdiğini haber vermektedir: "Allah

---

188 Âl-i İmrân, 3/146.
189 Âl-i İmrân, 3/147.

onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi"[190]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyet-i kerîme de, onlar mağlup olsalar ve öldürülseler bile zafere onların ulaşacağı mânasına gelmektedir.

Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Burada "innehum" (انّهم) ve "lehum" (لهم) şeklinde iki tane zamir kullanılmıştır, bunların ikisi de aynı anlama gelir ve tekit mânasını ifade ederler. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de kullanılmıştır: "Biz mutlaka (o yerlerde) saf tutarız"[191], "Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım"[192]. Bu âyetlerde zamir tek olsaydı yine aynı anlamı ifade ederdi, fakat mânayı tekit için böyle kullanılmıştır.

Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak. Yani daha önce de söylediğimiz gibi galip gelenler kesinlikle peygamberlerimiz veya taraftarlarımız veya dostlarımız olacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حٖينٍۙ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾

174. "(Ey resûlüm!) ***Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak."***

175. "Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!"

(Ey resûlüm!) Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak. Yani onların sana yaptıkları eziyetlere bir müddet karşılık verme veya onlarla bir süre savaşma! Bunun nasıl olduğu konusunda iki delil vardır. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamberliğine delildir, çünkü onların âyette bir süre daha küfür içinde kalacaklarını ve sonra bu halde iken helâk edileceklerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak!**

199 [§]İkincisi, bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onu koruyacağına, onların kendisini öldürmek ve helâk etmek için gösterdikleri gayretlerden muhafaza edeceğine delildir; bu yüzden Allah onu belli bir vakte kadar onlarla savaşmasını ve onlara saldırmasını yasaklamıştı, çünkü onlar fırsat bulurlarsa kendisini öldürmek ve helâk etmek kararını almışlardı. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak onlara bu sözü söylediğinde peygamberini korumuş ve düşmanın saldırısın-

---

190 "Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/147).

191 es-Sâffât, 37/165.

192 el-Kasas, 28/30.

dan muhafaza etmişti. Sonra şöyle buyurmuştu: **Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!** Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[193]

Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler. Bu beyan, açıkça ve çıplak gözle görmek mânasına gelmektedir. Bazıları şöyle dedi: **Hallerini gör onların,** yani başlarına azap indiğinde gör onların hallerini, bunun gerçekleşmiş olduğunu **kendileri de görecekler**. **Hallerini gör onların** mânasına gelen "ebsırhum" (أبصرهم) sözünün, onlara azabın geleceğini bildir, azap başlarına geldiğinde onlar da bilecekler anlamına gelmesi de muhtemeldir.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾

176. "Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar?"

177. "İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) ***uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır!"***

Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar? Bu âyet-i kerîme, onların azabın hemen gelmesini istediklerine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar azabın hemen gelmesini, Peygamber aleyhisselâmla alay etmek kastıyla ve onun kendilerini azabın gelmesiyle korkutmasını inkâr etmek için istiyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar?** Bu, hayret ifade eden bir cümledir, yani onlar azabımın çabuklaştırılmasını nasıl isterler? Bir millete azap göndermek ve onları helâk etmek istediğimde, azabı ve helâki indirmeye kādir ve hükümran olduğumu bilmiyorlar mı? Yani ben buna kādirim ve onu yaparım.

Sonra Cenâb-ı Hak onlara azabı gönderdiğinde sabahlarının karanlığa gömüldüğünü haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır!** Buradaki azap sahalarına (بساحتهم) indiğinde sözü, muhtemelen yakınlarına indiğinde mânasına gelmektedir. Bu ifade, kendilerine ve başlarına indiği anlamına da gelebilir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete

193 Hûd, 11/55.

uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir"[194], yani
200 azap onların başına inecek. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra Cenâb-ı Hak, **uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır** buyurmaktadır. Onların sabahları kötü olacak, çünkü azap başlarına geldiğinde onları ebedî cehennemlerin azabına uğratacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍۙ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾

178. "Evet, sen bir süre için onları kendi hallerine bırak."

179. "Ve hallerini gör; ileride kendileri de görecekler!"

Evet, sen bir süre için onları kendi hallerine bırak. Bu âyeti az önce açıklamıştık. **Hallerini gör; ileride kendileri de görecekler** buyruğunu da belirtmiştik. Bazıları buna, sen bak, onlar da bakacaklar diye mâna verdi. Ancak doğrusu az önce bizim söylediğimiz gibidir[195].

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَۚ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

180. "Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir."

181. "Bütün peygamberlere selâm olsun!"

182. "Ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun."

[Allah'ın Kulları Üzerindeki Hakları]

Bu üç âyette, Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğuna dair açıklamalar vardır, onlar da şunlardır: Allah'ın birliğini tasdik etmek, bütün işlerinde Allah'a tevekkül etmek, verdiği nimetlere dair Allah'ı güzel şekilde övmek ve ayrıca bütün peygamberleri yüceltip övmek. Tevhide gelince bu şu sözünde dile getirilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın verdiği nimetlere karşı insanların hamd etmek ve güzel övgüler yapmak ve aynı zamanda bütün peygamberlere de güzel övgülerde bulunmak gerektiği: **Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir.** Mülhitlerin, çocuk edin-

194 er-Ra'd, 13/31.

195 Bu sûrenin 175. âyetinin tefsirine bakınız.

mek, ortağı ve eşi olmak gibi asla Allah'a lâyık olmayan bütün nitelemelerden, Cenâb-ı Hak kendini tenzih etmekte ve aklamaktadır. Bunu söyleyen insanın, Cenâb-ı Hakk'ı bütün bu isnatlardan uzak ve münezzeh olmakla niteleyenin alacağı sevabı alması ümit edilir. **Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in** ifadesi de tevhid söz konusu edilmektedir. Şöyleki: Cenâb-ı Hak şan ve şerefle, mutlak kuvvet sahibi olmakla ve her şeyin tasarrufunun kendisine ait olmakla ilgili bir nitelemekten oluşan bir tevhittir. Peygamberlere yapılması gereken güzel övgülere gelince bu da, **Bütün peygamberlere selâm olsun** meâlindeki âyette ifade buyurulmaktadır. Cenâb-ı Hak kullarına, bütün peygamberlere güzel övgülerle onları övmelerini emretmektedir. Bu konuda Resûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur: "Bana selâm gönderdiğinizde, diğer peygamber kardeşlerime de selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim"[196]. [§]İnsanlara 201
verdiği bütün nimetlere ve güzelliklere karşı Cenâb-ı Hakk'a güzel bir şekilde hamd ü senâ etmeye gelince, bunu da şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun. Allah'ı bilerek ve kabul ederek bunu söyleyen ve okuyan birinin, bunları söyleyen ve okuyanların hepsinin alacağı bütün sevabı alması umulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kıyâmet günü sevabının tam olarak tartılmasını isteyen kişinin, bir meclisteki son sözü şöyle olsun: **Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun!** Âlemlerin Rabb'i **olan Allah'a hamdolsun**[197]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mutlak izzet sahibi olan rab. Bu beyanın anlamına dair bazıları şöyle dedi: İntikam ve kudret sahibi olan Rab! Bu ifade, her güç-kudret sahibi olanın ve her şan ve şeref sahibi olanın dayandığı Rab mânasına da gelebilir. **Allah'a hamdolsun** sözü de böyledir, yani bir şeye hamd ü senâ eden herkesin o hamd ve senâsı hakikatte Allah'a varır. Gerçek muradının ne olduğunu en iyi Allah bilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

[196] Enes (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bana selâm gönderdiğinizde, diğer peygamber kardeşlerime de selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 661; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 497).

[197] Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 499.

[§]SÂD SÛRESİ[1] 203

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.



1. "Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun."

[Hurûf-i Mukattaa]

Bazıları şöyle dediler: **Sâd** lafzı, içinde sâd harfinin belirtildiği bu sûrenin ismidir. Nitekim "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!"[2] meâlindeki âyet de böyledir. Hurûf-i mukataanın belirtildiği bütün sûreler böyledir. Bir şeye dilediği ismi vermek ve hangi ismi vermek istiyorsa onu vermek Allah'a ait bir haktır. Bazıları da şöyle söyledi: O ancak, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın isimlerinden biridir. Bazıları da, o sûrenin giriş lafzıdır dedi. Bu lafzı, hemen arkasından gelen âyetin tefsir ettiğini daha önce söylemiştik. Hurûf-i mukattaa hakkında söylenenleri daha önce çeşitli yerlerde belirttik[3]. Bazıları ise **Sâd** lafzına, Kur'ân'ı kâfirlere arzet diye anlam verdi. Ebû Ubeyde, "sâdi" (صادِ) kelimesinin "musâdât" (المصاداة) kökünden geldiğini söyler[4]. Zeccâc şöyle dedi: (صادِ بالقرآن) cümlesi, onlara karşı Kur'ân ile savaş, mânasına gelir. Bazıları da (صادِ
بالقرآن) cümlesine, [§]onlara Kur'ân ile seslen diye mâna verdi. Onlara Kur'ân 204
ile yönel anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu bir yemin lafzıdır, Allah'ın kelâmı Kur'ân ile yemin ediyorum demektir.

Öğüt ve uyarı dolu. "Zi'z-zikr" (ذى الذكر) kelimesi, şerefli mânasına gelebilir. Cenâb-ı Hak Kur'ân'a zikir adını vermiştir, çünkü her şereflinin adı yaratılanların her meclisinde anılır. Yahut insanların lehine ve aleyhine olan, yapılması ve sakınılması gereken her şeyi kendilerine hatırlattığı için ona zi-

---

1 Mekkî sûrelerden olup 88 âyeti de Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Kāf, 50/1.

3 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1-2; Âl-i İmrân, 3/1.

4 Taberî bu sözü Hasan-ı Basrî'ye nispet eder (*Câmi'u'l-beyân*, XX, 5).

kir adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu kelimeye beyan dolu Kur'ân mânasını verdiler.

Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun. Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Kur'ân'ı kalbinden oku! Araplar şöyle derlerdi: Hayvanı tutmak zor olduğunda onunla şakalaşırsan hayvan boyun eğer ve yumuşar, işte o zaman hayvanı avladım (صاديتُ الدّابّةَ) denilir. Ebû Avsece şöyle dedi: **Sâd**, en zor harflerden biridir, burada yemine benzemektedir. Başka yerlerde kullanılan "sâdî" (الصادى) kelimesi susamak anlamına gelir, millet susamış gibi[5].

Öğüt ve uyarı dolu (ذى الذكر) ibaresi hakkında bazıları şöyle dedi: Bu lafız şerefli, yani ona uyan şerefli olur anlamına gelir. Şanlı mânasına geldiği de söylenmiştir. İçinde yapılması ve sakınılması gereken buyrukların ve daha önce geçen ümmetlere ait haberlerin belirtildiği kitap mânasına geldiği de söylenmiştir.

[Kur'ân'da Geçen Yemin Cümleleri]

Sonra âyetlerde geçen yemin cümlesinin cevabı konusunda farklı görüşler vardır. Kisâî şöyle demiştir: Kur'ân'da geçen kasem cümlesinin cevabı bazı yerlerde gizli değil açıktır, bazı yerlerde ise kapalıdır. Açık olana örnek şu ilâhî beyandır: "Hayır! Hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"[6] Bu kasem cümlesinin cevabı da şudur: "O Kur'ân gerçekten değerli, bir elçinin sözüdür"[7]. Kapalı olana örnek de **Sâd** âyetidir. İnsanlardan biri şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın burada yemin ettiği olay şu ilâhî beyanda ifade edilmektedir: "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir
205 hakikattir"[8]. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Ancak söz uzamış ve arada yeminin cevabı olmayan kıssalar geçmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bana göre buradaki kasemin cevabı şu ilâhî beyandır: "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik"[9]. Bu, sizi de helâk ederiz mânasına gelir. Ancak yemin lafzı ile bu âyet arasına "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir"[10] meâlindeki âyet girmiş ve kasem lâmı hazfedilmiş-

5 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 375.
6 et-Tekvîr, 81/15-16.
7 et-Tekvîr, 81/19.
8 Sâd, 38/64.
9 Sâd, 38/3.
10 Sonraki âyet.

tir. Dolayısıyla bu âyet yemin lafzına döndürülür ve söylediğimiz âyet de yeminin cevabı olur. Bu, garip, zarif ve kapalı bir cevap cümlesidir[11].

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

2. "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir."

Rivayet edildiğine göre Ebû Tâlib hastalanmış, Hz. Peygamber (s.a.) de onu ziyarete gitmişti. Ebû Tâlib'in başucunda bir adamın oturacağı bir yer vardı, Ebû Cehil hemen yerinden kalkıp oraya oturdu. İçerde de Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grup insan vardı. Onlar Ebû Tâlib'e, ilâhlarımıza sataşıyor diye Hz. Peygamber'i (s.a.) şikâyet ettiler. Ebû Tâlib dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Bu adamlardan ne istiyorsun? Hz. Peygamber (s.a.) şu karşılığı verdi: Amcacığım! Ben onlardan sadece bir cümle istiyorum, eğer onu kabul ederlerse bütün Araplar onlara uyacak, Arap olmayanlar da cizye ödeyecek. Ebû Tâlib; nedir o cümle? diye sorunca, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Lâ ilâhe illallâh! O zaman hemen Ebû Cehil atıldı: Bizim tanrılarımızı tek bir tanrı mı yapmak istiyor?[12] İşte bu, âyette belirtilen ve onların gurura kapıldıklarını gösteren olaydır. Çünkü âyette şöyle denilmekteydi: **İnkâr edenler, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir.** [§]Âyetteki **gurura kapılmış** (فى عزة) ifadesi hak- 206
kında bazıları şöyle dedi: İnatçılık yapıyor ve kabule yanaşmıyorlar. Bazıları da şöyle dedi: Taassup içindedirler ve gurura kapılmışlardır. "Hamiyyet" (الحمية) kelimesi, muhalefete ve taassuba kapılmak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir. Denildi ki: Bu cümle, kibir ve inkâr duygusuna kapıldılar anlamına gelir. Buna taassup ve aykırı olmak mânası verildiği gibi, gaflet anlamı da verilmiştir.

---

11 "Âyetlerde geçen yemin cümlesinin cevabı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Burada kasemin cevabı, "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir" meâlindeki âyettir. Bu âyette geçen "bel" (بل) edatı, önceki cümleyi nefyedip sonraki âyeti ispat etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Küfredenler ancak gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir. Bazıları da şöyle dedi: Yeminin yapıldığı yer, "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik; o sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi" meâlindeki âyettir. Bazıları dedi ki: Her ne kadar kasem cümlesi ile cevabı arasında çok fazla âyetler geçmiş olsa da, Allah'ın yemin ettiği yer, "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir" meâlindeki âyettir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 643ab).

12 bk. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I, 401.

كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

3. "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik; o sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi."

Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu âyet, her kâfir ve müşrikin ölümü ve helâki sırasındaki feryadını ifade etmekte, iman etmek için Rabb'inden tekrar dünyaya döndürmesini isteyeceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır!"[13], "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan!"[14] Ancak böyle bir feryadın, imdat çağrısının ve geciktirme isteğinin faydası yoktur, Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği üzere: "Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"[15].

İkincisi, bu âyet, inkâr etmeleri ve inatçılıkları yüzünden helâk edilip kökü kazınan önceki bütün ümmetlere dairdir; onlar başlarına azap geldiği sırada feryat ederler, imdat çığlıkları atarlar ve iman ettiklerini söylerler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[16]. Ancak Azîz ve Celîl olan Allah'ın burada haber verdiğine göre, o sırada iman etmelerinin kendilerine faydası olmaz; çünkü o kendi tercihlerine dayalı bir iman değil, azabı defetmek için yaptıkları zorunlu
207 bir imandı. [§]İşte Cenâb-ı Hak, onlara azap geldiğinde yaptıklarına pişman oldukları gibi, kendilerine de azabın gelebileceğini ve yaptıklarına pişman olacaklarını haber vererek Mekkeliler'i ikaz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama artık zaman kurtulma zamanı değildi. Buradaki "velâte" (ولات) kelimesinin aslı "velâ" (ولا) idi, ancak "hîne" (حين) kelimesine bağlandığında "velâte" oldu. Bu kelime sanki yemin lafzı gibidir, yani, vallahi demektir. Bu, Kisâî'nin görüşüdür. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "te" harfi "velâ" kelimesine bağlı değil, "hîne" kelimesine bağlıdır, yani "tehine" (تحين) şeklindedir. "Hîn", "ân" ve benzeri kelimelere bazan "tâ" harfi ilâve edilir. Bazıları da şöyle söyledi: Bu kelime "tâ" ile "velâte" şeklindedir; kelime "tâ" ile ve vakfedilerek okunmuş-

13 el-Mü'minûn, 23/99-100.

14 "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın" (el-Münâfikûn, 63/10).

15 el-A'râf, 7/34.

16 el-Mü'min, 40/84.

tur[17]. “Hîne menâs” (حين مناص) kelimeleri hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Keyif çatmak ve kaçmak zamanı değildir. Bazıları şöyle dedi: Yardım çağırma zamanı değildir. Buna feryat ve figan zamanı değildir anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi. Bazıları şöyle dedi:, yani kaçma zamanı değildir, kaçma vakti geçmiştir. “Menâs” sığınma yeri demektir. “Nâsa, yenûsu, nevsan” (ناص، ينوص، نَوْصا) fiili, sığınmak anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Artık zaman kurtulma zamanı değildi;** [§]yani kaçacak yer yoktur. Ebû Avsece de böyle söyledi. Ebû Ubeyde 208
ise şöyle dedi: Kurtulma ve yardım mânasına gelir, yani kurtulacak ve yardım edilecek zaman değildir demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Nevs” (النوص), sözü ertelemek, “bevs” (البوص) ise sözü öne almak demektir[18]. Söylediğimiz gibi bunun asıl mânası şudur: O vakit kaçış vakti değildir, kurtuluş zamanı değildir, yardım dileme zamanı değildir. Diğer görüşler de yukarıda geçti.

وَعَجِبُوٓا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ 

4. “Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.”

Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, kendilerine kendileri gibi insan türünden bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu

---

17 “ولات حين” kelimelerinden hangisi üzerinde vakfedileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: “Velât” kelimesinde vakfedilir, sonra “hîne menâs” diye başlanır. Dediler ki: Bu, “mâ”, yani olumsuzluk mânasına gelen “lâ”dır, inkâr anlamında “te” eklenmiştir. Nitekim “semme”ye eklendiğinde “semmete” (ثَمَّتَ), “rubbe”ye eklendiğinde “rubbete” (رُبَّتَ) diye okunur. Başkaları da şöyle dedi: O “tâ” değil “hâ” harfidir ve “lâ”ya eklenmiştir, vakfedildiğinde “lâhe” (لاهْ) diye okunur, çünkü “hâ” harfi vakıf için eklenmiştir… Ancak vasıl halinde bu harf “tâ” olur. Bazıları ise şöyle dediler: “Lâ”da vakfedilir ve sonra “tehîne” diye başlanır. “Tâ”nin hükmünün, “hîne”, “evân”, “ân” gibi kelimelerde geçerli olduğu iddia edilmiştir… Buradaki “lâ” ise “hâ” ve “tâ” ile vasledilmemektedir. Âyetteki (لات حين) ifadesi, ancak (ليس حين) mânasına gelmektedir. Hiçbir cümlede “lâte” bulunmaz” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 15-16).

18 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 367.

gibi: "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[19], "Bu da sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir"[20], "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[21] Onlar insandan peygamber olmasını inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi?"[22] İkincisi, dünya işlerinde kendilerinden alt konumda olanlardan peygamber gönderilmesine şaşıyorlar, çünkü onlar dünyada kendilerini başkalarından üstün görüyorlar ve şöyle diyorlardı: "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[23] "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! dediler"[24]. Söylendiği gibi onlar, dünya işlerinde seviye itibariyle kendilerinden aşağı durumda olan birini vahiy gönderilmesine lâyık görmüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

209 **[§]Bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.** Bu âyet Resûlullah'ın (s.a.) onlara mûcize getirdiğine ve onların da bunun üzerine bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır dediklerine, onun gerçekten Allah'ın elçisi olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Fakat yine de inatla karşı çıktılar. **Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.** Bu beyanla tıpkı Firavun kavmini Mûsâ aleyhisselâma karşı tahrik ettiği gibi, onlar da kavimlerini Resûlullah'a (s.a.) karşı tahrik etmek istiyorlardı. Çünkü onlar halka şöyle demişlerdi: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[25]. Hz. Peygamber (s.a.) ise onları yurtlarından çıkarmak istemiyor, sadece İslâm'ı kabul etmelerini istiyordu. Buna göre o liderler, Resûlullah'ın (s.a.) sihirbaz olmadığını, Allah'ın elçisi olduğunu biliyorlardı. Ancak kavmini ve kendisine tâbi olanları ona karşı kışkırtmak istiyor ve ona uymamaları için durumunu farklı gösterip halkın kafasını karıştırmaya çalışıyorlardı.

اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾

5. "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"

Bu söz, halkın tâbi olduğu liderleri tarafından söylenmişti, kalplerinde putlara tapınma sevgisinin bulunduğunu bildikleri için onları tahrik etmek

---

19 el-Enbiyâ, 21/3.
20 el-Mü'minûn, 23/33.
21 el-İsrâ, 17/94.
22 el-Furkān, 25/21.
23 Sâd, 38/8.
24 ez-Zuhruf, 43/31.
25 eş-Şuarâ, 26/35.

istiyorlar ve şöyle diyorlardı: **Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!**

Bu gerçekten şaşılacak bir şey! Bazıları şöyle dedi: Buradaki “ucâb” (عُجاب) kelimesi, halkın diliyle şaşılacak şey anlamına gelir. Kisâî şöyle dedi: “Ucâb, uccâb, acîb, aceb” (العُجَاب، العُجّاب، العَجِيب، العَجَب) kelimelerinin hepsi aynı mânaya gelir. Ebû Avsece dedi ki: “Ucâb” kelimesi, hayrette aşırılık ifade eder, tıpkı “kübâr ve kübbâr” (كُبار، كُبّار) denildiği gibi.

وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾

[§]*6. “Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: Yolunuzda yü-* 210
rüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! İşte (sizden) *istenen budur.”*

Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! Bu âyetteki yürüyün kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İleri gelenlerden ve halktan bir grup Ebû Tâlib’e giderek, tanrıları hakkındaki kötü sözlerinden dolayı Resûlullah’tan (s.a.) şikâyetçi olmuşlardı. Kendisiyle konuştuklarında umdukları cevabı alamamışlar, istedikleri neticeyi elde edememişlerdi. Bunun üzerine kabilenin ileri gelenleri, halka dediler ki: Tanrılarınıza bağlılık yolunda devam edin ve onlara tapmakta direnin! Onların halka şöyle demiş olmaları da muhtemeldir: Ebû Tâlib’e gidin! Tanrılarınıza tapmaya devam edin! **Sizden istenen şey budur!** Onların bunu, Hz. Ömer’in (r.a.) müslüman olması üzerine söyledikleri rivayet edilmiştir. Âyette geçen “şey” (شئ) kelimesi, yapılması gereken iş anlamına gelir. Onlar da Ebû Tâlib’e gitmişler ve yukarıda sözünü ettiğimiz sözleri söylemişlerdi. Bu, oldukça uzun bir hikâyedir. Bazıları şöyle dedi: **Yürüyün**, yani dönün, tanrılarınıza ibadete gidin ve bunda direnin! Bazıları da şöyle söyledi: **Yürüyün**, yani Muhammed’in (s.a.) yanından ayrılın ve **tanrılarınıza** tapmakta **direnin! İşte** -siz Mekke ehlinden- **istenen budur.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların ileri gelenleri harekete geçti, yani halkın ileri gelen kesimi harekete geçti ve belirttiğimiz gibi halka şöyle dediler: **Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin!**

211 **[§]İşte** (sizden) **istenen budur.** Bu cümle ile onların neyi kastettiklerini tam olarak bilmiyoruz. Bu cümle ile onların, Muhammed (s.a.) sizi putlara tapmayı terketmeye çağıracak olsa da sizi bundan vazgeçiremez, ancak o sizi putlardan başkasına tapmaya davet edecektir, demek istemiş olmaları mümkündür. Yahut sizden bazı şeyler isteyecektir demek istemiş olabilirler. Veyahut onlar birtakım şeyleri kastetmişler, fakat kastetmiş oldukları o şeylerin ne olduğunu biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir*[26].

مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ۚ ﴿٧﴾

7. "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil."

Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik[27]. Bazıları dedi ki: Buradaki **son din**den maksat Hz. Îsâ'nın dinidir. Onlar bunu ancak, hıristiyanlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumu hakkında ihtilaf ettikleri için söylemişlerdi; hıristiyanlardan bir kısmı onu ilâh kabul etmiş, bir kısmı da Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüştü. İşte bunun üzerine onlar şöyle demişlerdi: Muhammed aleyhisselâmın tek ilâha kulluğa davet etmesini, bildiğimiz son dinde, yani Hıristiyanlık'ta duymadık; çünkü hıristiyanların bir kısmı Îsâ'yı (s.a.) ilâh kabul etmiş, bir kısmı da o Allah'ın oğludur demiş, böylece onu Allah'a ortak kılmıştı. Dolayısıyla onlar diyorlardı ki: Son dinde birden çok tanrıya tapmak ortaya çıkmışken, nasıl oluyor da Muhammed (s.a.) bize çok tanrıya tapmayı yasaklıyor ve tek bir ilâha kulluk etmeye davet ediyor? **Son din** konusunda bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, onların halen mensup oldukları dindir; diyorlar ki: **Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik.** Yani bizim mensubu olduğumuz ve atalarımızın da mensubu oldukları dinde tek bir ilâha kulluk

---

26 "İşte (sizden) istenen budur" sözü ile onların neyi kastettiklerini tam olarak bilmiyoruz. Bu cümle ile onların, Muhammed (s.a.) sizi putlara tapmayı terketmeye çağıracak olsa da sizi bundan vazgeçiremez, bu konuda sizi kendi halinize bırakır, ancak o sizi putlardan başkasına tapmaya davet edecektir, çünkü onun putlara tapmayı terketmenizden başka bir gayesi vardır, demek istemiş olmaları mümkündür. Muhtemeldir ki o, sizin tek bir ilâha tapmaya ve putlara tapmaktan vazgeçmeye çağırmasının altında mal ve benzeri başka şeyler elde etmeyi murat etmektedir. Yahut onun maksadı, sizi tek bir ilâha tapmaya davetin altında hükümranlık elde etmek ve başınıza lider olmak niyeti vardır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 36a).

27 Semerkandî der ki: "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik" cümlesindeki 'böyle bir şey' (بهذا) lafzı ile putlara tapmayı bırakıp tek bir ilâha tapmak kastedilmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644a).

etmek diye bir şey işitmedik. Sonra da şunu ilâve ediyorlardı: Bu, Muhammed aleyhisselâmın **uydurmasından başka bir şey değildir.**

[§]Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik. Onlar buradaki "böyle 212
bir şey" (بهذا) lafzı ile putlara tapmayı bırakıp tek bir ilâha kulluk etmeyi kastediyorlardı. **Son din** konusunda müfessirlerin geneli şunu söyler: Son dinden maksat, Hıristiyanlık ve Yahudilik'tir, her ikisi de kastedilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Son din ile onlar, kendilerinin ve babalarının bağlı oldukları dini kastediyorlardı. Diyorlardı ki: Bizim ve babalarımızın mensubu olduğu dinde, çok tanrıya tapmayı bırakıp tek bir ilâha tapmaya dair bir söz işitmedik. Bu onun kendi kafasından yaptığı **uydurmadan başka bir şey değil.**

ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فى شَكٍّ مِنْ ذِكْرى بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ 

8. "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi! İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler. Hayır, azabımı henüz tatmadılar!"

İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi! Bu âyet onların, gökten kendisine uyarı indirilen birinin, ancak faziletinden ve özelliğinden dolayı ona indirildiğini bildiklerine işaret etmektedir. Ancak onlar dünyada kendilerini faziletli ve özel insan gördükleri için, bahsedilen fazilete ve özelliğe kendilerinin sahip olduğunu düşünüyorlar, Resûlullah'ı (s.a.) buna lâyık görmüyorlardı. Bundan dolayı söz konusu uyarının kendilerine değil de ona indirilmesini inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[28] Şunu da söylediler: **İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!**

Sonra Cenâb-ı Hak, onların uyarı konusunda da kuşku içinde olduklarını haber vermekte, şöyle söylemektedir: **İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şudur: Bir şeyden duyulan şüphe, o şüphenin kesin olduğuna inanmayı gerektirmez, aksine o konuda tevakkuf etmeyi gerektirir. Bir şeyi yok saymak ancak kesin bilgi ile olur. Kesin bilgiye sahip olmadığınız halde siz hiç düşünmeden red ve inkâr konusunda nasıl kesin bir kanaate sahip oldunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 ez-Zuhruf, 43/31.

213 **[§]Hayır, azabımı henüz tatmadılar!** Muhtemelen bu söz, onların iman etmelerinden tamamen ümit kesildiğini ve azabı görmeden onların iman etmeyeceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşmiş olanlar kendilerine her türlü kanıt gelse bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler"[29]. Mukātil şöyle dedi: Âyette geçen "lemmâ" (لما) kelimesindeki lam harfi zâiddir. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler, aksine onlar azabımı henüz tatmadılar. Onlar diyorlardı ki: **İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!** Bu sözle onlar peygamberliği ve kitabı yahut ilâhî vahyi kastediyorlardı; o bizim en fakirimiz ve en küçüğümüzdür, biz ise yaşça, şan ve şeref bakımından ondan çok üstünüz diyorlardı. Cenâb-ı Hak onların bu iddialarını reddediyor ve buyuruyor ki: **İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler.** Yani onu Muhammed aleyhisselâma indirmedi diyorlar. Aksine onlar benim azabımı henüz tatmadılar. Bu, Mukātil'in görüşüdür. Cenâb-ı Hak onların şüphe üzerine uyarıyı reddetmek ve peygamberi yalanlamakla beyinsizce hareket ettiklerini söylemektedir. Çünkü bir şeyden duyulan şüphe, kesin bir kanaatle onu reddetmeyi ve inkâr etmeyi değil, o konuda düşünmeyi gerektirir.

Bu âyet, bir konuda bilgi elde edilmesi ve düşünüp tefekkür etmekle ulaşılması kolay olduğu halde, bedîhî olarak ve kulağına gelmiş olsa bile kesin kanaate varamayan bir cahile deliller ve kanıtlar göstermek gerektiğine işaret etmektedir. Bu, [Hanefî] âlimlerimizin görüşlerinin delillerinden biridir: Dârülislâmda müslüman olan, ancak yerine getirmesi gereken işleri ve hükümleri bilmeyen biri, sorumlu olur, o konudaki hükmü bilmemesi mazeret sayılmaz, çünkü sormak ve araştırmak suretiyle o konudaki hükmün bilgisine ulaşması son derece kolaydır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَز۪يزِ الْوَهَّابِۚ ﴿٩﴾

214 **[§]*9. "Yoksa senin Azîz ve lütufkâr Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir?"***

Azîz ve Celîl olan Allah'tan gelen soru edatının, sorulan kişi tarafından gerçekten cevap verilmesini gerektiren şeylerden olsa da olumlu bir anlam ifade ettiğini ve bağlayıcı olduğunu daha önce söylemiştik. Burada geçen **yoksa Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir** sorusu, müşriklerin yu-

29 Yûnus, 10/96-97.

karıda geçen “İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!”[30] şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Onlara şöyle cevap verilmiştir: Rabb’inin rahmet hazineleri onların elinde değildir ki, risâleti ve nübüvveti kendilerine veya istedikleri kişiye versinler! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: “Bu Kur’ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!”[31] Çünkü onlar risâletin ancak zengin, dünyada müreffeh ve varlıklı olan birine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Cenâb-ı Hak da, Rabb’inin hazineleri onların elinde mi ki, risâleti ve nübüvveti istedikleri ve uygun gördükleri kişiye veriyorlar, diye sormaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ şunu söylemektedir: “Rabb’inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş?”, yani onlar Rabb’inin rahmetini paylaştırmak kudretine sahip değildirler, aksine “Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık”[32]. Cenâb-ı Hak onların, darda olanın maişetini genişletmek ve verileni almak gücüne sahip olmadıklarını haber vermektedir. Buna göre onlar, nübüvveti ve risâleti istedikleri ve tercih ettikleri kişiye vermek yetkisine de sahip değildirler, aksine onu dilediği kişiye vermek Allah’ın elindedir, zenginlik ve bolluk da O’ndadır. Yahut bunlardaki sıkıntı ve âfet, kendilerine varlık ve zenginlik vermenin, onların Allah üzerindeki hakları olduğunu zannettikleri için değildir. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: Buna dünyada en lâyık olan biziz, dolayısıyla bolluk ve refaha en çok hak sahibi olan kişi biz olduğumuz için risâlete ve nübüvvete en lâyık olan da biziz. [§]Aksine 215
onlar, dünyada sahip oldukları refaha ve zenginliğe, kendilerinin Allah üzerindeki hakları olduğu için değil, ancak Allah’ın rahmeti ve lütfu sayesinde ulaştıklarını bilselerdi… Eğer bunu bilselerdi, Cenâb-ı Hakk’ın risâleti kendi tercih ettiği kişiye vermesini inkâr etmezlerdi.

Mûtezile’nin görüşleri de böyledir: Onlar, Cenâb-ı Hakk’ın bir insan için ancak dinde en uygun (aslah) olan fiili yapacağını söylüyorlar. Şayet insan için dinde en uygun (aslah) olan fiili yapmasa, haksızlık yapmış ve zulmetmiş olurdu. Onlar en uygun (aslah) olanı Allah’ın gözetilmesini hak olarak görüyorlar. Tıpkı o kâfirlerin, kendilerine refah ve servet vermenin Allah üzerinde hakları olduğunu söylemeleri gibi. Onlar risâlet ve nübüvvetin de Muhammed aleyhisselâmdan çok kendilerinin hakkı olduğunu iddia ediyorlardı[33]. Sonra

---

30 Sâd, 38/8.

31 ez-Zuhruf, 43/31.

32 ez-Zuhruf, 43/32.

33 “Onlar birinin diğerine tercih edilmesini uygun görmüyor, buna dair görüşlerini nübüvvet ve risâlet konusunda reddediyorlardı. Çünkü onlar dünya nimetlerinde, varlıkta ve hükümranlıkta birinin diğerine üstün olduğunu kabul ediyor ve bunu inkâr etmiyorlardı, fakat sonra nübüvvet ve risâlet konusunda birinin tercih edilmesini kabul etmiyor ve

Mûtezile, çocukların acı çekmeleri konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın onları ancak bir karşılık vermek için acı çektirdiğini söylemektedirler; bu acıya karşılık onlara rızasını vermektedir, çünkü onlar kendilerini gerçekten Allah'a teslim etmişlerdir. Dolayısıyla Allah bu acıyı ancak bir şeyin karşılığı olarak onlara vermiştir. Kim başka birinin hakkını alırsa, onu ancak o başkasının razı olacağı bir bedel ve karşılık ile alır. Bu, onların şu iddialarını geçersiz hale getirmektedir: Yaratılanlar için dinde en uygun (aslah) olanı gözetmek Allah'ın görevidir, onlar bunu ancak Allah'ın onlara verdiği bir karşılık olduğunu söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksa Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir? Yani Rabb'inin nimetleri onların elinde midir? Rahmetin, nübüvvetin ve risâletin anahtarları onların elinde midir ki, onu istedikleri yere koysunlar? Hayır, bunların hiçbiri onların elinde değil, mülkünde **Azîz ve lütufkâr olan** Allah'ın elindedir, O nübüvveti ve risâleti dilediğine lütfeder, onu istediğine verir.

216 [Ş]Bu âyet, hiç itirazsız hayır, refah ve fazilet olarak elde edilen nimetlerin Cenâb-ı Hakk'ın lütfu olduğuna, onlara ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu ile ulaşıldığına, yoksa onları vermenin Allah için bir görev olmadığına işaret etmektedir. Çünkü yapması kendisi için görev olan bir şeyi yapana, vehhâbdır, yani lütufkârdır denilmez, dünyada vehhâb ismi, vermesi gerekeni verdiği için değil, ancak verdiğini lütuf ve rahmet olarak veren kişi için kullanılır.

اَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِى الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾

10. "Ya da göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı? Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!"

Ya da göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı? Az önce geçen "Yoksa senin Azîz ve lütufkâr Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir?" meâlindeki âyet ilk örnektir. Buradaki âyet de, göklerle yerin hükümranlığı onların elinde midir ki diledikleri her şeyi yapsınlar ve risâleti de istedikleri kişiye versinler, anlamına gelmektedir. Yani göklerin ve yerin hükümranlığı onlara ait değildir ki söylediklerini ve istediklerini

bunu inkâr ediyorlardı. Aynı şekilde Mûtezile de çocukların acı çekmeleri konusundaki görüşlerini çürütüyorlar, çünkü onların acı çekmelerinin kendilerine bir faydası yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644b).

yapabilsinler![34] Fakat onlar, bunların hükümranlığı bize aittir, dolayısıyla karar vermek de bizim hakkımızdır derlerse, o zaman kendilerine şöyle denilir: **Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!**

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Yoksa göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı?** Hayır, onlarda değil. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah, risâleti dilediği kimseye vahyeder ve onu uygun gördüğüne verir. Sonra buyurdu ki: **Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!**, yani göklerin kapılarına çıksalar ya! Eğer Muhammed aleyhisselâmın onu kendi kafasından uydurduğuna dair sözlerinde doğru söylüyorlarsa, onun doğru veya uydurma olduğunu anlamaları için Yüce Allah peygamberi Muhammed aleyhisselâma vahiy gönderdiğinde o vahye kulak versinler! Bazıları şöyle dedi: Gökle yer arasındaki vasıta demirden daha sağlam, kıldan daha incedir ve melekler onunla inip çıkmaktadırlar. Onun adı miraçtır, insan ölürken
ruhu bedeninden ayrıldığında onu görür. [§]Bazıları da şöyle dedi: **Yükselse-** 217
ler ya!, yani gök yollarına çıksalar ya, böylece ona uyarının gelip gelmediğini öğrenirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette geçen "irtikā" (الإرتقاء) fiili, yukarı çıkmak anlamına gelir. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâmın çıktığı vasıtaya siz de çıkın, Muhammed'in (s.a.) getirdiğinin benzerini siz de getirin de, ondan sonra o peygamber değildir deyin! Veyahut şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâmın lâyık olduğu nübüvvete ve risâlete sizin de lâyık olmanız için dinden ve vasıtalardan Muhammed'in (s.a.) getirdiklerini siz de getirin!

Âyette sözü edilen "sebepler" (الأسباب) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat yerle gök arasındaki ve aynı zamanda iki gök arasındaki vasıtadır. Bazıları da, esbâb, gök yollarıdır dedi. Bazıları ise şöyle söyledi: Ondan maksat, vahiy için gökte açılan bir kapıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şu olmalıdır: Muhammed aleyhisselâmın yalancı ve sihirbaz olduğu, Kur'ân'ı kendi kafasından uydurduğu iddiasında doğru söylüyorlarsa, çareler bulup göklere yükselseler ya! Yani gök kapıları onun için açılır ve böylece onlar da, Allah'ın peygamber aleyhisselâma, onların söylediği "Bu uydurmadan başka bir şey değil"[35] sözlerini vahyederken ken-

---

34 "Eğer onlar göklerin ve yerin hükümranlığının kendilerinde olmadığını söylerlerse, o zaman risâleti istediklerine vermek konusunda tasarruf hakkına sahip olmadıklarını da kabul etmeleri, aksine hikmet sırrına göre istediği şekilde tasarrufta bulunması için bunu rahmetin anahtarları elinde olana, mülkün gerçek sahibine bırakmaları gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644b).

35 Sâd, 38/7.

dileri de bu vahye kulak verseler ya! Yahut *en doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şöyle olabilir: Çıkıp bir meleğe başvursunlar, melek de iner ve onlara Muhammed aleyhisselâmın davasında yalancı olduğunu kendilerine haber verir. Zaten onlar da, "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"[36] demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾

11. "Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır."

Bazıları şöyle dedi: Buradaki "mâ" (ما) edatı sıladır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır. Bazıları da şöyle bir anlam verdi: Onlar bir ordudur, belki
218 yenilmeye mahkûm gruplardır. [§]"Mâ" edatının burada tahkik mânasına gelmesi de mümkündür, yani oradaki bütün ordu değil, onlar yenilmeye mahkûm gruplardır. Onlar mübâhale (lânetleşmek) için çıkmış bir ordudur ve şöyle demişlerdi: Allahım! Hangimiz daha çok sıla yapıyor, hangimizin malı daha faydalı ve halk için hangimiz daha hayırlı ise ona yardım eyle! Neticede onlar mağlup oldular ve kahredildiler. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: Onlar Bedir'de öldürülen ordudur[37]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîme, anlamı itibariyle üç şekilde yorumlanır. Birincisi, Hz. Peygamber'i (s.a.) tek başına ve münferit olarak öldürüp yok edemeyeceklerine dair Resûlullah'a (s.a.) verilen bir güvencedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi bir meydan okumadır: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[38] İkincisi, topluluk olarak da kendisini öldürüp yok edemeyeceklerine dair güvence vermektedir, tıpkı şu beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar"[39]. Cenâb-ı Hak onların topluluk olarak hezimete uğrayacaklarını haber vermektedir. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in (s.a.) zayıflığına, yardımcılarının ve taraftarlarının azlığına, kendilerinin çokluğuna ve kalabalıklığına rağmen yine de onların hezimete uğrayacağına dair Resûlullah'a (s.a.) verilen bir müjdedir. İşaret ettiğimiz

---

36 el-Furkān, 25/7.

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 29.

38 Cenâb-ı Hak Hûd aleyhisselâmdan şöyle haber vermektedir: "Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!" (Hûd, 11/54-55).

39 el-Kamer, 54/45.

bu üç yorum da, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğuna işaret etmektedir, çünkü o, olacak olanı haber vermiş ve ortaya çıkan netice haber verdiği gibi gerçekleşmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'e (s.a.) bunu Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır. Buradaki "ahzâb" (احزاب), yani çeşitli bölüklerden oluşmuş kalabalık gruplara ayrılmış, kimisi Hz. Peygamber'in (s.a.) sihirbaz olduğunu, kimisi yalancı olduğunu, bazısı iftiracı olduğunu, bazısı da deli olduğunu iddia ediyorlardı. İşte o topluluk böyle bölünmüş, kalpleri de parçalanmış ve farklı renklere bürünmüştü. En doğrusunu bilen Allah'tır.

**[§]Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilme- 219
ye mahkûm bir kalabalıktır.** Cenâb-ı Hak bu beyanda, müşrikler ordusunu hezimete uğratacağını peygamberine vâdetmektedir. Müfessirlerin geneli şöyle der: Bu âyetin işaret ettiği olay Bedir günü gerçekleşmiştir, o gün bunun gerçekleştiğini yukarıda söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.* "Ahzâb", Hz. Peygamber'in (s.a.) aleyhine olmak üzere bir araya gelen farklı gruplardır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْاَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ
لُوطٍ وَاَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ اُو۬لٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ ﴿١٣﴾

12-13. "Bunlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi, kazıklı Firavun, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı, bütün bu topluluklar ısrarla gerçeği yalanlamışlardı."

Bunlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi ve kazıklı Firavun da ısrarla gerçeği yalanlamışlardı. Bütün bu topluluklar, yani gruplar. Cenâb-ı Hak bu beyanda geçmiş ümmetlerde de bu grupların bulunduğunu Resûlullah'a (s.a.) hatırlatmakta, onların peygamberlere nasıl muamele ettiklerini ve neler yaptıklarını kendisine haber vermektedir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, diğer peygamberler halkın kendilerine eziyet etmelerine nasıl sabrettilerse, kavminin verdiği eziyetlere karşı Resûlullah'ın (s.a.) da onlar gibi sabırla karşılık vermesi ve her şeye rağmen onlara karşı anlayışlı olması için, geçmiş ümmetlerdeki kâfirlerin peygamberleri inkâr etmelerine, yaptıkları kötülüklere ve başlarına birçok belâlar getirmelerine rağmen peygamberlerin onlara nasıl davrandığına, verdikleri eziyetleri nasıl sabırla karşıladıklarına işaret etmekte-

dir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret”[40].

İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu Mekkeliler’e söylemektedir; Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmekten sakınmaları, geçmiş ümmetlerin kendi peygamberlerine yaptıkları gibi kötü muamele etmekten kaçınmaları için, peygamberlerini yalanlayan ve onlara inatla karşı koyan geçmiş ümmetlerin başlarına gelen belâların onların da başlarına gelmemesi için ikaz etmekte, aksi halde onların başına gelen azabın ve helâkin kendilerine de geleceğini söylemektedir.

220 **[§]Kazıklı Firavun;** bazıları şöyle dedi: Firavun, halkından birine kızdığında ceza olarak onu kazığa bağlar ve orada işkence ederdi, bundan dolayı ona kazıklı Firavun denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Kazıklı Firavun,** yani sağlam binalara sahip Firavun demektir. Bazıları ise şöyle söyledi: Onun kazıkları ve yularları vardı, yani ipleri ve oyuncakları vardı ve onlarla oynanırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

14. “Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de kendilerini cezalandırmam hak oldu.”

Cezalandırmam hak oldu. Yani onlara ceza vermem vacip oldu. Ancak bu beyanın anlamı şudur: Onlara azap geldi, sözü edilen azabın gelmesi gerçekleşti; yoksa bütün kâfirlere azap zaten vaciptir, yoksa burada azabın sadece onlara tahsis edilmiş olmasının ne anlamı kalır?

وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

15. “Bunlar da şimdi, bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir sesi, yalnızca bunu beklemektedirler.”

Burada Cenâb-ı Hak peygamberine, onların durumlarını haber vermekte ve imanlarından ümit kesmesini söylemektedir, çünkü onlar azap başlarına gelmedikçe, yani iman etmenin hiçbir fayda vermeyeceği gün gelip çatmadıkça iman etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb’inin hükmü kesinleşmiş olanlar kendilerine her türlü kanıt gelse

---

40 el-Ahkāf, 46/35.

bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler”[41]. Yüce Allah sonra meâlen
şöyle buyurmaktadır: **Onlar yalnızca korkunç bir sesi beklemektedirler.**
Cenâb-ı Hakk’ın burada azaba korkunç bir ses adını vermiş olması muhte-
meldir, [§]çünkü azap başlarına geldiğinde korkunç bir feryat ve figan atarlar, 221
işte onların feryatlarından dolayı buna korkunç bir ses adını vermiştir. Yahut
azap gelip yeryüzüne yöneldiğinde insanları korkutmak için aynı zamanda çok
şiddetli ve korkunç bir ses de gelir. İşte Cenâb-ı Hakk’ın sözünü ettiği korkunç
sesten maksadın, söylediğimiz bu ihtimallerden biri olması mümkündür. *En
doğrusunu Allah bilir.*

Geri dönüşe imkân bırakmayan. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Buradaki “fevâk” (فَواق) kelimesini üstünlü okuyan onunla şu anlamı kasteder: Onun için rahatlık ve kurtulma söz konusu değildir; bununla sanki hastanın hastalığından kurtulması mânasını kastetmektedir. Kelimeyi “fuvâk” diye ötreli okuyan da, devenin iki sağım zamanı arasındaki boşluğu kastetmekte ve şunu söylemektedir: Onun bekleyecek ve duracak zamanı yoktur[42]. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Geri dönüşe imkân bırakmayan,** yani bitmeyen ve hiç ara vermeyen; çünkü o azap süreklidir, hiç ara vermez. Kisâî şöyle dedi: Bu kelime üstünlü ve ötreli olarak iki şekilde de okunur, devenin iki sağım arasındaki zaman dilimi demektir. Müfessirlerin geneli şöyle derler: **Bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir ses,** yani dönüşü, kaçılması ve durması mümkün olmayan bir ses. Bazıları buna gözün değmesi mânasını verdi ve bunun daha yakın bir anlam olduğunu söyledi. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”[43]. *En doğrusunu Allah bilir.* “Fuvâk” kelimesinin aslı, sanki süt sağıldıktan sonra tekrar memeye dönmesi gibi bir dönüş anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا
يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾

[§]*16. “Onlar,* (alaycı bir tavırla)***, ‘Rabbimiz! Hesap gününden önce pa-*** 222
yımıza düşen azabı hemen şimdi ver!’ dediler.”

---

[41] Yûnus, 10/96-97.

[42] bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 179.

[43] en-Nahl, 16/77.

17. "Sen, onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü."

Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabbimiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Payımıza düşeni hemen şimdi ver** sözünde, kitabımızı ver denilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) onlara, dünyada yapmış oldukları fiillerin yazılı olduğu kitaplarının âhirette sol taraflarından verileceğini söyleyerek korkutuyordu. İşte o zaman onlar, **payımıza düşeni hemen şimdi ver,** yani sol tarafımızdan verileceğini söyleyerek bizi korkuttuğun kitabımızı hemen şimdi ver demişlerdi. Onlar bu sözü Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu yalancılıkla itham etmek için söylemişlerdi. Bazıları da şöyle dedi: Bu cümle, hesap gününde bize verileceğini söyleyerek korkuttuğun ve sakındırdığın azaptan nasibimizi ve hissemizi şimdi **hesap gününden önce** ver anlamına gelir. Onlar bunu Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu inkâr etmek için söylemişlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu beyanın hemen arkasından şunu söylemektedir: **Sen, onların söylediklerine sabret!** Resûlullah'ın (s.a.) bunları sabırla karşılaması için Cenâb-ı Hak onu teselli ediyor ve kendisine sabırlı olmasını emrediyor. *En doğrusunu Allah bilir.* **Payımıza düşeni hemen şimdi ver** meâlindeki âyetin, müfessirlerin geneli tarafından kabul edildiği gibi, onlar azabı ve kitabı vermesini istiyorlardı mânasına değil, aksine bolluk ve dünyadaki nasiplerini istedikleri anlamına gelmesi de mümkündür. Hatta bu anlam daha uygun gözükmektedir, çünkü onların hemen vermesini Rab'lerinden istemiş oldukları şey bunlardı. Müfessirlerin söyledikleri gibi, şayet Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu yalanlamak için azabı ve kitabı hemen vermesini istemiş olsalardı, bunu Rab'lerinden değil, Resûlullah'tan (s.a.) istemeleri gerekirdi. Bu durum, âyetin söylediğimiz mânaya gelmesini daha uygun ve Allah'ın muradına daha yakın hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*[44]. **Sen, onların söylediklerine sabret** buyruğundan maksat da, daha önce geçtiği üzere müşriklerin, o sihirbazdır, o yalancıdır, o Kur'ân'ı kendi kafasından uydurmuştur gibi sözleridir. Saîd b. Cübeyr'in şu sözü de bunu teyit etmektedir: Onlara cennetten söz edildi, cennetin nimetlerine karşı iştahları

---

[44] "Payımıza düşeni hemen şimdi ver" ilâhî kelâmının, müfessirlerin genelinin kabul ettiği gibi, onlar azabı ve kitabı vermesini istiyorlardı anlamına değil, aksine bolluk ve dünyadaki nasiplerini istedikleri mânasına gelmesi mümkündür. Çünkü onlar iman ettikleri takdirde âhirette kendilerine cennet nimetlerinin verileceği vâdedilmişti. Onlar hesap gününe inanmıyorlardı ki, âhirette kendilerine vâdedilen nimetleri hesap gününden önce istemiş olsunlar!" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 645a).

kabardı ve hemen dediler ki: **Rabbimiz! Payımıza düşeni bize hemen şimdi ver!,** yani cennetteki nasibimizi şimdi hemen ver![45]

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: “Kıttanâ” (قطنا) kelimesi kitabımız mânasına ge- 223
lir. “Katata” (قطط) kelimesi yazdı demektir, “ekuttu, kattan, fe ene kāttun” (أَقُطّ، قَطّا، فأنا قاطٌّ) bunun ism-i mef’ûlu olan “maktût” (مقطوط) da yazılmış olan yazı, yani kitap mânasına gelir. “Kattu” (القطٌّ) kesmek mânasına da gelir, tırnaklarımı kestim denilince bu fiil kullanılır. “Kattu” (القطٌّ), dehir, zaman anlamına da gelir. “Katî” (قطى) deniline, bana yeter, “katuke” (قطك) denilince sana yeter mânasına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Kıttu” (القِطٌّ) yazılmış sahife, yani taahhüt demektir[46].

Kulumuz Dâvûd’u hatırla! Cenâb-ı Hakk’ın Resûlullah’a (s.a.) söylediği bu sözün işaret ettiği anlamlara dair çeşitli ihtimaller vardır. Birincisi, Dâvûd’un haberlerini ve bu sûrede geçen diğer peygamberlerin haberlerini hatırla! Bu sûrede diğer bazı peygamberler hakkında da benzeri ifadeler kullanılmaktadır: “Kulumuz Eyyûb’u da an”[47], “Kullarımız İbrahim, İshak ve Yâkub’u da an”[48]. Buna göre Hz. Peygamber’e (s.a.) bu sûrede sözü edilen diğer peygamberlerin haberlerini hatırlamasını emretmektedir. Yani senin ve kavminin hiç tanımadığı o peygamberlerin haberlerini onlara hatırlat, böylece belki seni tasdik ederler ve sana inanırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son, günahtan sakınanlarındır”[49].

İkincisi, **kulumuz Dâvûd’u hatırla,** yani kavminin sana verdiği eziyete ve seni inkâr etmelerine karşı sabredebilmen için halkının o peygamberlere verdiği eziyetlere ve onları yalancılıkla itham etmelerine karşı nasıl sabrettiklerini hatırla! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret”[50].

[§]Üçüncüsü, onlara Dâvûd’u ve burada sözü edilen diğer peygamberle- 224
ri inkâr edenleri ve onların başına gelen azabı da, tasdik edenleri ve onların kerâmetlerini ve sevaplarını da hatırlat; onlardan azaptan kurtulanların ne ile

45 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 38.
46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 378.
47 Sâd, 38/41.
48 “Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yûkub’u da an” (Sâd, 38/45).
49 Hûd, 11/49.
50 el-Ahkāf, 46/35.

kurtulduklarını, helâk olanların da neden helâk olduklarını senin kavmin de bilsin, böylece belki yaptıklarından vazgeçerler ve seni tasdik ederler. Yahut onlar şunu anlasınlar: Önceki ümmetlerde peygamberlerini tasdik edip iman edenler varken, siz onları bırakıp inkâr edenlere nasıl tâbi olursunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Dördüncüsü, **kulumuzu hatırla**, yani Dâvûd'un ve bahsi geçen insanların dine ve kulluk yapmaya dair gösterdikleri gayreti hatırla! Hâsılı bu âyet hakkında buna benzer yorumlar ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O güçlü idi ve yönü hep Allah'a dönüktü. Müfessirlerin geneli, buradaki "ze'l-eyd" (ذا الأيد) kelimesine, kulluk yapmakta güçlü kuvvetli diye mâna verdiler. Bu kelimenin, Allah'ın emrini ve dinin emirlerini yerine getirmek konusunda güçlü anlamına gelmesi mümkündür; çünkü zırh ve benzeri silâhları yapabilmesi için ona demir yumuşatılmıştı, sabah ve akşam kendisiyle birlikte Allah'ı zikretmeleri için kuşlar ve dağlar emrine verilmişti[51]. Demirden de dinin emri ve düşmanlarla savaşın gereği olan, müslümanları koruyup savunmak için lâzım olan her silâhı yapabiliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yönü hep Allah'a dönüktü. Bazıları şöyle dedi: "Evvâb" (أوّاب) kelimesi, Allah'a itaatkâr olan, O'na itaate yönelen anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: "Evvâb", Allah'ı tesbih eden demektir. Burada Dâvûd aleyhisselâmın Allah'ı çok zikrettiği hatırlatılmaktadır. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmak-
225 tadır: "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin, dedik"[52], [§]yani ey dağlar, siz de Dâvûd'la birlikte beni tesbih edin! Âyetin bu mânaya gelmesi muhtemeldir. Ancak "evvâb" kelimesinin, Allah'a çok dönen, O'na çok başvuran anlamına gelmesi de mümkündür; nitekim Dâvûd aleyhisselâm her işte Allah'a döner ve her olayda O'na dayanırdı. Bazıları ise şöyle söyledi: **O güçlü idi ve yönü hep Allah'a dönüktü,** yani iyilikseverdi ve salih amel sahibi idi. "Evvâb" kelimesi çok tövbe eden mânasına da gelir. Katâde, Cenâb-ı Hakk'ın burada şunu söylediğini belirtir: O ibadette güçlü, İslâm'da anlayışlı, dinde de basiret sahibi idi[53].

---

51 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi" (Sâd, 38/18-19).

52 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık" (Sebe, 34/10).

53 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 512.

اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾

18. "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları Dâvûd'a eşlik ettirdik."

[Dağların ve Kuşların Allah'ı Zikretmesi]

Burada takdim-tehir vardır, yani (يسبحن معه) şeklindedir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Biz dağları onun emrine verdik, dağlar da onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyorlardı. Burada Allah dağları, kuşları ve sözünü ettiği diğer yaratıkları, kendisine itaat etmeleri ve onunla birlikte tesbih getirmeleri için Dâvûd'un emrine verdiğini haber vermektedir. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna işaret edilmekte ve Allah'ı zikrettiği sırada kuşların ve dağdaki yabani hayvanların gelip etrafında toplandıklarını haber vererek Dâvûd aleyhisselâma ait önemli bir özelliği belirtilmektedir. Ayrıca bu âyette, sertliğine ve katılığına rağmen Cenâb-ı Hakk'ın dağları onun emrine vermesiyle onların, Dâvûd aleyhisselâmın zikir zamanını bildikleri, onu dinlemeye geldikleri ve onların kalplerinin yumuşadığı da ifade edilmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirin kalbini yumuşatması ve lütfedip Allah'a boyun eğmesini sağlaması da mümkündür, çünkü kâfirin kalbi dağlardan daha sert ve daha katı değildir. Allah lütfunu kâfirin kalbine koyduğunda o da yumuşar ve boyun eğer. Buna göre Allah lütfunu kâfirin kalbine koyduğunda onun yumuşamaması ve boyun eğmemesi mümkün değildir. Çünkü az önce de söylediğimiz gibi hiçbir şey dağlardan daha sağlam ve daha katı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Dâvûd aleyhisselâmın özelliğine gelince, Azîz ve Celîl olan Allah, lüt- 226
fuyla her peygamber için bir şeyde bir özellik yaratmıştır, o şeyde başka bir peygambere o özelliği vermemiştir. Dâvûd aleyhisselâmın özelliği, az önce geçtiği gibi dağları ve kuşları onun emrine vermesi ve onların da kendisiyle birlikte Allah'ı tesbih etmeleri, onun için demiri yumuşatması ve diğer lütuflardır. Hz. Süleyman'ın özelliği de, rüzgârı onun emrine vermesi ve rüzgârın onu sabah gidişi bir aylık, akşam gidişi bir aylık mesafede dilediği her yere götürmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik"[54]. Aynı zamanda kuş-

---

54 "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabb'inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi" (Sebe, 34/12-13).

ların dilini anlaması, onlarla konuşabilmesi ve onların tesbihlerini anlaması gibi harikulâde olaylar da ona verilen özelliklerdendir. Buna benzer özellikleri Cenâb-ı Hak Resûlullah'a (s.a.) da vermişti; o da taşı eline aldığında taş Allah'ı tesbih ediyor ve orada bulunanlar bunu duyabiliyorlardı[55]. Ayrıca parmakları da Allah'ı zikrediyordu[56]. Bunun örnekleri çoktur. Hâsılı her peygamberin bir konuda kendine mahsus olan ve başkasında bulunmayan bir özelliği vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirler. Burada Cenâb-ı Hak bilhassa sabah ve akşam vaktini kastetmemiş, aksine onların her zaman Hz. Dâvûd ile birlikte Allah için tesbih getirdiklerini murat etmiştir. Akşam kelimesi geceden, sabah kelimesi de gündüzden kinâyedir. Cenâb-ı Hak onların gece ve gündüz daima Allah'ı tesbih ettiklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların bilhassa akşam ve sabah vakitlerinde tesbih ettikleri mânasına gelmesi de caizdir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a şöyle demesi gibi: "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için
227 elinden gelen çabayı göster!"[57] *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu yaratıkların tesbihi ile namazın kastedilmiş olması da mümkündür; **Allah için tesbih getiriyorlar**, yani Allah için namaz kılıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak süzülen kuşlar Allah'ı tesbih ederler". Sonra da Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir"[58]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı insanlar şöyle derler: Bu yaratıkların tesbih etmeleri, dil ile ve sözle yapılan tesbih değil, hilkat tesbihidir. Eğer yaratıkların tesbihi böyle olsaydı, onların Dâvûd aleyhisselâm ile birlikte tesbih ettiklerini söylemenin anlamı olmazdı; çünkü onlar her zaman Hz. Dâvûd ve başkaları ile beraber idiler. Dolayısıyla bu durum, onların dil ile tesbih ettiklerini ifade eder. Eğer burada namaz kastedilmiş olsaydı, o zaman güneş yükselmeden hiç kimsenin namaz kılmasının caiz olmaması gerekirdi, çünkü âyette güneşin doğuşundan bahsedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

55 Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben Mekke'de öyle bir taş biliyorum ki, henüz peygamber olmadan önce bana selâm veriyordu, ben o taşı bugün de tanırım" (Müslim, "Fedâil", 2; Tirmizî, "Menâkıb", 3; ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIII, 174).

56 bk. Şemseddin eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, IX, 493.

57 el-Kehf, 18/28.

58 en-Nûr, 24/41.

[Kuşluk veşa İşrak Namazı]

Bazıları âyetteki "işrak" kelimesini, kuşluk namazı diye yorumladılar, bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür. Rivayet edildiğine göre o, Ümmü Hânî'ye kuşluk namazını sormuş: Resûlullah (s.a.) evinde kuşluk namazını kıldı mı? O da kıldığını haber vermiş. Bunun üzerine İbn Abbâs, işrak namazı hangi namazdır, diye sormuş, o da kuşluk namazını kastederek şu cevabı vermiş: İşte o işrak namazıdır[59]. *En doğrusunu Allah bilir.* Kuşluk namazına evvâbîn namazı da denilmiştir.

Âyette geçen "işrak" kelimesinden maksat, güneşin doğup her tarafı aydınlattığı vakittir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık Rabb'inin nuruyla yer aydınlanır"[60].

وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾

[§]*19. "Çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi."* 228

Çevresinde toplanmışken kuşlar. Yani onun emrine âmâde olarak toplanan kuşlar demektir. Kuşlar onun emrine verilmiştir anlamına da gelir. **Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi,** yani Allah'a itaat ediyorlardı. Bu kelimenin Allah'a itaat mânasına geldiği gibi Dâvûd'a itaat anlamına gelmesi de muhtemeldir. Eğer "evvâb" kelimesi tesbih edilen (المُسَبَّح) mânasına geldiği kabul edilirse, o zaman Dâvûd'u değil yüce Allah'ı tesbih etmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

---

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 44-45. Abdullah b. Hâris (r.a.) anlatıyor: Hz. Osman'ın halifeliği döneminde kuşluk namazını sormuştum. O sırada Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da hayatta idiler. Ümmü Hânî dışında Resûlullah'ın (s.a.) bu namazını ispat edecek kimseyi bulamadım. Ümmü Hânî şöyle söyledi: Ben Resûlullah'ın (s.a.) bir defa Mekke fethi sırasında tek kat bir ihramın uçları çaprazlama omuzlarına atılmış olduğu halde o namazı sekiz rekât olarak kıldığını gördüm. Ne daha önce ve ne de daha sonra bir daha o namazı kıldığını görmedim. Sonra bu konuyu İbn Abbâs'a (r.a.) sordum, o da şöyle dedi: Ben "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirler" meâlindeki âyette geçen işrak namazının hangi namaz olduğunu araştırıyordum. İşte işrak namazı budur (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 517).

60 ez-Zümer, 39/69.

20. “Onun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği vermiştik.”

Onun hükümdarlığını güçlendirmiş ve kendisine hikmet vermiştik. Müfessirlerin geneli, **onun hükümdarlığını güçlendirdik** cümlesine şöyle bir anlam verdiler: O güçlendirilmişti, çünkü onu her gece Benî İsrâil’den otuz üç bin kişi beklerdi. Ancak bu görüş zayıftır, çünkü, Allah’ın ‘hükümranlığını güçlendirdik’ sözü ona verdiği lütuf anlamındadır, yoksa müfessirlerin belirttikleri gibi onun hükümranlığının güçlü-kuvvetli olduğu mânasında söylenmemiştir. Bu ancak bir zayıflık göstergesidir. Ancak müfessirler bununla, onun yardımcılarının çokluğunu, etbâının ve ordusunun faziletini kastediyorlarsa, o zaman söyledikleri bir ihtimal olarak kabul edilir. Onu korumak ve muhafaza etmekle ilgili söyledikleri ise, gücünün çokluğu ve büyük bir meziyet olduğunu göstermez.

Onun hükümranlığının güçlü olduğu ifadesinin, bunun dışında bir anlamda kullanılmış olması da mümkündür ve bu daha uygundur. Bu hususta da iki şey söylenebilir: Birincisi, hükümranlığının güçlendirilmesinden maksat, daha önce de söylendiği gibi zırh ve benzeri savaş araç ve gereçleri yapması için kendisinden başka hiç kimseye verilmeyen bir özellik olarak ona demirin yumuşatılmasıdır. Bu sayede ona rakip olanların ve onun hükümranlığını ele geçirmeyi arzu edenlerin hevesleri tıkanmış, o da hükümranlığında güven içinde kalmıştı. İşte onun hükümranlığının güçlendirilmesinden maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

229 [§]İkincisi, dağların ve kuşların onun emrine âmâde kılınması, bunların kendisiyle birlikte tesbih etmeleri, bu yaratıkların ona itaat etmeleri ve emrine boyun eğmeleriyle onun hükümranlığı güçlendirilmiştir. Hükümranlığının boyutu bu seviyeye ulaşan, yani sözü edilen varlıkları itaat altına almak ve emrine âmâde kılmak, onun yüce Allah’a kulluk yapmasını sağlamak, kendi şahsında da Rabb’ine itaat etmek düzeyine ulaşan ve Cenâb-ı Hakk’ın, “Güçlü kulumuz Dâvûd’u hatırla! Yönü hep Allah’a dönüktü”[61] buyurduğu birinin hedefine, yeryüzü sultanlarından hiçbiri yönelemez ve hiçbir halde onun hükümranlığının kendisine gelmesini düşünemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Dâvûd aleyhisselâmın hükümranlığının güçlendirilmesinden maksadın, müfessirlerin söylediklerinden ziyade bu söylediğimiz anlam olma ihtimali daha fazladır.

---

[61] Sâd, 38/17.

Kendisine hikmet vermiştik. Bazı müfessirler şöyle dedi: Buradaki hikmetten maksat peygamberliktir. **Anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği** ibaresinden maksat da, davaya taraf olanlar arasında, davacıya delil getirmek ve davalıya da yemin etmek ilkesini koyarak davayı bitirme yeteneğidir. Ancak onların sözünü ettikleri davacıya delil ve davalıya yemin ilkesinin çok önemli bir fazilet ve özellik olduğunu söylemek zordur, çünkü Dâvûd aleyhisselâma mahsus özellik olarak nitelenen bu ilkenin benzeri bize de verilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiğini söylediği hikmetten maksadın, kendisiyle Rabb'i arasındaki işini sağlam tutması, O'na ibadeti ve itaati tam yapması ve Allah'ın "Güçlü kulumuzun yönü hep Allah'a dönüktü"[62] buyurması, yani Allah'a ibadet ve itaatte güç-kudret ve gayret sahibi olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiğini söylediği hikmetten maksadın, kendisiyle insanlar arasındaki işini sağlam tutması, onlara nasıl bir siyaset uygulayacağını bilmesi, insanların her birini lâyık olduğu yere koyması, onların kalplerine birbirini sevdirmesi ve onları din konusunda aralarında hiçbir ihtilaf ve farklılık kalmayacak derecede tek bir din ve tek bir mezhepte toplaması anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Faslu'l-Hitâb Ne Demektir?]

Buna göre âyetteki "faslu'l-hitâb" (فصل الخطاب) ibaresi, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları bitirmek, birbirlerine karşı kalplerine sevgi ve şefkat yerleştirmek, başkasına karşı kin ve nefret duymayacak şekilde herkese hakkını vermek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ifade hakkında bazıları şöyle dedi: Aralarında anlaşmazlık bulunan insanlar arasında, davacıya delil getirmek, davalıya da yemin etmek ilkesiyle davaları hükme bağlamaktır. [§]Ancak 230
bunda büyük bir fazilet ve özellik yoktur. Bazıları da, bundan maksat "emmâ ba'du"[63] (gelelim konumuza) sözüdür derler. Ancak bu da önemli bir şey değildir. Asıl olan bizim söylediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[62] Sâd, 38/17.

[63] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 51. İnsanların konuşma sırasında kullandıkları "emmâ ba'du" tabiri ile, meseleye gelirsek benim sana çağrım şudur mânasını kastederler. Zeyd b. Erkam'dan (r.a.) gelen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.) da hutbelerinde "emmâ ba'du" tabirini kullanırdı. Bu sözün anlamı şudur: Allah'a hamdü senâdan sonra konumuz şudur ve şudur. Rivayet edildiğine göre bu tabiri ilk defa Dâvûd aleyhisselâm kullanmıştı ve ona faslu'l-hitâb denilir. Cenâb-ı Hak bundan dolayı "Biz ona hikmeti ve 'faslu'l-hitâbı' vermiştik" buyurmuştu. Sa'leb'in iddiasına göre bu tabiri ilk defa Kâb b. Lüey kullanmıştı (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "b'ad" md.).

Hitap kelimesi anlaşmazlık anlamına gelir. Ebû Muâz şöyle dedi: Hitap, mücadele ve husumet gibidir; “hâtabe, hıtâben, muhâtabeten” (خاطب، خطابا، مخاطبة) kelimeleri “câdele, cidâlen, mücâdeleten” (جادل، جدالا، مجادلة) kelimeleri ile aynı anlama gelir. Mufâale babındaki “fâale” filinin iki mastarı vardır: “Fiâl ve mufâale”. Ebû Avsece şöyle dedi: “Fasl” (فصل) kelimesi hüküm anlamına gelir. Hitap kelimesinden maksat da husumettir. “Hâtabtü’r-racüle” (خاطَبْتُ الرجلَ) dediğinde, adama düşman oldum demiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخٖى لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِىَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنٖيهَا وَعَزَّنٖى فِى الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾

21-22. “Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd’un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı. ‘Korkma’ dediler, birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda adil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.”

23. “Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen ‘Onu da bana ver’ dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.”

Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Cenâb-ı Hak’tan gelen soru edatının ya kabul, ya da beyan ve uyarı anlamına geldiğini çeşitli yerlerde söylemiştik. **Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı?** Bu ilâhî beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kabul anlamına gelir, yani sana davacıların hikâyesi ulaştı, onun üzerinde düşün: Allah onu nasıl bir imtihana tâbi tuttu ve onu sözünü ettiği olayla nasıl denedi? İkincisi, beyan ve uyarı anlamına gelir, yani davacı-
231 ların hikâyesi sana gelmemişti, [§]fakat Allah sana onu haber veriyor, bildiriyor ve kendisini nasıl imtihan edip denediğinden seni haberdar ediyor. Buna göre Cenâb-ı Hakk’ın “Kulumuz Dâvûd’u hatırla!”[64] buyruğu şu mânaya gelir:

64 Sâd, 38/17.

Onun nasıl imtihan edildiğini hatırla, yahut Allah'ın onu nasıl bağışladığını hatırla, veyahut ona başvuran iki davacının husumetini hatırla, veyahut da Dâvûd aleyhisselâma verilen hikmeti, hükmü ve fasl-ı hitâbı hatırla! **Davacıların hikâyesi** meâlindeki âyette "hasm" kelimesi, hem tekil hem de ikil (tesniye) anlamına gelir. Bu cümlenin hemen arkasından gelen **bu adamlar mâbedin duvarına tırmanmışlardı** sözü ise çoğuldur. **Dâvûd'un yanına girmişlerdi** sözü de çoğuldur. **Dâvûd onları görünce telâşlandı** cümlesinde de çoğul zikredilmiştir. **'Korkma' dediler** sözünde ise tesniye kastedilmiştir, çünkü hemen arkasında, **birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz** denilmektedir. Cenâb-ı Hak aynı olay hakkında bazan tekil, bazan çoğul ve bazan da ikil (tesniye) ifadesi kullanmaktadır. Bazıları şöyle dedi: "Hasm" (الخصم) kelimesi mastardır, mastar kullanıldığında hem tekil, hem ikil ve hem de çoğul kastedilir. **Tırmandılar… girdiler… dediler** anlamındaki fiiller ise çoğul olmakla birlikte ikil (tesniye) anlamına da ifade ederler, çünkü ikil (tesniye) de çoğul (cemi) sayılır. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü ikinizin de kalpleriniz eğrilmişti"[65]. Burada geçen "kulûb" (قلوب) kelimesi çoğuldur, fakat bununla tesniye, yani iki kalp kastedilmiştir. Buna benzer örnekler Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. Bu, dilde mümkün ve yaygın olan bir kullanım tarzıdır.

Bize göre ise, burada sözü edilen iki hasımdan maksat iki melektir; âyette ise **tırmandılar… girdiler… dediler** dinilerek çoğul şeklinde kullanılmaktadır. Her ne kadar o iki meleğin davası idiyse de, onların davalarına başka melekler de katılmışlar, o iki melekle birlikte onlar da tırmanmışlar ve iki melekle birlikte onlar da Dâvûd aleyhisselâmın huzuruna girmişlerdi. Dâvûd aleyhisselâm telâşlanınca da korkma demişlerdi. Her ne kadar Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda iki meleğin davası görülüyor idiyse de, Hz. Dâvûd'un taraflardan birine, şahitsiz olarak "Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir"[66] demesi, [§]onu haksızlık ve taşkınlık yapmakla 232
suçlaması mümkün değildir. Ancak diğerinin ileri sürülen iddiayı ikrar etmesi hali müstesna. Mesele böyle olunca, söylediğimiz gibi o iki melekle birlikte başka meleklerin de şahit olarak orada bulunmaları gerekir; her ne kadar dava iki kişi arasında görülüyor idiyse de, diğer melekler de o davaya şahitlik ediyorlardı. Bundan dolayı da âyette geçen fiiller, çoğul sîgasıyla kullanılmıştır, çünkü duvarı hepsi birlikte tırmanmışlar, birlikte Dâvûd'un huzuruna girmişler ve hep birlikte **korkma** demişlerdi. Fakat dava iki kişi arasında görüldüğü için **iki davacı** ifadesi kullanılmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

65 et-Tahrîm, 66/4.
66 Sâd, 38/24.

Sonra âyet-i kerîmede iki kişinin konuştuğuna işaret edilmekte, şöyle denilmektedir: **Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Onu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.** Onlar bu sözleri gerçek mânada nasıl söylediler ve hakikatte birbirlerine hasım olmadıkları halde kesin bir ifadeyle hasım olduklarını nasıl dile getirdiler? Gerçek olmadığı halde bunun şu kadar koyunu, öbürünün de bir koyunu vardı nasıl dediler? Gerçek olmadığı halde, insanlar arasındaki davalarda görüldüğü gibi birbirlerini haksızlık etmekle nasıl suçladılar? Onlar melek oldukları halde bunu gerçek imiş gibi nasıl söylediler? Halbuki meleklerin yalan söylemeleri yahut Cenâb-ı Hakk'ın onları yalan söylemeleri için göndermiş olması asla mümkün değildir. Öyleyse bunun anlamı nedir?

Bu sorulara şu cevaplar verilir: Bu olay, temsîlî ve farazî bir anlatım anlamına gelir. Yani birinin şu kadar koyunu, öbürünün de bir koyunu olsa, fazla koyun sahibi olan tek koyunu olan kişiye üstün gelip onu da elinden alsa, haksızlık ve taşkınlık yapmış olmaz mı? Dolayısıyla bu, hakikat anlamında değil, söylediğimiz gibi farazî (takdirî) bir mâna ifade eder. Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda ikisi küçük bir hatayı tasavvur ediyor ve o hataya bir örnek veriyor-
233 lar. [§]Eğer mesele müfessirlerin dediği gibi Dâvûd aleyhisselâm imtihan edildiği konuda yanılsa ve hata etmiş olsaydı, hemen Allah'a yönelip tövbe etmesi gerekirdi[67]. Şanı yüce olan Allah Kur'ân-ı Kerim'de insanların unuttukları ve gaflete düştükleri konular hakkında onları uyarmak anlamına gelecek tarzda temsil ve açıklama şeklinde pek çok konuyu anlatmıştır. Buna göre o meleklerin Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda muhakeme edilmeleri ve birbirleriyle anlaşmazlıkları konusunda söyledikleri sözler, hatalarını ikrar ettirmek ve hatasını anlayıp ondan döndürmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra müfessirler şunu söylüyorlar: İnsanın yakınına bir kuş gelse, adam kuşu görüp ondan hoşlansa, hemen kalkıp kuşu almaya yeltense, kuş uçup duvarın penceresine konsa, adam da onu almak için pencereye çıktığında bir kadın gözüne çarpsa ve ondan hoşlansa… diye anlattığı sözleri, vuku bulması mümkün olan olaylardandır. Fakat kadına ısrarla bakmaya devam etti deseler, böyle bir eylemi Hz. Dâvûd'un yapmış olma ihtimali yoktur; ne Dâvûd aleyhisselâm ve ne de diğer peygamberlerden biri, bakılması helâl olmayan bir kadına asla ısrarla bakmazlar. Kuşu almak ve ona bakmak için yerinden kalkması, nereden gelip nereye gittiğini anlaması, vuku bulması mümkün olan

---

67 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 64-66.

bir olaydır. Sonra kuşa bakmak için pencereye çıkması da mümkündür, çünkü kuşlar onun için toplanıyorlar, onun emrine verilmişler, onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyor ve O'na itaat ediyorlardı. Dolayısıyla Dâvûd aleyhisselâmın, tıpkı Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi kuşların durumunu araştırması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman hakkında şöyle diyor: "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum?' diye sordu"[68]. Bunun gibi Hz. Dâvûd da pencereye çıkmakta mâzur idi. Ancak gözleri gayri ihtiyarî olarak ve durumu hakkında bilgi sahibi olmadan bir kadını görüp, güzelliğinden dolayı kalbinin ona meyletmesi ise herhangi bir gayret ve tekellüf
olmadan vuku bulması mümkün olan olaylardandır. [§]Bu, önüne geçilmesi 234
mümkün olmayan bir durumdur. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) kalbi de Zeyd'in (r.a.) karısına ilgi duymuş, neticede Allah kendisine onunla evleneceğini vâdetmiş ve meâlen şöyle buyurmuştu: "Zeyd onunla beraber olduktan sonra seni o kadınla evlendirdik"[69]. Dâvûd aleyhisselâmın, hoşlandığı kadına sahip olmak için öldürülsün diye kocasını savaşa gönderdiğine dair söylenenler de asla ihtimal dâhilinde değildir. Ancak onun, adamı Allah'ın düşmanlarıyla cihat etsin diye -ki bu ona farz idi- göndermiş olması ve kendisinin hiçbir kastı ve niyeti olmadığı halde adamın orada öldürülmüş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah ona melekler göndermiş ve o melekler onun huzurunda temsilî ve farazî anlatım yoluyla muhakeme edilmişlerse neden böyle bir azarlamaya mâruz kalmıştır? Bu konuda mâzur idi ve muaheze edilmedi ise, aradan uzun müddet geçtikten sonra neden Cenâb-ı Hak onu bağışladığını haber vermektedir?

Buna şu cevap verilir: Peygamberler, başkalarının sorguya bile çekilmeyecekleri bile en küçük bir hatadan dolayı da muâheze edilirler, hatta bu onların en önemli ve en üstün hususiyetlerinden biri sayılır. Meselâ Hz. Yûnus, dinini veya kendini Allah'a teslim etmek için kavminden ayrılıp gitmesinden dolayı azarlanmıştı. Ancak o, Allah'ın izni olmadan çıktığı için azarlanmıştı[70]. Buna göre Dâvûd aleyhisselâm da ancak Cenâb-ı Hakk'ın izni olmadan böyle bir şeyi yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

68 en-Neml, 27/20.

69 el-Ahzâb, 33/37.

70 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız" (el-Enbiyâ, 21/87-88).

Sonra Allah'ın Dâvûd aleyhisselâma melekleri göndermesinin hikmeti konusunda çeşitli yorumlar yapılabilir ve bunun bazı faydalarından söz edilebilir. Birincisi, halifelerin, sultanların ve kadıların kapıcı ve bekçi bulundurmaları caizdir, çünkü Hz. Dâvûd'un kapıcıları vardı ve onlar Dâvûd'un huzuruna başka kapılardan girerlerdi. İkincisi, davacılardan perdeyi kaldırmak ve kendi canının istediğinde değil, davanın gerektirdiği zamanda hüküm için içeri girip oturmak caizdir, çünkü melekler dava için izinsiz olarak kapıdan başka yerden
235 içeri girmişlerdi. [§]Üçüncüsü, melekler, insanların sahip oldukları yoğun bir nefs (ruh) ve varlığa rağmen insan suretine girme gücüne sahiptirler. Bu gerçek, ruhanî nefs (soyut ruh) yaygın olarak yaratılmıştır, her durumda hareket halindedir, ancak beden onun bu hareketine engel olmaktadır, beden uyuduğu veya öldüğü zaman o nefs istediği yere gider diyen filozofların iddialarını reddetmektedir. Görmez misin ki melekler insan şekline bürünerek duvara tırmanmışlar ve Hz. Dâvûd'un huzurunda insanlar gibi muhakeme edilmişlerdi. Bu durum, meselenin onların dedikleri gibi olmadığına işaret eder.

Bu adamlar mâbedin duvarına tırmandılar. Bazıları buna yukarı çıktılar anlamı verdi. "Tesevvür" (تسوّر) kelimesinin aslı, bir yere yukarıdan girmek, yükselmek ve duvardan aşağıya inmek demektir. Sözü edilen yer dik ve yüksek bir duvardı. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı, yani hükümranlığında bir gevşeklik meydana geldiğinden korkmuştu, çünkü onlar izinsiz olarak ve kapıdan başka bir yerden içeri girmişlerdi. Yahut onların inkârcı hırsızlar olduklarından korkmuştu. Veyahut onların melek olduklarını tanımış ve büyük bir emirle geldiklerinden korkmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğruluktan sapma, yani haksızlık yapma! Bu âyetteki "ekfilnîhâ (أكفلنيها) kelimesine, bazıları, onu da bana ver anlamı yükledi. Bu, Ebû Avsece'nin görüşüdür. Bazıları da şöyle dedi: Onu da benimkilerine kat ve beni onun sorumlusu yap. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür[71].

Buradaki "ve azzenî fi'l-hıtâb" (وعَزّنى فِى الْخِطاب) cümlesine bazıları, tartışmada bana galip geldi anlamını verdi. Bazıları ise, ona, ben ne kadar gayret etsem, kendimi zorlasam da, o konuşmada benden daha etkilidir mânası verdi..

236 [§] "Ve azzenî fi'l-hıtâb" (وعَزّنى فِى الْخِطاب) cümlesi hakkında bazıları şöyle dedi: Konuşmada beni yendi. Bununla da, konuştuğunda o benden daha iyidir, insanları davet ettiğimizde ona daha çok kişi gider, ben bir miktar çekilsem o bana sırtını döner demek istedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ
الْخُلَطَٓاءِ لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُ۫دُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ
وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾

24. "Dâvûd şöyle dedi: Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki! Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) ***sınadığımızı düşündü. Bunun üzerine Rabb'inden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi."***

Aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler. Sonra Cenâb-ı Hak buna bir istisna getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir.** Yani iman edenler ve imanlarında salih amellerin gereğine inananlar birbirlerine haksızlık yapmazlar. Sonra Cenâb-ı Hak, **onlar o kadar az ki** cümlesiyle, iman eden ve imanında salih amelin gereğine inananların, yani müminlerden müttaki olanların ve haksızlık yapmayı terkedenlerin sayısının çok az olduğunu haber vermektedir. Bu âyet, şiddetli ve zor bir âyettir, çünkü imanında salih amelin gereğine inanan ve başkasına haksızlık yapmaktan sakınan mümin sayısının her dönemde çok az olduğu bildirilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) sınadığımızı düşündü. Yani Dâvûd aleyhisselâm, huzurunda meleklerin muhakeme edilmesi olayını kendisini imtihan için hazırladığımıza, imtihan edilenin o iki melek değil kendisi olduğuna kanaat getirdi ve hemen Rabb'inden mağfiret diledi. Çünkü bu olayla başka birinin değil kendisinin imtihan edildiğini anlamıştı. *En doğrusunu*
Allah bilir. **[§]**Müfessirler buradaki "zan" kelimesini kesin kanaat (el-îkan) 237
diye[72] tefsir ettiler. Sanki kesin kanaat sebepler vasıtasıyla elde edilen bilgidir,

72 "Çünkü Dâvûd aleyhisselâm bu kıssanın temsil yoluyla zikredilmesinden maksadın kendisi olduğunu anlamış ve bu sebeple kendisinde bir kanaat oluşmuştu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647a).

nitekim Dâvûd aleyhisselâm da huzurunda yargılanan iki melek vasıtasıyla o kanaati elde etmişti. Dolayısıyla bu bilgi (îkan) Allah'a nispet edilmez, Allah şu kanaati verdi denilmez. Çünkü o, sebepler vasıtasıyla elde edilen bir bilgidir, Cenâb-ı Hak ise sebeplerle değil, zatıyla âlimdir. İlim ise sebepler vasıtasıyla da sebepsiz de elde edilir, bundan dolayı Allah'a ilim kelimesi nispet edilir, fakat şüpheden yola çıkılarak emin olunmuş bilgi, yani îkan kelimesi O'na nispet edilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Peygamberlerin Hataları Kur'ân'da Neden Anlatılır?]

Şöyle bir soru sorulursa: Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin ve kitapta zikredilen seçilmiş kulların zellelerini (hataları) zikretmenin hikmeti nedir? Üstelik bu kusurların bizzat Cenâb-ı Hak tarafından örtüldüğü ve bağışlandığı belirtilmesine ve bize de kusur işleyen insanların kusurlarını örtmemizi, onları affetmemizi ve bağışlamamızı emretmesine rağmen… Peygamberlerinin ve seçilmiş kullarının işlediği zellelerin (kusurların) camilerde ve okullarda kıyâmete kadar yüksek sesle okunması için bunları nasıl zikreder? Bunları zikretmesinin hikmeti nedir?

Buna şu cevap verilir: Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin kusurlarını Cenâb-ı Hakk'ın gizlemeyip Kur'ân'da belirtmesinin çeşitli sebepleri vardır. Birincisi, bunları Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine delil olsun diye beyan etmiştir. Çünkü insanların kalpleri ve nefisleri, babalarının ve atalarının kötülüklerini anmaya tahammül edemez, bizzat onların kalpleri de yaptıkları kötülüklerin zikredilmesine tahammül edemez. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e (s.a.) bunları söyleyince, bu söz onun, ilâhî buyrukla konuştuğuna işaret eder; Cenâb-ı Hak onun kendi elçisi olduğunu ve söylediklerinin de kendi emri olduğunu insanlar bilsinler diye bunları belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

238 [§]İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerin hatalarını belirtmesinin sebebi, kullarını sınamaktır; kusurlarını ve hatalarını gördükten sonra peygamberlerine karşı nasıl davranacakları konusunda insanları denemek istemiştir. Peygamberlere merhamet ve sevgi gözüyle bakacaklar mı? Allah insanları çeşitli olaylarla imtihan ettiği gibi bu yolla da insanları imtihan etmektedir.

Üçüncüsü, insanlar kusur işlediklerinde ve hata ettiklerinde Rab'lerine karşı nasıl davranacaklarını bilsinler diye Allah bunları belirtmiştir. Yani peygamberler hata ettiklerinde nasıl gözyaşı döküyor, dua ve niyaz ediyor, Allah'a sığınıyor ve tövbe ediyorlar ise insanlar da günah işlediklerinde aynı yolu izlesinler diye bunları belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut Cenâb-ı Hak bunları, küçük günah işlemenin Allah'ın dostluğunu yok etmediği ve imandan çıkarmadığı bilinsin diye belirtmiş de olabilir. Bu yorum, Hâricîler'in görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Onlar şöyle diyorlar: Küçük veya büyük olsun günah işleyen herkes imandan çıkar. Yahut küçük günahların bağışlanmış olmadığı, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahlardan dolayı da cezalandıracağı bilinsin diye bunları belirtmiştir; bu yorum da Mûtezile'nin, küçük günah işleyen birini Allah'ın cezalandırması söz konusu değildir demelerini de geçersiz hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Küçük günahlar, haddi zatında efdal olanı terketmek anlamına geldiği için insanlar hakkında onlar bağışlanmış olsa bile, peygamberler hakkında yasaklanan bir şeyi yapmak anlamına gelir, bundan dolayı onlar azaba uğratılmaktan korkarlar. Eğer onlar, bundan dolayı Allah'ın kendilerine azap edeceğini bilmemiş olsalardı, haklarında belirtilen bu hatalardan dolayı korkmazlardı.

Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Dâvûd aleyhisselâm zamanı dörde bölmüştü: Zamanın bir gününü eşleri için, bir gününü Rabb'ine ibadet için, bir gününü İsrâiloğulları arasında hüküm vermek için, bir gününü de İsrâiloğulları'nın âbidleri için ayırmış, onlara Allah'ı zikretmelerini ve gözyaşı dökmelerini hatırlatıyor, onlar da Allah'ı zikrediyorlar ve O'nun için gözyaşı döküyorlardı. İsrâiloğulları'nın zikretme günü olunca, şöyle dediler: İnsanın günah işlemediği gün var mıdır? Hz. Dâvûd (s.a.) buna gücünün yeteceğini düşünmüş, fakat açıklamayıp içinde saklamıştı. Sonra ibadet günü geldiğinde kapılarını kapattı, içeriye hiç kimsenin girmemesini emretti, [§]kendini 239
Zebûr'u okumaya verdi, fakat sonra bahsettikleri günaha mâruz kaldı. Bundan dolayı kendisine "evvâb" denilmiştir[73]. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Abbâs (r.a.) ve insanlar şöyle dediler: Onun doksan dokuz karısı vardı, hergün eşlerinden birinin yanında kalırdı, yüzüncü gün geldiğinde kendisini ibadete verirdi. İşte o günde sözü edilen günah başına geldi.

فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾

25. "Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır."

Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Yani işlediği bu hatadan dolayı onu bağışladık. Müfessirler şöyle derler: Rabb'i ona, seni bağışladım diye vahyetti; ancak insanlara senin bu halinin gösterilmesi, sonra seni bağış-

---

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 69-70.

lamam ve yerine şunu yapmam kaçınılmazdır. Bu, bizim söylemediğimiz ve bilmediğimiz bir sözdür. Böyle bir şey sahih ve doğru olamaz. Söylediğimiz gibi, onun, insanların kendisi hakkında söyledikleri şekilde onlara gösterilmiş olamaz. Cenâb-ı Hak onlara ancak kendi düşmanları ile savaşmasını emretmiştir, onun da insanlara emretmesi gerekirdi. Ancak o azarlanmıştır, çünkü peygamberler yaptıkları en küçük bir hatadan dolayı azarlanır ve ayıplanırlar. Söylediğimiz şey bundan dolayıdır. Biz onun bir kusur işlediğini ve bundan dolayı azarlandığını, sonra da **bu tutumundan dolayı onu bağışladık** ilâhî kelâmıyla Rabb'inin onu bağışladığını biliyoruz. Bunun dışında müfessirlerin naklettikleri rivayetleri biz bilmiyoruz. Eğer onların söyledikleri sahihse biz de aynı şeyi söyleriz, sahih değilse bunları terketmek daha evlâ ve daha doğrudur[74].

Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır. Buradaki **yanımızda onun yüksek bir makamı vardır** sözü, Hz. Dâvûd'un kalan ömrü ile ilgilidir. Yani kalan ömründe onun katımızda yüksek bir makamı ve bize yakınlığı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut âhirette onun Allah katında yüksek bir makamı vardır, yani üstün bir değeri ve konumu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلٖيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ
بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذٖينَ يَضِلُّونَ
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

240 **[§]*26. "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."***

Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. Bu ilâhî kelâmın resûller, nebîler, sultanlar, halkın eşrafı ve düşük tabakası dâhil olmak üzere seni bütün yeryüzüne halife yaptık anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah*

74 "Bunun dışında müfessirlerin söylediklerine gelince, eğer o tevatür yoluyla sahih ise ve bunu peygamberlerden birinin yaptığı doğru ise biz de aynı şeyi söyleriz. Şayet onların böyle bir şey yapmaları doğru değilse, o zaman âyeti sahih bir şekilde yorumlarız. Şayet bu bilgi âhâd bir rivayetle gelmişse, itikat konusunda âhâd rivayeti gözardı etmek daha evlâdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647a).

bilir. Bu cümlenin, özellikle resûller sınıfında seni halife yaptık mânasına gelmesi de mümkündür. Her iki yorum da aynı kapıya çıkar, ancak biri insanların özel bir kesimine, diğeri de bütün insanlara yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz seni yeryüzünde halife yaptık meâlindeki âyetin bütünü hakkında Katâde şöyle dedi: Cenâb-ı Hak burada Dâvûd aleyhisselâmın durumunu belirtmemekte, sadece Hz. Dâvûd'un, kendisini yükümlü kıldığı Allah'a itaat, O'nun emrine uygun davranmak ve âdil olmak görevini yerine getirerek ömrünü tamamladığını söylemektedir. Ancak Cenâb-ı Hak burada Peygamber aleyhisselâma ve müminlere faydalı ve ahlâkî bir öğüt vermektedir, o da şudur: Kendisine idarî bir yetki verilen kişi bilmelidir ki Allah ile kulları arasında, insanlara hayır vermesini ve şerri defetmesini sağlayan, Allah'a itaatten ve rızasına uygun davranmaktan başka bir yol yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın **biz seni yeryüzünde halife yaptık** beyanı, söylediğimiz gibi hilâfeti sana verdik demektir.

[Nefsin Arzuları]

İnsanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma! Buradaki **nefsin isteklerine uyma** sözü, nefsin bazan insanın haksız kararlar vermesine sebep olacağına işaret etmektedir. Çünkü Allah **insanlar arasında adaletle hükmet** dedikten sonra, **nefsin isteklerine uyma** emrini vermiştir. Burada Cenâb-ı Hak nefsin arzularını yok etmemekte, ancak nefsin isteklerine uymayı yasaklamaktadır. Çünkü nefis, lezzetlere ve şehvetlere arzulu ve meyilli olarak yaratılmış, ona böyle bir tabiat verilmiş ve insan varlığı bu şekilde inşa edilmiştir. Nefsin arzularında insanı bulunduğu konumdan aşağıya sevkeden ve defetmekte zorlandığı durumlar vardır. [§]Bundan dolayı Cenâb-ı Hak nefsin 241
arzularını yasaklamamakta, ancak onun arzularına tâbi olmayı yasaklamaktadır, çünkü insan bazan onun arzularına uymamaya muktedir olabiliyor, aklını kullanarak karşı koyabiliyor ve onu hakka tâbi kılabiliyor. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak böyle söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra seni Allah yolundan saptırır. Cenâb-ı Hak burada, eğer nefsinin arzusuna uyarsa kendisini Allah'ın yolundan saptıracağını söylemekte, insanın tâbi olduğu bütün nefsânî arzuların kendisini Allah'ın yolundan saptıracağını kastetmemektedir. Ancak insan, nefsin arzularına ısrarla tâbi olduğunda, bu kendisini Allah'ın yolundan sapmaya götürebilir, çünkü Allah'ın yolundan sapan, ancak nefsinin arzularına uymakla sapar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü?"[75] Cenâb-ı Hak

75 el-Furkān, 25/43.

burada, Allah'ı bırakıp başka tanrılar edinenin, herhangi bir delile bağlı olarak değil ancak nefsinin arzularına uymakla onu ilâh edindiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır. Buradaki **unutmaları sebebiyle** ifadesi, hesap günü için yapılması gereken amelleri terketmeleri yahut Allah'a imanı ve onu ikrar etmeyi terketmeleri yüzünden mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾

27. "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!"

[Ölümden Sonra Dirilmenin Delili]

Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bâtıl kelimesi, yapanın kötülenmesine sebep olan iş anlamına gelir. Hak ise, yapanın övülmesine vesile olan iştir[76]. **Bu, inkâr edenlerin zannıdır.** İnkâr edenlerden hiçbiri, Allah'ın bir şeyi boş yere yarattığını zannetmemektedir, ancak âyette belirtildiği üzere gökler, yer ve buralardaki canlılar o inkârcılara göre boş yere yaratılmıştır, çünkü onlara göre tekrar dirilmek yoktur, ölümden sonra hayat olmayacaktır. Ölümden sonra dirilmek ve mahşerde hesap vermek olmasa,
242 bütün bunlar iki sebepten dolayı boş yere yaratılmış olurdu. [§]Birincisi, eğer tekrar dirilmek yoksa insanlar özellikle yok olmak için yaratılmıştır demektir. Bir şeyin herhangi bir gaye için değil de yok olmak için yaratılması ve varedilmesi abes, bâtıl ve akılsızca bir davranıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?"[77] Allah da,

76 "Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri, bir sonucu olmayan abes ve bâtıl bir şey olarak değil, tam bir hikmetle ve övgüye değer bir akıbetle yarattığını açıklamaktadır. Âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık" (ed-Duhân, 44/38). "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647b).

77 "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

insanlar kendisine dönmeyecek olsalardı onları boş yere yaratmış olacağını söylemektedir. Bu bakımdan âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibi olmalıdır.

İkincisi, eğer tekrar dirilmek olmasaydı, insanların yaratılması hikmetli olmazdı. Cenâb-ı Hak insanların hepsini dünya nimetlerine ve lezzetlerine ortak etmiş, bu konuda dost ve düşman ayırımı yapmamıştır. Hikmet ise, burada bir ayırım yapılmasını gerektirir. Şayet bu ayırımın yapılacağı başka bir dünya olmasaydı, onlar hakîm olmayan biri tarafından yaratılmış olurdu, halbuki onların hepsine göre kendilerini hakîm olan biri yaratmıştır.

Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere! Bu beyanda zanna ve cehalete karşı delil getirmenin ve uyarmanın lüzumuna işaret etmektedir, eğer o kişide bu konuda yeterli bilgi yoksa bilgi imkânı sağlanmalı ve o bilgiye ulaşma yolu açılmalıdır. Onlara bu uyarıyı yapmak ve delil göstermek, ancak o bilgiyi kaybettiklerinde gereklidir, çünkü onlar düşünüp tefekkür etselerdi bu konudaki bilgiye ulaşabilirlerdi. Fakat onlar bu bilgiyi kendileri terketmişler ve kaybetmişlerdir, dolayısıyla bu konuda mâzur görülmezler. Buna göre deriz ki kudret konusunda veya kendisinden bu kudret engellenen, kendisiyle o bilgi arasında engel konulan biri onunla mükellef değildir, o emre muhatap değildir ve o kişi mâzur sayılır. O bilgiye ulaşması engellenmeyen, buna imkân bulan, ancak onunla amel etmeyi terkeden insan ise mükellef olup mâzur değildir. Çünkü o kendi tercihiyle onu kaybetmiş ve terketmiştir. Önceki adam ise o bilgiyi kendisi kaybetmiş ve terketmiş değildir. Bu gerçek, Mûtezile'nin bu konudaki görüşünü geçersiz hale getirmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَمْ نَجْعَلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدٖينَ فِى
الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقٖينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾

[§]***28. "Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryü-*** 243
zünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"

[Adâletin Tahakkuku İçin Âhiret Gereklidir]

Bu ilâhî beyan, "İşte o, inkâr edenlerin zannıdır"[78] meâlindeki âyetin sılasıdır. Onların zannı, tekrar dirilmek ve hesap için mahşere gitmenin gerçekleşmeyeceği şeklinde idi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu

78 Sâd, 38/27.

söylemektedir: Eğer o inkâcıların tekrar dirilmek yoktur diye zannettikleri gibi olsaydı, dünyada iman eden ve yararlı işler yapan insanların yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi olması, müttakilerin fâcirlerle aynı ve eşit olması gerekirdi. Çünkü Allah onları dünya hayatında eşit tutmuş, bu dünyanın lezzetlerine, şehvetlerine, iyiliklerine ve kötülüklerine hepsini ortak etmiştir. Hikmet ise bunların ayırtedilmesini gerektirir. Fakat söylediğimiz gibi Allah onları dünyada eşit tutmuş, hayır ve şer ile imtihanda hepsine aynı muameleyi yapmıştır. Eğer mesele onların zannettikleri gibi tekrar dirilmek ve âhiret hayatı olmasaydı, bu dost olanla düşman olanı aynı görmek olurdu. Dünyada dostu ile düşmanını eşit sayan, iyilikte ve cezalandırmakta onları aynı gören biri beyinsizdir ve hikmete uygun davranmamıştır. Buna göre her türlü noksanlıktan münezzeh bulunan Allah, onları ayırıp tefrik edecek başka bir dünya yaratmasaydı hikmete uygun davranmamış olurdu. Çünkü iyi ile kötüyü eşit saymış olurdu. Cenâb-ı Hak o zâlimlerin söylediklerinden yüce, çok yücedir.

Bazı insanlar bunların iki âlemde, yani hem dünyada ve hem de âhirette ayırtedilmesi gerektiği kanaatindedirler. Çünkü Allah onlara sapıklar, bunlara da müminler diye isim vermiştir, kâfirleri rezil etmiş ve aşağılamış, müminleri ise muvaffak kılmış ve onlara şeref bahşetmişti. Bu, Mûtezile'nin görüşüdür.

Ancak biz deriz ki: Bunun dünyada olması şart değildir, fakat âhirette mutlaka yapılması gerekir. Çünkü dünya imtihan yurdudur, Allah'ın haber verdiği gibi her iki taraf da hayır ve şerle, iyilik ve kötülükle birlikte imtihan edilirler. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Biz onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[79], "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla im-
244 tihan ederiz"[80]. [§]Cenâb-ı Hak onları hayırla ve şerle, iyilikle ve kötülükle imtihan ettiğini haber vermektedir. Söylediğimiz gibi bu durum, her iki kesim için de söz konusudur, onlar her iki halde de aynı durumdadır. Ancak âhiret, özellikle o imtihanın karşılığını vermek için yaratılmıştır, dolayısıyla orada insanlar birbirinden ayrılıp tefrik edilecektir, orada imtihan söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ama Allah onları ayırdı, onlara sapıklar bunlara müminler dedi, onları rezil etti bunları muvaffak kıldı şeklindeki sözlerine gelince, bu durum onların birbirinden ayrıldıklarını göstermez, ancak kâfirlerin kendi iradeleriyle yaptıklarından yahut ilâhî emrin aksini yapmayı tercih ettik-

---

79 "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

80 "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz" (el-Enbiyâ, 21/35).

lerinden dolayı onlara kâfir demiştir, bu yaptıklarına verilen bir ceza değildir, ancak yaptıkları fiil dolayısıyla verilmiş bir isimdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُٓوا اٰيَاتِه۪ وَلِيَتَذَكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

29. "Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik."

[Kur'ân Niçin Mübarek Bir Kitaptır?]

Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler diye indirdik. Cenâb-ı Hak burada Kur'ân-ı Kerim'e mübarek diye isim vermektedir; çünkü ona tâbi olan, ona sarılan ve onun hükümleriyle amel eden kişi şerefli olur, insanlar arasında ismi anılır ve halkın gözünde ve kalbinde saygınlığı artar. İşte bu, onun mübarek olmasının ve onun emirlerini uygulamasının eseridir. Çünkü insan her türlü hayra ve iyiliğe onunla ulaşır ve hayırları artmaya ve gelişmeye devam eder durur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.** Cenâb-ı Hak bu beyanında Kur'ân-ı Kerim'i insanlar âyetleri üzerinde düşünsünler, lehlerine ve aleyhlerine olan hususları, yapmaları ve sakınmaları gereken fiilleri bilsinler diye indirdiğini haber vermektedir. İnsan bunları ancak düşünmekle ve tefekkürle bilebilir. **Ondan öğütler alsınlar diye indirdik,** yani akıl sahipleri ondan öğüt alsınlar, onda bulunan öğütleri, âdabı ve diğer bilgileri alsınlar.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُ۫دَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾

[§]***30. "Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep*** 245
Allah'a dönüktü."

Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. Dâvûd'u ve oğlu Süleyman aleyhisselâmı, hep kendisine yönelen biri olmakla övmektedir. Başka bir âyette aynı şeyi sadece Dâvûd aleyhisselâm için söylemişti: "Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü"[81]. Hz. Süleyman hakkında da burada **o ne iyi kuldu!**

81 Sâd, 38/17.

Yönü hep Allah'a dönüktü buyurmaktadır. Sonra âyette geçen "evvâb" kelimesini de, Hz. Süleyman hakkındaki bir ilâhî beyanda şöyle açıklamaktadır: "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları), Rabb'imi hatırlattığı için sevdim' dedi"[82]. **Yönü hep Allah'a dönüktü** meâlindeki âyetin hemen peşinden "Bir gün ona getirilmişti…" meâlindeki âyeti belirtmiş olması, onu ancak bahsettiği olay münasebetiyle "evvâb" olduğunu, yani yönünün hep Allah'a dönük olduğunu belirtmektedir. Çünkü âyetteki "iz" (إذ) kelimesi, ancak geçmiş bir olay için kullanılır. Cenâb-ı Hak Dâvûd aleyhisselâmı, sabah ve akşam devamlı Allah'ı tesbih etmesi, O'na dayanması sebebiyle yönü kendisine dönük olmakla anmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾

31. "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildi."

Denildi ki: Buradaki "sâfinât" (الصافنات) kelimesi, atlar mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Sâfinât" kelimesi, ayaklarından veya ellerinden birini kaldırarak üç ayağı üzerinde duranlar anlamına gelir. Bazıları da buna sadece ayakta duranlar anlamı verdi. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[83] "Ciyâd" (الجياد) kelimesi ise hızlı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle söyledi: Sâfinât atlar, atların ayakta durmaları ve bacaklarını açmaları demektir.

246 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: "Sâfinâtü'l-ciyâd" (صافنات الجياد) tabiri, ön veya arka ayaklarından birini kaldırıp diğer tırnağının üzerine koyan ve üç ayak üstünde duran atlar anlamına gelir. Arapça'da "sâfin", ayakta duran atlar ve diğer hayvanlar mânasına gelir. Nitekim bir hadiste Resûlullah'ın (s.a.) da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:[84] "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[85] Ebû Avsece şöyle

82 Sâd, 38/31.

83 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4, 91, 93; Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 339; Ebû Dâvûd, "Edeb", 152; Tirmizî, "Edeb", 13.

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

85 Muâviye, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!" (Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 4, 91, 93; Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 339; Ebû Dâvûd, "Edeb", 152; Tirmizî, "Edeb", 13).

dedi: “Ciyâd” hızlı koşan atlar demektir, müfredi “cevâd” gelir. Cevâd adam, cömert adam demektir, “kavmun ecvâd” da cömert millet demektir[86].

“Asfâd” (الأصفاد) ön ayakları boynuna bağlanan atlar demektir.

فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪يۚ حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾

32. “Bu atlar önüne getirildiğinde, ‘Ben malı** (atları)**, Rabb’imi hatırlattığı için sevdim’ dedi. Derken** (güneş batınca) **onlar karanlığın perdesiyle gizlendi.”

Buradaki **karanlığın perdesiyle gizlendi** sözü, belirtilen atların akşam karanlığında görünmez oldukları anlamına gelir, burada güneş ışınlarına perde çekildiği ifade edilmektedir. Çünkü o sırada güneşten başka hiçbir şeye perde çekilmez. Sonra âyetteki **hayır sevgisi** ibaresinde geçen “hayır” kelimesi ile bizzat atlar kastedilmiş, attan kinaye olarak “hayır” denilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuşlardır: “Hayır, kıyâmet gününe kadar atların alınlarına bağlanmıştır”[87]. Burada da Resûlullah (s.a.) ata “hayır” adını vermiştir. İşte, **Ben malı (atları), Rabb’imi hatırlattığı için sevdim** cümlesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, **Ben malı (atları) sevdim** meâlindeki beyanın, îsârdan, yani başkasını kendine tercih etmekten kinaye olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, sevmek lafzı hakikat anlamında kullanıldığına göre burada
takdim-tehir söz konusudur, bunun mânası da şöyle olur: [§]“İnnî ahbebtü’l- 247
hayra hubben” (إنى أحببت الخير حبا), yani **Ben malı öyle sevdim** ki, neredeyse beni Rabb’imi zikretmekten alıkoyacaktı, nihayet güneşe perde çekildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: Buradaki **sevdim** kelimesinden maksat, hayrı tercih ettim, yani malı Allah’ı zikretmeye tercih ettim demektir.

Hafsa’nın mushafında şöyledir: “İnnî elhânî hubbu’l-hayri an zikri Rabbî” (إنى ألهانى حُبُّ الخير عن ذكر ربى), yani mal sevgisi beni Allah’ı zikretmekten alıkoydu.

---

86 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân,* XV, 193; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXIII, 190.

87 Buhârî, “Menâkıb”, 28; Müslim, “İmâret”, 96-99; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 41.

رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

33. **"**(Daha sonra) ***'Onları bana geri getirin' dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı."***

Müfessirler şöyle dediler:, yani kendisini Allah'ı zikretmekten -yani ikindi namazından- alıkoydukları için atların ayaklarını kesmeye ve boyunlarına vurmaya başladı, Allah'ı zikretmekten alıkoymalarına kefâret olmak üzere onların ayaklarını kesmeye, boyunlarına vurmaya başladı. Onların, ayaklarını kesmek ve boyunlarına vurmak sözleri sabit ise ve bu söz hakikat anlamında kullanılmışsa, o zaman âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, her ne kadar bu iş bizim şeriatımızda caiz değil ise de onun şeriatında böyle yapmak caiz olabilir, nitekim Hz. Süleyman da hüdhüdü göremeyince onu cezalandıracağını söylemişti: "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?' diye sordu. Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!"[88] Böyle bir şey bizim şeriatımızda caiz değildir. Buna göre atları kesmek işi bizim dinimizde caiz olmasa da müfessirlerin söyledikleri gibi ona caiz idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bu olay, hayvanları itlâf etme yasağı gelmeden önce vuku bulmuştu, bilâhare bu yasak geldi ve hayvanları cezalandırmak ona da bize de haram kılındı.

248 [§]Burada geçen ayaklarını kesmek ve boyunlarını vurmak ifadesini hakikat mânasında yorumlamamak da mümkündür. Ancak bahsi geçen boyun kelimesi kesmekten kinayedir. **Bacaklarını sıvazlamaya başladı** cümlesi de insanlara teslimden kinayedir. Yahut bacaklarını ve boynunu sıvazladı ifadesi, atlar kendisine geldikten ve onları kesmeyip insanlara teslim ettikten sonra kesme veya boğazlama söz konusu olmadan onların başını ve yüzünü okşamaktan kinaye olabilir. Veyahut da kendisini Rabb'ini zikretmekten alıkoymalarına kefâret olarak onları kesti[89].

Hasan-ı Basrî şöyle söyledi: Süleyman aleyhisselâm dedi ki: Hayır! Allah aşkına üzerindeki şeyin sonuncusu olarak beni Rabb'ime ibadetten alıkoymayın! Sonra hemen atın şah damarını kesti ve boynunu vurdu. **Onları bana geri getirin dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı** meâlindeki

---

88 en-Neml, 27/20-21.

89 "Atların bacaklarını ve boynunu sıvazlamak, tıpkı hedy kurbanı ve deveyi kurban etmekte olduğu gibi Allah'a yaklaşmak gayesiyle onları kesmekten kinaye olması muhtemeldir; onun şeriatinde atları kurban etmek de meşru olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 648b).

âyet hakkında Hasan'-ı Basrî şöyle dedi: Hz. Süleyman onların şah damarını kesti ve boyunlarını vurdu, Cenâb-ı Hak da onların yerine kendisine daha hayırlısını ve daha süratlisini verdi: "Emriyle dilediği yöne doğru esen rüzgârı onun buyruğuna verdik"[90]. **Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı** meâlindeki âyet hakkında Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar, hayvanın üzerindekileri kılıçla sıvazladı derler, yani kılıçla vurdu demek isterler. İbn Kuteybe dedi ki: **Sıvazlamaya başladı,** yani ayaklarına ve boynuna vurarak okşamaya başladı[91]. Ebû Avsece ise şöyle dedi: Okşamaya, yani kesmeye başladı; boynunu okşamak, kesmek demektir.

Sonra Hz. Süleyman'a getirilen, onu Allah'ı zikretmekten alıkoyan ve bu yüzden kendilerine söz konusu eylemler yapılan atlar konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar şeytanların Hz. Süleyman için deniz dalgalarından çıkardıkları atlardır, onların kanatları vardır, hem koşarlar ve hem de
uçarlardı. [§]Bazıları şöyle dedi: Hayır, onlar babası Dâvûd aleyhisselâmdan 249
kendisine miras kalan atlardı, Hz. Dâvûd da onları Amâlika'dan ele geçirmişti. Bugün insanların sahip oldukları atlar da, onların neslinden gelen atlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Hayır, Şamlılar, Araplar'dan ve Nusaybinliler'den Hz. Süleyman için mal toplamışlardı, bunlar arasında da bin tane Arap atı vardı. Bu atlar kendisine arzedildi, Hz. Süleyman da bunlarla ilgilenirken Rabb'ini zikretmeyi ihmal etti, bunun üzerine yukarıda söylenen şeyi yaptı, onların şah damarlarını ve boyunlarını kesti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾

34. "Andolsun biz Süleyman'ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi;"

[Hz. Süleyman'ın Tahtındaki Cesetle İmtihanı]

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman'ı sınava tâbi tutmasının ve tahtının üstüne ceset koymasının sebebi konusunda müfessirler, bu kitapta aktarılamayacak derecede çokça ihtilaf ettiler. Bütün bunların, onun sınavdan geçirilmesinin sebebi olmadığını bilmekle birlikte, onun sınavdan geçirilmiş olmasının sebebinin, tahtının üzerine ceset konulması olup olmadığını da bilmiyoruz. Eğer öyle ise, bu ancak sebeplerden biridir. Fakat onun ne olduğunu da bilmiyoruz. Bu yüzden Hz. Süleyman'ın sınavdan geçirilmesinin sebebi olarak müfessirlerin söylediklerini aktarmaya gerek görmüyoruz.

---

90 "Emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik" (Sâd, 38/36).

91 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

Andolsun biz Süleyman'ı bir sınavdan geçirdik. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Hz. Süleyman kusur ettiği ve gaflete düştüğü bir durumdan dolayı imtihan edilmiş, bundan dolayı bahsedilen şekilde cezalandırılmış ve hükümranlığını elinden almakla azarlanmıştı. İkincisi, Cenâb-ı Hak onu, herhangi bir kusurdan, yanılmadan ve başkasına yönelik bir tasarrufundan değil, hükümranlığını elinden almakla sınavdan geçirmişti. Allah onu, işlediği bir hatadan dolayı imtihana tâbi tutmuş ve hükümranlığını başkasına
250 vermiş değildi. [§]Sonra onun yaptığı bir hata ve küçücük bir kusur sebebiyle hükümranlığı alınıp azarlanmışsa, hiç şüphe yok ki peygamberlerin özelliği, işledikleri en küçük bir hatadan dolayı azarlanmak ve ayıplanmaktır. Daha önce de söylediğimiz gibi[92] yapılan o fiil, başkaları için en faziletli amellerden sayılsa bile, peygamberler için azarlanma sebebidir. Sonra onların en küçük hata için de tövbe etmeleri, Azîz ve Celîl olan Allah'a tazarru ve niyazda bulunmaları, kendilerine mahsus olan faziletleri ve üstünlükleri bildikleri içindir. Onlar kendilerine çeşitli faziletler ve üstün değerler ikram edildiğini bildikleri için, en küçük hatadan dolayı hemen Allah'a tövbe etmeyi, ısrarla O'na tazarru ve niyazda bulunmayı ve yalvarmayı da kendileri için gerekli görüyorlardı, çünkü kendilerine verilen nimetlere ve iyiliklere karşı işledikleri o kusuru nankörlük sayıyorlar ve başkalarına hiç de gerekli olmayacak şekilde fazlaca tazarru ve niyazda bulunmayı ve Allah'a yalvarmayı gerekli görüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Süleyman'ın Bir Kadınla Sınavı]

Sonra Hz. Süleyman'ın sınavdan geçirilmesinin sebebi ve işlediği hatanın ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak ona, İsrâiloğulları'ndan başka hiçbir kadınla evlenmemesini emretmiş, fakat o İsrâiloğulları'ndan olmayan bir kadınla evlenmiş ve o kadın için bir put yapmıştı. Hz. Süleyman'ın evinde şu kadar gün o puta tapıldı. Cenâb-ı Hak da ceza olarak onu, evinde puta tapıldığı gün kadar bir süre hükümranlığını elinden almakla imtihan etti. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Süleyman'ın imtihan edilmesinin sebebi, Cerâde'nin akrabalarından bazı insanlar hakkında söylediği sözdür. Cerâde onun karısı idi ve eşlerinden en çok sevdiği kişi idi. Onunla konuşmak veya yalnız kalmak istediğinde kendisine yüzüğünü verirdi. Cerâde'nin ailesinden bazı kişiler gelip Hz. Süleyman'a bir kavmi dava etmişlerdi. Bazı müfessirler dedi ki: Süleyman, Cerâde'nin ailesinin haklı çıkmasını arzu ediyordu, bu yüzden onların lehine hüküm verdi, Süleyman'ın niyeti davalılar hakkında eşit olmadığı, yani taraflı davrandığı için azarlandı. Bu, İbn Abbâs'ın

92 Meselâ bk. es-Sâffât, 37/75 âyetinin tefsiri.

(r.a.) görüşüdür[93]. [§]Biz daha önce, ondan hükümranlığını almanın ve her- 251
hangi bir hata işlemeden ve hiçbir sebep olmadan da onu sınavdan geçirmenin caiz olduğunu söylemiştik. Bu caizdir, çünkü Allah dilediğini dilediği kişiye, hükümranlığını elinden alma ve benzeri fiilleri dilediği şekilde yapma hakkında sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tahtının üstüne bir ceset koymuştuk. Buradaki taht kelimesi ile hükümranlığı kastedilmiş olabilir, o zaman cümle, hükümranlığını elinden almaktan kinaye olur. Tahtının üstüne ceset koymak cümlesi hakikat anlamına da gelebilir. Gerçekten tahtının üstüne, ilimde, marifette ve basirette Süleyman aleyhisselâm gibi olmayan ve kendisinde üstün niteliklerden hiçbiri bulunmayan, fakat beden olarak Hz. Süleyman'a benzeyen bir ceset koymuş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette "Böğürebilen bir buzağı heykeli"[94] ifadesini kullanmaktadır. Yani herkesin bildiği buzağının cesedini değil, fakat ceset olarak buzağıya benzeyen bir heykel yapıp onu tanrı edinmişlerdi. İşte **tahtının üstüne bir ceset koymuştuk** cümlesi de bu anlama gelebilir. Yani görünürde Hz. Süleyman'ın cesedine benziyordu, ancak eti, gözü ve diğer organları Süleyman gibi değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra o bize yöneldi. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, hükümranlığına yöneldi, yani her ne kadar kendisinden alınmış olsa da hükümranlığı yine kendisine verildi. İkincisi, Allah'a yöneldi, bütün işlerinde O'na döndü, küçük bir hata yapsa ve sürçse de hemen Allah'a tövbe etti. "Enâbe" (اناب) kelimesi, döndü, yöneldi ve tövbe etti mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي
اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾

35. "Rabbim! dedi. 'Beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin.'"

Rabbim! dedi, Beni bağışla ve bana bir hükümranlık ver. Hz. Süleyman Rabb'inden hükümranlık istediği sırada bağışlanmayı da istemesi, muhtemelen kendisi ile Rabb'i arasındaki bir meseledir. Çünkü hükümranlık, zevk

---

93 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 91-92.

94 "(Tûr'a giden) Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler" (el-A'râf, 7/148).

alınan ve nefsin arzu ettiği şeylerdendir. Buna göre Zekeriyya aleyhisselâmın Rabb'inden çocuk istemesi ile de, kendisi ile Rabb'i arasında bilinen bir şeyi istiyordu. O şöyle demişti: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[95] Bu şekilde peygamberler, içinde lezzet, nefis arzusu, çocuk ve daha başka talepleri Allah'tan istediklerinde buna kendileriyle Rab'leri arasında bili-
252 nen bir durumu da ekler. [§]Bu esasa göre Süleyman aleyhisselâm da hükümranlık isteğinin yanına bağışlanma talebini eklemişti. Sonra onun mağfireti talep etmesinde, bu konuda işlediği hatadan dolayı bağışlanma arzusunun bulunması muhtemeldir. Yahut o mağfiret talebi ile bizzat bağışlanmanın kendisini değil, bağışlanmaya vesile olan sebepleri istemiş de olabilir. Nitekim Nûh aleyhisselâm kavmine şöyle demişti: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[96]. Hûd aleyhisselâm da şöyle demişti: "Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin!"[97] Yoksa onların, kavmine "Allah'tan bağışlanma diliyoruz deyin" diye söylemeleri ihtimali yoktur. Ancak onlara, bağışlanmaya lâyık olacak ve hatalarının affedilmesini gerektirecek fiilleri yapmalarını emretmişlerdir. İşte Hz. Süleyman'ın bağışlanma talebi de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana bir hükümranlık ver! *En doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Süleyman'ın hükümranlık istemesinin sebebi muhtemelen şudur: O bununla, halkı davet etmiş olduğu Allah'ın vahdâniyetini ve sadece O'na kulluğu kabul edip kendilerini O'na teslim etmelerini istiyordu. Çünkü kendisinde refah ve zenginlik görürlerse insanlar onun sözlerini daha çabuk kabul ederler ve onunla beraber olmayı daha çok isterlerdi. Bilinen bir husustur ki insanlar sultanları, refah içinde ve zengin olan kişileri daha çabuk benimser ve daha çok itaat ederler; işte Hz. Süleyman'ın hükümranlık istemesi de bütün insanları kurtarmak amacına mâtuftur, o sayede insanlar onu dinleyecekler, davetini kabul edecekler ve sonu helâk olmayan kurtuluşa ereceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Bu ilâhî kelâmın farklı mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Hz. Süleyman bir daha kendisinden alınmayacak bir hükümranlık istemişti, çünkü müfessirlerin söylediğine göre hükümranlık ondan alınmıştı. İkincisi: Rabb'inden,
253 [§]kendisi hayatta olduğu müddetçe kimseye verilmeyecek bir hükümranlık

95 Âl-i İmrân, 3/38.

96 Nûh, 71/10.

97 "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

istemişti, söylediğimiz gibi bu onun peygamberliğinin alâmeti olacaktı. Çünkü eğer benzeri bir hükümranlık başka birine de verilmiş olsaydı, bu onun için peygamberlik alâmeti olmayacaktı. Üçüncüsü: O hükümranlığı, adının ve kendisi için güzel övgülerin kıyâmete kadar devam etmesi için istemişti, tıpkı insanların şöyle söyledikleri gibi: Allahım! İbrahim'e salât ve selâm eylediğin ve İbrahim'i mübarek kıldığın gibi Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de salât ve selâm eyle! İşte Süleyman aleyhisselâmın talep ettiği hükümranlıkla, adının ve şanının insanların dilinde güzel övgülerle yad edilmesini dilemiş olması da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Süleyman'ın, **Rabbim! Beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin** şeklindeki duasıyla Rabb'inden, kendisine hükümranlık lütfetmesini talep etmesi, istemiş olduğu hükümranlığın kendisinin hakkı olmadığına işaret eder; çünkü şayet bu onun hakkı olsaydı, onu kendisine hibe etmesini istemez, **lütfu sınırsız olan yalnız sensin** demezdi, aksine bana hakkımı ver derdi. Çünkü başkasında hakkı olan her hak sahibi, o hakkı kendisine verdiğinde onu çok lütufkâr olmakla nitelemez, yalnız üzerindeki borcu ödediğini söyler. Bu âyet aynı zamanda dinde aslah (en uygun) olanı gözetmenin Allah'a gerekli olmadığına da işaret etmektedir; çünkü şayet dinde aslah olanı gözetmek onun görevi olduğu halde insana başka bir şeyi vermiş olsaydı, hükümranlığı ona hibe etmemiş sayılırdı. Çünkü hükümranlık Hz. Süleyman için dinde aslah olan şeydi, fakat buna rağmen o, bana hakkımı ver diyordu. Bu durum, onun hükümranlığı kendisine hibe etmesini istemiş olması, dinde aslah olanı korumanın ve en hayırlı olanı vermenin Allah'a vacip olmadığına işaret eder. Onu vermemesi de O'nun hakkıdır, hükümranlığı ona vermesi ise şüphesiz Allah'ın lütfu ve rahmetidir. *En doğrusunu Allah bilir*[98].

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Burada zenginlik ve bolluğun, fakirlik ve darlığa üstün tutulduğu görülmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak zenginliği ve bolluğu nübüvvet ve risâlet alâmetlerinden biri kılmıştı. Fakirliği ve dar-

---

98 "Mûtezile şöyle der: İnsanlar için aslah olanı vermek, insanların Allah üzerindeki hakkıdır. Hükümranlığı Hz. Süleyman'a verdiğine göre bu onun için aslah olanı idi. Şayet dinde aslah olanı korumak Allah için gerekli olsaydı, hükümranlık da Süleyman aleyhisselâmın hakkı olurdu, dolayısıyla Allah'tan onu kendisine hibe etmesini istemez, aksine hakkını vermesi gerektiğini söylerdi. Fakat Hz. Süleyman, hükümranlığı kendisine hibe etmesini istediği için Allah'a "Vehhâb" ismiyle yalvarmıştı. Allah'a "Vehhâb" ismiyle yalvarması, dinde aslah olanı vermenin Allah için gerekli olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin aleyhine delildir. Hükümranlık Allah'ın lütfu ve rahmetidir, Allah onu kendisine lütfetmek dilediği kişiye verir, dilemediğine de vermez. Hidâyeti lütfeden Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 649b).

lığı ise nübüvvet alâmetlerinden kıldığını görmüyoruz. Zenginliği nübüvvet alâmetlerinden biri kılması, onun fakirlikten daha üstün bir fazilet olduğuna delâlet etmez mi?

254 [§]Buna şu cevap verilir: Allah zenginliği ve hükümranlığı sadece bir peygamberin risâletinin delili yapmıştır. Peygamberlerin büyük ekseriyeti ise dünyada fakir idiler, ihtiyaç ve darlık içinde yaşayan insanlardı. Her ne kadar onlar fakir ve darlık içinde olsalar, yardımcıları ve tâbileri az olsa da, yine de sözleri geçerli ve dinleri galipti. İnsanlar varlıklı ve zengin kişilere yaklaşmaya özenseler, fakir olan ve sıkıntılı bir hayat yaşayanlardan uzak durmak itiyadında olsalar bile yine de peygamberlerin davetlerine, yani tevhide ve İslâm'a koştular. Bu da göstermektedir ki peygamberlerin ekserisi, insanların dinde en faziletli ve en hayırlı olan hali diğer hale tercih etmelerini büyük bir arzu ile istemelerine rağmen, yine de insanların yaklaşmaya özendikleri hali değil, istemedikleri hali tercih ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (s.a.) hitâben söylediği şu söz de bu anlama gelir: "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin!"[99] Cenâb-ı Hak bazılarına verdiği nimetlere göz dikmeyi peygamberine yasaklamaktadır. Üstelik şayet peygamberi o nimetlere göz dikecek olsaydı, bunu ancak kavminin ve ashabının bolluğu için, onların iyilik ve hayır yollarına ulaşmaları için tercih edeceğini Cenâb-ı Hak şüphesiz biliyordu. Fakat o, sadece helâl olanı ve temiz olanı almayı tercih etmiştir. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu bilmesine rağmen peygamberine yasak getirmesi, bunun öbüründen daha hayırlı ve faziletli olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِاَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَ 

36. "Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, onun buyruğuna verdik."

Bunun üzerine, emriyle esen rüzgârı, onun buyruğuna verdik. Burada Cenâb-ı Hak, yeryüzü sultanlarından hiçbirinde görülmeyen şekilde rüzgârları, cinleri, şeytanları ve diğer imkânları emrine âmâde kıldığını söylemekle Süleyman aleyhisselâma verdiği hükümranlığı açıklamaktadır. Allah'ın
255 Hz. Süleyman'ın emrine verdiği bu şeylere hükmetmenin, [§]onun kendi gayretiyle olmadığına, Allah'tan gelen bir lütuf olduğuna işaret eder. Çünkü yaratılanlardan hiçbirinin, sözü edilen imkânları kendi emrine ve hâkimiyeti altına

99 el-Hicr, 15/88.

almaya gücü yetmez. Eğer kendi gayretiyle bunlara sahip olsaydı, herkes mutlaka bunun için gayret gösterirdi. Hz. Süleyman da bilmekte idi ki, her sultan kendi hâkimiyetini arttıracak ve yaşadıkça onu devam ettirecek hiçbir gayreti eksik etmezdi. Burada durum böyle olmadığına göre bahsedilenlerin, nübüvvetinin alâmetlerinden olması için Hz. Süleyman'a Allah tarafından verildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen bir rüzgâr… Cenâb-ı Hak bu rüzgârı yumuşak ve o yere doğru tatlı tatlı esmekle nitelemektedir. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre esmek üzere güçlü rüzgârı verdik"[100]. Allah burada da rüzgârı güçlü ve şiddetli olmakla nitelemiştir. Rüzgârın yaratılış tabiatı olarak güçlü olması mümkündür, ancak Süleyman aleyhisselâm için yumuşak ve hoş bir esinti haline gelmişti. Bazıları şöyle dedi: Rüzgâr, Hz. Süleyman'ı yüklenme zamanında güçlü idi, fakat esintisi yumuşak ve hoş bir hale geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut rüzgâr âyette bahsedilen emir ile yumuşak hale gelmişti: **Emriyle tatlı tatlı esen bir rüzgâr…** Veyahut Allah'ın düşmanlarına karşı güçlü, dostlarına karşı ise yumuşak ve hoş bir esinti idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra âyet-i kerîmede belirtildiği gibi emriyle rüzgârın dilediği yöne **256**
doğru tatlı tatlı esmesi ve bununla Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman'a bir lütfu olduğunun kastedilmesi, Süleyman aleyhisselâmın rüzgârı dilediği yerde ve dilediği şekilde kullanması için Allah rüzgâra Hz. Süleyman'ı anlama ve Hz. Süleyman'a da onun ne istediğini idrak etme kabiliyetini vermiş olması itibariyledir. Aynı şekilde Süleyman aleyhisselâma kuşların ve karıncaların konuşmalarını anlama, onlara da Hz. Süleyman'ı anlama kabiliyeti vermişti. Bütün bunlar Allah'ın lütfunun ve rahmetinin eseridir.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Ruhâ" (رخاء) kelimesi yumuşak ve zayıf olmak demektir[101]. İşinde zayıf adam denilmek istenince "raculün rihvun" (رجُلٌ رِخْوٌ) söylenir, işlerinde zayıf kavim denilmek istenince de "kavmun rihvun" (قومٌ رِخاءٌ) söylenir. "Ruhâ" sakin anlamına da gelir. "İsterhâ" (استرخى) sakin oldu demektir.

"Haysü esâb" (حيث أصاب) ibaresi, dilediği yöne doğru demektir. Asmaî şöyle dedi: Araplar şöyle derler: "Esâbe's-savâbe fe ahtae'l-cevâbe" (أصاب الصوابَ فأخطأ الجواب), yani doğruyu kastetti, ancak hatalı söyledi.

100 "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz" (el-Enbiyâ, 21/81).

101 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾

37. "Bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları da onun buyruğuna verdik."

Yani istediği yerde çalıştırması için şeytanları onun emrine âmâde kıldık; bazısını bina yapmakta, bazılarını da dibinde bulunan malları çıkarmaları için denizlerde dalgıçlık yapmakta kullanır, böylece insanlar da Allah'a ibadet ve hizmet etmek için boş zaman bulurlar, bina yapmak ve kendi maişetlerini karşılamak için zaman kaybetmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾

257 [§]***38. "Zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları da onun buyruğuna verdik."***

Bina yapmak, dalgıçlık yapmak ve diğer işlerde çalışmak konusunda kendisine itaat etmeyen diğerlerini Hz. Süleyman zincirlerle bağladı. Onların şerlerine ve halka kötülük yapmalarına engel olmak için boyunlarına zincir vurmuştu, çünkü insanların ibadete zaman bulmaları için onlar adına çalışmaları gerektiği konusundaki emrine itaat etmemişlerdi. Söylediğimiz gibi burada Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman'a lütfettiği imkânlar konusunda hayrete şayan alâmetler vardır; çünkü âyette belirtildiği üzere Allah ona cinleri ve şeytanları çalıştırma gücünü vermiş, rüzgârı onun emrine âmâde kılmıştı, bunu da Hz. Süleyman'ın kendi gayretiyle ve bazı sebeplerle elde etmediği, bunlara ancak Allah'ın lütfu ile muktedir olduğu bilinsin diye yapmıştır.

هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾

39. "Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut, (dedik)***."***

[Hz. Süleyman'ın Hükümranlığı]

Müfessirler şöyle dediler: Bütün bunlar, yani şeytanları emri altına alıp onları çalıştırması, onları zincire vurması, dilediğini lütfuyla bırakmakta ve dilediğini tutup zincirlerle bağlamakta serbest olması hep Allah'ın ona yönelik bağışıdır. Bazıları şöyle dedi: Bu muhayyerlik, şeytanlar ve Cenâb-ı Hakk'ın

kendisine verdiği diğer her şeye sahip olmasıyla ilgilidir. Allah şöyle buyuruyor: Eğer istersen dilediğine lütfedip verebilirsin, dilediğine de hiçbir şey vermeyebilirsin. Bunları dilediğine vermek veya vermeyip elinde tutmakta sana bir zorluk yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada Süleyman aleyhisselâmın muhayyer bırakılmayıp bir kavme vermek, başka bir kavme de vermemekle imtihan edilmesi de mümkündür. Çünkü Allah, **bu bizim bağışımızdır**; **sen de ikram et** buyurmaktadır, yani vermekle emrolunduğun ve imtihan edildiğin kişilerden lâyık olanlarına ver, buna lâyık olmayan ve vermekle emrolunmadığın kişilere de verme! Bu durum, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin"[102]. Burada muhayyerlik söz konusu değildir, ancak azaba müstahak olana azap et, güzel muamele edilmeye lâyık olana da güzel davran, demektir. [§]Bu mânayı 258
Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle beyan etmektedir: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır"[103]. İşte yukarıdaki ilâhî beyanın da bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Sana vermiş olduğumuz bu nimetler bizim hükümranlığımızdadır, onlardan dilediğin kişilere ver, dilediğine de verme, bu konuda âhirette sana hesap sorulmayacaktır[104]. Bu mâna, belirttiğimiz iki yorumdan birine yakındır. Katâde şöyle dedi: Zincire vurmak ve ceza vermek için dilediğini tut, dilediğini de serbest bırak, bu hususta sana hesap sorulmayacaktır[105]. Bu da bahsettiğimiz iki yorumdan birine yakın bir mânadır: Bu iki yorumdan biri sadece şeytanlarla ilgilidir, yani onlardan dilediğini çalıştırmak, dilediğini de serbest bırakmaktır. Öbürü de Allah'ın kendisine vermiş olduğu hükümranlığın hepsine dairdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut. Bu ilâhî beyanın bir benzeri şu âyet-i kerîmedir: "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"[106]. Yani verdiğin bir malı veya parayı, karşılık olarak daha fazlasını al-

---

102 "…Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik" (el-Kehf, 18/86).

103 el-Kehf, 18/87-88.

104 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/102.

105 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/103.

106 el-Müddessir, 74/6.

mak niyetiyle verme! Ferrâ şöyle dedi: Cenâb-ı Hak "atâ" (العطاء), yani vermek fiiline, "men" (المنّ), yani lütuf adını verdi[107].

Hiçbir hesap kaygısı taşımadan, yani Allah ona çokluk ve adet olarak hesap edilemeyecek kadar şey vermişti.

وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

40. "Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi ve güzel bir geleceği vardır."

Yani o bize yakındı ve döneceği yer de bizim yanımızdı. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın bir insana vermiş olduğu hükümranlığın, onun mertebesini düşürmediğine ve Allah katındaki değerini azaltmadığına işaret etmektedir.
259 Çünkü, *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Süleyman [§]söylediğimiz gibi dünyaya, dünyanın zevklerine sahip olmak ve dünyada şan ve şerefe ermek için değil, davetini halkın süratle kabul edip kurtuluşa ermelerini çok arzu ettiği için Allah'tan hükümranlık istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi vardır. Yani onu Allah'a yaklaştıran sebepler, yaklaşmasını sağlayan itaate onu muvaffak kılan ve ona yardımcı olan vesileler vardır. Bu husus dünyada gerçekleşir, ilk mâna ise âhiret hayatı ile ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, lütuf ve ikramın en büyüklerindendir, çünkü Cenâb-ı Hak **hiçbir hesap kaygısı taşımadan** meâlindeki âyetle onu sorumluluktan âzâde kılmış ve kendisini Allah'a yakın olmakla ve güzel bir gelecekle müjdelemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرْ عَبْدَنَٓا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾

41. "Kulumuz Eyyûb'u da an. O, Rabb'ine, 'Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir' diye seslenmişti."

---

107 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 405.

[Peygamberlerin İmtihan Edilmesi]

Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir gücü şeytana niçin verdiğini ve bu gücü neden şeytana nispet ettiğini bilmiyoruz. Allah'tan gelen sabit bir bilgi olmadan bizim şunu söylemeye de hakkımız yoktur: Allah şeytana şöyle bir güç verdi ve o da şuna şunu yaptı ve şöyle yaptı… Cenâb-ı Hakk'ın, din işlerinde dostlarına karşı şeytana güç vermesinin hikmeti, onun fazilet, adalet, hüküm ve rahmet yönünün bilinmesidir; kullarını dilediği vasıtalarla, istediği şekilde, dilediği kişilerin eliyle zorluklarla ve belâlarla imtihan etmesi, üstelik onu gerektirecek sebepler olmadan da sınaması Allah'ın hakkıdır. Hak ettiklerini gösteren hiçbir vesile olmadan da istediği kişilere hayırlar ve nimetler vererek onlara iyilikler lütfetmesi de O'nun hakkıdır. Eyyûb aleyhisselâmın başına gelen belâları ve zorlukları buna göre anlamak gerekir, bunları gerektiren sebepler olmadan da onun başına gelmesi mümkündür, bununla birlikte onun başına gelenler Allah'ın Hz. Eyyûb'u imtihan etmesinden dolayıdır.

[§]Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.) şöyle buyurmaktadır: **Kulumuz** 260
Eyyûb'u da an. Yani onun gösterdiği sabrı an, Allah'tan gelen çeşitli belâlara ve zorluklara nasıl sabretti? Herhangi bir belâya mâruz kaldığında sen de sabret! Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede bahsettiği ve hatırlanmasını emrettiği hususlar, peygamberini zorluklara uğrattığında nasıl sabır gösterdikleridir. Refahla ve hükümranlıkla imtihan ettiği insanların da Rab'lerine nasıl şükrettikleri ve nasıl itaat ettikleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulların Fiillerini Allah Yaratır]

Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir. Burada Cenâb-ı Hak bu fiili şeytana nispet etmekte ise de hakikatte Allah'tan gelmektedir, ne var ki bu fiili şeytanın eliyle gerçekleştirdiği için Allah ona nispet etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın"[108]. Bu âyette Allah, söz konusu cezayı müminlerin eliyle gerçekleştirmiş olsa da, onun hakikatte kendisinden geldiğini haber vermektedir. Başka bir ilâhî beyanda da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah sana bir zarar verecek olursa"[109]. Yani insanın başına başka birinin eliyle gelen her türlü zarar, Allah'tan gelmektedir, bu fiili yaratan ve

---

108 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin" (et-Tevbe, 9/14).

109 "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder" (Yûnus, 10/107).

gerçekleştiren O'dur. Bu mesele Mûtezile'nin, kulların fiillerinde Allah'ın hiçbir dahli yoktur, diye iddia ettikleri gibi değildir. Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki, birine zarar vermek istediği zaman, o zarar kendisine geldiğinde onu kaldıracak ve defedecek hiç kimse yoktur. Aynı şekilde birine iyilik yapmak istediğinde de o iyiliği O'ndan başka hiç kimse geri çeviremez. Bu da Mûtezile'nin iddiasının aleyhine delildir. Âyetteki "nusub" (النُصُب) kelimesi ile "nasab" (النَصَب) kelimesi aynı anlama gelir, zorluk ve kötülük demektir. İbn Kuteybe de aynı şeyi söyledi: "Nusub" (النُصُب) ve "nasab" (النَصَب) kelimeleri aynıdır, "hüzn" ve "hazan" gibidir; kötülük ve zorluk demektir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Nusb" kötülük, "nasab" zorluk demektir[110]. Bazıları şöyle dedi: Bu iki kelimeden biri insan bedeninin dışına verilen zararı, diğeri de bedenin içine verilen zararı ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾

261 [§]***42. "Ayağını yere vur*** (dedik)***, işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!"***

[Hz. Eyyûb'un Hastalıkla İmtihanı]

Bu sözün, Hz. Eyyûb, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün"[111] diye niyaz etmesi üzerine söylenmiş olması mümkündür. Eyyûb aleyhisselâm, başına gelen bu belâyı kaldırması için Allah'a yalvarmış, sanki şöyle demişti: Başıma bu dert geldi, onu benden kaldır, sen merhametlilerin en üstünüsün. Şu âyet-i kerîme de buna işaret etmektedir: "Bunun üzerine biz onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik"[112]. Bu da göstermektedir ki, kendisinden zararı kaldırması için dua ve talep Hz. Eyyûb'ten gelmiş, Cenâb-ı Hak da duasını kabul etmiş ve şöyle buyurmuştu: **Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!** Hz. Eyyûb ayağını yere vurduğunda, biri yıkanmak diğeri de içmek için olmak üzere yerden iki su kaynağının fışkırması mümkündür. İçmek için olanı, içilecek nitelikte ve soğuktu. Diğeri ise müfessirlerin söylediklerine göre yıkanmaya uygun gelecek şekilde idi, soğuk değildi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız

110 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 380.

111 "Hani Eyyûb Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti" (el-Enbiyâ, 21/83).

112 el-Enbiyâ, 21/84.

diye"[113]. Buradaki dinlenmekten maksat dinlenilecek zamandır ki o da gecedir. Allah'ın lütfunu aramaktan maksat da gündüz vaktidir. Bu ilâhî beyanda sözü edilen kaynağın bir tane olması da mümkündür, ancak yıkanmak gerektiğinde suyu yıkanmaya uygun bir sıcaklığa ulaşıyor, içilmek istendiğinde de suyu içmeye uygun şekilde soğuyordu. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Eyyûb'un başına gelen dert, bedeninin hem zâhirine ve hem de batınına gelmişti. Yıkanmakla zâhirdeki hastalığını gidermiş, içmekle de içindeki rahatsızlığını yok etmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: **Ayağını yere vur!** Buradaki "rakeda" (ركض) fiili 262
ayağıyla vurdu anlamına gelir. Koşması için ayağınla hayvana vurduğunda da "rakedtü'd-dâbbete" (ركضتُ الدابةَ) dersin. İbn Kuteybe böyle dedi ve devam etti: "Muğtesel" (المغتسل) kelimesi de su demektir, suya "ğasûl" (الغسول) da denir.

وَوَهَبْنَا لَهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُولِى
الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾

43. "Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık."

Ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık. Bu âyetin anlamı hakkında müfessirler farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları şöyle dedi: Allah Hz. Eyyûb'a ailesini bağışladı, yani Cenâb-ı Hak kendisinden bir lütuf ve rahmet olarak, onun dünyada helâk olan ailesini ve malını diriltti ve onların bir kat fazlasını bağışladı. Hasan-ı Basrî böyle diyordu: Allah onun yardımcılarını diriltti ve onlarla birlikte bir mislini daha ekledi[114]. Bazıları şöyle dedi: Eyyûb'a şöyle denildi: Yâ Eyyûb! Senin ailen cennettedir, istersen onları sana getiririz, istersen onları senin için cennette tutarız, onlara karşılık sana onlar gibisini veririz. Hz. Eyyûb; istemem, onları cennette tutun dedi. Bunun üzerine onlar cennette bırakıldı ve kendisine dünyada onlar gibisi verildi. Cenâb-ı Hak, öldürdükten sonra istediği kişiyi diriltmeye ve ona dilediği mükâfatı vermeye muktedirdir. Görülmez mi ki, bu cümlenin ardından şunu söylemektedir: **Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere.** Bu beyanda geçen **tarafımızdan bir rahmet** sözü,

---

113 "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz" (el-Kasas, 28/73).

114 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 110.

Eyyûb aleyhisselâmın derdini kaldırıp lütfettiği hayırları vermenin, Allah'tan gelen bir rahmet, lütuf ve nimet olduğuna işaret eder. Eyyûb'un derdine şifa vermemek, ona ailesini ve bir misli fazlasını vermemek de O'nun yetkisindedir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, onlara göre Allah'ın insana verdiği şeyin mutlaka onun için aslah (en uygun) olan fiil olması gerekir. Cenâb-ı Hak ise bunu ona kendisinden bir rahmet ve lütuf olarak verdiğini bildirmektedir. Dinde insan için aslah olanı gözetmek Allah için gereklilik olsaydı, onlara göre bunu vermemesi halinde kuluna haksızlık yapmış ve zulmetmiş olurdu. Yahut vermemesi aslah olan bir şeyi verecek olsa, aslah olanı yapmamış olurdu. Bu durum, hiç kimse için dinde aslah olanı gözetmenin Allah'a gerekli olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere. Yani akıl iz'an sahibi insanların yararlanmaları için bir örnek ve öğüt olmak üzere darda kalmanın Allah'tan gelen bir intikam olmadığı bilinsin diyedir; ne dara düşmek Allah'ın öfkesinin sonucudur, ne de refaha ermek O'nun rızasının sonucudur. Bu ikisi imtihan vesilesidir. Cenâb-ı Hak dilediğini zorlukla ve belâ ile dilediğini de bolluk ve rahatlıkla imtihan eder.

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهٖ وَلَا تَحْنَثْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ
الْعَبْدُ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

263 [§]***44.*** "(Bir yemini vardı.) ***'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol'*** (dedik)***. Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."***

[Hz. Eyyûb'un Yemini]

(Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol' (dedik). Eyyûb aleyhisselâmın karısını dövmek için neden yemin ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Onun, eşini dövmek için yemin etmesine sebep olan olayın ne olduğunu biz bilmiyoruz. Kaldı ki bunun sebebini bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Şu kadar var ki, dövmek için yemin ettiğinden dolayı, bu dövme fiilinin yemin edilen kişiye uygulanması gerektiğini biliyoruz, çünkü Azîz ve Celîl olan Allah da ona dövmesini emretmektedir. Sonra onun öfkesinin ve yemininin kendi şahsî menfaati için değil Cenâb-ı Hakk'ın rızası için olduğu da bilinmektedir. Sonra öfke, insanı kendi nefsi için harekete geçirdiği gibi peygamberleri kendi nefisleri için harekete geçirmez.

Âyette geçen ve demet anlamına gelen “dığs” (الضغث) kelimesinin mânası hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Çubuk, dal ve benzeri nesnelerden oluşan bir demettir ve bu Hz. Eyyûb’a mahsus idi. Bazıları da şöyle dedi: Bu hem Hz. Eyyûb için ve hem de bütün insanlar için geçerli olan bir hükümdür; kölesini odunla veya kamçı ile şu kadar döveceğine yemin eden biri, bir çubuk veya dal demetini ona vurursa yeminini yerine getirmiş olur. Âyet-i kerîmede Hz. Eyyûb’un karısını dövmek için yaptığı yeminin yerine gelmesi için ona bir veya birkaç kez vurduğundan söz edilmemektedir. Bizce asıl olan şudur: Birini dövmeye yeltenen kişide, dövmek istediği belli olacak tarzda korkutucu bir şekle ve vücut diline bürünür, dövülen de acı duyduğu görülecek tarzda bir görüntü içinde olur. [§] Âyette böyle bir görüntü ve etkinin kaste- **264**
dilmiş olması mümkündür: Bizzat dövmek fiilinin kendisi onun yemininde yoktur. Bu konuda daha hayırlı olan davranış, dövmekten vazgeçip yeminine kefâret vermektir[115].

Sonra Cenâb-ı Hak Eyyûb aleyhisselâmı övmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk.** Yani Cenâb-ı Hakk’ın onun canına, ailesine ve malına verdiği dertlere karşı çok sabırlı idi. **O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah’a dönüktü.** Yani her durumda zorluğa ve belâya mâruz kaldığında da refaha ve rahatlığa erdiğinde de hep Allah’a dönen, O’na başvuran bir kuldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: “Dığs” kelimesi, saman ve diğer her nesneden ele alınabilecek miktarda bir demet anlamına gelir, bunun çoğulu “adğâs” (أضغاث) gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Dığs” kelimesi, ot veya küçük çubuklardan bir bağ anlamına gelir. Bu mâna, öncekine yakındır.

Yeminini yerine getirmiş ol! Burada geçen “hıns” (الحنث) kelimesi, aslında günah demektir (yani günahkâr olma!). O, yeminine uyar ve onu yerine getirirse, sevap kazanmış olur.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي
وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

45. “Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yâkub’u da an.”

---

115 “Eyyûb aleyhisselâmın şeriatinde efdal olan, yeminini yerine getirmekti. Fakat Cenâb-ı Hak bu ümmete onun hafifletilmesi için ruhsat vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 651a).

[Fazilet Erbabı İnsanları Hatırlamanın Faydası]

Burada **hatırla** anlamına gelen (واذكر) kelimesiyle, sözü edilen peygamberleri ve seçkin insanları an denilmektedir. Yani onların, düşmanlarından neler gördüklerini hatırla ki, bu, senin de düşmanlarından gördüğün kötülüklere karşı dayanmana yardımcı olur. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kavminin sana yaptıklarına sabredebilmen için, kavimlerinin onlara yaptıklarını hatırla! Bu yorum da önceki yoruma yakındır. Veyahut şunu söylemektedir: Onların Allah'a kulluk ve din konusunda nasıl gayret gösterdiklerini hatırla
265 ki, [§]bu senin de aynı konuda gayret göstermen için teşvik unsuru olsun! Veyahut da şöyle demektedir: Onların, Allah'ın seçkin kulları olmalarının ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara ikram ve ihsanının sebeplerini hatırla ki, bu senin de Allah'ın seçkin kullarından olman ve benzeri ihsana kavuşman için sabretmene ve aynı sebeplere sarılmana vesile olsun! Nihayet Cenâb-ı Hak şunu da söylemek istemiş olabilir: O salih insanları hatırla ki, bu hatırlama senin bazı sıkıntılarına ve kederlerine teselli olsun! *En doğrusunu Allah bilir.*

Güçlü ve basiretli kullarımız. Denildi ki: Buradaki "ülü'l-eydî" (أولى الأيدى) lafzı, Allah'a kulluk yapmakta ve dinî basiret sahibi olmakta güçlü anlamına gelir. Bilinmektedir ki o insanlar, bedenen güçlü-kuvvetli değildiler, dinde ve ibadette güçlü-kuvvetli insanlardı; bu da kuvvetin bedende değil dinde olduğu bilinsin diyedir. Şöyle de denildi: Allah'a itaatte ve hakikati görmekte güçlü idiler. Ayrıca anlayışta güçlü idiler denilmiş, Allah'ın kitabını anlamakta güçlü idiler diye de mâna verilmiştir, bunların ikisi de aynı şeydir.

Güçlü ve basîretli kullarımız meâlindeki ilâhî beyan, bazan el ve göz kelimelerinin bilinen organlardan başka mânalara geldiğine işaret etmektedir. Burada geçen "eyd" (الايدى) kelimesiyle elin, "ebsâr" (الابصار) kelimesiyle gözün murad edilmediği açıktır, bu ifadeden kimse eli ve gözü anlamaz. El ile ancak güç kuvvet, "basar" (البصر) ile de ancak basiret ve anlayış mânası çıkar. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi ellerimle yarattım"[116] meâlindeki âyetinden ve benzeri âyetlerden, yaratıklardaki gibi organlar anlaşılmaz, fakat güç ve kudret anlaşılır. Cenâb-ı Hak kuvvetten kinaye olarak el kelimesini kullanmıştır, çünkü kuvvet kendini el ile belli eder. Nesneleri idrak etmekten kinaye olarak da "basar" kelimesini kullanmıştır, çünkü nesneler görmekle anlaşılır.

---

116 "Allah, 'Ey İblis' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?'" (Sâd, 38/75).

إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾

46. "Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık."

Denildi ki: Buradaki "halisaten" (خالصة) kelimesi dünyada bahsettiği hu-
suslardan halis kılmak, arındırmak anlamına gelir. Bundan maksadın ne oldu-
ğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Peygamberlerin, insanları
[§]Allah'a ve âhiret yurduna çağırmalarıdır. Bazıları da şöyle dedi: Biz onları, 266
âhiret hayatını insanların en çok hatırlayanı kıldık demektir. Bazıları ise şöyle
söyledi: Onları nübüvvet ve risâletle özel kıldık. **Âhiret yurdunu hatırda tut-
madaki samimiyetleri sayesinde.** Yani onlar âhiret yurdundan başka bir şeyi
akla getirmezler. Bunun aslı şudur: Cenâb-ı Hak onları bazı görevler için özel
olarak seçmiştir, onların bütün gayretlerini ve arzularını âhirete yönlendirmiş,
dünyadan uzak tutmuş, dünyayı düşünmek yerine âhireti düşünmeyi tercih et-
melerini sağlamıştır. Yahut **Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetle-
ri sayesinde onları günahlardan arındırdık** meâlindeki âyet, yurtların en şe-
reflisinde hatırlanmaları mânasına gelir, yani onlar orada şerefle hatırlanırlar.

وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

47. "Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar."

Yani onlar bizim nezdimizde seçkin kişilerdir, Allah onları kendi zatı ve kendine elçilik yapmaları için seçmiştir. Bazıları **doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar** meâlindeki beyana, onları risâlet bilgisi üzerine seçti mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٨﴾

48. "İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi kimselerdir."

Burada **hatırla** anlamına gelen "vezkür" (واذكر) kelimesinin farklı mânalara geldiğini az önce söylemiştik[117]. Kavminden gördüğün kötülüklere sabredebilmen için, kavimlerinin yaptığı kötülüklere onların nasıl sabrettiklerini hatırla!

---

117 bk. Sâd, 38/45. âyetinin tefsiri.

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların Allah'a karşı nasıl güzel hareket ettiklerini ve kendileriyle insanlar arasındaki meselelerde onlara nasıl güzel davrandıklarını hatırla ki, sen de Rabb'ine ve insanlara karşı öyle davranasın!
267 [§]Veyahut şöyle demektedir: Onları hatırla, kendilerini güzel sözlerle yâd et, Allah'ın onları hayırla övdüğü ve insanlara onlardan övgü ile söz etmelerini emrettiği gibi - nitekim Cenâb-ı Hakk'ın onlardan övgü ile söz etmeleri emri daha önce geçmişti- sen de onları öyle öv! Böylece güzel övgülerle ve hayırla yâd etmekle onlar ebediyen yaşasınlar. Veyahut da Allah şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hakk'ın nasıl muamele ettiğini, risâleti için onları seçtiğini ve Allah'ın onları zikrettiğini hatırla! *En doğrusunu Allah bilir.*

Elyesa': Bazıları bundan maksadın İlyas olduğunu söyler, bazıları da başkasıdır, İlyas'ın amcasının oğludur der. *En doğrusunu Allah bilir.* **Zülkifl**; bundan maksadın kim olduğuna dair de farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İlyas, bir kral döneminde dört yüz nebî arasında idi, kral bunlardan üç yüz kişiyi öldürmüştü, bir adam yüz nebî arasında İlyas'ı da kendi kefaletine almıştı; adam onları emniyete almış ve saklamıştı, yanından ayrılıp gidinceye kadar da onları yedirip içirmişti. Bu kefil, kral mesabesinde biriydi, bundan dolayı ona Zülkifl denilmişti, çünkü onları saklamış ve kendilerine kefil olmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Allah onun azığını tekeffül ettiği için kendisine Zülkifl denilmişti. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) şöyle dedi: Zülkifl nebî değildi, fakat salih biriydi, salih bir adamın ölümü sırasında onun işini yapmayı tekeffül etmişti ve her gün yüz rekât namaz kılıyordu, Cenâb-ı Hak da onun tekeffülüne karşılık kendisini güzel bir övgü ile zikretti[118]. Bazıları da şöyle söyledi: Nebîlerden biri kavmine şöyle demişti: Karşılık olarak kendisine cenneti ve yüksek bir makamı garanti etmem için, benim gönderilmiş olduğum şeyi benden sonra insanlara tebliğ etmeyi kim tekeffül eder? Bir genç, buna karşılık tebliği ben tekeffül ederim, dedi ve üstüne aldığı işi yerine getirmeye vefa gösterdi, bundan dolayı da ona Zülkifl denildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Elyesa'ın kim olduğunu ve neden bu ismi aldığını bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur, yalnız Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği gibi onun hayırlı insanlardan biri
268 olduğunu biliyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra bu konudaki bilgiler haber-i vâhide dayanmaktadır; haber-i vâhid ise amel etmek için bilgi ifade eder, fakat şahitlik için bilgi ifade etmez. Burada da Allah'a şahitlik etmenin dışında bir şey yoktur. Dolayısıyla haber-i vâhidi terketmek evlâdır.

---

118 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 372.

هٰذَا ذِكْرٌ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٩﴾

49. "Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır."

Bu bir hatırlatmadır, yani daha önce geçen hayırlı insanları hatırlatmak şereftir ve öğüttür. Çünkü onlar, güzel bir hayat yaşadıkları ve güzel şeyler yaptıkları için ebediyen hayırla ve güzel övgülerle hatırlanacaklardır. Onların, ölmelerinden sonra bile insanlar tarafından sürekli hatırlanmaları kendileri için bir şereftir. Yahut onların hatırlanması, kendilerinden sonrakiler için bir öğüttür. Veyahut onların Allah'a karşı güzel davrandıklarını bilmen senin için bir öğüttür. Veyahut da bu Kur'ân, ona iman edenler için bir öğüt ve hatırlatmadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır. Buradaki sakınma cümlesi, helâke götüren her şeyden sakınmayı içine alır. Yani helâke götüren her şeyden sakınanlar için çok güzel bir gelecek vardır. Sonra Cenâb-ı Hak müteakip âyette bu güzel geleceğin ne olduğunu şöyle açıklamaktadır:

جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُ ﴿٥٠﴾

50. "Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır."

[Adn Cenneti]

Adn cennetleri, yani kalacakları cennetler demektir. "Adene fî mekâni kezâ" (عَدَنَ فى مكانٍ كذا) denilince, şöyle bir yerde ikamet etti, sanki orada cennetler vardır, orada kalırlar, asla oradan ayrılmak ve yerlerini değiştirmek istemezler denilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da şunu haber vermektedir: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[119]. Bazıları şöyle der: "Adnü'ş-şey" (عَدْنُ الشىء) bir şeyin ortası ve merkezi demektir. Cenâb-ı Hak sanki adn cennetini, cennetin merkezi mânasında kullandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak; bundan maksat cennetin 269
kapılarıdır. Bazı insanların söylediği gibi ona şöyle denilir: Hangi kapısından girmek istiyorsan, buyur gir! Bunun, herkesin cennetteki kapısının açık olaca-

---

119 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

ğı mânasına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü kapıları kapatmak, hırsızlık, ailesini ve mahremini görecekleri ve ailesinin de insanlara bakacakları endişesiyle ancak dünyada söz konusudur. Dünyada kapı ancak bunun için ve başkalarına kapatmak için kullanılır. Cennette ise böyle bir şey söz konusu değildir, çünkü Cenâb-ı Hak orada eşlerinden başkasına bakmayan dilberler olacağını haber vermektedir[120]. Ayrıca orada hırsızlık korkusu da yoktur. Bundan dolayı âyette kapılar açık olacak denilmektedir. Söylediğimiz gibi dünyada kapının hırsız korkusu ve mahreminin görüleceği endişesiyle kullanıldığından dolayı, burada sanki cennette kapıların olmayacağı gibi bir anlam vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾

51. “Orada yerlerine kurularak çeşit çeşit meyve ve içecek isteyebilecekler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet sanki orada insanların bir araya gelmeleri halini anlatmaktadır. Çünkü dünyada insanlar toplandıklarında meyveler ve içecekler istenir, insan tek başına olduğunda ise içecek meşrubat istemesi nadirdir. Sonra bu ilâhî beyan, cennette bir araya geldiklerinde insanların meyve ve meşrubat isteyeceklerini haber vermektedir, halbuki dünya örfünde meşrubat içmeyi seven insanlar, içeceklerle meyveleri bir arada nadiren arzu ederler. Bu da iki sebeptendir; ya ikisi birlikte yenildiğinde zararlı olacağı korkusundan, ya da ikisini bir arada bulamadıklarından dolayıdır. Cennette ise bu iki sebep söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Çeşit çeşit meyveler. Burada çok anlamına gelen “kesîr” (كثير) kelimesi, çeşitlilikten kinayedir; tek çeşit meyvenin çokluğu değil, muhtelif renkte çok farklı meyvelerin varlığı kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾

270 **[§]*52. “Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler olacak.”***

Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan dilberler. Yani sadece eşlerine bakan, başkalarının eşlerine gözlerini çevirmeyen ve başkalarının yanına gitmeyen dilberler… *En doğrusunu Allah bilir.*

120 bk. Sâd, 38/52.

"Etrâb" (اتراب) kelimesi hakkında şöyle dediler: Hepsi aynı yaştadırlar. Bununla hem erkeklerin ve hem de eşlerinin aynı yaşta olduğu kastedilmektedir. Yahut onların hepsinin aynı durumda olacakları, hallerinin değişmeyeceği, ihtiyarlamayacakları, dünyada bazılarının diğerinden daha yaşlı ve bazısının diğerinden daha zayıf olduğu gibi bir hale düşmeyecekleri, yaşlanmayacakları, büyümeyecekleri ve zayıf düşmeyecekleri kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

53. "İşte bunlar, hesap günü için size vâdedilenlerdir."

54. "Kuşkusuz bu, bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir."

İşte bunlar, hesap günü için size vâdedilenlerdir. Bunu insanlara sanki melekler söylemektedirler: Ey cennet ehli! İşte bunlar Kur'ân'da size vâdedilenlerdir. Sonra Cenâb-ı Hak'tan onlara bu nimetlerin ebediyen kendilerinin olacağı müjdesi gelmektedir: **Kuşkusuz bu, bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir.** Yani arkası kesilmeyecek ve sona ermeyecek olan nimetlerimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا وَاِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَاٰبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾

55-56. "Bu böyledir. Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek, cehennem vardır; orayı boylayacaklar. Ne kötü bir yer orası!"

Bu böyledir. Yani müttakilerin sevabı ve takvalarının mükâfatı olarak sözünü ettiğimiz ikramlar işte bunlardır. Hemen arkasından da azgınların cezasını açıklamaktadır: **Azgınlara da çok kötü bir gelecek vardır,** yani onların varacakları yer çok kötüdür. Müteakiben Cenâb-ı Hak, onların varacakları yerin neresi olduğunu açıklamaktadır: **Cehennem! Orayı boylayacaklar. Ne kötü bir yer orası!,** yani onların kendileri için ikamet yeri olarak seçtikleri o yer ne kötüdür!

هٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾

57. "Bu böyledir, çünkü bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!"

Bu böyledir, yani sözünü ettiğimiz azgınların cezası işte böyledir. Sözlükte azgın anlamına gelen "tâğî" (الطاغى) kelimesi, başka mânalara da gelir.
271 [§]Ancak onun aslı, helâke götüren fiillerden uzak durmayan ve onları işlemekten sakınmayan kişidir. Müttaki ise, insanı helâke götüren şeylerden sakınan ve uzak duran, gerçekten onları işlemekten kaçınan adamdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!** Sanki melekler onları cehenneme attıklarında kendilerine böyle diyecekler: **Bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!** "Hamîm" (حميم) sıcaklığı son dereceye ulaşmış kaynar su demektir, Allah bunu onların cehennemdeki içeceği kılmıştır. "Ğassâk" (غسّاق) konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: "Ğassâk" irin, kusmuk ve kandır, Allah bunları cehennemde inkârcıların içeceği yapmıştır. Bazıları şöyle dedi: "Ğassâk" zemherîr demektir; zemherîr soğukluğu son hadde ulaşmış içecektir, nihaî sıcaklığa ulaşmış kaynar suyun insanın içini yakıp geçtiği gibi zemherîr de soğukluğundan insanın içini yakar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ğassâk" cehennemliklerin yanan derilerinden ve etlerinden akan irindir. "Ğasekat aynuhu" (غَسَقَتْ عَيْنُه) denince, gözü aktı denilmiş olur. Onun kokan soğuk anlamına geldiği de söylenmiştir[121]. Ebû Avsece de böyle dedi.

وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِهٖٓ اَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾

58. "Bunun benzeri daha başka nice azap türleri!"

59. "(İnkârcı önderlere)***, 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır'*** (denince)***, 'Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir'*** (derler)***."***

121 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 381.

60. "Diğerleri, 'Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!' derler."

Bunun benzeri daha başka nice azap türleri! Müfessirlerin geneli veya ekserisi, bu âyet-i kerîmeden maksadın azap olduğunda müttefiktirler. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar için sözü edilen azaba benzer daha nice azap çeşitleri vardır. Onlara benzer azabın ne olduğunda ihtilaf edilmiştir. Abdullah b. Mesûd (r.a.), o zemherîrdir dedi[122]. Hasan-ı Basrî'nin de çeşitli azap türleridir dediği rivayet edilmiştir[123]. [§]Bazıları şöyle dedi: Maksat iki kat azap 272
verilmesidir. **Bunun benzeri daha başka nice azap türleri** meâlindeki âyet, Cenâb-ı Hakk'ın bu azabın kendilerine verileceğini belirttiği o insanlara yakın olanların da onlarla birlikte aynı azaba uğratılacağı anlamına gelir gibidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[124] Yahut onlar, öncekilerin durumundan farklı olarak oraya sokulan bir gruptur. Bu hususu da müteakip âyette ifade buyurmaktadır: **İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır. Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.**

Müfessirler şöyle derler: Âyette geçen **rahat yüzü görmesin onlar** sözünü, tâbi olunanlar liderler, kendilerine tâbi olan halk kesimine, arkalarından cehenneme girdiklerinde söylerler: **Rahat yüzü görmesin onlar!** Bunun üzerine onlara tâbi olanlar da; **hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!** derler. Bazıları şöyle dedi: Cehennem bekçileri, cehenneme girenlere, **şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır** derler, onlar da cehennem bekçilerine şöyle karşılık verirler: **Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.** Onların arkasından cehenneme giren grup da onlara şu karşılığı verirler: **Asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz.** Bunun aslı şudur: Her iki grup da birbirini lânetleyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacaksınız"[125]. Buna benzer başka âyetler de vardır.

---

122 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 131.

123 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 133.

124 "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

125 "… Kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız" (el-Ankebût, 29/25).

Bunun benzeri daha başka nice azap türleri! Buradaki "şekl" (شكل) kelimesi benzer ve denk demektir. "Takahhum" (التَقَحُّم) da girmek anlamına gelir; infiâl, iftiâl ve tefe'ul bablarından kullanılır; hapsi de aynı mânaya gelir, o da içeri girmek demektir. **Rahat yüzü görmesin onlar!** Buradaki "lâ merhaben bihim" (لا مرحبا بهم) tabiri, onlara rahatlık ve mutluluk olmasın anlamına gelir. "Rahb ve rahîb" (الرهب والرهيب) kelimeleri genişlik, rahatlık mânasına gelir.

قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِى النَّارِ ﴿٦١﴾

273 ***[§]61. "'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!'"***

"Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[126] meâlindeki âyet-i kerîme ile yukarıdaki âyet aynı anlamdadır. Bu, tebaanın liderleri ve önderleri için söyledikleri sözdür. Sonra liderler tebaaya şöyle karşılık verecekler: "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"[127] Burada sözü edilen liderlerle tebaa arasındaki tartışma işte bu şekilde cereyan edecektir. **Bizi bu duruma sürükleyen,** yani bizim için bu yolu kanunlaştıran ve o yaşam tarzını bize emredenlere, **onların ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!** Tebaanın liderlerinden şikâyetleri konusu Sebe sûresinde de meâlen şöyle belirtilmiştir: "Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı emrediyordunuz"[128]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ ﴿٦٢﴾
اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾

62. "Ve soracaklar: Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz!"

---

126 el-A'râf, 7/38.

127 "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden artakalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!" (el-A'râf, 7/39).

128 "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti" (Sebe, 34/33).

63. "Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) ***gözden mi kaçırdık?"***

Soracaklar: Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Onların bu sözü âhirette ve cehennemde söyleyeceklerinin belirtilmesi, bizim bundan haberimiz yoktu dememeleri için onlara karşı delil olsun diyedir. Çünkü bu sûre Mekke'de nâzil olmuş ve Mekkeliler'e tevhidi ve risâleti ispat etmek için delil olarak gelmiştir. [§]Onlar- 274
dan bazıları ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyordu. Daha önce geçen ilâhî beyanlarda risâleti ispat etmeye dair haberleri aktardı, bu beyanlarda da öldükten sonra dirilmenin ve tevhidin delillerini beyan etti. Şayet inkâr ederlerse, bizim bundan haberimiz yoktu dememeleri için bütün bunları, onlara delil olsun diye anlattı.

[**Dinin Hak Olduğunu Bilmeyen Fetret Ehlinin Durumu**]

Sonra bu âyet-i kerîme, insanda peygamberlerin hak üzere oldukları bilgisi bulunmasa ve onların hakikat olduğunu bilmese dahi, ona Allah'ın azabının gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onların cehennemde **nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz?** diyeceklerini haber vermektedir. Mâlum olan bir husustur ki, eğer onlar Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının hak üzere olduklarını gerçekten bilselerdi, Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan kaçınmaz ve müslümanlarla alay etmezlerdi. Bedir savaşında Ebû Cehil'in şu sözlerle mübâhele etmesi (meydan okuması) da bu mânayı teyit etmektedir: Allahım! Hangimiz akrabalık hukukunu daha çok gözetiyor ve buna daha çok saygı gösteriyorsa, ona yardım eyle! Anlaşılır bir husustur ki şayet o, Resûlullah'ın (s.a.) hak üzere olduğunu bilseydi, asla böyle bir mübâheleye cesaret edemezdi. Bu da göstermektedir ki o, Resûlullah'ın (s.a.) hak üzere olduğunu bilmiyordu. Onlar her ne kadar bunu bilmiyorlar idiyse de, eğer düşünseler ve akıllarını güzelce kullansalardı onu bilme ve tanıma gücü kendilerine verildiğinden, fakat bu gücü kullanmadıklarından dolayı cezalandırılmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Müfessirler şöyle dediler: Onlar cehennemde etrafa bakacaklar ve din konusunda kendilerine muhalif olan kişileri, yani dünyada kendileriyle alay ettikleri ve küçümsedikleri Resûlullah'ın (s.a.) ashabını orada göremeyecekler, diyecekler ki: Bizim dünyada kendileriyle alay ettiğimiz insanlar nerede, neden onları göremiyoruz? **Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) gözden mi kaçır-**

dık? Yani şaşırdık ve gözlerimiz karardı da mı onları göremiyoruz? Ancak bu beyanın müfessirlerin söylemiş olduğu bu mânaya gelme ihtimali yoktur. Onlar bu sözü ancak, dünyada onlara tâbi olmayıp kendileriyle alay ettikleri için duydukları pişmanlık ve nedametten dolayı söyleyecekler; çünkü onların, yani Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının hak, kendilerinin ise bâtıl yolda oldukları kesin
275 olarak ortaya çıkmıştır. [§]Onların bu sözü pişmanlık ve nedametten başka bir anlamda söylemiş olmaları ihtimali yoktur. Orada onlar niçin cehenneme atıldıklarını ve neden azaba uğradıklarını kesin olarak anladılar. Ötekilerin, yani Resûlullah'ın (s.a.) ashabının orada olmamalarının sebebinin, bu kâfirlerin yaptıkları gibi yapmadıkları olduğunu da anlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut kâfirler bu sözü, onlardan yardım dilemek amacıyla söylemişlerdi. Diyorlar ki: Dünyada iken kendilerini küçümsediğimiz adamlar nerede, belki bize şefaat eder ve yardımcı olurlar? Eğer şimdi onlara tâbi olurlarsa belki kurtulurlar ümidini taşıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Zaman olacak, inkâr edenler, 'Keşke müslüman olsaydık!' diye hayıflanacaklar"[129]. Bu söylediklerimiz, müfessirlerin yaptıkları yorumdan daha doğru olsa gerektir. *En doğrusunu Allah bilir.*



64. "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir."

Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın "Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun!"[130] meâlindeki âyette kullandığı yemin lafzı, söylediğimiz gibi burada gerçekleşmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Burada takdim-tehir vardır, Cenâb-ı şunu söylemektedir: Onların birbirlerine lânet okumaları ve beddua etmeleri, şu âyetlerde kendi sözleriyle açıklanmaktadır: "Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz"[131], "Ey Rabbimiz! Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!"[132] A'râf sûresinde de şöyle geçmektedir: "Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için şöyle…, öncekiler de sonrakilere şöyle… diyecekler"[133]. İşte daha önceki ilâhî beyanlarda sözü edilen bu tartışma **haktır**, yani mutlaka bu tartışma aralarında vuku bulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

129 el-Hicr, 15/2.
130 Sâd, 38/1.
131 Sâd, 38/60.
132 Sâd, 38/61.
133 el-A'râf, 7/38-39.

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا مُنْذِرٌۗ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾

65. "De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Karşı konulmaz güç sahibi tek Allah'tan başka tanrı yoktur."

De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Sizin yaptıklarınızın bana bir zararı
yoktur, ancak size zararı vardır. Benim görevim sadece sizi uyarmaktır. **Karşı
konulmaz güç sahibi tek Allah'tan başka tanrı yoktur.** *En doğrusunu Allah
bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: [§]Kulluk edilmeye lâyık O'ndan 276
başka tanrı yoktur. Yegâne ilâh ancak, rablığında ve ulûhiyetinde tek olan, kud-
retiyle bütün yaratıklara hükmeden, karşı konulamaz güç sahibi olan Allah'tır.

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

66. "O, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb'idir, daima galiptir, çok bağışlayıcıdır."

Yüce Allah bu âyet-i kerîmede zenginliğinden ve hükümranlığından haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kesinlikle sizler de biliyorsunuz ki göklerin ve yerin Rabb'i, onları ve onların arasında var olan her şeyi yaratandır, size emrettiği ve yasakladığı fiilleri kendi ihtiyacı veya menfaati için emretmiş ve yasaklamış olma ihtimali yoktur, ancak sizin menfaatiniz ve ihtiyacınız için gerekli olan fiilleri emredip yasaklamıştır. Yahut Allah şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki O sizin Rabb'inizdir, ilâhî beyanda sözü edilen göklerin, yerin ve arasındaki her şeyin de Rabb'idir, öyleyse Rab ve ilâh olmayana nasıl kulluk yaparsınız? Yegâne ilâh söz konusu varlıkların Rabb'i olan Allah olduğu halde O'na kulluk yapmayı ve itaat etmeyi nasıl terkedersiniz? **O daima galiptir, çok bağışlayıcıdır.** Yani dostlarının ve hizmetkârlarının zelil olmasından dolayı O zelil olmaz, çünkü O herhangi birinin desteğiyle değil zatıyla Azîz'dir ve güçlüdür. O, dostlarının ve tebaasının zillete düşmesiyle zelil olan yeryüzünün sultanları gibi değildir. Çünkü yeryüzü sultanlarının izzeti, dostlarına ve tebaasına bağlıdır, onlar zillete düştüklerinde, izzet halinde onlara bağlı olan da zillete düşer. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise, zatıyla Azîz'dir ve güçlüdür, dostlarının zillete düşmesi ve helâk olmasıyla kendisine zillet bulaşmaz.

قُلْ هُوَ نَبَؤُا عَظِيمٌۙ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾

67. “De ki: Bu (vahiy ile gelen) ***çok önemli bir bilgidir.”***

68. “Siz ise ona sırt çeviriyorsunuz.”

Bu âyetlerin iki yorumu vardır. Birincisi, sizin üzerinde düşünmekten ve aklınızı kullanmaktan kaçındığınız Resûlullah’a (s.a.) gönderilen bu Kur’ân, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Çünkü onda, peygamberleri inkâr edenlerin ve inatla karşı koyanların başlarına gelen belâların, ayrıca kurtulanların da ne ile
277 kurtulduklarının haberleri vardır. [§]Onda, yapılması ve sakınılması gereken fiillere, ölümden sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme, hak ve vazifelerine dair bilgiler vardır. Fakat onlar bu bilgiler üzerinde düşünmekten ve akıllarını kullanmaktan kaçıyorlar, eğer düşünseler ve akıllarını kullansalardı her şeyi anlayacaklar ve söylediğimiz her şeyin bilgisine ulaşacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **De ki: Bu (vahiy ile gelen) çok önemli bir bilgidir. Siz ise ona sırt çeviriyorsunuz.** Yani tekrar dirilmek ve mahşerde hesaba çekilmek büyük bir haberdir, siz ise bu hedef için çalışmaktan ve gayret göstermekten kaçıyor, yüz çeviriyorsunuz. Bu ilâhî beyanı tekrar dirilmek ve mahşerde hesaba çekilmek diye yorumlayanlar, yüz çevirmeye, o gün için çalışmaktan yüz çevirmek ve gayret göstermemek mânasını veriyorlar. Âyeti Kur’ân diye yorumlayanlar ise, onun üzerinde düşünmekten ve aklını kullanmaktan kaçınmak diye mâna veriyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰٓى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰٓى
اِلَيَّ اِلَّٓا اَنَّمَٓا اَنَا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٠﴾

69. “Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.”

70. “Bana, yalnızca apaçık bir uyarıcılık görevi yüklendiğim için vahiy gelmektedir.”

Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim. Bana yalnızca vahiy gelmektedir. Bu âyetteki **yüce topluluk** sözünün işaret ettiği anlama dair ihtilaf vardır. Müfessirlerin geneli şöyle der: **Yüce topluluk,** Hz. Âdem hakkında konuşan meleklerdir; Cenâb-ı Hak onlara “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurduğunda, onlar da, “Orada

fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"[134] demişlerdi. **Tartışırlarken** sözü, gerçek bir tartışma anlamında değil, o konudaki konuşmaları anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye"[135]. Burada "alıp verirler" diye tercüme ettiğimiz "tenâzu" (التنازع) kelimesi, tartışmak, birbirine düşmek anlamına gelir, fakat bu insanlar tarafından bilinen tartışma ve kavga anlamına gelmez, aksine elden ele dolaşmak mânasına gelir. İşte açıklamaya çalıştığımız **tartışma** kelimesi de bu anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin mânası şudur: O yüce topluluğun tartışması ve onların söyledikleri sözlerden benim hiç haberim yoktu, ancak bana vahiy gönderildi ve ben de o zaman öğrendim; dolayısıyla ben sadece açık bir uyarıcıyım. Bazıları şöyle dedi: **Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.** Yani onlar kefâretler, üstün makamlar, felâketlerden kurtulmak ve helâke uğramak gibi konuları tartışıyorlardı, [§]bunu da bana 278
Allah vahiy yoluyla öğretti ve bu konuda beni bilgilendirdi. Onlar kefâretlerin, zor zamanlarda çok abdest almak, darda ve sıkıntıda olana yardım etmek ve sayılması uzun sürecek buna benzer eylemleri yapmak olduğunu söylüyorlardı[136]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim. Bu ilâhî beyanın, en yüce toplantı, yani kıyâmet günü toplantısı mânasına gelmesi de mümkündür. Cenâb-ı Hak ona yüce toplantı adını vermiştir, çünkü önceki ve sonraki bütün grupların toplandığı gündür; buna göre, vahiy ile bana haber verilene kadar benim o toplantı hakkında hiç bilgim yoktu. **Tartışırlarken,** yani o günde aralarında tartışırlarken demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız"[137]. İşte bu, gerçek anlamda bir tartışmadır. **Yüce topluluk** sözü ile kâfirlerin ileri gelenleri ve önderleri de kastedilmiş olabilir; onlardan bir kısmı peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri yüzünden helâk edilmiş, bir kısmı da tasdik etmeleri sebebiyle kurtulmuşlardı. Buna göre yukarıdaki ilâhî beyanda Hz. Peygamber şuna dikkat çekmektedir: Bana vahiy gelinceye kadar o insanlar ve onların başlarına gelenler hakkında

---

134 "Hani Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu" (el-Bakara, 2/30).

135 et-Tûr, 52/23.

136 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 226.

137 ez-Zümer, 39/31.

benim hiç bilgim yoktu, ancak vahiy gelince bilgi sahibi oldum. Sanki insanlar bunu kendisine sormuşlar ve o da, bu konuda bana vahiy gelinceye kadar ben de sizin gibi biriydim, vahiy gelince haberim oldu demiştir. **Ben yalnızca apaçık bir uyarıcılık görevini yüklendim.** Yani sizi bunlarla uyarmamı bana Rabb’im emretti ve bunun için bana vahiy gönderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ ﴿٧١﴾

71. “Hani Rabb’in meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım.”

Bu ilâhî beyanın zâhiri, âyette geçen sözü Hz. Peygamber’in onlara söylemesi kendi bilgisine değil, daha önce belirtildiği gibi kendisine verilen bir habere dayandığını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak Hz. Âdem’i farklı niteliklerdeki topraktan yarattığını haber vermektedir; bir yerde onu çamurdan yarattığını[138], bir yerde topraktan yarattığını,[139] bir yer-
279 de şekillenebilir özlü bir balçıktan yarattığını[140], [§]bir yerde kurutulmuş bir çamurdan yarattığını[141], bir yerde de yapışkan bir çamurdan yarattığını[142] söylemiştir. İşte böylece farklı nitelikteki topraktan yarattığını haber vermektedir. Bunların hepsinin, bir durumu nitelemesi de mümkündür; önce topraktı, sonra çamur oldu, sonra âyetlerde belirtilen diğer hallere dönüştü. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٧٢﴾

72. “Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın.”

Ona ruhumdan üfledim. Yani onu ruhumdan yarattım. Burada ruhun Allah’a nispet edilmesi, yarattığı varlıkların O’na nispet edilmesi gibidir; çünkü ruh da diğer yaratılanlar gibi Allah’ın yaratıklarındandır. **Hemen onun için**

---

138 “O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır” (es-Secde, 32/7).

139 “Onu topraktan varetti; sonra ona ‘ol!’ dedi ve oluverdi” (Âl-i İmrân, 3/59).

140 “Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık” (el-Hicr, 15/26).

141 “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı” (er-Rahmân, 55/14).

142 “Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık” (es-Sâffât, 37/11).

secdeye kapanın. Eğer müfessirler bunu, meleklerin Âdem'e secde etmelerini hakiki secde anlamında yorumlamasalardı, biz buradaki secde emrine, Hz. Âdem'e öğretilen isimleri bilmeye meleklerin daha çok ihtiyacı olduğuna ve bu sayede onu öğrendikleri için ona boyun eğmek ve teslim olmak anlamını verirdik. Çünkü Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince…"[143] Fakat müfessirler, meleklerin Âdem'e secde etmelerine, hakiki secde anlamı verdiler. Bu mümkündür, çünkü onlar emir ve yasakla sınanmışlardır, bu hususu daha önce açıklamıştık[144].

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ
مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾

73. "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler.

74. "Yalnız İblis hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu."

[İblis Melek Midir?]

Sonra Cenâb-ı Hak, meleklerden İblis'i istisna etmekte, onun kibirlendiğini ve secde etmekten kaçındığını haber vermektedir. Allah şöyle buyurmaktadır: **Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu.** Bu beyandan hareketle şöyle diyenler
vardır: [§]İblis de meleklerden biriydi, ancak secde etmekten yüz çevirince 280
Allah onu kovdu, kendi nefsiyle başbaşa bıraktı ve o da kâfir oldu; bu durum şunun bilinmesi içindir: Değeri büyük ve makamı üstün olsa dahi herkes bulunduğu konumun gereğine aykırı ve zıt bir davranışta bulunabilir; Allah onu bir emirle imtihan ettiğinde o emri terkederse büyüklenmiş, verilen emri küçümsemiş olur, Allah da onu huzurundan kovar, kendi işiyle ve nefsiyle onu başbaşa bırakır ve o da kovulmuş ve horlanmış bir kâfir haline gelir. Bu da insanların daima dikkatli olmalarını ve hep Allah'ın yardımına sığınmalarını sağlamak içindir. Nitekim haber verildiği üzere meleklerin Allah katındaki değerlerinin büyüklüğüne ve makamlarının yüceliğine rağmen, Cenâb-ı Hak onlara yardımını lütfetmeyi kendi nefisleriyle başbaşa bırakırsa İblis kâfir ol-

---

143 "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu" (el-Bakara, 2/33).

144 bk. Bakara sûresi 2/31. âyetinin tefsiri.

duğu gibi onlar da kâfir olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **O, kâfirlerden oldu,** yani o Allah'ın ezelî ilminde kâfir idi. Yahut gurura kapılıp secde etmediğinde kâfirleşti; tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Aksi halde ikiniz (Âdem ve Havva) zâlimlerden olursunuz"[145], yani aksi halde siz zâlim haline gelirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. "Allah, 'Ey İblis', dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?'"

Allah, ey İblis, dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Daha önce[146] muhtelif yerlerde, bir şeyi özellikle Allah'a nispet etmenin, o şeyi yüceltme mânasına geldiğini söylemiştik. Beytullah, Mesâcidullah, "Mescidler yalnız Allah'ındır"[147], Resûlullah, Veliyyullah ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Her ne kadar bütün mekânlar Allah'a ait ve her şeyi Allah yaratmış olsa da, bunların özellikle Allah'a nispet edilmesinde o mekânların ve o yaratılanın yüceliğini bildirme anlamı vardır. Buna göre Hz. Âdem'in yaratılmasını Allah'a nispet etmekte de Âdem'i yüceltme anlamı vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün yaratılanları kendisi yaratmış olsa da Hz. Âdem için **onu kendi ellerimle yarattım** buyurmaktadır. Nesnelerin ve yaratılanların hepsini Allah'a nispet etmekte, Cenâb-ı Hakk'a yüceltme ve övgü mânası da vardır. Meselâ, "O her şeyin yaratıcısıdır"[148], O herkesin rızkını verendir, O her şeyi yaratan ve yoktan varedendir, "O her şeye kādirdir"[149], "O, mülkün gerçek sahibidir"[150]. Bunlara benzer başka örnekleri daha önce belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

281 **[§]Kendi ellerimle.** Kelâmcılar ve müfessirler Allah'a "el" nispet etmeyi yorumlarken zorlama teviller yapmışlardır. Bazıları ondan maksat kuvvettir dedi, bazıları şudur, bazıları budur dedi. Ancak bu zorlama gereksizdir. Ba-

---

145 el-Bakara, 2/35.
146 bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 142, 173; VI, 160-161.
147 el-Cin, 72/18.
148 el-En'âm, 6/102.
149 el-Bakara, 2/284.
150 Âl-i İmrân, 3/26.

zan eli olmayana el, bir uzvu ve organı olmayana da o organ nispet edilmektedir, meselâ Allah Kur'ân-ı Kerim için, "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[151] buyurmaktadır. Burada ön ve arka kelimelerinin belirtilmesiyle hiç kimse yaratılanlardaki organ mânasını çıkarmaz. Delilin gelmesi, hakkın gelmesi, bâtılın gitmesi sözlerinden de yaratılanların gelmesi ve gitmesi gibi bir mâna anlaşılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Rabb'inizden size bir öğüt gelmiştir"[152], "Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi"[153]. Buna benzer âyetler hayli fazladır, sayılması uzun sürer. Sözünü ettiğimiz kavramlarla ifade edilen gelmeden hiç kimse, yaratılanların gelmesi gibi bir mâna çıkarmaz, onlar için el kelimesi kullanılınca da, bundan mâlum organı anlamaz. Bu durumda Allah için el kelimesi kullanıldığında, bundan, yaratılanlara ait organ mânası nasıl anlaşılır? Eğer insan Rabb'ine karşı itikadı bozuk ve Allah'ın yaratıklara ait mânalardan çok yüce olduğundan cahil olmasaydı, böyle bir şey aklına bile gelmez, o organın Allah'a nispet edilmesinden, yaratılanlara nispet edildiğinde anladığı mânayı anlamazdı.

Yahut Cenâb-ı Hakk'ın el kelimesini kendi zatı için belirtip, eli ve sözü edilen diğer organları kendine izafe etmesi, yaratılanlar söz konusu olsaydı dünyada her şeyin elle yapılmakta olduğundan dolayıdır. Meselâ yaratılanlar için şöyle buyurmaktadır: "İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir"[154].
[§]"Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[155]. Bu 282
beyanlardan hakikatte bütün bunları elin yapıp ettiği fiiller olduğu anlamı çıkmaz, çünkü küfür ve benzeri diğer fiiller gerçek anlamda elin yapıp ettikleri değildir. Fakat Cenâb-ı Hak burada el kelimesini kullanmıştır, çünkü dünyada el ile kazanılır, işlerin büyük çoğunluğu hep el ile yapılır. İşte her ne kadar onları hakikaten el yapmadı ise de söylediğimiz sebepten dolayı Allah onları ele nispet etmektedir. Buna göre elin Allah'a nispeti de, eğer bu iş yaratılanlar tarafından yapılmış olsaydı ancak elle yapılırdı mânasına gelir. Cenâb-ı Hakk'a lâyık olan şeyleri belirtip lâyık olmayanları reddettikten sonra, Allah'ın arşa istivâ etmesi ile ilgili âyet de bu mânadadır. Bunun aslı şudur: Biz Cenâb-ı Hakk'ın başkalarına ait her türlü nitelikten yüce olduğunu, başkalarına ait bütün sıfatlardan uzak olduğunu biliriz, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O'na

---

[151] Fussılet, 41/42.
[152] Yûnus, 10/57.
[153] en-Nisâ, 4/174.
[154] el-Enfâl, 8/51.
[155] "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

benzer hiçbir şey yoktur"[156]. Durum böyle olunca, el ve sözünü ettiği diğer organlardan neyi kastettiğini yorumlamaya ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şudur: **Büyüklük tasladığından dolayı mı** ona secde etmedin, **yoksa** itikadına göre **ululardan mısın?** Yani büyüklenenlerden misin? **Yoksa ululardan mısın** sözü, daha önce geçen bir âyetin yorumunda söylediğimiz gibi sen büyüklenip ululardan mı oldun, mânasına da gelebilir: "Kâfirlerden oldu"[157], yani öyle değil iken kâfir oldu. Sonra âyette geçen şüphe ve soru edatı Allah için kullanıldığında, daha önce de söylediğimiz gibi kesinlik ifade eder ve olumlu bir anlam içerir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Evet, Allah'ın ilminde sen kâfir idin! Yahut şunu söylemiştir: Allah'ın ilminde sen ululardan idin, yani ululuk peşinde koşanlardandın. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[158].

قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ ﴿٧٦﴾

283 **[§]*76. "İblis, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' diye cevap verdi."***

Allah'ın lâneti üzerine olsun İblis, ateşin tabiatının yükselmek ve kabarmak, toprağın tabiatının ise alçalmak ve çiğnenmek olduğunu düşünerek, tabiatı yükselmek ve kabarmak olanın, alçalmak ve çiğnenmek tabiatında olandan daha hayırlı olduğunu zannetti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı **ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın** demişti. Yahut her şeyi temizleyip ıslah etmenin ve pişirmenin ateşle mümkün olduğu için böyle demişti. Fakat lânetli eğer düşünse ve tahkik etseydi, çamurun ateşten daha üstün olduğunu bilirdi. Çünkü toprak, temizlenip ıslah edilmesi ve pişirilmesi ateşle mümkün olan nesnelerin aslı ve anası gibidir; o nesnelerin ilk maddesi topraktır, dolayısıyla diğer nesnelerle toprağın ilişkisi, ana ile ondan doğan çocuk gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra İblis, Cenâb-ı Hakk'ın, hayırlı ve üstün olanın alt seviyede olana secde etmesi emrinde bir hikmet ve hakikat görmediğinden dolayı, onun için secde etmeyi reddetmekle küfre girmişti. Allah'ın emrini konulması gereken yerden

156 eş-Şûrâ, 42/11.
157 Sâd, 38/74.
158 el-Kasas, 28/4.

başka yere koyduğu, yani ona itaat etmediği için küfre girmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾

77. "Allah, 'O halde çık oradan!' dedi; artık kovuldun!"

Çık oradan! Bazıları şöyle dedi: Yani çık cennetten! Bazıları da ona gökten yeryüzüne in, anlamını verdi. Bazıları ise yeryüzünden denizdeki adalara in, dedi. Bunun en doğru mânasını Allah bilir. Cenâb-ı Hak bu sözüyle ona, şuradan şuraya in demek istedi diye kesin bir şey söylemek için kendimizi zorlamamıza gerek yoktur. Bilinen şey, Cenâb-ı Hakk'ın lânetine uğrayan İblis'e oradan çıkmasını emrettiğidir.

Sonra Allah burada ona **çık oradan** buyurmuş, başka bir yerde de "İn oradan"[159] diye emretmiş, böyle farklı lafızlar kullanmıştı. Aynı şekilde bir ilâhî beyanda, "Allah, ey İblis dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?"[160] buyurmakta, başka bir beyanda da
[§]"Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[161] demekte, **284**
bir başkasında ise "Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?"[162] diye sormaktadır. Âyetlerde aynı konu hakkında böyle farklı lafızlar kullanmaktadır. Bütün bunlar, insanların lafızları ve harfleri aynen kullanmanın şart olmadığına işaret etmektedir. Kıssalar hakkında da aynı şey söz konusudur; Kur'ân-ı Kerim'de aynı kıssanın farklı lafızlarla tekrar edildiği görülmektedir. **Artık kovuldun!** Yani lânetlendin! Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Sen, insanların dilinde lânetlendin, artık düşmanlarından, tâbilerinden ve dostlarından hiçbiri seni rahmetle değil ancak lânetle anacaktır.

وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَت۪ٓى اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٧٨﴾

78. "Kıyâmet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!"

Allah'ın lânetinin din gününe kadar onun üzerinde olması, Cenâb-ı Hakk'ın yardımından mahrum olması, O'nun rahmetinden ve dininden uzaklaştırılması anlamına gelir. Çünkü Allah, onun kendi iradesiyle tevhide ve

---

159 el-A'râf, 7/13.
160 Sâd, 38/75.
161 el-A'râf, 7/12.
162 el-Hicr, 15/32.

Allah'a itaate ebediyen dönmeyeceğini ezelî ilmiyle biliyordu. Bundan dolayı dünyada da âhirette de Allah'ın lâneti onun üzerindedir[163]. Maksat dünyada Allah'ın yardımından mahrum edilmesi ve sapıklık gayyasında terkedilmesi, âhirette ise cennetinden kovulmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنٖى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرٖينَ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾

79. "'Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver,' dedi."

80-81. "Allah, 'Mâlum vakte kadar mühlet verilmiş olanlar arasındasın' buyurdu."

Sonra İblis, Rabb'inden insanların tekrar diriltileceği güne kadar kendisine mühlet vermesini ister. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurur: **Sen mühlet verilmiş olanlar arasındasın.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak ancak, onun ebediyen küfrü ve kendisine muhalefeti tercih edeceğini bildiği için ona mühlet vermişti.

Sonra Cenâb-ı Hak **mâlum vakte kadar** buyurdu. Bu cümlenin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Mâlum vakit, insanların tekrar diriltilecekleri gündür. Çünkü İblis'in, kendisine insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet vermesini istemesi üzerine Allah ona
285 bu mühleti vermişti. [§]Cenâb-ı Hak onun şöyle dediğini haber vermektedir: **Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver!** Bazıları mâlum vakitten maksat ilk nefhadır, dedi. Bazıları da şöyle dedi: Bu vakit ona açıklanmamıştır, bundan dolayı onun korku halinde olduğu belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu şu ilâhî beyanda belirtmiştir: "Ardından hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum' dedi"[164]. Eğer Cenâb-ı Hak ona o mâlum vakti açıklasaydı, o vakit henüz gel-

---

163 Müellif merhum, "din gününe kadar" meâlindeki âyetin, söz konusu lânetin sonu olmadığına, onun âhirette de devam edeceğine işaret etmektedir.

164 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

meden hiç korku duymaz, kendini güvende görürdü. Onun korkması, o vaktin kendisine açıklanmadığına işaret eder, dolayısıyla o Allah katında mâlum olan bir vakittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾

82-83. "İblis, 'Senin kudretine andolsun ki Rabb'im, samimi kulların hariç, insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım' dedi."

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[165]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Benim ilmime göre azgınlığı ve sana tâbi olmayı tercih edecek olanların dışında kullarımı yoldan çıkarmaya senin gücün yetmeyecektir, sen ancak onları yoldan çıkarabileceksin. Allah'ın ilmine göre imanı ve tevhidi tercih edecek olanlara gelince sen, onlara ulaşmaya asla yol bulamayacaksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Samimi kullar** sözü, tevhid inancında samimi olanlar demektir. Eğer böyle ise, o zaman **kesinlikle yoldan çıkaracağım** meâlindeki beyan, kesinlikle onları küfre düşüreceğim anlamına gelir. Bazıları da, **samimi kullar** sözü, helâk olmaktan kurtulan kullar mânasına gelir dedi. Bu anlama göre de **kesinlikle yoldan çıkaracağım** cümlesi, kesinlikle onları helâke düşüreceğim demek olur. Bazıları ise şöyle söyledi: **Samimi kullar** sözü, yani her türlü günahtan ve isyandan uzak duran kullar demektir. Ancak ilk iki yorum daha doğru ve daha isabetli gibi görünmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

[§]***84. "Allah buyurdu: O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim-*** 286
şudur:"

85. "Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!"

---

165 el-Hicr, 15/42.

Allah buyurdu: O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur: Bu beyanda iki defa geçen "hak" (الحقّ) kelimesinin ikisi de üstünlü de okunmuştur, yani ben sadece hakkı söylerim demektir. İlki ötreli, ikincisi üstünlü olarak da okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ikinci okuyuşa göre anlamı şöyle olur: Ben hakkım ve hakkı söylerim! Yahut hak benden sâdır olur ve ben hakkı söylerim. Her ikisi de üstünlü okunduğunda ise tekit anlamına gelir. Buna göre sanki şöyle buyurmaktadır: Ben hakkı, evet sadece hakkı söylerim. Bu hak sözden maksat da şudur: **Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!**

Cenâb-ı Hak cehennemi dolduracağını söylemekte, fakat cenneti dolduracağını söylememektedir. Bu doldurmanın sıkıştırmak anlamına gelmesi mümkündür, çünkü sıkıştırmakta acı ve elemde fazlalık mânası vardır. Yahut cennetin geniş olmasında, cehennemde bulunmayan bir hikmet vardır. Çünkü genişlik, bostanlarda gezinti, yayılma ve benzeri eylemler için istenir. Cehennemde ise böyle bir şey yoktur. Şanı yüce olan Allah, hiç şüphesiz en doğrusunu bilir.

[Mûtezile ve Şer Problemi]

Sonra bu âyeti Mûtezile'ye karşı delil göstermek de mümkündür. Onlar, Allah şerri murat etmediğini haber vermektedir, diyorlar. Kendilerine denilir ki: Cenâb-ı Hak vâdini yerine getirmeyi ve olacağını haber verdiği şeyin doğru çıkmasını murat etmiş midir, yoksa vâdini yerine getirmeyi ve verdiği haberin doğru çıkmasını murat etmemiş midir. Eğer murat etmemiştir derlerse, çok büyük bir laf etmiş olurlar; çünkü böylelikle onlar Cenâb-ı Hakk'ın vâdinden döndüğünü ve verdiği haberlerde yalan söylediğini iddia etmiş olurlar. Bu çok büyük bir vebaldir, çünkü Rab'lerini beyinsizlikle itham etmektedirler; bu iddiayı ileri süren birinin akıldan zoru var demektir. Onlar şayet, Allah vâdini yerine getirmeyi ve verdiği haberin doğru olmasını murat etmiştir derlerse, kendilerine şöyle denilir: Allah insanların İblis'e tâbi olmalarını mı istemiş, yoksa kendisine iman edip ona uymamalarını mı istemiştir? Eğer kendisine iman edip İblis'e uymamalarını murat etmiştir derlerse, kendilerine şöyle denilir: O zaman sizin iddianıza göre Allah haksızlık yapmış ve zulmetmiş demektir, çünkü hak etmedikleri halde onları cehenneme doldurmayı kastetmiş olmaktadır. İşte bu hal göstermektedir ki Allah, onların yapacaklarını bildiği filleri murat etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾

[§]***86.*** ***“***(Resûlüm!) ***De ki: ‘Sizden görevimle ilgili bir karşılık istemiyo-*** 287
rum; ben, olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim.’”

De ki: Sizden görevimle ilgili bir karşılık istemiyorum. Bu âyet-i kerîme farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, sizi dünya ve âhiretteki şerefe ve şöhrete davet etmeme karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Dünyada başka birini şerefe ve şöhrete ulaştırmak için çırpınması karşılığında ücret istemeyen hiç kimse yoktur. Böyleyken bana tâbi olmaktan nasıl yüz çevirir ve davetimi nasıl kabul etmezsiniz? Yahut şunu söylemektedir: Ben davet ettiğim şeye karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum ki, bu ücret size ağır geldiği ve sizi borca soktuğu için bana uymaktan alıkoysun! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?”[166], yani sen onlardan ücret istemiyorsun ki, onun ağırlığı yüzünden sana uymaktan kaçınsınlar!

Ben, olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim. Müfessirlerin geneli şöyle demiştir: Ben kendi kafamdan zora koşanlardan değilim ve bana vahyedilenden başka bir şeyi de emretmiyorum. Mütekellif, zâhirde insanlar nazarında başkası adına izinsiz bir şey yapan ve söyleyen adamdır. Ebû Avsece şöyle dedi: Mütekellif, kendisini ilgilendirmeyen işlere karışan ve emredilmediği fiilleri yapan demektir. “Ve mâ ene mine’l-mütekellifîn” (و ما أنا مِنَ الْمُتَكَلِّفين) cümlesinin, bana karşı çıkarsanız ben size yüklenen sorumluluğu yüklenenlerden değilim mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٨٧﴾

87. “Bu (Kur’ân) ***ise bütün âlemlere kesinlikle bir öğüt ve uyarıdır.”***

Yani bu Kur’ân ve bu haberler, ancak ondan yararlanacak olan kimseler için bir öğüttür ve uyarıdır.

وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ ح۪ينٍ ﴿٨٨﴾

88. “Ve onun bildirdiklerinin gerçekliğini bir zaman sonra öğreneceksiniz.”

Burada kastedilenin, Kur’ân’ın verdiği haberler olabileceği gibi tekrar dirilmek ve hesaba çekilmekle ilgili haberler olması da muhtemeldir. Yani siz bütün bunları kısa bir zaman sonra öğreneceksiniz.

---

166 et-Tûr, 52/40.

[§]ZÜMER SÛRESİ[1] 289

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.



1. "Kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah'ın katındandır."

[Esmâ-i Hüsnâ'dan Azîz ve Hakîm İsimleri]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Resûlümüz Muhammed aleyhisselâmın okuduğu ve sizi davet ettiği bu kitap, Allah katından indirilmiştir. Nitekim başka bir âyette de şunu söylemektedir: "Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Kur'ân'ın indirilişi ifadesinin hemen arkasından **Azîz ve Hakîm olan Allah katından** ibaresinin gelmesinin anlamı şudur: Muhammed aleyhisselâm sizi kitaba uymaya ve itaate davet etmektedir; maksadı Allah'a itaat etmekle sizi zillete düşürmek değil, sizin izzete ve şerefe ermenizdir yahut hayat düzenindeki zayıflığınızdan dolayı size yardım etmeyi istemektedir. Çünkü o bizâtihî Azîz'dir ve hikmet sahibidir, onda hata ve yönetiminde zâfiyet asla söz konusu değildir. Onun size verdiği emir ve yasakları, ancak sizin kazanmanız ve yararlanmanız için vermektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah bizâtihî Azîz'dir, her şeyden müstağnîdir ve zatıyla hikmet sahibidir. Bazıları şöyle dedi: **Azîz**, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı kimse demektir; **Hakîm** ise, düzenleme ve idaresinde asla hata ve kusur bulunmayan kimse demektir. Bazıları ise şöyle demiştir: Allah **Azîz'dir**, çünkü O'nun dışında azîz
olan herkes, O'nun izzeti yanında zelil haline gelir. [§]O'ndan başka her azîzin 290
izzeti, O'nun izzeti yanında zelil sayılır. **Hakîm** işinde, yönetim ve idaresinde isabet eden demektir. Hakîmle ilgili olarak şöyle de söylendi: Her şeyi ait olduğu yere koyandır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Azîz** engelleyen, mani olan

---

1 Zümer sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, 75 âyettir.

2 "Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye Rûhulemin indirmiştir" (eş-Şuarâ, 26/192-194).

demektir; engel olan da yaratılanların bütün tuzaklarına mani olan ve onların zarar verici hilelerini engelleyen anlamına gelir. Biz bu hususu, çeşitli yerlerde belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir*[3].

اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾

2. “Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik; öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et.”

Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik ilâhî beyanındaki **hak** kelimesi, Allah’ın sizin üzerinizdeki ve sizin de birbiriniz üzerindeki hakkı mânasına gelebilir. Yahut müfessirlerin söylediği gibi, onu anlamsız ve bâtıl olarak değil, hak olarak indirdik, onu başka bir amaçla değil haklar, hükümler, sınamalar ve diğer işler için hak olarak indirdik anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et. Cenâb-ı Hakk’ın kitabı hak ile indirdiğini belirtmesinde, **öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et** buyruğunda olduğu gibi, yapılmasını emrettiği ibadeti ve Allah için bu hakka vefa göstermek emrini kastetmesi mümkündür. Sonra **öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et** meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, itikadın temeli anlamına gelir, yani her nevi ibadetin ve itaatin, başka hiç kimseyi katmaksızın içten bir bağlılık ve samimiyetle sadece Allah için yapılması gerektiğine inan! İkincisi muamelatla ilgili olabilir, yani yaptığın her türlü ibadet ve itaati sadece Allah için yap, başka kimseyi ortak etme! *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak müfessirler şöyle dediler: **Allah’a ibadet et,** yani Allah’ın birliğini tasdik et ve dini sadece O’na has kıl! Bunun yorumu şudur: Her şeyde vahdâniyet ve ulûhiyeti Allah’a tahsis et!

اَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فٖى مَا هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾

[3] Meselâ bk. el-Bakara, 2/129 ve Hûd, 11/66. âyetlerin tefsiri.

[§]***3. "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez."*** 291

Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Yani vahdâniyetin ve ulûhiyetin her konuda Allah'a ait olduğunu kabul etmektir. **Halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır** cümlesi, Allah'ın dini halis dindarlıktır mânasına da gelebilir; çünkü o, delillere ve kanıtlara dayanan bir dindir, diğer dinler ise delillere ve mûcizelere değil nefsin arzularına ve temennilere dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Müşriklerin Putlara Tapmalarının Sebebi]

Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar. Burada gizli bir kelime var gibidir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: **Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler** ve onlara kulluk yapanlar diyorlar ki: **Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.** Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[4]. Bu durumda onlar, taptıkları putların ve diğer varlıkların hakikatte tanrı olmadığını, onlarda gerçek ulûhiyet özelliğinin bulunmadığını, ulûhiyet niteliğinin hakiki mânada sadece Allah'ta var olduğunu biliyorlardı. Fakat buna rağmen putlara taptıkları için onlara ilâh diyorlardı. Araplar'a göre tapılan her şey ilâhtır, çünkü ilâh kendisine ibadet edilendir. Onlar her mâbuda ilâh adını vermişlerdi, bu nesnelerde gerçekte ulûhiyet niteliği bulunmadığını, bunun yalnızca Azîz ve Celîl olan Allah'a ait olduğunu bilmelerine rağmen bundan dolayı yine de onlara ilâh diyorlardı.

Sonra onları, Allah'ı bırakıp putlara tapmaya sevkeden iki ana sebep vardır: Birincisi, onlar kendilerini yüce tanrıya ibadete lâyık görmüyorlar veya O'na hizmeti yerine getirmeye güçlerinin yetmeyeceğini düşünüyorlardı, bu yüzden putlara tapmanın kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle onlara tapıyorlar ve onların Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını umuyorlardı. Bu, dünyadaki sultanlar için de mâkul bir durumdur; herkesin sultana hizmetin yolunu bulması veya onların huzurunda gerekli hizmeti yapabilmesi

---

4 Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

292 mümkün olmaz, [§]bu yüzden sultanla ilişkisi olana ve onun nezdinde değeri ve saygınlığı olana hizmet etmeye çalışır; bununla da bir ihtiyacı olduğu zaman, hizmet edilen kişinin kendisini sultana yaklaştıracağını veya şefaatçi olacağını düşünür. Firavun'un herkesi hizmete uygun görmediğinden dolayı kavminin tapması için bir put yapmış olduğu rivayeti de bu anlama gelmektedir. Kavmi de onu "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?"[5] diyerek Hz. Mûsâ'ya karşı tahrik ediyordu. Bu, bir yorumdur.

İkincisi, onlar, babalarının da putlara taptıklarını gördükleri için onlara tapıyorlardı; ölünceye kadar babalarını hep bu halde gördüklerinden onlar da putlara tapmaktan Allah'ın razı olduğunu ve bunu Allah'ın emrettiğini düşünüyorlardı. Nitekim şöyle diyorlardı: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[6]. Şöyle de söylüyorlardı: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[7], "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık"[8]. Onlar babalarını sürekli puta tapar halde gördükleri ve bundan dolayı da dünyada herhangi bir cezaya uğramadıklarını gördükleri için Allah'ın bundan razı olduğunu ve Allah'tan gelen bir emirle onların böyle yaptıklarını zannediyorlardı. Âhirete inanmadıkları için de cezalarının âhirete ertelendiğini düşünmüyorlardı. Cenâb-ı Hak da şu âyet-i kerîme ile onların bu anlayışlarını reddetmektedir:

Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Bu cümledeki **ayrılığa düştükleri konular** sözünden maksat, muhtemelen Muhammed aleyhisselâmdır, çünkü onlar Hz. Muhammed (s.a.) hak-
293 kında ihtilafa düşmüşlerdi; kimisi o sihirbazdır diyordu, [§]kimisi o şairdir, bazısı delidir, bazısı Allah'a iftira etmektedir diyordu. Cenâb-ı Hak da onların kendi nefsânî arzularına uyarak söylemiş oldukları bu sözler hakkında aralarında hükmünü vereceğini onlara haber vermektedir. Yahut Allah onların taptıkları putlar hakkındaki hükmünü verecek; putlar onlara şefaat edemeyecek,

---

5 "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?' Firavun, 'Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi" (el-A'râf, 7/127).

6 el-A'râf, 7/28.

7 el-En'âm, 6/148.

8 "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık" (en-Nahl, 16/35).

putlara tapmaları da onları Allah'a yaklaştıramayacak[9]. Sonra Cenâb-ı Hak dünyada onlara, iddia ettikleri gibi Muhammed aleyhisselâmın şair, büyücü ve yalancı olmadığını, şairlerin ve büyücülerin asla bilemeyecekleri türden haberleri onunla kendilerine göndermek suretiyle açıklamıştır; Allah'ın ona yardım edeceğine ve onu düşmanlarına muzaffer kılacağına dair verdiği haberler bunlardandır. Cenâb-ı Hak onlara büyü ve kehanet yoluyla asla elde edilemeyen, ancak Allah'tan gelen vahiy yoluyla bilinmesi mümkün olan haberler de göndermiş, fakat onlar inatçılık yapıp kabul etmemişler ve kibre kapılmışlardı. Aynı şekilde onların dünyada taptıkları putların kıyâmet günü kendilerine şefaat edemeyeceklerini bildiklerini de açıklamaktadır. Çünkü Allah onları denizde birtakım sıkıntılara ve korkulara uğratmış, kendilerini kuraklık ve kıtlıkla sıkıştırmıştı; bu hale düştüklerinde onlar hemen Allah'a sığınmışlar, üzerlerindeki belâyı kaldırması için O'na yalvarmışlardı, asla taptıkları putlara sığınmamışlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu meâlen şöyle beyan etmiştir: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[10], "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[11]. Taptıkları putlar, mâruz kaldıkları zorlukları ve belâları kaldıramamaktadır; dolayısıyla taptıkları putların onlardan bu belâları kaldıramayacağını, bunları kaldırmaya muktedir olan yegâne gerçek mâbudun Allah olduğunu biliyorlardı. Fakat onların fiilleri sözlerini çürütüyordu, çünkü peygamberlerin elçiliğini inkâr ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: [§]"Allah, peygamber olarak bir beşeri **294**
mi gönderdi?"[12] Böyle diyorlar, taşa, oduna ulûhiyet nispet ediyorlar ve onlara tapıyorlardı. Bu, açık bir çelişkidir. Bazıları şöyle dedi: **Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar,** yani Allah'a yakın olsunlar ve Allah katında bizim için şefaatçi olsunlar diye tapıyoruz. **Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir.**

Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah kimseyi dalâlet ve küfür yoluna sokmaz, ancak dalâletin ve küfrün

---

9 "Onların din konusundaki ihtilafları, yani hak olan din Muhammed aleyhisselâmın getirdiği din mi, yoksa onların bağlı oldukları din mi olduğu konusunda Allah hükmünü verecektir mânasına da gelebilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 654a).

10 el-Ankebût, 29/65.

11 el-İsrâ, 17/67.

12 el-İsrâ, 17/94.

zıddı olan yolu gösterir. Cübbâî[13] şöyle dedi: Allah kimseye âhirette cennete giden yolu göstermez, yani dünyada yalancı ve kâfir olan birine âhirette cennete giden yolu göstermez. Câfer b. Harb[14] şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah, hidâyeti tercih etmeyeni doğru yola sevkeden fazla lütuflara iletmez. Çünkü Câfer şöyle diyor: Her kim hidâyet yolunu tercih eder ve o yola girerse, Allah katında onun için bir lütuf ve rahmet vardır, hidâyeti tercih etmesi karşılığında ona daha fazla lütufta bulunur. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder"[15]. Bütün bu yorumlar Mûtezile'ye aittir.

Bize göre ise, **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani tercih vakti geldiğinde küfür ve dalâleti tercih edeceğini ezelî ilmiyle bildiği birini Allah doğru yola iletmez. Yani onu, hidâyete ermeye muvaffak kılmaz, tercih vaktinde küfrü seçen hiç kimseye yardım etmez, ancak onu yardımından mahrum bırakır. Aynı şekilde "Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez"[16] ve "Allah, inkârcı topluluğa hidâyet vermez"[17] meâlindeki âyetler hakkında da bunu söylüyoruz. Yani onlardan tercih vaktinde küfrü ve şirki seçeni hidâyete erdirmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

295 [§]İkincisi, **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez.** Yani fiili küfür fiili olan birine hidâyeti yaratmaz, aksine ona küfür fiilini yaratır. Aynı şekilde fiili, hidâyet fiili olan biri için de küfür fiili yaratmaz, her fiili, fâilinin yapacağı ve tercih edeceği şekilde yaratır. Kâfirin fiilini küfür olarak, hidâyeti benimseyen kimsenin fiilini de hidâyet olarak yaratır, yani her fiili, fâilinin tercih edeceği ve işleyeceği ne ise onu yaratır. Eğer insan hidâyeti benimserse ona hidâyet fiilini, küfür tercihinde bulunursa ona küfür fiilini yaratır. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah'ın ilminde hayatı küfürle bitecek ve dünyadan o halde ayrılacak olan kimseyi Cenâb-ı Hak hidâyete eriştirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

13 Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916); Mûtezile imamlarından ve yaşadığı asırda kelâm ulemasının önde gelenlerindendi. Cübbâiyye tâifesi ona nispet edilir. Onun makaleleri ve mezhepte kendine özgü görüşleri vardır. Uzun ve kapsamlı bir tefsiri vardır. Eş'arî ona reddiye yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 256).

14 Ebu'l-Fadl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdadî (ö. 236/850 [?]); Mûtezile imamlarındandır. Kelâm ilmini Basra'da, Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'tan aldı. Çeşitli eserler telif etti (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

15 Muhammed, 47/17.

16 Meselâ bk. el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86; et-Tevbe, 9/19.

17 Meselâ bk. el-Bakara, 2/264; et-Tevbe, 9/37.

Yalancı ve inkâra saplanmış. Bu ibarenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah'ın resûlünü **yalanlayan** ve Allah'ın nimetlerine **nankörlük eden** anlamına gelir. İkincisi, sözünde yalancı ve fiilinde inkârcı olan kişi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez. Bu beyanda geçen yalancının "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz", "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır" meâlindeki âyetlerde belirtilen kimse anlamında olması mümkündür[18]. "Keffâran" (كفّارا) ise ibadeti, nimeti verene değil de vermeyene yaptıkları için de Allah'ın nimetlerine **nankörlük** yapanlar mânasına gelmesi mümkündür.

لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

4. "Eğer Allah** (iddia ettikleri gibi) **bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir."

Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Bu beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın çocuk edinmesinin imkânsız değil, mümkün ve ihtimal dâhilinde olan bir şey olduğunu ifade etmektedir. "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik"[19] meâlindeki âyetin zâhiri de aynı mânayı ifade eder. [§]Bu belirtilenin zâhiri, imkânsız ve 296
mümteni olduğunu değil, mümkün ve ihtimal dâhilinde bulunduğunu ifade ediyor. Ancak Cenâb-ı Hak bunun imkânsız ve mümteni olduğunun delilini sonraki cümlede belirtmektedir: **Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir.** Buradaki "Sübhânehû" (سبحانه) kelimesi ile Cenâb-ı Hak, kendisini bundan tenzih etmektedir. Allah Teâlâ, muhtemel ve mümkün olan, hatta gerekli olan bir nitelikten kendini tenzih etmez, dolayısıyla âyet zarureten bunun imkânsız olduğu anlamına gelir. Şu ilâhî beyan da bunun imkânsız olduğuna işaret etmektedir: "Neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[20]. Bu beyanlar, Allah'ın çocuk edinmesinin imkânsız ol-

---

18 Yûnus, 10/18.

19 el-Enbiyâ, 21/17.

20 Meryem, 19/90-91.

duğuna, hem akıllarda ve hem de kalplerde böylesi bir düşüncenin büyük bir cinâyet olduğuna işaret etmektedir.

Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Yani sizin iddia ve hayal ettiğiniz gibi eğer Allah'ın çocuk edinmesi mümkün veya muhtemel olan durumlardan olsaydı, elbette kendi dilediğini seçerdi, sizin O'nun için dileyip tercih ettiğinizi ve melekler Allah'ın kızlarıdır diyerek yaptığınız tercihi değil. Çünkü yaratmakta bilinen şudur: Yaratan eğer birini kendine ayıracaksa, onların en değerli, en üstün ve kıymeti en yüksek olanını ayırırdı; en basitini ve en değersizini değil[21]. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[22], yani hakikatte tanrının değil, o insanların tanrı edindikleri putların yanına gitmişti, fakat onlar putlara tanrılık isnat ettikleri için
297 âyette de böyle belirtildi. [§]Mûsâ aleyhisselâmın şu sözü de buna benzemektedir: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[23], yani senin tanrı edindiğin şu nesneye bir bak! Burada Hz. Mûsâ tanrı kelimesini onun inancına göre kullanmaktadır. Buna göre **eğer Allah isteseydi** cümlesi de, sizin Allah çocuk edindi zannınıza ve vehminize göre çocuk edinmek isteseydi, sizin söylediğinizi değil kendi istediğini seçerdi anlamına gelir. Yani sizin zannınıza ve hesabınıza göre eğer bu mümkün olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği gibi olurdu. İkincisi, buradaki ittihaz kelimesi, evlat edinmeye dayanmaktadır; kâfirler meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı, çünkü onlar Allah katında çok değerli ve kıymetli idiler, bundan dolayı onları Allah'ın kızları sayıyorlardı. Hıristiyanların durumu da aynıdır, çünkü onlar da Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. İnsan ancak kendisine yardımcı olsun diye evlat edinmek ve çocuk sahibi olmak ister. Azîz ve Celîl olan Allah ise böyle bir halden ve kendisine galip gelinir korkusundan münezzehtir. Nitekim şöyle buyurmaktadır: **O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir.** Cenâb-ı Hak, onların sözlerinden ve kendisine nispet ettikleri çocuk edinmekten zatını tenzih etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir. Buradaki "vâhid" (واحد) kelimesi, onların Allah hakkındaki iddialarını reddetmekte ve bunun imkânsız olduğunu belirtmektedir; çünkü za-

---

21 "Buna göre sizin düşüncenize uygun olarak Allah eğer bir çocuk edinmek isteseydi, sizin söylediklerinizin dışında olan birini zikretmeyi tercih ederdi, fakat sizin iddianıza uygun olarak çocuk edinmek lafzını zikretti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 654b).

22 es-Sâffât, 37/91.

23 Tâhâ, 20/97.

tında bir tek olduğunu haber vermektedir. Eğer onların söyledikleri gibi Allah
çocuk sahibi olsaydı, zatı bir tek olmazdı. [§]Çünkü çocuk sahibi olması muh- 298
temel olan herkes, çocuğun şekline sahip olur. Allah onlara kendini zatında bir tek olmakla tanıtmakta, bununla da onların iddia ettikleri gibi çocuk sahibi olmasının ihtimal dâhilinde bulunmadığını söylemektedir. "Kahhâr" (القهّار) kelimesi de bunun imkânsızlığına işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak burada kendisini kahhâr olarak nitelemektedir. Dünyada insan ancak bazı sebeplerden dolayı çocuk ister; ya yalnız kaldığı için çocuk ister ve çocukla yalnızlıktan kurtulur ve onunla ünsiyet sağlar, yahut bir ihtiyaçtan dolayı çocuk ister ve onunla ihtiyacını giderir, veyahut şehvetinin azgınlığını giderir ve bunun sonucu olarak bir çocuk doğar, veyahut da ölümden sonra malına vâris olsun diye çocuk ister; çünkü çocuk onun sonsuza kadar mülkü sayılır ve ona ait kalır, veyahut düşmanlarına karşı kendisine yardımcı ve destek olsun diye çocuk ister. Sözünü ettiğimiz bu sebeplerin birinden dolayı insan çocuk sahibi olmak ister. Fakat Allah zatıyla kādirdir, kāhirdir ve zengindir, dolayısıyla onların söyledikleri şeyler ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ
النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ
مُسَمًّى اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾

5. "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bu âyette geçen ve "hak ile" anlamına gelen "bi'l-hakkı" (بالحق) kelimesi, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ile ve kulların da birbirlerinin üzerindeki hakları ile yarattı anlamına gelebilir. Yahut "hak ile" sözü hak için mânasına gelebilir, ondan maksat da ölümden sonra dirilmektir; eğer tekrar dirilmek olmasaydı, göklerin ve yerin yaratılması anlamsız ve boş yere olurdu. Nitekim başka beyanlarında Cenâb-ı Hak bunu belirtmektedir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[24], "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri

---

24 Sâd, 38/27.

getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[25] **O, gökleri ve yeri hak ile yarattı** cümlesinin hikmetle yarattı anlamına gelmesi de muhtemeldir; Cenâb-ı Hak yarattığı her şeyde kendi vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin izlerini koymuştur, o şeyin yaratılışına bizzat şahit olmasa bile herkes onu Allah'ın yarattığını anlar. Nitekim yaratılanlardan birinin yaptığı bir işte de onu o kişinin yaptığına dair bir iz ve işaret bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 **[§]Sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır.** Bazıları şöyle dedi:, yani onlardan birini diğerinin üstüne koymaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar"[26]. Bazıları şöyle dedi: **Geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır,** yani onlardan biri diğerini bürüyüp örtmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten Allah'tır"[27]. Bazıları âyetin metninde geçen "yukevviru" (يُكَوِّر) kelimesine, biri diğerini sarmaktadır anlamını vermiştir, tıpkı sarığı sarmak gibi. Aynı kelime başka bir ilâhî beyanda da geçmektedir: "Güneş dürülüp karardığında"[28], yani birleştiğinde ve sarıldığında… "Tekvîr" kelimesinin aslı, sarmak ve toplanmak mânasına gelir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin sözüdür. **Sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir.** Başka bir âyet de meâlen şöyledir: "Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar"[29]. Cenâb-ı Hak bunu vahdâniyetinin delili olarak belirtmektedir; çünkü gece ile gündüz farklı, birbirlerine zıt ve aykırı olmalarına rağmen gecenin faydalarını gündüze, gündüzün faydalarını da geceye bağlamıştır, bunu da her ikisini yapanın aynı zât olduğu bilinsin diye yapmıştır. Aynı şekilde aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen göklerin faydalarını yeryüzünün faydalarına bağlamıştır, bunu da her ikisini yaratanın aynı zât olduğu bilinsin diye yapmıştır. Şayet onları birden çok tanrı yaratmış olsaydı, bu faydaların elde edilmesine engel olunurdu. Mâlum olduğu üzere sultanların âdeti mülkünde ve hükümranlığında her şeye tek başına hâkim olmak, ülkeye tek başına egemen olup başkasına oradan el çektirmek ve hükümranlığında emrinin geçerli olmasını sağlamaktır; buna engel olunmadığında onun tek kişinin fiili olduğu anlaşılır. Güneşi ve ayı insanların menfaatlerine boyun eğdirmeye dair olarak belirtilenler de böyle-

25 el-Mü'minûn, 23/115.
26 el-Hac, 22/61. Ayrıca bk. Lokman, 31/29; Fâtır, 35/13; el-Hadîd, 57/6.
27 el-A'râf, 7/54.
28 et-Tekvîr, 81/1.
29 el-Hac, 22/61.

dir; onların bir günde bin yıllık yol almaları yahut kimse onların yürüdüğünü farketmeden yol almaları ve ancak yollarını katettikten sonra yürüdüklerini farketmelerine ilişkin olarak söylenenler de böyledir. Bütün bunlar, onların tek bir kişi tarafından yaratıldığını göstermektedir. Onların yaratıldıkları andan itibaren düzenli olarak yollarına devam etmeleri, yaratılanların bunlara ebediyete kadar ihtiyacı bulunduğuna ve menfaatlerinin onlara bağlı kaldığını bilen, yöneten tek bir yaratıcı olduğuna işaret etmektedir.

[§]Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Yani Cenâb-ı 300
Hakk'ın bahsettiği güneş, ay ve yıldızlardan oluşan her şey, tayin edilen vakte kadar yoluna devam edecektir; ne öne ne de geriye gidebilirler ve ne de yaratılanların onlara ihtiyacı biter! *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut ay ve güneş belirlenmiş bir hedefe doğru yürürler, asla yollarını değiştiremezler.

Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır. Yani Allah zatıyla Azîz'dir, güçlüdür; insanların asılsızca nispet ettikleri çocuklar ve Allah'a itaat edenlerin itaati asla O'na güç katamazlar. Bağışlanmaya lâyık olan için de **bağışlayıcıdır;** O'nun insanı bağışlaması kendisini asla hikmetin dışına çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ
الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فٖى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ
بَعْدِ خَلْقٍ فٖى ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا
هُوَ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

6. "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?"

O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir. Bu ilâhî beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın o tek nefisten eşini yaratmadan önce bizleri yarattığına işaret etmektedir. Çünkü sonra anlamına gelen "sümme" (ثمّ) kelimesi, ancak tâbi olmak ve arkadan gelmek anlamına gelir, birlikte olmayı

değil peşpeşe olmayı ifade eder. Böyle olunca da âyetin zâhiri söylediğimiz mânaya gelir. Fakat müfessirler bunun mânası ve tefsirinde ihtilaf etmişlerdir. Rivayetlerden birinde İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti şöyle tefsir ettiği nakledilir: Allah sizi tek olan bir nefsten yarattı, sonra da ondan eşini yarattı. Bize göre ise **O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir** meâlindeki âyet zâhirde, az önce bahsi geçen anlama gelir. Ancak yaratmak kelimesi sözlükte takdir etmek mânasına gelir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: **O sizi yarattı**, yani ilk yaratılanınızdan son yaratılanınıza kadar sizin hepinizi
301 o tek nefisten yaratmayı takdir etti. **[§]Sonra ondan eşini de varetti;** sonra ondan, yani o tek nefisten ve eşinden bizi yarattı. Aksi halde âyetin zâhirinden çıkan mânaya göre Allah o tek nefisten eşini yaratmadan önce bizi takdir etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilirya,* sonra da belirttiği şekilde eşini ondan yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'a Nispet Edilen Fiillerin Anlamı]

Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Bu âyette "inzâl" (الإنزال) kelimesi zâhirde bir nesneyi yukarıdan aşağıya indirmek anlamına gelir. Ancak bu onu, bir nesneyi gerçekten yukarıdan aşağıya indirmek anlamına gelmeyecek şekilde kullanmaya engel değildir. Meselâ; hiç yukarıdan aşağıya inmek söz konusu olmadığı halde, falancı şu yere veya şu mekâna indi denilir. İşte bu ilâhî beyanda geçen "inzâl" kelimesi de böyledir. Bu konuda asıl olan şudur: Allah'a nispet edilen "inzâl" ve diğer bütün kelimelere, yaratma mânası verilirse anlamı doğru olur. Dolayısıyla buna da o mânayı vermek gerekir ve bundan maksat Allah'ın onu yaratmasıdır denilir. Şu ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi: "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi yarattık"[30], "Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç vardır"[31]. Burada olduğu gibi pek çok âyette inzâl kelimesi kullanılmaktadır, bunlar Allah'a nispet edildiğinde yaratmak mânasına gelir. İşte **hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti** meâlindeki âyette geçen inzâl kelimesi de yarattı anlamına gelir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah size kulaklar, gözler, kalpler verdi"[32], yani Allah bunları sizin için yarattı. İşte inzâl kelimesi de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayvanlardan sekiz çift. Bu ilâhî kelâmın zâhirinin üç mânaya gelmesi mümkündür: Ya Cenâb-ı Hakk'ın bizim için yarattığını belirttiği ve isimlerini andığı hayvanların sekiz çift olduğu anlamına gelir; eğer bu mânaya geliyorsa,

---

30 el-A'râf, 7/26.

31 el-Hadîd, 57/25.

32 en-Nahl, 16/78; ayrıca bk. es-Secde, 32/9; el-Mülk, 67/23.

o zaman âyette geçen "min" harf-i cerri sıla anlamındadır, Allah sanki şöyle demektedir: Allah'ın sizin için yarattığı hayvanlar sekiz çifttir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı hayvanlardan sadece belirtmiş olduğu sekiz çiftinin bize helâl kılındığı mânasına gelir. [§]Eğer bu anlama geliyorsa, o zaman "min" harf-i 302
cerri kısmîlik ifade eder, yani onlardan sizin için yarattığı ancak bir kısmıdır. Yahut da Allah bütün hayvanları belirtmiş, ancak sözünü ettiği hayvanların her şeyinden faydalanmayı bize helâl kılmamış, sadece bu sekiz çift hayvanın etinden, sütünden, yününden ve benzeri her şeyinden yararlanmayı helâl kılmış, fakat bunların dışından kalan hayvanların etini ve benzeri yenecek taraflarını helâl kılmamış, ancak eşek ve katır gibi bazı hayvanların sırtlarından yararlanmayı helâl kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın burada bizim için yarattığını belirttiği sekiz çift hayvanın hangileri olduğunu En'âm sûresinde açıklamıştı: "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… Ve deveden iki, sığırdan iki…"[33] Cenâb-ı Hakk'ın belirtmiş olduğu sekiz çiftin, Zümer sûresinde her şeyini bize helâl kıldığı sekiz çiftle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışındaki hayvanlardan yararlanmamızı helâl kılmış, ancak etlerini yememizi helâl kılmamıştır. Çünkü En'âm sûresinde önce Allah'ın verdiği rızıklardan yemeyi emretmiş, hemen arkasından da deve, inek, koyun ve keçi olmak üzere sekiz eşi belirtmiştir. Önce, "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin" diye emretmiş, sonra da "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş…"[34] buyurmuştur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[35] meâlindeki âyette kastedilenin orada belirttiği hayvanlar olduğuna işaret eder. Yani bu sekiz sınıf hayvandan bana haram kılınan bir şeyi bulamıyorum, yalnız Allah'ın belirtmiş olduğu kan, leş ve domuz eti müstesna. Burada domuz etinin istisna edilmesi, daha önce belirtilen cinsin dışında bir şeyi istisna etmek anlamına gelir, bu da başka cinslerin orada gizli bırakıldığını gösterir. [§]Böyle kullanımlar dilde caizdir, meselâ Cenâb-ı Hak başka bir 303
âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'en'âm' denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır."[36] Burada Allah sanki şunu söylemekte-

---

33 el-En'âm, 6/143-144.

34 "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur). Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır. Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş" (el-En'âm, 6/142-144).

35 el-En'âm, 6/145.

36 el-Mâide, 5/1.

dir: İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en‘âm” (الأَنْعام) denen hayvanlar ve av hayvanları sizin için helâl kılınmıştır. Buna göre yukarıdaki âyet-i kerîmede istisna edilen domuz eti de sanki âyette sayılanlar içinde gizlenmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. Müfessirler şöyle dediler: Bundan maksat bir halden başka bir hale tahvildir; “nutfe”den “alâka”ya, sonra ondan “mudğa”ya ve sonra uzuvları teşekkül etmiş bir varlık olarak yaratılan insan haline dönüşmektir. **Üç karanlık içinde** ibaresinden maksadın rahim, karın ve çocuk kesesi olduğu söylenmiştir. Maksat sırttır da denilmiştir. Cenâb-ı Hak burada kendi kudretinin, ilminin ve tedbirinin üstünlüğünü haber vermektedir; O insanı ve bütün canlıları bu üç karanlık içinde yaratmaya kādirdir; herkese iki el, iki ayak, iki göz, iki kulak, iki işitme duyusu ve iki görme duyusu vermiş ve herkesi organları düzgün bir şekilde yaratmıştır. O kadar ki iki elden birinin diğerinden fazla hiçbir tarafı yoktur, aynı şekilde iki ayaktan birinin, iki gözden birinin ve iki dudaktan birinin de diğerinden farkı yoktur. Aynı şekilde iki göz, iki el, iki ayak, görme duyusu ve bütün organlar o “nutfe”nin içinde vardır. Bütün filozoflar bir araya gelseler, insan cinsinin o “nutfe”den bu organların ve nefsin oluşmasını, takdirini ve onların şekillendirilmesini anlayamazlar. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk’ın mevcudatı bir nesneden veya hiçbir nesne olmaksızın (lâ şey’), bir sebep vasıtasıyla veya sebepsiz olarak yaratmaya kādir olduğunun bilinmesi içindir. Bazı şeyleri bir sebep vasıtasıyla yaratmış olması, onu yaratmaya ondan yardım aldığı mânasına gelmez. Sözü edilen canlıları takdir etmeye ve karanlıklar içinde onlara şekil vermeye muktedir olana hiçbir şey gizli kalmaz ve O’nu hiçbir şey aciz bırakamaz. Bununla, insanlardan ölümden sonra dirilmeyi ve gönderilen peygamberleri ve kanıtlarını inkâr edenlere karşı delil getirmektedir. Bir halden başka bir hale dönüşümü, bir şekilden başka bir şekle dönüştürenin, bütün bunları takdir edenin yaratıkları başıboş bırakmak, onlara yönelik hiçbir emir ve yasak koymamak ve hiç imtihan etmemek için yapmadığını haber vermektedir. Eğer onları imtihan edecekse, o zaman kötülük yapanı cezalandırmak ve isyan edene yaptığının karşılığı olan cezayı vermek; güzel işler yapana da mükâfat vermek ve itaat edene itaatinin karşılığını vermek için onları tekrar diriltmemesi mümkün değildir. Çünkü onları bu dünyada eşit tutmuştur, hikmet ve akıl ise onların mutlaka amellerine göre ayrılmalarını gerektirir, öyleyse onların birbirinden ayırtedileceği başka bir âlem (âhiret) mutlaka gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır; hükümranlık O'nundur. Yani be-
lirtildiği gibi sizi takdir eden, karanlıklar içindeki bir nutfede şekil veren,
bütün bunları yapan ve sizi yaratan Rabb'iniz Allah'tır. [§]Yahut **işte bu ya-** **304**
ratıcı, Rabb'iniz Allah'tır; hükümranlık O'nundur meâlindeki ilâhî kelâm, "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır"[37] meâlindeki âyette geçen olayların hepsini yaratan ve hükümran olan; güneşi ve ayı emre âmâde kılan, onları aynı düzende ve hep aynı ölçüde yürüten; bizim hepimizi tek bir nefisten yarattığını söylediği her şeyi yapan Rabb'iniz olan Allah'tır mânasına gelir. İşte bütün bunları yaratan, Rabb'iniz Allah'tır; **O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?** Yani ibadetinizi Allah'tan başkasına nasıl çeviriyorsunuz? Yahut ulûhiyeti ve rubûbiyeti O'ndan başkasına nasıl veriyorsunuz? Bütün bunları yapanın tek Allah olduğunu, O'nun eşi ve benzeri olmadığını bildiğiniz halde nasıl olup da Allah'a ortak koşuyorsunuz? Veyahut söz konusu nimetleri verenin ve onları size lütfedenin sizi yaratan Rabb'iniz olduğu halde bu nimetlerin şükrünü O'ndan başkasına asıl yöneltirsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ 

7. "Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz Rabb'inize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. İbn Abbâs'ın (r.a.), **eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilir: Allah'ın

---

37 ez-Zümer, 39/5.

dini olan İslâm'ı inkâr eder ve ona teslim olmazsanız, Allah bunu sizden asla kabul etmeyecektir. **Eğer şükrederseniz,** yani İslâm'a girerseniz **bu tutumunuzdan hoşnut olur,** yani Allah onu kabul eder. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir"[38]. Başkaları ise şöyle dediler: **Eğer inkâr ederseniz,** yani Allah'ın dinini inkâr ederseniz, bilin ki Allah'ın sizin ibadetinize ihtiyacı yoktur. Eğer şükrederseniz, yani Allah'ın birliğine inanır ve O'na kulluk yaparsanız, **bu tutumunuzdan hoşnut olur.** Bu yorum, ilk yoruma yakın bir mânadadır. **Eğer inkâr ederseniz** ibaresi, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce geçen "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli
305 olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır…"[39] ve [§]"O hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti…"[40] meâlindeki âyetlerde saymış olduğu nimetlerini inkâr ederseniz… Allah buyuruyor ki: Eğer Allah'ın size saymış olduğu bu nimetleri inkâr ederseniz, bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Fakat size saymış olduğu bu nimetlere şükrederseniz, Allah sizin bu davranışınızı kabul edecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin aslı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, hidâyete giden yolu göstermiş ve insanları o yola girmeye teşvik etmiştir; dalâlet yolunu da göstermiş ve ondan da insanları sakındırmıştır. Sonra da hidâyet yoluna girenin şu mükâfatı alacağını, dalâlet yoluna girenin de şöyle bir felâketle karşılaşacağını beyan etmiştir. Yahut Allah şöyle demektedir: Kim hidâyet yoluna girerse, girdiği o yolun neticesinde kendisi mutlu olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gün kimi yüzler de mutludur. Yaptıklarından dolayı hoşnut olmuşlardır"[41]. Dalâlet ve inkâr yoluna giren de neticede girdiği bu yola girdiklerinden dolayı kendilerine öfkelenirler, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir"[42]. Cenâb-ı Hak onların, kendilerine seslenildiği ve hatalı yolda olduklarını öğrendikleri zaman kendilerine öfkeleneceklerini önceden haber vermektedir. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

38 Âl-i İmrân, 3/85.
39 ez-Zümer, 39/5.
40 ez-Zümer, 39/6.
41 el-Ğâşiye, 88/8-9.
42 el-Mü'min, 40/10.

Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) mushafında bu âyet şöyledir: "Vellâhu yekrahu li ibâdihi'l-küfra" (والله يكره لعباده الكفر), yani "Allah kullarının inkâr etmelerinden hoşlanmaz", "ve in teşkürû yerda anküm" (وإن تشكروا يرض عنكم), yani "Eğer şükrederseniz sizden razı olur". Übey ve Hafsa'nın kırâatinin de böyle olduğu rivayet edilmiştir.

Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Bu ilâhî kelâmın aslı, Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı fiilleri kendi ihtiyacı veya menfaati için değil, ancak sizin ihtiyacınız, menfaatiniz ve sizden zararı defetmek için ve de imtihan etmek maksadıyla emredip yasaklamış olduğunu haber vermektir. Aynı şekilde yarattığı nesneleri de kendi ihtiyacı ve menfaati için değil, sizin için ve sizin menfaatiniz için yaratmıştır. Biz de aynı şeyi söylüyoruz: Allah hiçbir şeyi kendisi için yaratmadı, hatta yarattığı şeylerden birini yok ettiğinde bile onun yerine başkasını vareder. Nitekim Mûtezile de şöyle diyor: Cenâb-ı Hakk'ın, yerine başka bir şeyi koymadan hiçbir şeyi yok etmesi söz konusu değildir. Ancak onları insan için yaratmıştır, dolayısıyla birinin yok ettiği bir şeyin yerine başkasını koyması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu sözü onlara cevap olarak söylemiştir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler"[43]. Buna cevaben Allah, hiç kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini, herkesin ancak kendi günahını yükleneceğini haber vermektedir. Âhiret şartlarının dünyadakinden farklı olduğunu haber vermektedir, çünkü insan dünyada bazan başkasının suçunu da yüklenebilmektedir. Âhirette ise hiç kimsenin başka birinin suçunu ve günahını yüklenmesi söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* 306

Sonunda dönüşünüz Rabb'inize olacak. Cenâb-ı Hak ölümden sonra dirilmeyi, her ne kadar hepsi aynı hali belirtse ve Allah'ın huzuruna gitmeyi ifade etse de özellikle bazan O'na dönmek (الرجوع إليه), bazan varmak (المصير) kelimesiyle, bazan da huzuruna çıkmak (البروز له) ve benzeri kelimelerle ifade etmektedir. Çünkü bu dünyada onları yaratmaktan maksat, tekrar diriltmektir, bundan dolayı O'na dönüş ifadesini özel olarak kullanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kalplerin derinliklerini bilmektedir. Müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak, kalplerin derinliklerinde olanları bilir. Bize göre ise, Allah hayır ve şer olarak kalplerde var olanı bilir. Allah "bi zâti's-sudûr" (بذات الصدور) lafzını

43 el-Ankebût, 29/12.

kullanmaktadır, çünkü kalp sahipleri, her şeyi kalplerinde planlar ve düşündüklerini kalplerinde saklarlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُن۪يبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً
مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ
عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَل۪يلًاۗ اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8. "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: 'İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!'"

İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutur. Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın bu beyanında, kâfirler bir belâya veya zorluğa düştüklerinde yahut denizde seyahat ederlerken ölüm korkusu yaşadıklarında ve bundan dolayı feryat ederlerken dini Allah'a tahsis edip O'na tazarru ve niyazda bulunmanın kâfirlerin âdeti olduğunu haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ sa-
307 lim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar"[44]. **[§]**Bu mânada başka âyetler de vardır. Aynı şekilde her belâya ve zorluğa düştüklerinde Allah'a yalvarırlar, O'na tazarru ve niyazda bulunurlar, fakat sonra o sıkıntı yok olunca tekrar eski âdetlerine ve hallerine dönerler. **Daha önce yalvardıklarını unuturlar.** Buradaki **unuturlar** sözü, muhtemelen taptıkları putlar onların başına gelen belâyı defetmeye güçleri yetmez mânasına gelir. Yahut onların şefaatleri kendilerine hiçbir fayda sağlamaz anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[45], yani putların aciz olduğunu bildiklerini unuturlar. **Yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar.** Âyet-i kerîme sanki insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya çalışan liderler hakkında gelmiş gibidir. **De ki ona:**

---

[44] el-Ankebût, 29/65.
[45] el-İsrâ, 17/67.

İnkârcı tutumunla dünyada **biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin** meâlindeki ilâhî kelâm da bu mânayı teyit etmektedir. Burada inkârcı olarak hayatını tamamladığı için onun cehennemi boylayacağı belirtilmektedir.

Sonra bu ve benzeri olayların Resûlullah'a (s.a.) hatırlatılmasının hikmeti konusunda farklı ihtimaller vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak müşriklerin kötülüklerine karşı yumuşak davrandığı, kötülüğün arkasından hemen onların kökünü kurutmadığı gibi, resûlünü de onların kötü muamelelerine karşı sabırlı olmaya teşvik mânası vardır. Bu, aklen en büyük hikmettir. Yahut Cenâb-ı Hak, Rab'lerine karşı böyle kötülüklerden sakındırmak için sonraki nesillere onların yaptıkları kötülükleri haber vermektedir. Veyahut Allah, kendisinin insanlara yumuşak muamele ettiğini haber vermekte, bununla da nasıl ki Allah onlara yumuşak davranıyorsa sen de öyle yumuşak davran demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Saptırmak için anlamına gelen "liyudılle" (لِيُضِلَّ) lafzı "liyedılle" (لِيَضِلَّ) diye de okunmuştur, bunda üç kırâat vardır[46].

اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَٓائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذ۪ينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

[§]***9.*** **"**(Bu adam mı,) ***yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine*** 308
nail olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)***? De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar."***

(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)? Bazıları şöyle dedi: Bu ilâhî beyan, daha önce geçen "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar"[47] meâlindeki âyetin

---

46 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ruveys (لِيَضِلَّ) diye okumuş, İbn Muhaysan ve Yezîdî de bu kırâate uymuşlardır. Diğer kırâat imamları ise (لِيُضِلَّ) diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırâât*, s. 459).

47 ez-Zümer, 39/8.

sılasıdır. Allah şöyle buyurmaktadır: Sıkıntı halinde Allah'a yalvaran ve dini O'na tahsis eden, fakat sonra Allah kendisine bir nimet verdiği zaman bunu unutan, o niyazını terkeden ve insanları Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koşmaya çalışan kişi ile, gece vakitlerinde ayakta duran, yani gece ve gündüz Allah'a itaat eden, O'nun azabından korkup rahmetini uman kimse aynı olur mu? Her zaman Allah'a itaat eden, O'na karşı kusur işlemekten sakınan ve itaati ile Allah'ın rahmetini ümit eden kimse ile Rabb'ine isyan eden ve O'na itaat etmeyen kimse sizin nazarınızda da aynı değildir. Onların aynı olmadığını anladığınıza, ancak dünya nimetlerinde, bollukta ve zorlukta aynı konumda olduklarını da gördüğünüze, hikmet açısından bunların ayırtedilmesi gerektiğini de bildiğinize göre, onların ayırtedileceği, yani iyilik yapan ve itaat eden kişinin yaptığı iyiliğin ve itaatin karşılığı olan mükâfatını, inkâr eden zâlimin de inkârının ve zulmünün karşılığı olan cezasını göreceği başka bir âlem (âhiret) mutlaka var olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, bu âyetin bir mukabili olduğunu, ancak mukabilinin önce geçen âyet olmadığını, aksine **hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?** meâlindeki âyet olduğunu söyler. Buna göre Allah şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki bilenlerle bilmeyenler aynı değildir, buna göre gece boyunca Rabb'ine itaat eden ve Allah'a ibadette büyük çaba gösteren ile Rabb'ine isyan eden ve nimetlerini inkâr eden
309 de aynı değildir. [§]Bu dünyada onların aynı oldukları görüldüğüne göre, onların ayırtedileceği başka bir âlem mutlaka vardır. Şayet onların tefrik edilip ayırtedileceği başka bir âlem yoksa, o zaman bu âlem boş yere, anlamsızca ve hikmete aykırı olarak yaratılmış demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âhiret kaygısıyla, yani âhiret azabı endişesiyle… İbn Mesûd (r.a.) bu âyeti "yahzeru azâbe'l-âhırati" (يَحْذَرُ عَذابَ الآخرة), yani âhiret azabı kaygısıyla diye okumuştur[48]. Arkadan gelen **Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle** cümlesi, müminin ümitle korku hali arasında olması gerektiğine işaret etmektedir. Kurtuluşu kendi amelinden değil Allah'ın rahmetinden bekler, yaptığı kusurlardan dolayı da Allah'ın azabından korkar. Sonra ümit, kendi sınırını aşacak olursa emniyete dönüşür. Bu konuda Allah şöyle buyurur: "Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[49]. Korku da kendi sınırını geçtiğinde ye'se dönüşür. Cenâb-ı Hak bu konuda da şöyle buyurur: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[50] Mümin, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerde belirttiği hal üzere olmalıdır: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet

48 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 167.

49 el-A'râf, 7/99.

50 Yûsuf, 12/87.

ve dua ederler"[51], "Onlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlar"[52]. Dolayısıyla bu iki halden hiçbiri kendi sınırını aşmamalıdır. **Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle** meâlindeki cümlenin, Allah'ın cennetine nail olmak mânasına gelmesi de mümkündür; nitekim cennete Allah'ın rahmetiyle ulaşıldığı için Cenâb-ı Hak çeşitli yerlerde[53] cennete rahmet adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç bilenlerle, yani Allah'ın nimetlerini bilenler bu nimetlere karşı Allah'a şükredenler, Allah'a isyandan ve O'nun azabına uğramaktan sakınanlar ile bütün bunları **bilmeyenler bir olur mu?** Bunun cevabı şudur: Bilenlerle bilmeyenler bir değildir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[54]. **Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.** Yani Allah'ın öğütlerini ancak akıl, basiret ve irfan sahibi olanlar anlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gece vakitlerinde, yani gece saatlerinde… "Kānitun" (قانت), yani itaat ederler. "Kunût" kelimesinin aslı itaattir. "Kunût"un ayakta durmak mânasına geldiği de söylenmiştir; Allah'a itaat için ayakta durmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle. Bu 310
beyan, ümit etmenin caiz olduğuna işaret eder, çünkü bu ikisinden biri diğerinden ayrılmaz. Cenâb-ı Hak bunu başka âyetlerde de açıklamaktadır: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere…"[55] "Umarak ve korkarak bize yalvarırlar"[56]. Söylediğimiz gibi bu iki hali birbirinden ayırmak küfürdür: "Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[57], "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[58] Korkuda haddi aşmak yeis, ümitte haddi aşmak da emniyettir, söylediğimiz gibi bu iki hal de küfürdür.

---

51 "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez" (es-Secde, 32/16).

52 "Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı" (el-Enbiyâ, 21/90).

53 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/107; en-Nisâ, 4/175; el-A'râf, 7/151; en-Nahl, 16/59.

54 Fâtır, 35/28.

55 es-Secde, 32/16.

56 el-Enbiyâ, 21/90.

57 el-A'râf, 7/99.

58 Yûsuf, 12/88.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

10. "De ki *(Allah şöyle buyuruyor)**: Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."***

De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Buradaki **Rabb'inize karşı gelmekten sakının** buyruğu farklı şekillerde yorumlanabilir. Rabb'inizin öfkesinden sakının yahut Rabb'inizin intikamından sakının, veyahut Rabb'inize muhalefetten sakının mânasına gelebilir. Bu kelimenin aslı, sizi tehlikeye düşürecek eylemlerden, yani helâke götürecek fiillerden sakının demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Bu dünyada iyilik yapanlar, âhirette iyilik bulacaklardır. Onların dünyada da âhirette de iyilik bulacakları mânasına gelmesi de mümkündür. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, 'Rabb'iniz size ne indirdi?' diye sorulur. Onlar, 'Hayır indirdi' derler. Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır"[59], "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır"[60]. Burada sözü edilen güzelliğin başka bir mânaya gelmesi ihtimali de vardır; meleklerin ve peygamberlerin onlar için mağfiret dilemeleri! Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah, melekleri mümin erkeklerin ve mümin kadınların
311 bağışlanmalarını talep etmekle imtihan etmektedir. [§]Şöyle buyurmaktadır: "Melekler yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[61]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, peygamberleri de mümin erkeklerin ve mümin kadınların bağışlanmasını istemekle imtihan etmektedir[62]. Aynı şekilde müminler de birbirleri için bağışlanma talep ederler.

---

59 en-Nahl, 16/30.

60 en-Nahl, 16/41.

61 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar" (eş-Şûrâ, 42/5).

62 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile" (Muhammed, 47/19).

Allah'ın arzı geniştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şundan dolayı böyle söylemektedir: Mekke'de iman edenlerden her biri, bir arada yaşadıkları için düşmanlarına karşı uyum gösteriyorlardı, çünkü onlar ancak kendi memleketlerinde maişetlerini temin edebiliyorlardı, başka bir ülkede bu imkâna sahip değil idiler. Bu hususu Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle belirtmiştir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler"[63]. Buna göre onlar hicret etmedikleri ve düşmanlarına uyum gösterdikleri için mâzur sayılmıyorlar, çünkü kendi memleketlerinden başka bir yere göçme imkânına ve gücüne sahip idiler. Yalnız düşmanlarının arasından kaçıp gitmeye gücü yetmeyenler müstesnadır, Cenâb-ı Hak onlar için şöyle buyurmaktadır: "Erkekler ve kadınlar içinden zayıf sayılanlar müstesnadır"[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir. Buradaki **hesapsız** kelimesinin farklı mânalarda yorumlanması mümkündür. Birincisi, zorlanmadan ve yorulmadan anlamına gelebilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kimin
hesabı tartışılırsa…"[65] **[§]**İkincisi, âhiretten sonra başka bir âlem yoktur ki, **312**
âhirette onlara verilenlerden hesaba çekilsinler! Âhiret dünya gibi değildir, dünyada yaptıklarından dolayı âhirette hesaba çekilirler, fakat âhirette kendilerine verilenlerden dolayı başka bir yerde hesaba çekilmezler. Üçüncüsü, onlara verilecek olan mükâfatları hesapla belirlenmemiştir, fakat kat kat fazla verilecektir. Dördüncü olarak da nihayetsiz ve sınırsız şekilde verilecektir mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sabır kelimesi ise kendini tutmak anlamına gelir; ya Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmakta direnç göstermektir, yahut da başına gelen zorluklara, musibetlere ve büyük belâlara dayanmak ve kendini tutmaktır. İşte sabredenler, bütün bunlara dayananlar ve isyan etmeyenlerdir. Bu hususa Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle temas etmek-

---

63 en-Nisâ, 4/97.

64 "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır" (en-Nisâ, 4/98).

65 Hz. Âişe, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: "Hesabı tartışılana azap edilir" Dedim ki: Cenâb-ı Hak "Hesabı kolay bir şekilde görülecektir" (el-İnşikāk, 84/8) buyurmadı mı? Şöyle cevap verdi: "O, arz zamanıdır" (Buhârî, "İlim", 35; "Tefsîr", 47, 84; Müslim, "Cennet", 79-80).

tedir: "Andolsun ki sizi biraz korku ile sınayacağız"[66], "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[67].

قُلْ اِنّ۪يٓ اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾

11. "De ki: Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmekle yükümlü kılındım."

12. "Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi."

Muhtemelen Mekkeliler Resûlullah'ı (s.a.) kendilerinin ve babalarının dinlerine çağırdıkları ve onun tekrar kendilerine dönmesini istedikleri için Allah ona böyle demesini emretmişti. İşte o zaman Hz. Peygamber şöyle demişti: **Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmekle yükümlü kılındım. Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi.** Burada Hz. Peygamber, içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmekle emrolunduğunu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidâyete erenlerden olamam"[68]. Cenâb-ı Hak, şayet onların arzularına ve içinde bulundukları hallerine uyarsa yolunu şaşıracağını ve hidâyete erenlerden olmayacağını haber vermektedir. Bu âyetlerde ilâhî yasak ve arzulara
313 uymanın terkedilmesi belirtilmiştir. [§]Fakat burada içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etme emrini belirtmemektedir. Yahut Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben size, sadece Allah'a ibadet etmenizi emrediyorsam, bana da içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmem emredilmiştir. Yoksa ben, başkasına bir şeyler emreden, ancak onu kendi nefsine uygulamayan yahut onunla kendini emredilmiş saymayan kimse gibi değilim. Nitekim **bana müslümanların ilki olmam emredildi** buyurmuştur. Veyahut şunu söylemek istemiştir: Ben, halkına istedikleri fiilleri emreden, fakat kendileri onu yapmayan, sonra da o emirler hakkında kendilerini yükümlü görmeyen sultanlar gibi değilim. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

67 el-Enbiyâ, 21/35.

68 el-En'âm, 6/56.

قُلْ اِنّٖٓى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّٖى عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٣﴾

13. "De ki: "Eğer Rabb'ime isyan edersem, dehşetli bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım."

Bu âyetteki korku kelimesi, burada bilinen anlamıyla korku mânasında değil, bilgi sahibi olma anlamında kullanılmıştır. Sanki şöyle demektedir: Eğer Rabb'ime isyan edersem, dehşetli bir günün azabına uğrayacağımı bilirim. Sonra Resûlullah (s.a.), Medine'ye hicret ettikten sonra müşriklerin, Hz. Peygamber'in kendilerine tâbi olacağına ve dinlerine döneceğine dair olan ümitlerini Cenâb-ı Hak bitirmiş, heveslerini kursaklarında bırakmıştı. Bu hususu Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanda belirtmiştir: "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir"[69]. Müslümanlar Mekke'de kaldıkları sürede ise müşrikler bu ümitlerini kaybetmemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دٖينٖى ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهٖ
قُلْ اِنَّ الْخَاسِرٖينَ الَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلٖيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبٖينُ ﴿١٥﴾

14.** "(O putperestlere) **de ki: 'Ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız Allah'a ibadet ederim."

15. "Artık siz de O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım!' Ve ekle: 'Kesin olan şu ki, asıl kaybedenler, kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Bilesiniz ki kesin hüsran işte budur!'"

(O putperestlere) de ki: Ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız Allah'a ibadet ederim. Artık siz de O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım! Bu ilâhî beyan, tehdit ve korkutma anlamı içermektedir. Şunu söylemektedir: Ben ancak hak olan Allah'a kulluk yapar, içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız O'na ibadet ederim; size gelince, istediğinize tapın, Allah size tapınmanızın cezasını mutlaka verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtil-

---

[69] "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun" (el-Mâide, 5/3).

diği gibi: "İstediğinizi yapın!"[70] Bu ifade, insanlar arasında yaygın kullanılan bir sözdür. İnsan tehdit anlamına gelmek üzere, bir kimseye "İstediğini yap!"
314 veya "İstediğini söyle! Yaptıklarının cezasını mutlaka göreceksin" der. [§]İşte **O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım** meâlindeki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de bu beyanın tehdit mânasında değil, haber anlamında olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Ben size her iki yolu da deliller ve kanıtlarla açıklayıp gösterdim; uyduğunuz takdirde kurtuluşa ereceğiniz kurtuluş yolunu, yani Allah'ın yolunu da helâke düşeceğiniz yolu, yani şeytanın yolunu da beyan ettim. Eğer kurtuluşa ermek istiyorsanız bu yola, helâk olmak istiyorsanız da şu yola girin! *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Kesin olan şu ki, asıl kaybedenler, kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Cenâb-ı Hak "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[71] buyurarak sanki onlara kendilerini ve ailelerini ateşten korumalarını emretmekte, bunun hem kendilerini ve hem de ailelerini kıyâmet gününde selâmete çıkaracağını, onlara bu imkânın verildiğini, fakat onların kendilerini ve ailelerini ateşten korumadıklarını söylemektedir. Bunun üzerine şunu açıklamaktadır: **Onlar kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Bilesiniz ki kesin hüsran işte budur!** İşte o zaman onlar, hem kendilerinin ve hem de ailelerinin hüsrana uğradığını görecekler! Yahut onlar âhiret için çalışmak ve gayret göstermekle emrolunmuş, bu gayreti gösterirlerse kurtuluşa ermekle, ebedî mutluluğa kavuşmakla ve cennet ehlinden olmakla vâdolunmuşlardı. Bu gayreti göstermedikleri takdirde hem kendilerine hem de ailelerine yönelik olarak vâdedilenlerden mahrum kalırlar ve hüsrana uğrarlar. Kendilerini helâk etmiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ
بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

16. "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) ***katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!"***

---

70 "Ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

71 et-Tahrîm, 66/6.

Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Altlarındaki ateş tabakasını ifade için, gölgeler anlamına gelen “zulel” (ظُلل) kelimesinin değil, döşek anlamına gelen “mihâd” (المهاد) kelimesinin kullanılması gerekirdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır”[72]. [§]İbn Mesûd’un 315
(r.a.) mushafında âyet bu şekildedir: Onların altlarında cehennemden bir döşek, üstlerinde de örtüler vardır. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak buradaki “zulel” kelimesinin, onların altında bulunan kimseler için gölgedir, üstte olanlar için de döşektir mânasına gelmesi de mümkündür, onların altında kimse olmadığı için de onlara döşek olması söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* cehennem alt alta tabakalar halindedir, söylediğimiz gibi her tabaka, altta olan için gölge, üstte olanlar için de döşektir.

Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Yani Allah bahsettiği o gölgelerden kullarını korkutup uyarıyor. Yahut Allah, Kur’ân’da belirtilmiş olduğu o tehlikelerden kullarını korkutup uyarıyor. **Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!** Allah’ın öfkesinden ve intikamından sakının! Yahut Allah’a muhalefetten sakının! Veyahut helâk edici şeylerden sakının!

وَالَّذ۪ينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُٓوا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ الْبُشْرٰى فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾

17-18. “Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah’a çevirenlere müjdeler olsun. Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah’ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz‘an sahipleri de onlardır.”

Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınanlar… Bu ilâhî beyanda geçen “tâğût” (الطاغوت) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ondan maksat şeytandır, yani şeytana itaatten ve onun emrine uymaktan sakınanlar demektir. Bazıları da şöyle dedi: Tâğûttan maksat kâhinlerdir; insanlar kâhinlere giderler, onlar bazı olayları haber verirler, insanlar da onla-

72 el-A‘râf, 7/41.

rın sözlerini tasdik eder ve ona göre iş yaparlardı. Buna göre bu ilâhî beyanda şu husus söylenmektedir: Yaptıkları işlerde ve verdikleri emirlerde kâhinlere itaatten sakınanlar… Bazıları ise şöyle söyledi: Allah'tan başka tapınılan her şey tâğûttur. Bu kelime, tuğyan kökünden gelir, tuğyan da haddi aşmaktır. *En*
316 *doğrusunu Allah bilir.* **Yüzünü ve özünü Allah'a çevirenler… [§]**yani Allah'ın emrettiklerine yönelen ve yüzlerini onlara çevirenler… Yahut yüzlerini Allah'a itaat olan fiillere çevirenler, O'na muhalif olan fiilleri terkedenler ve O'nun yasaklarından uzak duranlar… Allah'a dönmek, yüzünü O'nun emrine ve O'na itaate çevirmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Müjdeler olsun!** Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette meâlen beyan ettiği husustur: "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!"[73] Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın dünyada ve âhirette müjdelediği insanlar işte bunlardır, çünkü bunlar Allah'ın dostudurlar.

Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İnsanların hayır ve şer, güzel ve çirkin **sözlerini dinleyenler**, sonra bunların en güzeline uyanlardır. Yani onlar, o sözlerin hayırlı ve güzel olanlarını alırlar ve insanlara anlatırlar, kötü ve çirkin olanları ise terkederler. Bazıları da şöyle dedi: Onlar Kur'ân'ı, insanların sözlerini ve konuşmalarını **dinlerler**, Kur'ân'ı alıp ona tâbi olurlar, insanların sözlerini ise terkederler; bu da sözün en güzeline, yani Kur'ân'a uymaktır. Bazıları ise şöyle söyledi: Onlar **dinlerler**, yani nâsih ve mensûhu dinlerler ve bunların en güzeline uyarlar, yani nâsihe uyarlar, onunla amel ederler, mensûhu ise terkederler ve onunla amel etmezler. Nihayet bazıları da şunu söyledi: Onlar Kur'ân'a kulak verirler; Kur'ân'da Allah'ın emir ve yasakları vardır, Allah'ın emrine tâbi olurlar, yasaklarından da kaçınırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **En güzeline uyanlar** sözünün, güzeline uyanlar mânasına gelmesi de mümkündür; en güzeli ifadesi güzel anlamında da kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle diyenler de vardır: Kur'ân'da bulunan Allah'a itaate ilişkin âyetlerin en güzeline uyarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kavmine o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret!"[74] Söylediğimiz gibi bunun anlamı şudur: Onda bulunan emirlere sarıl, insanlara da ona sarılmalarını ve onun koyduğu yasaklara riayet etmelerini emret! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 Yûnus, 10/62-64.
74 el-A'râf, 7/145.

İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır. Yani akılları ve zekâlarından yararlananlar onlardır. Çünkü Allah'ın hidâyetini seçip tercih ettiler, ilâhî hidâyete saygı ve tâzim ile bakıp hidâyeti benimsediler.

اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِى النَّارِ ﴿١٩﴾

[§]***19. "Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boyla-*** **317**
yacak olanı sen mi kurtaracaksın?"

Cenâb-ı Hak zâhir mânası itibariyle bu sûrede iyice düşünüp tefekkür etmeden ve başkasına karşı istidlâl etmeden cevabı verilemeyecek pek çok konuyu belirtti. Bunlardan biri de **hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın?** meâlindeki âyettir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse, âhirette kendisine müjdeler verilecek olan kimse gibi midir? Çünkü Allah daha önce müminlere verilecek müjdeden söz etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah'a çevirenlere müjdeler olsun. Kullarımı müjdele!"[75] İşte buna göre o âyetin cevabı şudur: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse, kendisine müjde verilmesi gereken kimse gibi midir? Hayır değildir!

Yahut Allah şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü hak ve vacip olan kimse, kalbini İslâm'a açan kimse gibi midir? Yani hakkında azap vacip olan kimse, kalbini İslâm'a açan kimse gibi değildir.

Veyahut şunu demektedir: Kavminin İslâm'a girmesini çok istediği için Resûlullah'a (s.a.) inen bu âyet Hz. Peygamber'e, onların müslüman olmasından ümidini kesmesini belirtmekte ve şunu demektedir: Kendisine azabın vacip olduğu kimseyi cehennemden sen mi kurtaracaksın? Yani kendisine azap vacip olan kişiyi sen cehennemden kurtaramazsın. Bu husus şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin"[76], "Mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?"[77] Hz. Peygamber onları İslâm'ı kabule zorlayamaz, ancak İslâm'a girmelerini sever ve arzu eder, İslâm'dan yüz çevirmelerine de üzülürdü. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildi-

---

75 ez-Zümer, 39/17.

76 el-Kasas, 28/56.

77 Yûnus, 10/99.

318 ği gibi: “Onlardan yana üzülme!”[78] [§]“Neredeyse kendini helâk edeceksin!”[79] “Onlar için üzülerek kendini helâk etme”[80]. Hz. Peygamber insanlara duyduğu şefkatten dolayı üzülüyor, nerdeyse kendini helâk ediyordu. Cenâb-ı Hak da ona şöyle diyor: Kendisine azabın vacip olduğu kimseyi sen cehennemden kurtarabilir misin? Hayır, bunu yapamazsın! *En doğrusunu Allah bilir.*

لٰكِنِ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْم۪يعَادَ ﴿٢٠﴾

20. “Öte yandan, Rab’lerine karşı gelmekten sakınanlara gelince onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak. İşte Allah’ın vâdi! Allah sözünden dönmez.”

Sonra Allah cehennemden kurtulanları açıkladı; onlar Rab’lerine karşı gelmekten sakınanlardır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: **Öte yandan, Rab’lerine karşı gelmekten sakınanlar;** muhtemelen bu cümleden maksat Rab’lerine muhalefetten kaçınanlardır, yahut Rab’lerinin öfkesinden ve intikamından sakınanlardır. Sonra âhirette onlar için hazırlanan şeyi açıkladı ve şöyle buyurdu: **Onların, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak.** Cenâb-ı Hak onların cennette odaları olacağını söylemektedir. Dünyada oda üstüne oda yapmak, ancak yer darlığından olur, fakat cennette onun sebebi bu değildir; onun sebebi insanların dünyada yüksek katları arzu etmeleri, alt ve zemin katlardan hoşlanmamalarıdır. Allah onlara dünyada sevip arzu ettikleri şeyleri âhirette ulaşmaya özendirmekte, arzu ettikleri şeyleri elde etmelerini de imana ve yararlı işler yapmaya bağlamakta, bu sayede istediklerine ulaşacaklarını onlara vâdetmektedir. Bundan dolayı cennet ehli için derecelerin, cehennem ehli için de aşağı seviyelerin var olduğunu belirtmektedir.

Altından ırmaklar akan; yüce Allah bu beyanda cennetin yapısının dünyanın aksine olduğunu haber vermektedir, çünkü dünyada binalar yükseldikçe sudan uzaklaşmakta, suya ulaşmak daha da zorlaşmaktadır. Cenâb-ı Hak burada, odalar üst üste olsa ve dereceler yüksekte olsa da gözlerinin suyu göreceğini, suya ulaşmalarının zor olmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

78 el-Hicr, 15/88; en-Nahl, 16/127; en-Neml, 27/70.

79 “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!” (eş-Şuarâ, 26/3).

80 Fâtır, 35/8.

[§]Sonra Cenâb-ı Hak odalara dair yapıları belirtti, sonra da göklerin 319
yapılışını belirtip onu inşa ettiğini bildirdi[81]. Göklerin inşa edilişinden, insanların inşa etmesinden anlaşılan mâna anlaşılmaz. Rabb'in gelmesinden ve benzeri ifadelerden de yaratılanların gelmesinden ve inşa etmelerinden anlaşılan mâna nasıl anlaşılır? Bazı insanlara ne oluyor ki, gelmek, gitmek gibi fiiller Allah'a nispet edildiğinde, yaratılanlara nispet edildiği zaman anladıkları mânayı anlıyorlar? Onların itikatlarında bozukluk olmasaydı böyle anlarlar mıydı? *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurdu: **İşte Allah'ın vâdi!** Allah sözünden dönmez. Dünyada birine vâdeden, sonra vâdinden dönen kişi, mutlaka ihtiyaç duyduğu veya daha doğru gördüğü için vâdettiğinden dönmektedir. Bütün bunlardan münezzeh olduğu içindir ki Allah'ın vâdinden dönme ihtimali yoktur.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَلَكَهُ يَنَابٖيعَ فِى الْاَرْضِ
ثُمَّ يُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٢١﴾

21. "Görmedin mi Allah'ın gökten su indirip onu yerdeki kaynaklara akıttığını? Sonra onunla değişik renklerde ürünler bitirir, sonra bu bitkiler gelişip olgunlaşır; ardından onun sarardığını görürsün, sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir. Kuşkusuz bunda akıl iz'an sahipleri için bir ders vardır."

Görmedin mi ve benzeri ifadeler farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi haber mânasına gelir, yani gördün demektir. İkincisi, emir anlamına gelir, yani bak gör demektir. Sonra burada hitap her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) yapılmış ise de hakikatte düşünüp tefekkür edebilen herkese yapılmıştır. Sonra vâdedilen şeylerin hikmeti açısından bakıldığında, âyette belirttiği gökten yağmur yağdırması, ondan yeryüzünde su kaynakları ve su kuyuları yaratması, toprağın üstünden ve altından akan bütün suların aslının gökten indirilen su

---

81 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz" (ez-Zâriyât, 51/47), "Sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı. Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi" (en-Nâziât, 79/27-28).

320 olduğunun bilinmesi için olduğu anlaşılır. [§]Her ne kadar toprakta bulunan maddelerin farklılığından dolayı suyun tadı farklı olsa da, Allah onu temiz ve temizleyici olarak indirdiğini[82] haber verdiği gibi o gerçekten temiz ve temizleyicidir; toprakta bulunan pislik, necaset ve benzeri maddelerden ve renklerden bir şey karışmadığında toprak onu temiz ve temizleyici olarak çıkarmakta, bunların karışmasıyla da suyun gökten inen aslını değiştirmiş olarak çıkarmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak özü, tadı ve rengi farklı olsa da topraktan çıkan nebatat, ağaçlar ve benzeri her şeye uygun gelecek bir mâna ve lütuf olarak o suda içme özelliğini yaratmıştır. Bu da özleri, renkleri ve tatları farklı olsa bile, suyu her çeşit nebata ve ağaca uygun gelen bir lütuf ve mânada yaratmaya kādir olanı hiçbir şeyin aciz bırakamayacağının ve kendisinden hiçbir şeyin gizlenemeyeceğinin bilinmesi içindir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Toprağa tohum eken, çıkacak üründen faydalanmak için büyük zahmetlere katlanan, fakat sonra o üründen faydalanmayan ve ürünü kurumuş, samana dönüşmüş halde bırakan biri beyinsizlikle ve hikmete aykırı işler yapmakla tavsif edilmez mi? İşte her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah sizi küçük bir bebek olarak yaratmış, büyüyünceye ve kendi ihtiyacınızı temin edecek hale gelinceye kadar size çeşitli tatta ve renkte gıdalar vermiş ve sonra da bunun hiçbir sonucu ve akıbeti olmadan sizi yok etmiş olsa, hikmet sahibi olarak tanıdığınız Allah da hikmete aykırı iş yapmış olurdu. Bütün bunlar göstermektedir ki, Allah'ın sizi küçük bebekler halinde yaratmasında, sonra yarattığı çeşitli tat ve renkte gıdalarla sizleri besleyip büyütmesinde bir hikmet vardır, o da sizi tekrar diriltmektir. Eğer böyle olmasaydı, bütün bu yapılanlar hikmete aykırı ve akılsızca işler
321 olurdu; tıpkı topraktan çıkan su ile yerden ekini çıkaran, [§]sonra onu kurumuş saman olmuş halde bırakan ve ondan yararlanmayan kişinin beyinsizce ve hikmete aykırı şeyler yaptığı gibi. Bu durumda kâfirlerin öldükten sonra dirilmek yoktur inancı da aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O suyu yerdeki kaynaklara akıttı, yani onu yerin içine soktu ve ondan kaynaklar, gözler yarattı. **Sonra sararır**, yani kurur. **Sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir,** yani kırıntı, ufantı haline getirir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. "Hâce" (هاج) fiili, kurumaya başladı mânasına gelir.

[82] Müellif merhum şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Gökten tertemiz su indirdik" (el-Furkān, 25/48).

Kuşkusuz bunda bir ders vardır, yani zikretmiş olduğu gökten su indirmesinde, sonra onu yerin içine sokmasında, sonra da oradan dışarı çıkarmasında dersler vardır. **Akıl iz‘an sahipleri için,** yani aklından ve iz’anından yararlanan kimseler için dersler vardır.

اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهٖ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٢﴾

22. "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Allah'ı anmakta kalpleri katılaşmış olanlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler."

Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Denildi ki: Allah açtı, yani Allah genişletti. Buna Allah rahatlattı mânası da Allah yumuşattı mânası da verilmiştir. Bunların hepsi aynı şeyi ifade ederler. Sonra **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa** cümlesi, muhtemelen müslüman olursa anlamına gelir. **O, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** Yani İslâm'a girdiğinde Allah onun, hakkı ve hakkın delillerini ve kanıtlarını hak olarak, bâtılı da bâtıl olarak, [§]onun bâtıl ve karışık 322
olduğunu görmesi için kalbine nur koymaz mı? Bu nur sayesinde Allah ona, şu haktır veya bâtıldır diye her şeyin gerçek yüzünü gösterir, bu sayede o da hakka sarılır ve ona uygun davranır, bâtılı da terkeder ve ondan sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** cümlesindeki **O'nun nuru** sözü, insana İslâm'a giden yolu gösteren mânasına gelir; Allah onun gönlünü öyle açar ki, sonunda müslüman olur. Bir hadis-i şerifte Resûlullah'a (s.a.), göğüs İslâm'a açılır mı, nasıl açılır? diye sorulmuş, Hz. Peygamber de şu cevabı vermiş: "Nur insanın gönlüne girince göğüs açılıp genişler ve ona yer verir"[83]. Burada Resûlullah (s.a.), nur insanın gönlüne girdiğinde göğsün açılıp genişleyeceğini ve ona yer açacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa. Bu beyanın dünyada açmışsa, **Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** ibaresinin de âhirette Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olur mânasına gelmesi de mümkün-

---

83 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 645-646.

dür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatmaktadır"[84]. Buna karşılık Allah inkârcıların kalplerini mühürlemiştir, zulmet ve kasvet içinde kalmışlar, ebedî karanlıklar içinde bocalamaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa,** yani kime müslüman olmayı nasip etmişse, **o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** Yani Allah'ın kitabına bağlı kalmaz mı? Bunun anlamı şudur: Ona iman eden, ona sarılan ve onunla hayatı son bulan insan. Hz. Peygamber'e, gönlün İslâm'a açılmasının bir alâmeti var mıdır? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: "Evet, şu aldanma dünyasından kaçınıp ebediyet âlemine yönelmek ve ölüm vakti gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır"[85]. Bu ifade hakikatte, muamelat konusunda değil, itikat konusunda böyle olmak gerekir anlamına gelir. Yani mümin, şu aldanma yurdundan kaçınıp ebediyet yurduna yönelmek ve dünyadan âhiret için hazırlık yapmak gerektiğine inanır.

323 [§]**Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa.** Bu beyan belirtildiği gibi soru cümlesi de olabilir. Soru cümlesi değil, aksine cevap cümlesi de olabilir; böyle olunca baştaki soru edatı olan elif harfi düşer ve Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olur: **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olur.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir"[86]. Buna göre yukarıdaki âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet soru cümlesi ise, o zaman onun bir delille cevabının bilinmesi gereken bir karşılığının olması şarttır. Bazıları onun cevabının, **Allah'ı anma konusunda kalpleri katılaşmış olanlara çok yazık!** meâlindeki âyet olduğunu söyler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Gönlü İslâm'a açılmayan insan, sanki inkârla kalbi katılaşmış kimse gibidir. Bu, Kisâî'nin sözüdür. Onun cevabının ve karşılığının daha önce geçen bir âyet olması da mümkündür, o da şu ilâhî beyandır: "Hakkında azap hükmü

---

84 "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter" (et-Tahrîm, 66/8).

85 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, I, 415; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 646; İbn Hacer şöyle dedi: Bu rivayetin senedindeki İbrahim b. Ebû Yahya zayıftır (*el-Kâffü'ş-şâf*, s. 143).

86 el-En'âm, 6/125.

kesinleşmiş kimseyi, sen mi kurtaracaksın?”[87] Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş olan kimse, Allah’ın gönlünü İslâm’a açtığı biri gibi olur mu? Yani hakkında azap hükmü kesinleşmiş olan kimse, Allah’ın gönlünü İslâm’a açtığı ve Rabb’inden gelen bir aydınlık içinde olan kişi gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ
اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
هَادٍ 

23. “Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rab’lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”

[Kur’ân-ı Kerim’in Özellikleri]

Allah sözlerin en güzelini indirdi. Bu beyan Allah en doğru haberi ve en adil hükmü indirdi mânasına gelebilir. Allah başka bir âyette sözünü doğru ve adil olarak nitelemektedir: “Rabb’inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır”[88], yani verdiği haberde en doğru, hükümde de en âdil olarak tamamlanmıştır. Buna göre **sözlerin en güzeli** ifadesi de haber olarak en doğrusunu, hüküm olarak en âdilini indirdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sözlerin en güzeli,** en sağlamı ve en muhkemi anlamına da gelir, hiç şüphesiz Allah’ın sözü sağlam ve muhkemdir. Cenâb-ı Hak başka bir beyanında onu doğru ve âdil olmakla nitelemektedir: “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Al-
lah katından indirilmiştir”[89]. [§]Cenâb-ı Hak bu beyanında Kur’ân’a ne önün- **324**
den ve ne de arkasından bâtılın gelemeyeceğini haber vermektedir, bu onun

87 ez-Zümer, 39/19.

88 el-En‘âm, 6/115.

89 Fussılet, 41/42.

sağlam ve muhkem oluşundan dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* O, sözlerin en güzelidir, çünkü Kur’ân, âyetleri üzerinde düşünen ve tefekkürde bulunan kişinin kalbini aydınlatır, gönlüne ışık saçar, ona hak ve hayır yollarını gösterir, vesveseleri, şüpheleri ve her türlü kötülüğü ondan giderir ve onu her nevi hayra ve iyiliğe götürür. O gerçekten sözlerin en güzelidir, çünkü gereği yerine getirildiğinde belirttiğimiz özellikleri kazandıran ondan başka bir söz yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi içinde uyumlu bir kitap… Buradaki “müteşâbih” kelimesi, çelişki ve tutarsızlık olmayan anlamına gelmektedir. O, insanların sözleri ve kitapları gibi değildir, çünkü insanların sözlerinde ve kitaplarında pek çok çelişki ve tutarsızlık bulunur, özellikle aradan uzun zaman geçince bu çelişki ve tutarsızlık daha net görülür. Bu husus şu beyanda belirtildiği gibi: “Kur’ân’ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah’tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”[90] Nâzil oluşu uzun zaman sürmesine, Allah’tan parça parça ve farklı zamanlarda gelmesine rağmen Kur’ân’ın böyle olması, onun Allah’tan geldiğini, çelişkili olmadığını, tutarlı ve uyumlu olduğunu gösterir. Eğer Allah’tan gelmemiş olsaydı, insanların sözlerinde ve haberlerinde görüldüğü gibi onda da tutarsızlık ve çelişki bulunurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mesânî]

“Mesânî” kelimesi hakkında müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak Kur’ân’da haberleri ve kıssaları tekrar tekrar belirttiği için ona “mesânî” adını vermiştir. Bunun aslı şudur: Allah Kur’ân’da, öğütleri ve nasihatleri çeşitli yerlerde tekrar ettiği için ona mesânî demiştir, şayet onları tekrar etmeseydi insanlar gaflete düşer ve unuturlardı. Hikmet sahibi insan, bir kimseye bir defa öğüt verir veya bir şeyden ikaz eder de sonra ikinci defa öğüt vermez ve ikaz etmezse, insan o öğüt ve ikazda gaflete düşer ve unutur. Azîz ve Celîl olan Allah da, öğüt ve uyarılarından insanlar sürekli yararlansınlar diye, *en doğrusunu Allah bilir ya,* gaflete düşmesinler ve unutmasınlar diye onları tekrar etmektedir.

Rab’lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. Müfessirler şöyle dediler: Korkuya dair âyetler okunduğunda müminlerin tüyleri ürper-
325 rir, [§]rahmete dair âyetler okunduğunda da kalpleri yumuşar, huzura ererler.

---

[90] en-Nisâ, 4/82.

Bu iki halin Kur'ân'ın bütünü ile, yani içinde öğütler bulunan rahmet ve azap âyetlerinin okunması ile gerçekleşmesi de mümkündür: Âyetlerin okunmasıyla müminlerin kalpleri yumuşar ve kendi akıbetlerinden korkarak tüyleri ürperir. Çünkü rahmet âyetinin okunmasıyla kalplerin yumuşaması, azap âyetinin okunmasıyla yumuşamasından daha çok değildir, aksine azap âyetleri kalpleri daha çok yumuşatır. Katâde şöyle dedi: Müminlerin tüyleri ürperir, gözleri yaşarır ve kalpleri huzur dolar, ancak bidat ehlinin yaptıklarını gördüğümüz gibi onlar akıllarını kaybetmezler ve bayılıp düşmezler; bu ancak şeytandan kaynaklanır[91].

İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir. Cenâb-ı Hak, doğru ve hak olan yolu açıklamış, onun delillerini ve kanıtlarını göstermiş, dalâletin ve bâtılın yolunu da açıklamıştır. Doğru yola giren kişi, Allah'ın yardımı ve başarılı kılmasıyla doğru yola kavuşmuştur. Küfrün ve bâtılın yoluna giren de Allah'ın kendisini terketmesiyle şaşırmış ve sapıtmıştır.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Âyet-i kerîme, Allah'ın şaşırttığı birine kimsenin doğru yolu gösteremeyeceğini haber vermektedir, nitekim maişet ve rızık konusundaki bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz"[92]. Hayır ve zararla ilgili âyette de yine meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur"[93]. Cenâb-ı Hak rızık ve maişetle ilgili âyetle zarar ve hayırla ilgili âyette söylediklerini dalâlet ve hidâyetle ilgili âyette de beyan etmektedir. Bu da, insanların fiillerinde ve yaptıkları işlerde Allah'ın tedbir ve idaresinin bulunduğuna işaret eder. Bu mesele, Mûtezile'nin iddia ettiği gibi değildir. Onlar şöyle diyorlar: [§]Bu konuda Allah'ın tedbir 326
ve idaresi söz konusu değildir; doğru yolu bulan kendisi onu bulmuş, şaşırıp sapıtan da kendisi sapıtmıştır, bunda Allah'ın tedbir ve idaresi yoktur. Fakat yukarıdaki âyetler onların sözlerini ve iddialarını geçersiz hale getirmektedir.

---

91 "Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, Allah dostlarının özelliğidir, Allah onları böyle nitelemektedir: Onların tüyleri ürperir, gözleri yaşarır ve Allah'ın zikriyle kalpleri huzur dolar. Allah onları, akıllarını kaybetmekle ve bayılıp düşmekle nitelememektedir, bu hal ancak bidat ehlinde görülür ve o da ancak şeytandan neş'et eder (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* XII, 649).

92 Fâtır, 35/2.

93 Yûnus, 10/107.

Katâde'nin, **Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur** meâlindeki âyet hakkında şunları söylemiştir; Allah'ı zikrettiğinde ancak iman ehlinin tüyleri ürperir, gözleri yaşarır, kalpleri huzurla dolar, fakat akıllarını kaybetmezler ve bayılıp düşmeleri de söz konusu değildir; bu hal ancak bidat ehlinde görülür ve çoğu kere bu durum şeytandan meydana gelir, şeklindeki sözlerine gelince… O şöyle devam eder: Hayatıma yemin ederim ki, ümmetin içinde bu hali, Resûlullah'tan (s.a.) ve ondan sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberine arkadaş olarak seçtiği sahâbe-i kirâmdan daha iyi bilen hiç kimse yoktur; Resûlullah'ın (s.a.) ashabından ve onun ashabının ashabından görüştüğümüz kimselere bunu sorduk, onlar bu durumun ancak bidat ehlinde görüldüğünü söylediler.

Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir. Bu beyanda, peygamberler ve havâstan bazı kişiler kastedilmiş olabilir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[94]. Âyette bütün müminler de kastedilmiş olabilir, nitekim Übey ve İbn Mesûd mushafında öyledir: Rablerine iman edenler onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmakla bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. Hafsa'nın mushafında ise şöyledir: Bedenleri ve kalpleri Allah'ı anmaya yönelir.

اَفَمَنْ يَتَّقٖى بِوَجْهِهٖ سُٓوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَقٖيلَ لِلظَّالِمٖينَ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) ***yüzüyle korumaya çalışan kişi mi*** (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)***? O gün zâlimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir."***

Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)? Sanki bu cümlenin mukabili burada belirtilmemiş gibidir. Bunun mukabilinin daha önce geçen şu ilâhî beyan olması mümkündür: "Onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak"[95].
327 [§]Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kendisi için altından ırmaklar

94 Fâtır, 35/28.

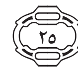
95 ez-Zümer, 39/20.

akan birbiri üzerine yapılmış odalar inşa edilen biri, kendisini yüzüyle şiddetli azaptan korumaya çalışan kimse gibi olur mu? Hayır, bunlar aynı değildir. Yahut **şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi** meâlindeki beyanın mukabili şudur: O kişi, ebedî nimetlere gark olan biri gibi olur mu? Hayır, bunlar aynı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi. Aslında hiç kimse kendisini şiddetli azaptan yüzüyle korumaya çalışmaz, bu itibarla bu cümlenin uygun şekilde yorumlanması gerekir. Birincisi, bu ifade şefaatçilerden ve yardımcılardan kinayedir, sanki şunu söylemektedir: Onlara şefaat etmeye veya kendilerinden azabı defetmeye muktedir kimse olmayacaktır. İkincisi, onların elleri boyunlarına bağlı olduğu için yüzünü şiddetli azaptan korumak üzere elini kullanamayacaktır. Çünkü dünyada azaba mâruz kalan biri, o azaptan yüzünü elleriyle korumaya çalışır. İşte Cenâb-ı Hak bu beyanda, âhirette yüzünü azaptan korumak için ellerini kullanamayacağını, aksine azabın yüzüne geleceğini ve sanki yüzü ile ondan korunmaya çalışacağını haber vermektedir. Üçüncüsü, âyette geçen yüz kelimesi kalpten kinaye olarak belirtilmiş olabilir, yani o azabın acısı kalbine işler ve ondan kurtulmaya gücü yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şiddetli azaba karşı kendini yüzüyle korumaya çalışır. Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kendini yüzüyle cehennemden korumaya çalışan sapık, yüzüne ateşin ulaşamadığı hidâyete eren kimse gibi değildir, söylediğimiz gibi bunlar asla aynı değildirler.

O gün zâlimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir. Buradaki **tadın** emri, yaptıklarınızın cezasını çekin anlamına gelebilir. Yahut kendi iradenizle yaptıklarınızı **tadın**, bunlar sizin kendi irade ve tercihinizle yaptıklarınızın sonucudur. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara her iki yolu da açıklamış, [§]her 328
yolun mutlaka varacağı bir akıbeti olduğunu söylemiştir. Onlar, bu akıbete götüren yolu tercih etmişlerdi, nitekim öbürleri de ulaştıkları nimetlere giden yolu kendi iradeleriyle seçmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ 

25. "Onlardan öncekiler de doğruyu yalan saymışlar; bunun üzerine tepelerine, nereden geldiğini anlamadıkları bir azap inmişti."

Cenâb-ı Hak bu beyanında insanları, peygamberleri inkâr etmeleri ve onlara inatla karşı koymaları yüzünden başlarına gelen musibetlerle korkutmakta, Resûlullah (s.a.) onları tekrar dirilmekle ve kıyâmette aynı akıbete mâruz kalmakla ikaz ettikten sonra da aynı inatçılığı sürdürmekten onları sakındırmaktadır. Çünkü onlar, kendilerini kıyâmet günü ile uyardıktan sonra da onu tasdik etmemişlerdi, işte sakınmaları için Cenâb-ı Hak da Resûlullah vasıtasıyla[96] ulaştırdığı haberlerle onları uyarmıştır. **Nereden geldiğini anlamadıkları bir azap,** yani onlar, kendilerini güvenli gördükleri taraftan azaba mâruz kalmışlardı.

فَاَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْىَ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Böylece Allah onlara bu dünyada rezilliği tattırdı, âhiretteki azap ise daha büyük olacak. Keşke bilselerdi!"

Onların dünyada mâruz kaldıkları azap, küfretmelerinin karşılığı olan azap değildir, o ancak inatçılıklarının ve küfür halinde iken yaptıkları inatçılık, eziyet etmek gibi fillerine karşılık olarak yapılan azaptır. İnkârın azabı ise, âhirette sonsuz devirler boyu ebediyyen sürecektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **âhiretteki azap daha büyük olacaktır, keşke bilselerdi,** buyurmaktadır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Muhakkak ki biz, düşünüp ders alsınlar diye insanlar için bu Kur'ân'da her türlü örneği ortaya koyduk."

Biz insanlar için bu Kur'ân'da her türlü örneği ortaya koyduk. Yani insanların dinleri ve dünyaları hakkında ihtiyaç duydukları her şeyi bu Kur'ân'da beyan ettik. Yahut Cenâb-ı Hak onlara lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiilleri
329 veyahut Allah'ın üzerlerindeki hakkını [§]veyahut da onların birbirleri üze-

96 Bütün nüshalardaki "ya'nî" (يعنى) kelimesi tercih edilerek cümle tercüme edilmiştir.

rindeki haklarını ve benzeri hususları beyan etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Düşünüp ders alsınlar diye.** Burada iki husus dikkatimizi çekmektedir: Birincisi, onlara nasihat ve öğüt vermek gerekli olduğu için bu Kur'ân'da her türlü örneği koyduk. İkincisi de verilen nasihat ve öğütlerin onları mutluluğa ulaştırması için her türlü örneği koyduk.

قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

28. "**(Bunu) **insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar diye Arap diliyle indirdiğimiz çelişkisiz Kur'ân'da** (yaptık)**."

Arapça Kur'ân, yani onu Arap diliyle indirdiğimiz Kur'ân yaptık. Başka bir beyanında, insanların anlamaları ve bilmeleri için "Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[97] buyurmaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki"[98]. **Çelişkisiz** anlamına gelen "ğayra zî ivecin" (غير ذى عوج) iki mânaya gelir. Birincisi, daha önce gönderilen kitaplara muhalif değil, onlarla uyumlu mânasına gelebilir. Çünkü Allah'ın gönderdiği bütün kitaplar insanları Allah'ın birliğine ve Rab olduğuna imana davet ediyordu, işte Kur'ân da böyledir, dolayısıyla Kur'ân diğer kitaplara aykırı değil onlarla uyum içindedir. İkincisi, Kur'ân âyetleri birbirine aykırı ve çelişkili değil, aksine çok farklı zamanlarda nâzil olmasına rağmen birbiriyle uyumlu ve düzgündür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* "Ğayra zî ivecin" (غير ذى عوج) ibaresi aslında haktan sapmış ve ayrılmış değil mânasına gelir. **Korunsunlar diye,** yani helâke düşmekten veya Allah'ın öfkesinden ve intikamından sakınsınlar diye.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا
لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

29. "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."

---

97 Yûsuf, 12/2.

98 İbrâhim, 14/4.

Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Burada geçen "selemen" (سلماً) kelimesi "sâlimen" diye de okunmuştur. **Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?** Yani hayır, eşit değildirler. Burada zikredilen iki adamla verilen örnek, bütün müslümanlar ve bütün kâfirlerle ilgili gibidir. Sonra birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunan adam ile nesepleri farklı ve herkesin kendi nesebinin davasını güttüğü ortakların ihtilafı kastedilmiş olabilir. Yahut mülkiyet konusundaki ihtilaf anlamına gelebilir; herkes, o benimdir diye iddia eder. Veyahut kavmin hâkimiyetiyle ilgili ihtilaf anlamına gelebilir; herkes bu hakkın kendi kavmine ait olduğunu iddia eder. Veyahut da kavim içinden biri bu hakkın kendisine ait olduğunu
330 iddia eder. [§]Onlardan hiçbiri, tek bir kişiye intisap kararlılığını göstermez, şaşkın ve kararsız bir haldedirler. Bundan dolayıdır ki, nafakasını istemesi ve mülk sahibine gereken mülkiyet hakkını yerine getirmesi için hâkimiyet onlardan hiçbirinde istikrar bulmaz, herkes şaşkın ve kararsız halde kalır. Hâkimiyet veya nesep bir kişide olduğu zaman ise herkes hakkını alır, hakkı o kişide mahfûz kalır ve hakkının ne olduğu bellidir. Birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunan kişi örneği, şeytana veya putlara veya nefsânî arzularına tapan kimsedir, her şeytan da diğerinin iddia ettiğinin aksini iddia eder. Nefsânî arzular da böyledir; bu arzular, sahibini bazan ona, bazan ötekine çağırır; dolayısıyla onlar da birbiriyle ihtilaflı birçok ortak gibidir; biri onu, öteki bunu ister, insan da şaşkın ve kararsız kalır. Hak ilâha tapan, ilâhlığı delillerle ve mûcizelerle sabit olana kulluk yapan ise bir tek kişiye bağlı olan adam gibidir; hep aynı hal üzere kalır, yani Allah'a gönülden itaat eder.

Bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Yani birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunduğunu iddia eden kişi ile tek bir kişiye bağlı olduğunu iddia eden biri aynı olur mu? Hayır, aynı olmazlar. Bu cümleyi müfessirler şöyle açıkladılar: Farklı çeşitli ilâhlara tapan ile tek bir Rabb'e tapan mümin aynı olur mu? Onlar bu iki insanın bu dünyada eşit oldukları, ancak hikmette farklı oldukları görüşündedirler. Bu yorumda ölümden sonra dirilmenin delili vardır. Cenâb-ı Hak şu âyette de aynı benzetmeyi yapmaktadır: "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[99], yani bu dünyada eşit olsalar da, hakikatte eşit değildirler. Bu da, onları tefrik edecek başka bir âlemin varlığına işaret eder. Çünkü hikmet ve akıl, onların birbirinden ayırtedilmesi gerektiğini söyler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[99] Hûd, 11/24.

[§]Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamakta- 331
dır. Yukarıda verilen örneğin hemen peşinde Allah'a hamdin belirtilmesi, iki mânaya yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, tevhidi nasip ederek kendilerini kâfirlerin arasından çıkardığı için Allah'a hamdetmelerini müminlere emretmektedir. **Fakat çoğu bunu anlamamaktadır,** yani Rab'lerinin birliğini anlamamaktadır. İkincisi, birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendi yerine sadece kendisine bağlı kıldığı için Rab'lerine hamdetmelerini emretmektedir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: Birbiriyle ihtilaflı ortaklar, birbiriyle kavgalı ve birbirine karşı cimri olan ortaklar demektir. "Raculen sâlimen" (رجلا سالما) tamlaması halis mânasına gelir. Âyeti "selemen li raculin" (سَلَما لِرَجُلٍ) şeklinde okuyanlara göre de sadece bir adama teslim oldu ve selâmet buldu anlamına gelir.

اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

30. "Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek."

31. "Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız."

Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek. Bundan önceki ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak şunu söylüyordu: "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?"[100] Şüphesiz onlar bu dünyada eşittirler. Bunun hemen arkasından **sen öleceksin, onlar da ölecek** meâlindeki âyetin gelmesi şöyle izah edilebilir: Kendini ve dinini sadece Allah'a ve Resûlullah'a (s.a.) teslim eden de ölecek, kendini Allah'a teslim etmeyip ihtilaf halindeki birçok ortağa teslim edenler de ölecek. Eğer kendisini sadece Allah'a teslim edenle bunu yapmayanı birbirinden ayırtedip durumlarını belirleyecek başka bir âlem yoksa o zaman onlar eşit ko-
numdadırlar. [§]Halbuki hikmet, onların eşit olmadığını söylemektedir. Ne- 332
ticede kendini sadece Allah'a teslim eden de ölecek, öbürü de ölecek. Öyleyse bir yeniden dirilme kaçınılmazdır, o zaman buna mükâfatı, öbürüne de cezası verilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

100 ez-Zümer, 39/29.

Yahut onlar, Resûlullah'ı (s.a.) uğursuz saydıkları, başlarına gelen belâların ve zorlukların onun yüzünden geldiğini iddia ettikleri için Cenâb-ı Hak böyle söylemiştir. Hatta Allah şöyle buyurmaktadır: "Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"[101] Hayır, kalmayacaklar. İşte burada da Allah Teâlâ **elbette sen öleceksin, onlar da ölecek** buyurmaktadır. Yani sen öldükten sonra onlar dünyada ebedî kalmayacak, aksine onlar da ölecekler. İddia ettikleri gibi onların başına gelen belâlar eğer senin yüzünden geliyorsa, sen öldükten sonra hiçbir sıkıntı görmeyecekler demektir. Bu beyana sözü edilen anlamları vererek yorumlamak mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Elbette sen öleceksin** ve Rabb'inin sana vâdettiği mükâfata ve üstün nimetlere kavuşacaksın, onlar da ölecekler ve onlar da kendilerine haber verilen cezaya ve azaba uğratılacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilir: Biz bu âyetin tefsirini bilmiyorduk ve 'Kim davalaşacak?' diyorduk. Ancak Resûlullah'ın (s.a.) ashabı arasında fitne zuhur edip birbirimize karşı kılıç çektiğimizde, bu âyetin bizim hakkımızda nâzil olduğunu anladım[102]. Bu âyet geldiğinde Zübeyr'in şunu sorduğu rivayet edilir: Ey Allah'ın Resûl'ü, birbirimizle dünyada davalaştıktan sonra tekrar davalaşacak mıyız? Hz. Peygamber, "Evet" diye karşılık verince,
333 Zübeyr, öyleyse işimiz zor, dedi[103]. [§] Allah hepsinden razı olsun, bu âyet nâzil olduğunda sahabelerden bazılarının şöyle dediği rivayet edilir: Biz kardeş olduğumuz halde birbirimizle davalaşacak mıyız? Fakat Hz. Osman haksız yere ve düşmanca öldürüldüğünde, âyetin onlar için geldiğini ve onların da davalaşacağını anladılar[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onların kıyâmet gününde davalaşmaları iki anlama gelir. Birincisi, aralarındaki hak ihlallerinde veya borçlarda veya dinî meselelerde davalaşacaklardır. İkincisi, **elbette sen öleceksin, onlar da ölecek. Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız** meâlindeki âyeti Cenâb-ı Hak, din ve dünyaya dair tartışmalar tıkandığında, insanlara hiçbir şey tesir etmez ve hiçbir şeyi kabul etmez hale geldiklerinde göndermiş ve onlara bu konuda kıyâmet gününde, azabı gözleriyle gördükleri vakit davalaşacaklarını

---

101 el-Enbiyâ, 21/34.

102 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 655.

103 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 38; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 657.

104 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 656.

haber vermiştir; o zaman hakikat önlerine konacak, onlar da boyun eğecekler, fakat bunun onlara faydası olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "inneke mâitün ve innehum mâitün" (إنك مائتٌ وإنهم مائتون) şeklindedir. Araplar bu fiili "mâte, yemâtü, mâitün" (مات، يمات، مائت) şeklinde kullanırlar.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُ اَلَيْسَ
فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾

32. "Allah hakkında asılsız inançlar uyduran ve gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayandan daha zâlim kim vardır? Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi?"

Allah hakkında asılsız inançlar uyduran ve gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayandan daha zâlim kim vardır? Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: İyilikler ve nimetler içinde yüzen birinin, kendisine bu nimetleri verene karşı yalanlar uydurmasından daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş yoktur. Sizler Allah'ın nimetleri ve sonsuz lütufları içinde yüzüyorsunuz, dolayısıyla Allah'a karşı yalan uydurmanızdan daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş olamaz. **Gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayan.** Yani Allah'ın haberini inkâr edip ve reddetmekten daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş yoktur; çünkü O'nun verdiği haberden daha doğru bir haber ve O'nun sözünden daha hak bir söz olamaz.

[§]Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi? Cenâb-ı Hak sanki şunu söyle- 334
mektedir: Kâfirlerin gideceği yer olarak cehennem kâfi değil mi? Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onların harcı cehennem; işte oraya girecekler"[105], yani inkâr etmelerine ve yalanlamalarına ceza olarak onlara cehennem yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذٖى جَٓاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır."

---

105 "Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar. Onların harcı cehennem; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!" (el-Mücâdile, 85/8).

Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince… Bu beyanın tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle der: **Gerçeği getiren kişi** ile Cibrîl aleyhisselâm, **onu tasdik eden kişi** ile de Muhammed aleyhisselâm kastedilmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **Gerçeği getiren kişi** Muhammed aleyhisselâm, **onu tasdik eden kişi** de Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'tır. Bazıları da **gerçeği getiren kişi** Hz. Muhammed (s.a.), **onu tasdik eden** de bütün sahabedir, demiştir. Müfessirler bu konuda farklı görüşte olmalarına rağmen, gerçeği getirenin Cibrîl (s.a.) veya Hz. Muhammed (s.a.) olduğunda, getirdiği gerçeğin tevhid olduğu ve onu tasdik edenin de bu tevhidi tasdik eden kişiler olduğu konusunda aynı fikirdedirler. "İşte iyi davrananların mükâfatı budur"[106], yani muvahhid müminlerin mükâfatı budur. Eğer bu beyanın tefsiri müfessirlerin söyledikleri gibi ise bu yorum Hâricîler'in ve Mûtezile'nin iddialarını geçersiz kılmaktadır; onlar büyük günah işleyenin mümin olmadığını ve onun ebediyyen cehennemde kalacağını iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak ise **gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik eden kişi** demektedir; büyük günah işleyen herkes Cibrîl'in ve Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiklerini tasdik etmektedir. Sonra Allah, **işte takvâ sahipleri onlardır** buyurmaktadır, yani şirkten sakınanlar işte onlardır. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlara, işledikleri kötülükleri bağışlayacağını da haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Allah onların yaptıkları en kötü işleri bile bağışlayıp silecektir"[107]. Bu ilâhî beyan, mükâfat gören müminlerin de kötülük işlediklerine işaret etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak dilerse bu kötülüklerden dolayı onları bir müddet cezalandırır sonra kendilerine vâdettiği şeyi verir, dilerse günahlarını bağışlayıp siler ve sözünü ettiği mükâfatlarını verir. Bu nasıl olur, bahsedilen mükâfat onlara nasıl verilir? Çünkü onlar Muhammed aleyhisselâmın getirdiğini tasdik ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

335 **[§]Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik eden.** Bu beyanın iki anlama gelmesi mümkündür. Birincisi, kalbiyle tasdik etti mânasına gelir, yani getirdiği mesajı kalbiyle kabul etti. İkincisi, getirilen mesaja uygun, lâyık ve doğru olmayan işlerden sakınarak davranışlarıyla onu tasdik etti anlamına gelir. Bu mânada olmak üzere Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ey âdemoğlu! Allah'tan başka tanrı yoktur diyorsun, öyleyse bu sözünü tasdik et! Eğer âyetin tefsiri bu olursa, çok ağırdır. Fakat mümin, getirilen o tevhide uygun davranmasa ve söylediğimiz fiillerden kaçınmasa bile, Cenâb-ı Hak ya belli bir süre azap ettikten sonra veya azap etmeyip bağışladıktan sonra yine de bahsettiği mükâfatı ona verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

106 el-Mâide, 5/85; ez-Zümer, 39/34.

107 ez-Zümer, 39/35.

لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٤﴾

34. "Rab'leri katında onlar için diledikleri her şey vardır; işte bu, güzel davrananların ödülüdür."

Bu âyet-i kerîme, vâdedilen mükâfatın bir ve iki kişiye değil, bütün müminlere verileceğine işaret etmektedir.

لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذ۪ي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir."

Burada Cenâb-ı Hak iki türlü işten söz etmektedir: Kötü ve iyi. Sonra onlara, yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayacağını ve kendilerini en güzel işlere göre ödüllendireceğini haber vermektedir. Muhtemelen buradaki güzellerin en güzeli ifadesi, en nefis olan amel mânasına gelir, Allah işte onunla ödüllendirecek ve yaptıkları kötülükleri de bağışlayacaktır. Yaptıkları kötülüklerin en kötüsünü ve en büyüğünü silecek, yaptıkları güzelliklerin en güzeli ve en büyüğü ile ödüllendirecek anlamına da gelebilir. Buna göre, en güzel ve en kötü işin bir çeşidi de, güzelliklerin en güzeli ve kötülüklerin en kötüsüdür. İlk yoruma göre ise bu, kendi türünden başka bir fiildir, yani kötülükleri silecek ve iyiliklerle ödüllendirecektir[108]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَز۪يزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

108 "Cenâb-ı Hak onların yaptıkları en kötü günahları sileceğini ve yaptıkları en güzel işlerle ödüllendireceğini haber vermektedir. Buradaki "en güzel" lafzının güzel mânasında, "en kötü" lafzının da kötü anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Yani Allah bütün güzellikleri ödüllendirecek ve kötülükleri de silecektir. Onların zâhir olanlarını silecek anlamına da gelebilir. Yani kötülüklerin en kötü ve en büyük olanlarını bile silecek, güzelliklerin en güzel ve en büyük olanı ile ödüllendirecektir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 775a).

336 [§]***36. "Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."***

37. "Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Allah, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi değil midir?"

Allah kuluna kâfi değil mi? Sadece bir kuluna değil, bütün kullarına da kâfi değil mi?[109] Bu âyet-i kerîme risâletin ispatına delil getirilir. Şu ilâhî beyanlar da böyledir: "Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur"[110], "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir?"[111] Benzeri pek çok ilâhî beyan vardır. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'i, insan türünden hiçbir yardımcısı ve desteği olmadan elçi olarak tek başına düşmanlara göndermişti. O, bahsettiğimiz bu ve benzeri ilâhî beyanları onların kulaklarında çınlatıyor, sonra da meâlen şöyle diyordu: "Haydi, bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[112] Fakat onlar, kendisini ortadan kaldıramadılar, aksine şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi Allah onu düşmanların tuzaklarından ve hilelerinden korudu, "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[113]. Hz. Peygamber tebliği ile emrolunduğu şeyi onlara ulaştırdı ve onlar kendisine hiçbir şey yapamadılar. Bu, Allah'tan gelen büyük bir lütuftu ve aynı zamanda risâletin ispatına da delil idi. Sonra Cenâb-ı Hak, **Allah kuluna kâfi değil mi?** buyurdu. Bu cümle görünüşte soru cümlesi ise de hakikatte olumlu bir cevap ve açıklama cümlesidir. Çünkü Allah'ın yarattığı varlıklara kâfi olduğunu onlar da biliyorlardı. Nitekim onlara gökleri ve yeri kim yarattı, diye sorulduğunda yüce Allah yarattı diyorlardı[114]. Sizi kim rızıklandırıyor, diye sorulduğunda da, Allah diyorlardı[115]. Gökten yağmuru indiren, yerden bitkileri çıkartan kimdir denilince de,

---

109 Âyetteki "abdehû" kelimesinin kırâatinde ihtilaf edilmiştir. Ebû Câfer, Hamza, Kisâî ve Halef, çoğul olarak "ibâdehû" diye okudular. Diğer kırâat imamları ise tekil olarak "abdehû" diye okudular (İbnü'l-Cevzî, *en-Neşr fî kırââti'l-aşr*, II, 270. Ayrıca bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, 622).

110 et-Tevbe, 9/129.

111 Âl-i İmrân, 3/160.

112 "De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

113 el-Mâide, 5/67.

114 Müellif merhum burada şu âyete işaret etmektedir: "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?" (el-Ankebût, 29/61).

115 "De ki: 'Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?' De ki: 'Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir'" (Sebe, 34/24).

Allah karşılığını veriyorlardı[116]. [§]Buna göre **Allah kuluna kâfi değil mi** ilâhî buyruğu, siz de biliyorsunuz ki yarattığı bütün varlıkları korumak, onlardan zararı gidermek ve onlara yardım etmek için Allah yeter mânasına gelir. Bunu bildiğiniz halde nasıl olur da Resûlullah'ı tehdit edip korkutmaya çalışırsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* 337

Bu âyete bazıları şöyle mâna verdi: Evet, Allah'a yemin olsun ki Cenâb-ı Hak izzetiyle ve yardımıyla kuluna kesinlikle kâfidir. İbarenin aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onu bütün insanlarla korkutuyorlar, Araplar sana şöyle yapar, böyle yapar diyerek korkutuyorlar, yani onu bütün bölge halkı ile korkutuyorlardı. Bazıları da şöyle dedi: Onu taptıkları putlarla korkutuyorlardı, putların kendisine kötülük yapacağını ve onlardan bir eziyet geleceğini söylüyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!"[117] Bu mâna daha uygun gözükmektedir. Çünkü bunun hemen arkasından Allah putlardan zarar görme konusundan söz etmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "De ki: Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"[118] Bu âyet de onların Hz. Peygamber'i ancak taptıkları putlarla korkutmaya çalıştıklarına işaret etmektedir.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Burada Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir: Allah sizden birinize doğru yolu gösterecek olsa, onu hiç kimse şaşırtamaz. O'nun şaşırttığını da kimse hidâyete ulaştıramaz. Cenâb-ı Hak rızık ve maişet konusunda, insanların canlarına zarar vermek ve onları korumak konusunda söylediği gibi, din konusunda da Allah'ın istediği hidâyet veya dalâleti geri çevirecek, ona mani olacak hiçbir gücün olmadığını haber vermektedir. Rızık ve maişet konusunda meâlen şöyle buyurmaktadır: [§]"Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, 338

---

116 "De ki: 'Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor?' 'Allah' diye cevap verecekler. Öyleyse de ki: '(O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?'" (Yûnus, 10/31).

117 Hûd, 11/54.

118 ez-Zümer, 39/38.

O’nun kıstığını da O’ndan başkası açamaz”[119]. İnsanların canlarına zarar vermeye dair de şöyle buyurmaktadır: “Allah’ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O’nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?”[120] Onlar bu konuda, yani rızık, maişet, cana zarar vermek ve onu korumaya dair konusunda Allah’ın muradının gerçekleşmesine engel olacak hiçbir gücün bulunmadığında müttefik idiler. Buna göre din konusu da böyledir, çünkü bütün hakkında konulan hüküm, tek bir şey için de geçerlidir. Bu husus, Mûtezile’nin iddialarının da aksine işaret etmektedir, onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak herkesin doğru yolu bulmasını ve her dosta yardım etmeyi murat etmekte, fakat başkaları buna engel olmaktadır. Bu, sözlerin en saçması ve en korkunç olanıdır. Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Bu ilâhî kelâmın, **Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar** meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Allah kimi saptırırsa -o kişi Allah’ın kuluna kâfi olduğunu, korkutulduğu şeyin başına gelmeyeceğini ve kendisine zarar veremeyeceğini bilmediği için- onu doğru yola getirebilecek kimse yoktur. Kimi de doğru yola yöneltir ve o bunu bilirse, hiç kimse onu bu yoldan saptıramaz. Bunun en doğrusunu Allah bilir.

Allah, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi değil midir? Bu da olumlu bir cevap ve açıklama cümlesidir. Yani Allah’ın, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi olduğunu onlar da biliyorlar. Yani O mutlak güç sahibidir, hiçbir şey O’nu aciz bırakamaz. O, dostlarının intikamını düşmanlarından alır.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ
اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِـيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهٖٓ اَوْ اَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهٖ قُلْ
حَسْبِيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

119 Fâtır, 35/2.
120 ez-Zümer, 39/38.

38. "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. De ki: 'O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar.'"

Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. Onlar, Allah'tan başka yaratıcı olmadığını biliyorlardı. Allah birine zarar vermek istediğinde onu önleyecek, birine rahmet etmek istediğinde o rahmeti durduracak kimsenin olmadığını da biliyorlardı. Bundan dolayı başlarına bir belâ geldiğinde taptıkları putlara veya yaratılanlardan birine değil, Allah'a sığınıyorlardı. Bu da göstermektedir ki onlar, bir hayra veya başka bir şeye O'nunla nail olduklarını biliyorlardı. [§]Bundan do- 339
layı Allah bunu onlara delil yaptı, eğer onlar bunu bilmeselerdi kendilerine bunu delil getirmezdi. Ancak onlar bunu inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **De ki: Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar.** Bu cümledeki **Allah bana yeter.** Bu beyan, yukarıda söylediğimiz gibi Allah'tan gelen bir lütfa ve risâletin ispatına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾

39-40. "De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım! Kime alçaltıcı bir azabın geleceğini, kimin tepesine sonu gelmez bir azabın ineceğini yakında öğreneceksiniz!"

De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım! Yakında öğreneceksiniz! Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, müşriklerin iman etmelerinden ümidini kesmek mânasına gelir; onlar asla iman etmeyecekler ve kendilerine deliller ve kanıtlar gösterildikten sonra dahi davet edildikleri dini kabul etmeyecekler. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e sanki şunu söylemesini emretmektedir: Siz dininizde kalın ve ona göre yaşayın, biz de kendi dinimizde kalacağız ve ona uygun bir hayat yaşayacağız; hangimizin hak yolda olduğunu yakında göreceksiniz, siz mi, yoksa biz mi? Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizin

dininiz size, benim dinim banadır"[121], yani ben sizin dininize uymam, siz de benim dinime uymazsınız. Ancak her birimiz kendi dinine sarılmalı. Bu da ilk yorumu teyit etmektedir.

İkincisi, o insanları kınama ve ayıplama mânasına gelir, buna göre şunu söylemektedir: Siz bana hile ve tuzaklar kurma konusunda elinizden geleni yapın, ben de size yapmam gerekeni yapacağım, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[122] Onları kınayıp azarlayan buna benzer başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet ve bundan önce geçen "Allah kuluna kâfi değil mi?"[123] meâlindeki âyetten buraya kadar olan âyetler tespit, kınama, meydan okuma ve iman etmelerinden ümidini kesme anlamına gelir. İman etmelerinden ümit kesme hususu, şu cümlede dile getirilmektedir: **Ey kavmim! Elinizden geleni yapın!**
340 **Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım!** [§]Onların durumlarının tespit edilmesi şu beyanda ifade edilmektedir: "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler"[124]. Meydan okuma da şu ilâhî beyanda ifadesini bulmaktadır: "Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar"[125]. Kınama ve ayıplama mânası da şu beyanda görülmektedir: "Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar"[126].

Kime alçaltıcı bir azabın geleceğini yakında göreceksiniz. Burada sözü edilen azabın, peygamberlere inatla karşı koyan daha öncekilerin helâk edildiği gibi helâk edilme ve öldürülme anlamına gelmesi mümkündür. **Alçaltıcı**, yani rezil edici bir azap! **Kimin tepesine sonu gelmez bir azabın ineceğini de yakında öğreneceksiniz!,** yani âhiretteki o sonu gelmez azap! Bu, küfrün karşılığı olan azaptır. Bazı müfessirler de bu görüşü benimsemiş ve şöyle demişlerdir: Bütün bunlar, âhirette görülecek azap mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[121] el-Kâfirûn, 109/6.

[122] "De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

[123] ez-Zümer, 39/36.

[124] ez-Zümer, 39/38.

[125] ez-Zümer, 39/38.

[126] ez-Zümer, 39/36.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِه۪
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

41. "Biz sana, insanlar için gerçeği ortaya koymak üzere kitabı indirdik; artık kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur; sen onlardan sorumlu değilsin."

Biz sana, insanlar için gerçeği ortaya koymak üzere kitabı indirdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: İnsanlar arasında adaletle hükmetmen için **biz sana kitabı indirdik.** Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik"[127]. Buna göre âyette geçen "hak" kelimesi adalet mânasına gelir. **Artık kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur** ilâhî kelâmına gelince; Azîz ve Celîl olan Allah insanı, temiz ile pisin, güzel ile çirkinin belli bir zamanda ayırtedilmesi için yarattı, onlara lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri açıkladı, her iki tarafa giden yolu delillerle ve kanıtlarla gayet açık bir şekilde gösterdi ve her yolun insanı nereye götüreceğini de çok net bir şekilde beyan etti. [§]Sonra insanı imtihana tâbi tuttu; şu **341**
yola gireni yol şuraya götürür, bu yola gireni de şuraya götürür diye açıkladıktan sonra herkese bu iki yoldan birini seçme kudretini verdi ve sonra onları sınava tâbi tuttu. Sonra da bu imtihanı kendi menfaati için veya kendisinden bir zararı defetmek için yapmadığını, aksine bu imtihanın faydasını insanların göreceğini, bâtıl yola girmeyi tercih etmedikleri takdirde bundan kendilerinin yararlanacağını da onlara haber verdi, bunu Kur'ân'ın birçok âyetinde zikretti. Bunun ilki şu ilâhî beyandır: **Kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur.** İkincisi de şu beyandır: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[128]. Buna benzer birçok âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın insanları ancak kendi menfaatleri ve ebedî hayırları kazanmaları için imtihan ettiğini beyan etmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Sen onlardan sorumlu değilsin. Cenâb-ı Hak burada Hz. Peygamber'e, senin görevin sadece gönderildiğin ve emrolunduğun şeyi insanlara tebliğ etmekten ibarettir buyuruyor. Bunu ifade eden başka ilâhî beyanlar da vardır:

---

127 en-Nisâ, 4/105.

128 el-İsrâ, 17/7.

"Sana düşen sadece duyurmaktır"[129], "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[130], "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[131], "Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik"[132]. Vekil kelimesi de bekçi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حٖينَ مَوْتِهَا وَالَّتٖى لَمْ تَمُتْ فٖى مَنَامِهَا
فَيُمْسِكُ الَّتٖى قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ
مُسَمًّى اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) ***salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."***

Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Her nefs (ruh) varlığını belirlenen bir sebebe bağlı olarak sürdürür, Cenâb-ı Hak uykuda ölüm hükmünü verdiği kişinin ruhunu elinde tutar ve
342 sebep kesilir. [§]Uykuda ölüm hükmü vermediği kişinin ruhunu da serbest bırakır ve o sebep dâhilinde varlığını sürdürür. Bu sebebe bağlı olarak hüküm yürür ve ruh bedende bulunur[133]. Ancak bu beyanın tefsirine dair İbn Abbâs'ın ne söylediği tam olarak anlaşılmıyor. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: (Uyuyan) canlıların ruhları ile ölülerin ruhları toplanır, Cenâb-ı Hakk'ın bunlardan birbir-

---

129 eş-Şûrâ, 42/48.

130 en-Nûr, 24/54.

131 el-En'âm, 6/52.

132 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik" (en-Nisâ, 4/80). "Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik" (el-İsrâ, 17/54).

133 "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir…" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Her nefis için bir sebep vardır ve varlığını o çerçevede sürdürür; Allah, insanın ölüm uykusuna yatmasına hükmedince o sebep kopar. "Ölmeyenleri de" serbest bırakır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 665). Bu âyetin tefsirinde Âlûsî şöyle dedi: Bazı ilahiyatçı filozoflar şöyle derler: Çam kozalağına benzeyen kalpte latif bir buhar vardır, o hayvanî ruhun arşıdır, onu koruyucudur ve o, insan davranışlarının kendisine dayandığı bir alettir. Hayvanî ruh, arştır ve nefs-i nâtıka olan ilâhî ruhun aynasıdır, o kendisiyle beden arasında nefsin yönetim hükmüne vasıtadır. İbn Cerîr'in görüşü ve İbn Abbâs'ın iki kavlinden biri böyledir (Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIV, 8).

leriyle tanışmasını istedikleri tanışır, ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini de (uyandıklarında) bedenlerine iade eder[134]. Bu beyanın tefsiri konusunda bundan da bir şey anlaşılmamaktadır. Kelbî şöyle dedi: Uyuyan kişi, Allah kendisine nefsini iade edinceye kadar ölü hükmündedir; onu ölüm uykusuna yatırdığında hem ruhunu ve hem de nefsini birlikte çekip alır. Uyku ölümüne yatırdıklarına da ruhlarını, ecel-i müsemmâsı, yani ölüm vakti gelinceye kadar tutar, sonra tekrar kendilerine gönderir. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak uyuyan kişiden ancak nefsini alır, ruhu ise cesetle birlikte kalır, ondan ayrılmaz. Ruhunu kabzettiğinde ise ruhu ile birlikte nefsi de gider. Kelbî'nin dile getirdiği bu yorum, âyetin mânasına önceki yorumlardan daha uygundur.

[Nefs-i Derrâke]

Meselenin aslı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, bedenlerde algılayıcı nefisler ve ruhlar yaratmıştır, bedenler uyku halinde iken de hiç ölüm eseri olmaksızın, tıpkı uyanık halindeki gibi onlarla diri kalır. Ancak o, uyku halinde iken bütün organları canlı olduğu halde nefs-i derrâke hiçbir şeyi idrak edemez, duyamaz, göremez ve aklını kullanamaz. Bu durum bize, uyku sırasında ondan nefs-i derrâkenin gittiğini, nesneleri idrak etme özelliğinin insandan ayrıldığını gösterir. Geride onu hayatta tutan özelliği kalır ki, o da ruhtur. Ruhun ondan ayrıldığı anda da [§]önceden sahip olduğu konuma rağmen hiçbir şeyi 343
idrak edemez. Bu durum da, nesneleri idrak etmenin, canlı olmaktan farklı bir özellik olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* Görülmez mi ki algılayıcı nefisler, uyku halinde bulunduğu yerde iken dünyanın en uzağında acı duymakta, zevk almakta ve şehevî arzularını gidermektedir. Bütün bunlar bizim söylediğimizi teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabir azabı hakkında söylenenlerin de bu şekilde olması mümkündür; az önce söylediğimiz gibi kabir azabı da ruha değil "nefs-i derrâke"ye yapılacak, nefs-i derrâke bedenden çıkıp ayrıldıktan sonra tıpkı uykuda olduğu gibi acıyı ve zevki algılayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu âyet-i kerîmede öldürmek Allah'a, başka bir âyette ise elçilere nispet edilmekte idi, Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyuruyor: "Birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar"[135]. Başka bir ilâhî beyanda da bunu ölüm

---

134 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 215.

135 "O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler" (el-En'âm, 6/61).

meleğine nispet etmektedir: "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak"[136].

Vefat ettirmenin elçilere ve ölüm meleğine nispet edilmesinin iki anlamı olabilir. Birincisi, vefat ettirmenin hakikati Allah'a nispet ediliyorsa da bu, ruhları çekip alma fiilini Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olduğundan dolayıdır; nitekim kendilerine yardım etmek ve destek vermek üzere melekleri gönderdiğinde müminleri müjdelemekten ve kalpleri yatıştırmaktan söz etmiş, "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır" demiş, sonra da "Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir"[137] buyurmuştur. Burada Allah melekleri, müminlere yardımı müjdelemek üzere gönderdiğini, gerçek anlamda yardımın da sadece Allah katından geldiğini haber vermektedir. Buna göre vefat ettirmenin elçilere nispet edilmesi, Allah'ın yarattığı ruhları kabzetme fiilini yerine getirdikleri içindir, bu işin hakikati ise Allah'a aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

344 [§]İkincisi, bunda Allah'tan gelen bir lütuf ve insanların anlayamadığı bir mâna vardır. Ancak Cenâb-ı Hak bu lütfun ve ondaki mânanın ne olduğunu açıklamamıştır. Bunu en iyi Allah bilir.

Allah, ölüm vakitleri geldiğinde nefislerini alıkor. Yani onlar için ölümü yarattığında ruhlarını (melekleri vasıtasıyla) çekip alır. **Ölmeyenlerin nefislerini uykularında alıkor;** onların ruhlarını çekip almaz ve tayin ettiği ecel vaktine kadar nefs-i derrâkesini insana geri gönderir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nefisleri vefat ettirir, bundan maksat kabz olabilir, yani nefisleri o çekip alır. Bu söz, saymak mânasına da gelebilir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz onların günlerini sayıyoruz"[138].

Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi ibretler veya mûcizeler yahut deliller mânasına gelir. **İyi düşünenler için;** çünkü onlar nefs-i derrâkeyi bedenlerden çıkarmaya, sonra onu hiçbir şeyi idrak edemeyeceği bir zaman boyunca tutmaya ve sonra da onu eskiden olduğu gibi aynen kendilerine iade etmeye kādir olanın, zatıyla kādir olduğunu (kudretini başkasından almadığını) ve hiçbir şeyin onu aciz bırakamayacağını bilirler. Algılasınlar diye "nefs-i derrâke"yi bedenlerde yaratmaya

136 "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz" (es-Secde, 32/11).

137 Âl-i İmrân, 3/126.

138 "Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz" (Meryem, 19/84).

kâdir olan, eskiyip yok olduktan sonra cesetleri tekrar yaratmaktan aciz değildir. Nefisler bedenlerden daha latif ve daha önemlidir, çünkü insanlar zaman zaman zâhir bedenin suretini yapmaya çalışırlar, fakat hiç kimse “nefs-i derrâke”nin veya idraki sağlayan unsurun resmini yapmaya çalışmaz. Bu, “nefs-i derrâke”nin çok daha latif ve daha önemli olduğunu gösterir; bununla, cesetlerden ayrı olarak “nefs-i derrâke”yi yaratmayı kastediyorum. Bunu kabul edenlerin ölümden sonra dirilmeyi de kabul etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾

43. “Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: ‘O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?’”

[Şefaat Etme Yetkisi Allah’a Aittir]

Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi edindiler? Daha önce çeşitli yerlerde söylediğimiz gibi, soru ve tereddüt edatları Allah’a nispet edildiğinde cevabın olumlu ve gerekli olduğunu ifade ederler. Bazı müfessirler şöyle dediler: **[§]Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi** 345
edindiler meâlindeki âyette kastedilen, bazı insanların taptığı meleklerdir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun devamında şöyle buyurmaktadır: **De ki: O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?** Halbuki melekler akıllı ve bilgili varlıklardır; onlara böyle bir görev ve yetki verildiğinde onu yerine getirirler. Fakat âyet-i kerîme, insanların Allah’ı bırakıp kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle taptıkları ve onlara ibadet etmenin kendilerini Allah’a yaklaştıracağı umudunu taşıdıkları putları kastetmektedir. Nitekim onlar şöyle diyorlardı: “Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir”[139], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[140]. Dolayısıyla âyet-i kerîme, meleklere tapanlardan ziyade putlara tapanları kastediyor gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

139 “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar” (Yûnus, 10/18).

140 ez-Zümer, 39/3.

Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, aksine onlar Allah'tan başka kendilerine şefaatçi olacak diye taptıkları şeyler onlara şefaat edemeyecek, bunu yapmaya onların güçleri yetmez ve onlar akıl sahibi de değildirler. İkincisi, onlar kendileri için Allah'tan başka şefaatçiler edindiler, fakat Allah'tan başka kimse kimseye şefaat edemez, ancak Allah'ın şefaat izni verdiği kişi şefaat edebilir. Cenâb-ı Hak da şefaat iznini, ancak Allah katında söz sahibi olan birine verir yahut Allah'ın razı olduğu birine şefaat edilmesine izin verir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır"[141], "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[142]. Şu ilâhî beyan da buna işaret etmektedir: **O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?**

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

44. "De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir; göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir; sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

De ki: Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir. Daha önce de söylediğimiz gibi; Cenâb-ı Hakk'ın şefaat etmeye izin verdiği ve şefaat edilmesine razı olduğu kişiler müstesna, Allah'tan başka hiç kimse şefaat yetkisine sahip
346 değildir. O'ndan başka birinin şefaat yetkisi bulunması [§]yahut kendine şefaat edebilmesi söz konusu değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.** Tekrar dirildiğinizde Allah'a yahut Allah'ın sizin için hazırladığı akıbetlere varacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾

---

141 Meryem, 19/87.

142 el-Enbiyâ, 21/28.

45. "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) ***anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün."***

Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) Kur'ân'daki Allah'ın birliğine dair âyetleri okuduğunda, âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vururdu, yani nefretleri yüzlerinden okunurdu. Tıpkı İsrâiloğulları hakkında beyan edildiği gibi: "Sen Rabb'inin Kur'ân'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler"[143]. Hz. Peygamber (s.a.) onlara Allah'tan başka taptıkları tanrılardan söz ettiğinde, meselâ Necm sûresinde geçen "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?"[144] meâlindeki âyetleri okuduğunda, şeytan onun diline "Bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır" sözünü atmıştı. Bunu duyduklarında kâfirler, bu putların şefaatçi olacakları inancıyla sevinmişlerdi. Mukātil[145] ve diğer müfessirler bu görüştedirler[146]. Ancak mesele böyle değildir. Bundan başka yapılan yorum daha doğru ve daha uygun gibidir, o da şudur: **Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse;** [§]yani 347
Resûlullah (s.a.) Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini belirttiğinde yahut muvahhid müminler bunu söyleyerek müşriklerin taptıkları putlarda ulûhiyetin bulunmadığını söylediklerinde **âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vururdu,** yani nefretleri ve inkârları kabarırdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda

---

143 el-İsrâ, 17/46.

144 en-Necm, 53/19-20.

145 bk. Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, II, 386-387.

146 "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir" (el-Hac, 22/52) meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın peygamberi namaz kıldığı sırada kendisine Araplar'ın tanrıları ile ilgili âyetler gelmişti ve o da bunları okumaya başlamıştı. Müşrikler onun okuduğu âyetleri duyduklarında, bizim ilâhlarımızı hayırla yad ettiğini duyuyoruz diyerek kendisine yaklaşmışlardı. Hz. Peygamber "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?" (en-Necm, 53/19-20) meâlindeki âyetleri okuduğu sırada, şeytan "Muhakkak bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır" sözünü dillendirmiş, Hz. Peygamber de nâzil olan âyetlerdendir diyerek o cümleyi de okumuştu, ancak hemen Cebrâil geldi ve bunları neshetti, sonra Resûlullah'a (s.a.) şu âyeti okudu: "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir" (Taberî, *Câmi'u'l-ahkâm*, X, 248. Ayrıca bk. Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 393-397, Hac sûresinin 52. âyetinin tefsiri).

belirtildiği gibi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[147] **Ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında.** Yani Allah'tan başkasına tapan kâfirler ibadetleri esnasında ve putlarıyla başbaşa kaldıklarında söylediklerini belirtince sevinirler, **sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün**. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tiksinmek anlamına gelen "işmeezze" (إشمأز) kelimesine bazıları kızmak ve nefret etmek mânasını verdi. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, inkâr etmek ve korkutulmak anlamını verdi. Nitekim konuşma sırasında aynı kelime kullanılarak, neden seni böyle korkutulmuş görüyorum, denilir. Bir mekân ismi ile birlikte kullanıldığında uzak olmak mânasına gelir. Bazıları da büyüklendi ve küfretti mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

46. "De ki: 'Ey gökleri ve yeri yaratan, duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allahım! İhtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.'"

De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan Allahım! Cenâb-ı Hak Peygamber aleyhisselâma, insanlara tevhidi anlatmasını emretmektedir. **Gökleri ve yeri yaratan** ifadesi, yoktan yaratan ve güzel yaratan mânasına geldiği gibi gökleri ve yeri vareden anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allahım! Bu cümle yaratılanların birbirlerinden gizlediği şeyleri de birbirlerine açıkladıkları şeyleri de bilen O'dur mânasına gelebilir. Yahut gayb kelimesi ile yaratılanların hepsinden gizlenen varlıklar ve olaylar, şehâdet kelimesi ile de halkın açık olarak gördükleri varlıklar ve olaylar murat edilmiştir. Veyahut gayb kelimesi ilerde olacak olanı bilen, şehâdet kelimesi de olmuş olanı bilen anlamına gelir. İşte bütün bunları Allah bilir; O, olacak olanı da olmuş olanı da bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet günü, **ihtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.** Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol

---

[147] Sâd, 38/5.

vermeyecektir"[148]. Yahut **ihtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin** meâlindeki ilâhî kelâm, [§]bu dünya hayatıyla ilgili- 348
dir, bu da farklı anlamlara gelir. Birincisi, onların yaratılışlarına, yaratıcının ispatına ve Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin kabulüne dair bir özellik koyduğu mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın kitaplar ve peygamberler göndereceği ve bu yolla insanlara lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri açıklayacağı anlamına gelir. Sonra âyet şayet âhiret hayatıyla ilgili ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın dünyada çerçevesini geniş tuttuğu konularda aramızda cezaya hükmetmemesi mümkündür, içtihat yoluyla bilinmesi mümkün olan hükümler gibi konulardaki imtihanı âhirette kaldırır, mânasına gelir. Bunlardan dolayı hiçbir şekilde aramızda hüküm vermez. Fakat dünyada bize geniş tutulmayan meselelerde bu durum geçerli değildir, onlar her iki âlemde de imtihan sorumluluğunu kaldırmaz; bu da tevhit ve din konusudur. İşte âhirette Cenâb-ı Hak bu konuda mutlaka aramızda hüküm verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖ مِنْ سُٓوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ 

47. "O zâlimler yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip olsalardı, kıyâmet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!"

O zâlimler yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip olsalardı, kıyâmet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki peygamberine, insanların verdiği eziyetlere sabretmesini, âhirette başlarına gelecek musibetten dolayı onlara acımasını hatırlatmaktadır. Çünkü Allah onların başına gelecek olan belânın büyüklüğünü haber vermiştir; o kadar ki onlar dünyanın bütün mallarına sahip olsalar ve onun bir kat fazlasına da sahip olsalardı, son derece cimri ve eli sıkı olmalarına rağmen, başlarına gelen o azabın dehşetinden kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. Şu ilâhî beyanda belirtilenler buna göre anlaşılır: "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi anılsa âhirete

148 en-Nisâ, 4/141.

inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün"[149]. Allah bu beyanda insanların Resûlullah'a (s.a.) eziyet ettiklerini ve bunun kendisine zor ve ağır geldiğini bilmesine rağmen, onların Rab'lerine karşı olan kötü davranışlarını Hz. Peygamber'e haber vermektedir; böylece onların kendisine yaptıkları kötü muameleye sabretmesini, âhirette başlarına gelecek olan azaptan dolayı onlara şefkat ve merhamet göstermekten vazgeçmemesini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

349 **[§]Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!** Bazı müfessirler şöyle dedi: **Allah tarafından onların karşısına çıkarılacak** anlamına gelen "ve bedâ lehum minellâhi" (بدا لهم من الله) cümlesinde, bunları hesap etmediklerine dair organlarının şahitlik etmesi ve dile gelmesi kastedilmektedir. Ancak şu yorum sanki daha uygun gözükmektedir: Dünyada iken hiç hesap etmedikleri azabı ve aşağılanmayı âhirette karşılarında görecekler. Bu da iki şekilde izah edilir. Birincisi, onlar şöyle diyorlardı: Allah bu dünyada fazla mal ve değer vererek bizi üstün kıldı, tıpkı dünyada olduğumuz gibi âhirette de onlardan üstün olacağız. Bundan dolayı onlar Hz. Peygamber'e şöyle diyorlardı: "Seni toplumun en aşağı kesimi izliyor"[150], "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz"[151]. İşte onlar, söylediğimiz gibi hiç hesap etmedikleri bir azap ve aşağılanma ile âhirette yüzyüze gelecekler.

İkincisi, onlar Peygamber Efendimizin peygamberliğini inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[152], "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[153] Şunu da söylüyorlardı: "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[154]. Onlar peygamberliğin, ancak dünya işinde üstün olan birine verilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Az önce de söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onlara, hiç hesap etmedikleri şeyi karşılarına çıkaracağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

149 ez-Zümer, 39/45.

150 "Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz?" (eş-Şuarâ, 26/111).

151 "Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz' dediler" (Hûd, 11/27).

152 ez-Zuhruf, 43/31.

153 Sâd, 38/8.

154 "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" (el-Ahkāf, 46/11).

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

48. "İşledikleri kötülükler önlerine apaçık konacak, alay edip durdukları şeyler onları çepeçevre kuşatacaktır."

İşledikleri kötülükler önlerine apaçık konacak. Buradaki önlerine konacak sözü, muhtemelen dünyada iken bütün yaptıkları fiiller, hatta sakladıkları ve anlattıkları her şey âhirette ortaya dökülecek mânasına gelir. İkincisi, güzel zannettikleri davranışlar kötü olarak önlerine konulacak anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bununla cezanın kastedilmiş olması da mümkündür, yani yaptıklarının cezası önlerine apaçık konacaktır. **Alay edip durdukları şeyler onları çepeçevre kuşatacaktır** cümlesi de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ اِنَّمَا
اُوتٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾

[§]*49. "İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katı-* 350
mızdan bir nimet verdiğimizde, 'Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim' der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez."

İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde. Bu beyanda her insanın kastedilmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü her insan Cenâb-ı Hakk'ın burada belirttiği ve tavsif ettiği şekilde değildir, nimet bakımından insanların bazısı yukarıda bazısı daha aşağıdadır, dolayısıyla burada kastedilen falancıdır diye birine işaret edilmesi gerekmez. Zarar dokunması meselesi de aynıdır, zarar bakımından insanların bazısının diğerlerinden daha aşağıda olduğuna işaret edilmemiştir. Ancak Azîz ve Celîl olan Allah bunun neden böyle olduğunu peygamberine bildirmektedir. Çünkü bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik etmek, ona işaretten kaçınmak ve Allah'ın adını söyleyerek O'na teslim olmak anlamına gelir. Sonra belâ ve zorluk geldiğinde Allah'a sığınmak ve O'na gönülden bir samimiyetle dua edip belâ kaldırıldıktan sonra yine önceki hallerine dönmenin, o kâfirlerin -Allah kendilerine lânet eylesin- âdetlerinden olduğu Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde belirtilmiştir.

Sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde. Yani ona bir nimet lütfettiğimizde veya onu bir nimete sahip kıldığımızda, **bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim, der.** Yani benim becerimden dolayı bana verildi, der. Bazıları şöyle dedi: **Bana verildi**, yani bende bulunan ve Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir şeref ve değerden dolayı bana verildi. Katâde şöyle dedi: Allah'ın bildiği bendeki bir hayırdan dolayı bana verildi. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet, Allah onu bana ancak bildiği bir şeyden dolayı verdi anlamına gelen "innemâ âtâniyyellâhu alâ ilmin" (إنما أتانيه الله على علم) şeklindedir. Bazıları da şöyle söyledi: **Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim, der,** yani bendeki bir ilim ve şereften dolayı bana verildi. Cenâb-ı Hak bunu reddederek şöyle buyurur: **Aksine o nimet bir imtihandır.** Burada geçen fitne kelimesi, kendisinde zorluk bulunan imtihan anlamındadır, yani aksine o kendisinde zorluk ve belânın bulunduğu bir imtihandır. İmtihan, Allah'tan gelen bir emir ve yasakla olur,
351 yani onda emir ve yasak vardır. [§]**Ama çokları bunu bilmez.** Yani çokları onun şeref ve faziletten veya beceriden dolayı verilmediğini, ancak emir ve yasak olarak verildiğini bilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Onlardan öncekiler de böyle sözler söylemişti; ama elde ettikleri şeyler onlara fayda vermedi."

Onlardan öncekiler de böyle sözler söylemişti. Yani "Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim"[155] diyen adamdan başkaları da buna benzer sözler söylemişlerdi. Nitekim Kârun, "Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim"[156] demişti. Kâfirlerin reislerinden ve servet sahiplerinden pek çokları da buna benzer sözler söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak Firavun kavminden bahsederken onların şöyle söylediklerini de haber vermektedir: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[157]. Mekkeliler'in de şöyle dediklerini bildirmektedir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[158]. Buna benzer sözlerin söylendiğine dair çeşitli örnekler vardır.

---

155 ez-Zümer, 39/49.

156 el-Kasas, 28/78.

157 el-A'râf, 7/131.

158 Sebe, 34/35.

Sonra Cenâb-ı Hak, bunların onlara fayda vermediğini şöyle haber vermektedir: **Ama elde ettikleri şeyler onlara fayda vermedi.** Bu cümlede iki şeyin kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi, onların, bu bizim Allah katındaki değerimizden ve faziletimizden dolayı bize verildi sözleri. İkincisi ise bunu ancak çalışmamız ve becerimiz sayesinde kazandık sözleri. Cenâb-ı Hak, azap geldiğinde bunların hiçbirinin onlardan Allah'ın azabını geri çeviremeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ سَيُص۪يبُهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٥١﴾

[§]51. "İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan 352
haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir."

İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Cenâb-ı Hak Mekkeliler'i, işledikleri kötülükler yüzünden önceki ümmetlerin başlarına gelen felâketin benzerlerinin kendilerinin de başlarına geleceğini bildirerek onları ikaz etmektedir. **Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir.** Cenâb-ı Hak onlara azap etmek ve intikam almak istediğinde onlar asla Allah'ı aciz bırakamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Bilmiyorlar mı ki Allah rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğine de ölçülü verir. Kuşkusuz inanan bir topluluk için bunda dersler vardır."

Bilmiyorlar mı ki Allah rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğine de ölçülü verir. Allah burada şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak rızkı dilediği kişiye verir, ancak rızkı, onun Allah katındaki değeri ve fazileti veya ona lâyık olduğundan dolayı vermez. Dilediğine de rızkı daraltır, bunu da o kişinin nazarındaki değersizliğinden ve işlediği kötülüklerden dolayı yapmaz. Allah insanları çeşitli yollarla imtihan etmek için böyle yapar; bazılarını şükür görevini yerine getirmesi için bollukla imtihan eder, bazılarını da sabır göstermesi için

darlıkla imtihan eder. Yahut bütün bunların kendi ellerinde değil başkasının tasarrufunda olduğunu bilmeleri için bazılarını bollukla, bazılarını da zorluk ve darlıkla imtihan eder. Yahut her gün, her saat ve her an Allah'a sığınmaları için onları muhtelif hallerle imtihan eder. Yukarıda sözü edilen insanların zannettikleri gibi, şayet bolluk ve nimetler onların Allah katındaki değerinden ve faziletinden dolayı gelmiş olsaydı, müslüman ve kâfir gibi birbirine zıt ve aykırı yolda olanlarda aynı şeyin görülmemesi gerekirdi; Allah, müslümana da bolluk veriyor, kâfire de bolluk veriyor, darlığı da her iki tarafa veriyor. Bütün bunlar şunu göstermektedir: Elde edilen bolluk, insanın Allah katındaki değerinden, öneminden ve ona lâyık bulunduğundan dolayı olmadığı gibi darlık ve yokluk da onun değersizliğinden ötürü değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı, farklı ve zıt yolda olan insanların aynı durumda olmaması gerekirdi. Farklı yolda ve farklı inançta olan insanlar aynı durumda olduklarına göre bunun sebebi imtihandır, onların zannettiği gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

353 [§]**Kuşkusuz bunda**, yani rızkın bol verilmesinde ve daraltılmasında **dersler vardır,** yani ibretler ve alınacak dersler vardır; ancak **inanan bir topluluk için**… Hülâsa Cenâb-ı Hak, Allah katındaki değerinden, öneminden ve faziletinden dolayı kimseye bol rızık vermez, katında değersiz olduğundan ve yaptığı kötülüklerden dolayı da kimsenin rızkını kısmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

53. "De ki (Allah şöyle buyuruyor)***: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah*** (dilerse) ***bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."***

De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Bazı müfessirler şöyle dediler: Yukarıda âyet, Câhiliye inancında iken Hamza b. Abdülmuttalib'i şehit eden Vahşî'nin[159] durumu hakkında nâzil olmuştur. Müslüman olmak is-

---

159 Ebû Desme Vahşî b. Harb el-Habeşî. Sudan'dan Mekke'ye getirilmişti. Tuayme b. Adî'nin kölesi idi. Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel'in kölesi olduğu da söylenmiştir. Uhud'da Hamza b. Abdülmuttalib'i şehit etmişti. Müslüman olduğunda Hz. Peygamber ondan gözüne görünmemesini istemişti. Hz. Osman'ın halifelik dönemine kadar yaşadı. Yemâme

temişti, fakat Hz. Hamza'yı (r.a.) öldürdüğünü düşündü ve işlediği cinayetin büyüklüğünden dolayı kabul edilmeyeceğini zannetti. İşte bu âyet Resûlullah'a (s.a.) o sebeple gelmiş ve Vahşî'nin müslümanlığının kabul edileceğini haber vermişti, o da bundan sonra müslüman oldu. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Öyle değil! Fakat Câhiliye döneminde bazı insanlar adam öldürmek ve zina etmek gibi büyük günahlar işlemişlerdi de tövbelerinin kabul edilmeyeceğinden korkmuşlardı. Allah bu âyeti göndererek onları tövbeye ve
İslâm'a davet etmiş, [§]onlara tövbelerinin kabul edileceği ve geçmişte yaptık- 354
larından sorgulanmayacakları müjdesini vermişti. Bu yorum sanki daha doğru ve daha uygun gibidir, çünkü Vahşî kimdir ki Allah özel olarak onun hakkında bu âyeti indirsin?[160]

De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ey kendi aleyhlerine olarak günaha batan ve işledikleri büyük günahlarla haddi aşarak kendilerini helâk eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeniz, Allah'ın bağışlamayacağına ve günahları silmeyeceğine inanmanız, daha büyük ve daha kötü bir günahtır; çünkü bunlardan biri insanın kendi şahsı ile ilgilidir, fakat öbürü Allah'ın rahmeti ve lütfu ile ilgilidir.

Savaşı'nda yalancı peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb'ın öldürülmesine iştirak etti. Bundan dolayı şöyle derdi: Câhiliye döneminde insanların en hayırlısını öldürdüm, müslüman olunca da insanların en kötüsünü öldürdüm. Humus'ta oturdu ve orada vefat etti. Kendisinden oğlu Harb ve diğerleri rivayet ettiler (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 409-410; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 470).

160 Kurtubî şöyle dedi: Bu âyette kimlerin kastedildiği konusunda müfessirler ihtilaf ettiler. Bazısı şöyle dedi: Âyette müşriklerden bir grup kastedilmiştir, onlar Allah'a iman etmeye davet edildiklerinde şöyle demişlerdi: Biz şirk koştuğumuz, zina ettiğimiz ve Allah'ın haram kıldığı cana kıydığımız halde nasıl O'na iman ederiz? Bu işleri yapana Allah cehennemi vâdediyor. Dolayısıyla şimdiye kadar yaptıklarımıza karşılık imanın bize faydası olmaz. Bunun üzerine işte bu âyet gelmiştir. Atâ b. Yesâr'ın şöyle dediği rivayet edilir: Bu üç âyet (Zümer sûresi 53-55. âyetleri) Vahşî ve arkadaşları hakkında Medine'de nâzil olmuştur. Araya da "Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar" âyeti girmiştir. Bu konuda söylenen sözlerin doğruya en yakın olanı şudur: Şanı yüce olan Allah bu âyette iman ve şirk ehlinden kendi aleyhine günahta aşırı giden herkesi kastetmektedir. Çünkü Allah mutlak olarak "Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım!" buyurmaktadır. Bu ifade aşırı giden herhangi bir kişiyi değil, bütün aşırı gidenleri kapsar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 224-230; bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 497).

İkincisi, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Siz büyük günahlar işlemekte, ahlâksızlık yapmakta ve Allah’ın emrinden yüz çevirmekte aşırı gitseniz bile, hayatta iken tövbe ettiğiniz ve onlardan vazgeçtiğiniz takdirde Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Allah tövbenizi kabul eder ve o günahlardan vazgeçer. Fakat can boğaza dayandığı vakit, artık tövbenizin kabul edilme imkânı kalmamıştır. O vakit azabın gelme ve onunla yüzleşme vaktinizdir. Çünkü o sırada yapılan tövbe zorunlu bir tövbedir, azabı kendinizden defetmeye çalışmanın tövbesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın birliğine inandık’ derler”. Sonra canları ellerinden çıktıktan sonra yapacakları tövbenin kabul edilmeyeceğini haber vermektedir: “Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir”[161]. *En doğrusunu Allah bilir.*

355 **[§] Allah bütün günahları bağışlar,** yani dilediği kişilere bağışlar[162]**. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.**

Hz. Ali kerremellâhu vechenin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur’ân’da insana en çok ümit veren âyet, bu âyettir[163]. Bu âyet müstesna Zümer sûresinin bütün olarak Mekke’de nâzil olduğu rivayet edilir, sadece bu âyet Medine’de nâzil olmuştur[164]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَن۪يبُٓوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾

54. “Azap size gelip çatmadan önce Rabb’inize yönelip O’na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz.”

Rabb’inize yönelip O’na teslim olun. Bu âyet, sanki “Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin”[165] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Yani davet edildiğiniz İslâm’ı kabul edip ona yönelir ve eski yaptıklarınızdan vazgeçerseniz, Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin demektir. Cenâb-ı Hak **Rabb’inize yönelip O’na teslim olun**

---

161 el-Mü’min, 40/84-85.

162 İbn Mesûd’un mushafında şöyledir: “İnnellâhe yeğfiru’z-zünûbe cemîan limen yeşâu” (إن الله يغفر الذنوب جميعًا لمن يشاء) (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 661b).

163 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 228.

164 bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XII, 632.

165 ez-Zümer, 39/53.

buyurmaktadır. Bazıları bunu şöyle tefsir etti: Kalplerinizle Rabb'inize itaate **yönelin** ve bu itaati tam bir samimiyetle O'na halis kılın, başkasını ortak etmeyin. Şöyle de söylenmiştir: **Rabb'inize yönelin**, yani Rabb'inizin size emrettiği şeylere yönelin. **O'na teslim olun,** yani tam bir samimiyetle O'nun birliğini kabul edin. Yahut şöyle denir: Sahip bulunduğunuz her şeyin Allah'a ait olduğunu bilin. "İnâbe" (انابة) kelimesinin aslı, Allah'a itaate dönmek ve başka şeylerden el çekmektir. Görmez misin Allah şöyle buyuruyor: "Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının"[166].

Azap size gelip çatmadan önce… Sonra kimseden yardım göremezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak beyanın baş tarafının sılası olarak şunu söylemektedir: Azap size gelip çatmadan önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun; çünkü azap vakti geldiğinde Allah'a yönelmeniz ve tövbeniz kabul edilmez. **Sonra kimseden yardım göremezsiniz.** Bu cümle iki mânaya
gelebilir. [§]Birincisi, azap gelip çattığı vakit Allah'a yönelmenizle **kimseden** 356
yardım göremezsiniz, yani o vakit bu yönelmeniz kabul edilmez. İkincisi, size şefaatçi olacaklar ve azabı defedecekler ümidiyle taptığınız putlara ibadet etmekle **kimseden yardım göremezsiniz,** yani azap vakti gelmeden önce hak olan Allah'a kulluk etmeye yönelin. Çünkü Allah'tan başka taptıklarınıza ibadete devam ederseniz, **kimseden yardım göremezsiniz.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتَّبِعُوا اَحْسَنَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ
الْعَذَابُ بَغْتَةً وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَۙ ﴿٥٥﴾

55. "Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun."

Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun. Bu ilâhî beyanın farklı mânalara gelme ihtimali vardır. Birincisi, Allah sanki şunu söylemektedir: Rabb'inizin size emrettiklerine uyun, yasakladıklarından da sakının!

İkincisi, Kur'ân'ın emirlerine uyun, onun helâl kıldığını helâl sayın, haram kıldıklarını da haram sayın ve onlardan kaçının. Allah şunu ifade buyurmaktadır: Azap ansızın başınıza gelemeden Kur'ân'ın hükümleriyle amel edin ve ona uygun yaşamaya çalışın.

---

166 "Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan olmayın" (er-Rûm, 30/31).

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak burada hayır yolunun ve şer yolunun insanı nereye götüreceğini açıklamakta ve şöyle buyurmaktadır: Hayır yoluna girin, şer yolundan uzak durun. Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Güzel olana uyun, başkasına tâbi olmayın. Bu hususa daha önce temas etmiştik[167]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce. Bu ilâhî beyan da sanki öncekisine bağlı gibidir. Allah şunu söylemektedir: Allah'a yönelmeyi ve tövbe etmeyi geciktirmeyin, çünkü hiç farkında olmadığınız bir zamanda azap gelip çatıverir. O zaman da Rabb'inize yönelmeye gücünüz yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ ف۪ى جَنْبِ اللّٰهِ وَاِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِر۪ينَ ﴿٥٦﴾

56. "Ki sonra hiç kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) ***alay edenler arasında yer almıştım' diyerek*** (kendi kendini kınamasın)***;"***

Sonra kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana' diye yakınmasın! Bu ve bundan sonraki âyetler, sanki "Rabb'inize yönelip O'na teslim olun"[168] meâlindeki âyetin mevsûlu gibidir, ona bağlıdır. Allah sanki şunu söylemektedir: **Kimse, 'Allah'a itaat hususunda**
357 **gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana' diye yakınmadan,** [§]"Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum"[169] demeden ve "Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!"[170] diye hayıflanmadan "Önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun". Bütün bu beyanlar sanki daha önce geçen şu kelâmın sılası gibidir: Âyetlerde belirtilen sözleri söylemenin hiç fayda vermediği ve Allah'ın azabından hiçbir şeyi geri çeviremediği vakit gelip çatmadan önce "Rabb'inize yönelip O'na teslim olun… Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun"[171].

---

167 bk. ez-Zümer, 39/23. âyetin tefsiri.

168 ez-Zümer, 39/54.

169 ez-Zümer, 39/57.

170 ez-Zümer, 39/58.

171 ez-Zümer, 39/54-55.

Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için. Bazıları buradaki "cenbullah" (جنب الله) tabirine, zâtullah, yani Allah'ın zatı mânasını verdi. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "ferrattu" (فرّطتُ) fiili Allah'ın emirlerini dinlemediğim için mânasına gelir. Burada o sözü söyleyen kişinin söylediklerini tefsir etmeye ihtiyacımız yoktur. Neticede o, Allah'ın birliğini kabul etmemek veya Allah'ın koyduğu sınırları dinlememek yahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmektir. İşte Allah'ın birliğini kabul etmediği, O'nun koyduğu sınırları dinlemediği yahut nimetlerine nankörlük ettiği veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettiği için hayıflanıp durmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'un (r.a.) ve Hafsa'nın mushaflarında şöyledir: "Alâ mâ ferrattu min zikrillâh" (على ما فرطت من ذكر الله).

Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım. Bazıları şöyle dedi: Ben Kur'ân ile alay edenler arasında yer almışım. Bazıları da, tevhit ehli ile alay edenler arasında yer almışım, mânasını verdi. Katâde şöyle dedi: O, Allah'a itaat etmeyi terketmekle yetinmedi, Allah'a itaat edenlerle de
alay etti[172]. Bu, onlardan bir grubun sözüdür. [§]Bu sözleri bütün bir kavmin 358
değil, Katâde'nin söylediği gibi onlardan bir gurubun söylemiş olması mümkündür. Her kâfirin böyle demesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوْ تَقُولَ لَوْ اَنَّ اللّٰهَ هَدٰينٖى لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقٖينَ ﴿٥٧﴾

57. "Yahut 'Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum' diyerek;"

Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum. Bu sözü söyleyen kâfir, Allah'ın hidâyetini Mûtezile'den daha iyi biliyordu. Aynı şekilde kâfirlerin reisleri de tâbilerine şöyle derler: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik"[173]. Onlar şunu demek istiyorlar: Eğer Allah bizi doğru yola muvaffak kılsaydı ve bize doğru yolu lütfetseydi, biz de sizi o yola çağırırdık. Fakat bizim kendi irademizle dalâleti ve azgınlığı tercih

---

172 "Sonra hiç kimse, "Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de alay edenler arasında yer almıştım' diyerek (kendi kendini kınamasın)" meâlindeki âyet hakkında Katâde şöyle dedi: Adam Allah'a itaati terketmekle yetinmedi, Allah'a itaat edenlerle de alay etmeye başladı (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 235).

173 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" (İbrâhim, 14/21).

edeceğimizi, doğru yola yanaşmayacağımızı ve onu hafife alacağımızı bildiği için bizi saptırdı, bizi yalnız bıraktı ve muvaffak kılmadı. Mûtezile diyor ki: Aksine Allah onlara hidâyeti verdi ve onları buna muvaffak kıldı, fakat onlar hidâyete gelmediler.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu, küfür ehlinin sözüdür, dolayısıyla onların sözleri bu konuda delil olmaz.

Buna şu cevap verilir: Bu, kâfirlerin sözü ise de onlar bu sözü azabı gördüklerinde söylemektedirler. Eğer gerçek onların söylediklerinin aksi olsaydı, diğer pek çok sözlerinde Allah onları yalanladığı gibi bu sözlerinde de mutlaka onları yalanlardı. Meselâ onlar "Rabbimiz! Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım"[174], "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım"[175] diye Allah'a niyaz ederler. Fakat Allah meâlen şöyle buyurur: "Geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan eylemlere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[176]. *En doğrusunu Allah bilir.* Hidâyette asıl olan şudur: Cenâb-ı Hak kendi katında bulunan lütfu kime verirse o doğru yolu bulur, bu muvaffakiyet ve kurtuluştur. Kimi de bundan mahrum bırakıp vermezse dalâlete düşer ve azar. Kendisine azabın ve sözü edilen cezanın gerekli olması da salih ameli arzu etmeyip küçümsemesi ve terkedip zıddı olan fiillerle meşgul olması yüzündendir. Bundan dolayı söylediğimiz ceza ona gerekli görülmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sakınanlardan olurdum.** Yani ben de şirkten veya helâk olmaktan sakınırdım. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ اَنَّ لِى كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

359 **[§]*58. "Ya da azabı gördüğünde, 'Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!' diyerek hayıflanmasın."***

Ya da azabı gördüğünde, 'Keşke bana bir fırsat daha tanınsa' der. Yani tekrar dünyaya dönmek için bir fırsat daha verilse der. **O zaman ben de iyilerden biri olsam!** Bununla muvahhidlerden olsam demek istediği söylenmiştir.

---

174 "Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!" (es-Secde, 32/12).

175 "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der" (el-Mü'minûn, 23/99-100).

176 el-En'âm, 6/28.

Buna her çeşit güzellik ve itaat anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak “Geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir”[177] buyurarak onları yalanlamaktadır. Sonra “Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum”[178] meâlindeki âyette geçen sözlerini ve **keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam** demelerini de yalanlamakta ve şöyle buyurmaktadır:

بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖى فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٥٩﴾

59.** “*(Allah ona şöyle diyecek:) ***Hayır! Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti ama sen onların asılsız olduğunu söylemiştin, büyüklük taslayıp inkârcılar arasında yer almıştın.”

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: **Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti.** Ben sana hidâyetle azgınlığı, hak ile bâtılı, hayır ile şerri ve doğru ile yalanı açıklamıştım, ayrıca sana azgınlığı bırakıp doğru yola gelme, bâtılı bırakıp hakkı kabul etme, yalanı bırakıp doğruya uyma iradesini ve gücünü de vermiştim. Fakat bütün bunları terkettiniz, gözardı ettiniz, önemsemediniz ve zıtlarını tercih ettiniz. Bunlara sahip olamamak Allah’tan gelen bir sonuç değil, sizin tasarrufunuzdur. Çünkü Allah, bilmeme ve terketmenin hiç kimseyi mâzur kılmayacağı derecede bu konuda deliller, âyetler ve açıklamalar göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında şöyledir: “Belâ kad câethu âyâtünâ min kablu fe kezzebe vestekbera ve kâne mine’l-kâfirîn” (بلى قد جائته آياتنا من قبل فكذب واستكبر وكان من الكافرين). *En doğrusunu Allah bilir.* Kırâat imamlarının ekserisi
ise âyeti “belâ kad câetke âyâtî…” (sonuna kadar) (بلى قد جائتك آياتى) [§]insanı 360
kastederek müzekker muhatap sîgasıyla okudular. Âyet-i kerîme, daha önce sözü edilen “nefs” kelimesi kastedilerek müennes olarak da okunmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.) müennes sîgasıyla şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: (بلى قد جائتكِ آياتى)[179]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 el-En‘âm, 6/28.

178 ez-Zümer, 39/57.

179 Resûlullah’ın (s.a.) zevcesi Ümmü Seleme’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyeti Hz. Peygamber (s.a.) şöyle okudu: “Belâ kad câetki âyâtî fe kezzebti bihâ ve künti mine’l-kâfirîn” (بلى قد جائتكِ آياتى فكذبتِ بها و كنتِ من الكافرين).

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٦٠﴾

60. “Artık kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir?”

Artık kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Onların Allah hakkında ileri sürdükleri asılsız inançlardan maksadın ne olduğuna dair çeşitli ihtimaller vardır. Birincisi, Allah’ın çocuğu ve ortakları vardır gibi tevhit konusunda söyledikleri sözler olması muhtemeldir. Başka bir ihtimal ise Cenâb-ı Hakk’ın şu ilâhî beyanda ifade buyurduğu anlam olabilir: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler”[180]. Halbuki Azîz ve Celîl olan Allah onlara böyle bir emir göndermemişti, bize böyle emretti diye Allah’a yalan isnat ediyorlardı. Yahut onların şu ilâhî beyanlarda dile getirilen putlar hakkındaki sözleri olabilir: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[181], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[182]. Veyahut da onların Allah hakkında ileri sürdükleri asılsız inançlardan maksat, ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve insanları tekrar diriltmeye, ölülere yeniden can vermeye Allah’ın gücü yetmez demeleri olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin meâlindeki âyet hakkında Mûtezile, onlar zorlanan insanlardır, demiştir. Bu beyanda tehdit edilen insan grubuna aslında kendileri, zorlanan insanlardan daha yakın durmaktadırlar. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah, yapacağı ve korunacağı her imkânı vermeden hiç kimseye hiçbir şeyi emretmez, o kadar ki bu konuda artık O’nun elinde vereceği hiçbir şey kalmaz. Sonra da insan Rabb’inden yardım ve korunma ister diye de söylüyorlar. Böyle bir istek, Rabb’inin verdiğini gizlemek anlamına gelir, dolayısıyla nankörlük yapıyor demektir, çünkü Rabb’inin kendisine vermiş olduğu şeyi
361 istemektedir. Yahut Allah ile alay ediyor demektir, çünkü [§]onların iddiasına
göre, kendisinde olmayan bir şeyi Allah’tan istemektedirler. Birinden, onda ol-

180 el-A‘râf, 7/28.

181 Yûnus, 10/18.

182 ez-Zümer, 39/3.

madığını ve veremeyeceğini bildiği bir şeyi isteyen kişi de onunla alay ediyor demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Büyüklük taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir? Yani tevhid konusunda büyüklük taslayan yahut Resûlullah'a (s.a.) karşı büyüklenen insanların yeri cehennem değil midir? Büyüklük taslayan anlamına gelen mütekebbir kelimesi, hiç kimseyi kendine denk ve benzer görmeyen insan demektir. Azîz ve Celîl olan Allah bundan dolayı kibriyâ vasfı ile nitelenir, çünkü O'nun ne benzeri vardır, ne de dengi! Allah'tan başka biri hakkında bu niteliği kullanmak asla caiz değildir, çünkü Allah'tan başkalarının mutlaka bir dengi ve benzeri vardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âyette geçen "mesvâ" (المثوى) kelimesi, ikamet edilen yer anlamına gelir, "sevâ" (الثّواء) sözcüğü de ikamet etmek demektir. Cenâb-ı Hak "ve mâ künte sâviyen" (وما كنت ثاويًا) âyetinde aynı kelimeyi kullanmış, yani "Sen orada oturmuş değilsin"[183] buyurmuştur.

Kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Allah burada sanki şunu söylemektedir: Yâ Muhammed (s.a.)! Kıyâmet günü sen onları görseydin, hallerinden ve başlarına gelen felâketten dolayı kendilerine acırdın. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُنَجِّى اللّٰهُ الَّذٖينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّٓوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

61. "İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir; onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler."

İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir. Âyetin metnindeki "bimefâzetihim" (بمفازتهم) kelimesi, çoğul sîgasıyla "bimefâzâtihim" (بمفازاتهم) diye de okunmuştur[184]. Bu kelime iki mânaya gelir. Birincisi, yaptıkları ameller ve birtakım vesilelerle kendilerini kurtarmaya çalışanlar anlamına gelir. İkincisi, onlarla helâke düşmekten kurtulanlar anlamına gelir.

---

183 "Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine (bu bilgileri sana) gönderen biziz" (el-Kasas, 28/45).

184 Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halef (بمفازاتهم) diye okumuşlar, A'meş de onlara uymuş, diğer kırâat imamları ise (بمفازتهم) diye okumuşlardır (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırâât*, s. 465).

362 [§]**Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.** Yani kurtuluşa erdikten sonra onlara bir kötülük dokunmayacaktır, fakat ondan önce kendilerine kötülük dokunmuştur. **Onlar üzüntü de çekmeyecekler.** Bu ilâhî kelâm, Cehmiyye'nin ve Mûtezile'nin imamlarından Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın[185] iddialarını reddetmektedir. Cehmiyye'yi reddetmesine gelince şu görüşlerinden dolayıdır: Cennet fânidir, cennet ehli ve cennetin lezzetleri de son bulacaktır. Bu iddiaya göre onlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler demektir. Ebu'l-Hüzeyl de aynı şeyi iddia ediyor ve şöyle diyor: Cennet ehli öyle bir hale gelecekler ki, Allah onlara bir şeyi veya bir lezzeti arttırmak istediği zaman buna gücü yetmeyecek. Onun iddiasına göre de o insanlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler demektir. Onun iddiasına göre asıl belâ, kötülük ve üzüntü ancak âlemlerin Rabb'ine dokunmuştur[186]. İnsanı küfre götüren sözlerden Allah'a sığınırız. **Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.** Bu ilâhî beyan, onların iddialarını iptal etmek için kâfidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ ﴿٦٢﴾

62. "Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin iddialarını çeşitli açılardan reddetmektedir. Birincisi şöyledir: Mûtezilîler nesnelerin mevcudiyetinin sürekli olduğunu iddia ediyorlar, şöyle diyorlar: Mâdûm (yok olan) şeydir, yani vardır. Mâdûm
363 bir şey olduğuna göre nesnelerin mevcudiyeti de süreklidir demektir. [§]İkincisi de şöyledir: Yine Mûtezile mensupları şöyle diyor: Mâdûm üzerinde Allah'ın etkisi sadece onu ortaya çıkarmaktır. Mesele onların dediği gibi ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın kendisini her şeyin yaratıcısı olarak tavsif ettiğine bakarsak, O'nun her şeyin hâlikı olması şöyle dursun, nesneyi bile yaratmamış demektir. Konuya yakından baktığımızda, onların iddialarının, Dehrîler'in ve Senevîler'in iddiaları ile aynı olduğunu görürüz. Çünkü Dehrîler, madde, heyûlâ[187] ve benzerlerinin kadîm olduğunu iddia ediyor, bir şeyin başka bir

185 Ebu'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl el-Allâf el-Basrî (ö. 235/849 [?]), çeşitli eserler kaleme almıştır. Mûtezile fikrini, Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl'ın talebesi Osman b. Hâlid et-Tavîl'den aldı. Kendisinden de bu inancı Ali b. Yâsîn ve diğer Mûtezile mensupları aldılar (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 542-543.

186 "Yani Ebu'l-Hüzeyl'in iddiasına göre, kötülük ve üzüntü âlemlerin Rabb'ine dokunacaktır, çünkü cennet ehline nimetleri arttırmaya gücü yetmemektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 662b).

187 Heyûlâ: Şekilsiz madde demektir.

nesne olmadan da yaratılacağını inkâr ediyorlardı. Senevîler de nur ve zulmetin (aydınlık ve karanlığın) kıdemini iddia ediyor, sonra her cinsin kendi cinsinden meydana geldiğini ve her nesnenin kendi aslından var olduğunu söylüyorlardı. Buna göre Mûtezile'nin, mâdûm şeydir iddiası incelendiğinde yukarıda söylediğimiz netice ortaya çıkar.

Allah her şeyin yaratıcısıdır. Bu cümle Cenâb-ı Hakk'ın rablığını ve ilâhlığını ifade eder ve O'nun övülmesi gerektiğini bildirir. Çünkü söylediğimiz gibi varlıkların bütünüyle Allah'a nispet edilmesi, O'nun büyüklüğünü ve şanının yüceliğini gösterir, O'na özel şeylerin nispet edilmesi de o şeylerin önemini gösterir. Mesele söylediğimiz gibi olunca, Mûtezile'nin iddiasına göre **Allah her şeyin yaratıcısıdır** sözü nesnelerin tümüne değil bir kısmına mahsustur. O zaman da bu âyetten Allah'ın rablık ve ilâhlık niteliği ile O'nu övmek ve yüceltmek mânası çıkmaz. Sonra hiç şüphe yok ki, insanlara ait fiillerin yaratıcısı olmasaydı, meselâ O'nun on bin yaratıktan bin tanesinin yaratıcısı olmadığı ortaya çıkardı[188]. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın, bütün fiillerin, bedenlerin ve cevherlerin hepsinin yaratıcısı olduğuna işaret eder.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Siz, Allah kötülüklerin, pisliklerin, domuzların ve benzeri fiil ve nesnelerin yaratıcısıdır demiyorsunuz; bu durumda **Allah her şeyin yaratıcısıdır** sözü ancak bazı özel varlıkları yaratmaya yönelik olur[189].

[§]Buna şöyle cevap verilir: Allah hakkında yaratmayı, sınırlandırıp tah- 364
sis etmek ve sadece ey kötülükleri, pislikleri ve sözü edilen diğer nesne ve fiilleri yaratan denilmez ve böyle nitelenmez. Çünkü her ne kadar bu beyan genel olarak böyle bir nitelemeye müsait olsa ve "her şeyi yaratan" ifadesine sözü edilen fiil ve nesneler girse bile, bu tahsis, Allah'ı kötülemek ve O'nu yermekle nitelemek anlamına gelir. Halbuki **Allah her şeyin yaratıcısıdır** cümlesi, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah'ı övmek, yüceltmek, O'nu rab ve ilâh olarak nitelemek anlamına gelir. Görmez misin ki, **her şeyi koruyup yöneten O'dur** cümlesine her şey girer ise de, bunu tahsis ederek, Allah falancıyı koruyup yö-

---

188 Müellif Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'de şunu söylemektedir: "Yine eğer kullara ait fiiller gibi, kudret statüsüne dâhil olan bir şeyin Allah'ın kudretinin dışında kalması mümkün olsaydı, -aksine o tek şey olmayıp belki de diğer bütün yaratıklardan da çoktur- Allah'ın vâd ve vaîdine nasıl inanılırdı? (Mûtezile'nin iddiasına göre) daha kuvvetli bir şeyi yaratmak şöyle dursun, bir sivrisineği bile varetmeye güç yetmiyorsa, Allah'ın olacağını vâdettiği tekrar dirilmeye ve dilerse yarattıklarına benzer âlemler de yaratabileceğine, bu haberi duyan kişi nasıl güvenebilir?" (s. 370).

189 "Siz, ey kötülüklerin, pisliklerin, domuzların ve benzeri şeylerin yaratıcısı, demiyorsunuz; bu durumda âyet-i kerîme umumu değil, ancak özel bazı şeyleri kapsar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 662b).

netmektedir denilmez. Çünkü bu âyet, rablığı ve ilâhlığı Allah'a tahsis etmek ve O'nu övgü ile nitelemek anlamındadır. Bunu kısıtlayıp bire indirmek ise, Allah'ı kötülemek ve yermek mânasına gelir. Bu bakımdan ikisi birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin durumuna gelince işte hüsrana uğrayanlar onlardır."

Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları O'nun elindedir. Denildi ki: Buradaki "mekālîd" (مقاليد) kelimesi anahtarlar anlamına gelir; kelime Farsça'dır, Arapça'laştırılmıştır. **Anahtarları O'ndadır** cümlesi, bütün bereketlerin ve hayırların anahtarları O'ndadır, o bereketlerin ve hayırların kapısını gök ve yer ehline onlarla açar, anlamına gelebilir. Cenâb-ı Hak bütün bunların, başka birinin elinde değil kendi elinde olduğunu haber vermektedir; dolayısıyla ancak O'ndan istenir ve O'ndan yararlanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra bu anahtarlar Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan şey ile yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan şey aynı değildir. Gelmek, istivâ etmek ve benzeri fiiller Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan mâna ile bu fiiller yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan anlam nasıl aynı olabilir? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İbn Mesûd (r.a.) ve Übeyy'in (r.a.) mushaflarında **Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır** meâlindeki beyan "lehû mulkü's-semâvâti ve'l-ard" (له ملك السموات والارض), yani göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Kisâî şöyle dedi: "Mekālîd" (مقاليد) kelimesi Farsça'dır, Arapça'laştırılmıştır, tekili "iklîd" (إقليد) gelir[190].

365 **[§]Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin durumuna gelince işte hüsrana uğrayanlar onlardır.** Azîz ve Celîl olan Allah bu dünyayı ve ondaki her şeyi orada yaşayanlar için yarattı, insanlara onların durumunu açıkladı; orada ticaret yapacaklar, âhireti satın alacaklar ve âhiret için azık tedârik edecekler. Bundan dolayı meâlen şöyle buyurdu: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[191], "Dünya hayatını âhiret

[190] Bu sözü İbnü'l-Cevzî, İbn Kuteybe'ye nispet etti (*Zâdü'l-mesîr*, VII, 194).
[191] el-Bakara, 2/207.

karşılığında satanlar…”[192], Dünyadan kendisi için azık edinen ve onu âhirete yetecek miktarda hazırlayan kişiye, kazançlı insan denilir. Azık toplamayana ve âhiret için yeterli miktarda azık hazırlamayana da zarar etmiş ve aldanmış insan denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾

64. “De ki: ‘Ey cahiller! Bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi teklif ediyorsunuz?’”

Bu ilâhî beyan, o kâfirlerin beyinsizliklerinin son noktaya vardığına ve had safhaya ulaştığına işaret etmektedir. O kadar ki, risâletin ve resûl olmanın faziletini ve diğer hususiyetlerini bilmelerine rağmen Resûlullah’ı bile Allah’tan başka varlıklara kulluk yapmaya çağırdılar, risâlet görevinin insana verilmesini ve insanın elçi olarak gönderilmesini inkâr ettiler. Şayet kâfirler, peygamberin fazileti ve risâletin ona tahsis edilmesine dair vuku bulan olaylara şahit olmasaydılar peygamberliğin insan türüne tahsis edilmesini ve insanlardan peygamber gönderilmesini inkâr etmeleri muhtemel olmazdı. Sonra Resûlullah (s.a.) onlara öyle açıklamalar yaptı ve deliller getirdi ki, insanlarda onun kendilerine gönderilmiş elçi olduğu kanaati yerleşti. Bu kanaate varmalarına rağmen onlar yine de kendisini Allah’tan başkasına ibadete davet ettiler, böylece onu da kendileri gibi yapmış olacaklardı. Bu, onların sözdeki çelişkilerini ve akılsızlıklarını gösterir. [§]Üstün kılınmış ve Allah’ın elçisi olma özelliği kendisine 366
verilmiş olanı, Allah’tan başkasına ibadet konusunda aynen faziletli olmayan ve hiçbir özelliğe sahip olmayan kişi haline getirmeye çalıştıkları zaman, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onlar Hz. Peygamber’i Allah’tan başkasına ibadete çağırmakla ne kadar beyinsiz ve inatçı olduklarının bilinmesini sağlıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey cahiller! Müşrikler Hz. Peygamber’i Allah’tan başkasına ibadet etmeye çağırdıkları için Cenâb-ı Hak kendilerine cahiller adını verdi. Hz. Mûsâ da kavmi ondan, başkalarının tanrıları olduğu gibi kendileri için de bir tanrı yapmasını istedikleri zaman aynı şeyi söylemişti: “Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!”[193] Sonra âyet-i kerîmede geçen **ey cahiller** sözü, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, üstün ve özel olanı böyle olmayanla, Allah’tan

---

192 “O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar” (en-Nisâ, 4/74).

193 “İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, ‘Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap’ dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!” (el-A‘râf, 7/138).

gayrısına kulluk yapmak konusunda eşit gördükleri için Allah kendilerine ey cahiller diye hitap etmiştir. Yahut Allah'ın hidâyetinden ve Hz. Peygamber'in özelliğinden habersiz oldukları için onlara cahiller demiştir. Veyahut Allah'ın bütün nimetlerinden ve ihsanından cahil oldukları, bu konuda Allah'ı hiç zikretmedikleri için böyle denmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اُوحِيَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٦٥﴾

65. "Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın."

Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah sanki şöyle demektedir: Sana ve senden öncekilere vahiy gönderilmişti, gönderdiğimiz her elçiye şöyle denildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek. Cenâb-ı Hak, kendi katında değeri büyük ve konumu üstün olan biri tarafından yapılsa bile şirkin her ameli yok ettiği bilinsin diye bunu belirtmektedir. İkincisi, sen bile Allah'a şirk koşacak olsan senin de amelin yok olur diye sanada vahyedilmiştir, senden önceki peygamberlere de.

بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٦٦﴾

66. "Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!"

Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Allah'ın bütün nimetlerine şükredenlerden ol, yahut sana verilen hususiyetten dolayı şükredenlerden ol anlamlarına gelebilir. Yahut da sana hidâyeti lütfettiğimizden dolayı şükredenlerden ol mânasınadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ وَالْاَرْضُ جَمٖيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمٖينِهٖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

[§]*67. "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir."* 367

Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Müfessirlerin kaydettiklerine göre yahudiler Resûlullah'a (s.a.) gelip demişler ki: Senin Rabb'in şöyle şöyledir, gökleri şöyle yaptı, yeri böyle yaptı. Allah'ı, tıpkı yaratılanları niteledikleri gibi nitelediler, bunun üzerine **onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** meâlindeki âyet nâzil oldu[194]. Buna şöyle bir mâna verildi: Onlar Allah'ı gereği gibi bilemediler, O'na lâyık olduğu şekilde tâzimde bulunmadılar. Kelâmcılar, yahudilerin Müşebbihe anlayışına sahip olduklarını ve bundan dolayı şu sözlerle Allah'a çocuk nispet ettiklerini söylediler: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler"[195]. Ehl-i Kitap Allah'ı insana benzetip onun insanlar gibi olduğunu bilmeselerdi insanların çocukları olduğu gibi Allah'ın da çocuk sahibi olduğunu söylemezlerdi. Allah'ı böyle nitelemeleri ve bunu söylemiş olmaları, O'nu da yaratıklar gibi bildiklerine işaret eder. Cenâb-ı Hak mülhitlerin ileri sürdükleri zırvalardan yücedir, pek çok yücedir. Yüce Mevlâ, **onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** buyurdu, yani onlar Allah'ı lâyık olduğu şekilde tanımadılar yahut lâyık olduğu şekilde Allah'ı yüceltmediler, yani yaratılanların gücünün yetebileceği ölçüde Allah'ı yüceltmediler, aynı şekilde insan gücünün yetebileceği derecede O'nu hakkıyla tanımadılar. Allah'ı hakkıyla tanımak ve O'nu lâyık olduğu şekilde yüceltmek, yaratılanların gücü dâhilinde olmayan bir şeydir. Allah da insanları, kendisini hakkıyla tanımakla yahut lâyık olduğu şekilde yüceltmekle yükümlü tutmamıştır, çünkü bu, yaratılanların gücü dâhilinde olmayan bir fiildir. Cenâb-ı Hak onları, ancak güçleri dâhilinde olan fiillerle mükellef kılmıştır. Müşebbihe ise yaratılanları ve gözleriyle gördükleri kişileri niteledikleri gibi Allah'ı nitelemekle, O'nu yaratılanların gücünün ve yapısal durumunun dayanabileceği ölçüde tanımadıkları gibi, yaratılanların gücünün ve yapısal durumunun dayanabileceği ölçüde O'nu yüceltmediler de.

[§]Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, kendisini bilmenin yolunu duyusal bilgilerle değil fiillerin izleriyle akıl yürütmeye dayanan bilgilere bağladı. Yaratılanları tanımak ve değerlendirmek gibi Allah'ı tanıyıp değerlendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte her türlü noksanlıktan münezzeh 368

194 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 248.
195 et-Tevbe, 9/30.

ve yüce olan Allah, yaratılanları iki kısma ayırmıştır. Yaratıkların bir kısmının hakikati idrak ve ihata edilenlerdendir, bunlar duyularla kuşatıp algılanır. Akıl, görme, işitme, ruh gibi duyularla bir kısım algılanmayan yaratıklar ise fiillerinin izleriyle ve bu izlerle istidlâl yapılarak bilinir. Bilinme yolu duyularla değil fiillerinin izleriyle istidlâl olan bir kısım yaratıklar ihata edilemeyince ve algılanamayınca, bunları inşa eden ve yaratan Allah, duyularla algılanıp ihata edilenin bilinme yoluyla kuşatılamamaya ve algılanamamaya daha lâyıktır. Çünkü Allah'ın varlığına dair bilgiye ulaştıran duyusal bilgiler değil, fiillerinin izleriyle istidlâl sonucu elde edilen bilgilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aynı şekilde istivâ etmek, gelmek, gitmek gibi fiillerin Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan mâna ile insana nispet edildiğinde anlaşılan şey aynı değildir; bunların Allah hakkında kullanıldığında geldiği mâna, yaratılanlar hakkında kullanıldığında kazandığı mâna gibi değildir. Cenâb-ı Hakk'ın gelmesi ve gitmesinden anlaşılan mâna, yaratılanların gelmesi ve gitmesinden anlaşılan mâna değildir. İşte şu beyan buna örnektir: **Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür.** Bununla yaratılanların avucu, dürülüp bükülmesi ve elleri anlaşılmaz. Aksine bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede meâlen beyan ettiği şekilde anlaşılır: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[196]. Avuç, dürmek ve el hakkında söylediği her şey, bu âyetteki "ol" anlamına gelen "kün" (كن) emrinin kapsamına girer: Kâf ve nûn harfleri,
369 [§]veya buna benzer bir anlam taşır. Cenâb-ı Hak burada "kün", yani "ol!" kelimesini kullanmıştır, çünkü bu söz dile en kolay gelen ve en kısa kelimedir, onun bilinen bir mânası vardır ve yaratılanlar arasında da kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin aslı şudur: Her ne kadar aralarındaki özellikler Allah'tan nefyedilse de Azîz ve Celîl olan Cenâb-ı Hak, insanlara kendi aralarında kullandıkları ve bildikleri sözlerle hitap etmektedir. Meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah ve resûlünün önüne geçmeyin"[197], "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[198], "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[199]. Çünkü bu beyanda belirttiği husus her ne kadar elin yaptığı iş değilse ve "beyne yedey" (بين يدى) diye belirttiği şey onların elleri arasında değilse de el, öne geçmek, arkada kalmak gibi lafızlar dünyada kullanılırlar. Buna

196 en-Nahl, 16/40.
197 el-Hucurât, 49/1.
198 Âl-i İmrân, 3/182; el-Enfâl, 8/51.
199 Fussılet, 41/42.

göre Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına nispet ettiği bu lafızlar kendisi hakkında aynı mânaya gelmezler, çünkü bunlar dünyada öyle kullanıldığı için belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu işin aslı şöyle açıklanabilir: Yukarıda sözü edilen fiillerin Allah'a nispeti konusu âyetlerle sabittir. "Allah'ın da benzeri hiçbir şey yoktur"[200] gerçeği naklî delillerle bilinmektedir. Akıl da Cenâb-ı Hakk'ın benzerlerden ve ortaklardan münezzeh ve yüce olduğunu kabul eder. Buna göre âyetlerdeki kullanım karşısında fiil veya herhangi bir yönden Allah ile yaratıklar arasında bir benzerliğin vuku bulmayacak tarzda gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Çünkü Allah, yaratmak ve ihdas etmek noktasında yaratılmışlık yönlerinin hepsinden yücedir. [§]Dolayısıyla Kitab'ın söylediğine iman etmek, Allah'ı yaratılanlara benzer ol- 370
maktan tenzih etmek ve maksadın ne olduğunu bu âyetin kendisinden geldiği Allah'a havale etmek gerekir. Bununla birlikte yine de, meselâ Allah'a nispet edilen "Allah'ın sınırları"[201] ve benzerleri bazı tabirler vardır, bunların Allah'tan başkasına nispet edilmesi ihtimali yoktur, o da aynı şekilde söylediğimiz gibi anlaşılır. Âyetlerde Allah'a nispet edilen lafızlara teşâbüh (benzerlik) anlamını kaldıracak başka mânalar yüklemek mümkündür. Meselâ şu beyanlarda geçen lafızlar gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[202], "Sonunda varış Allah'adır"[203], "Hepinizin dönüşü Allah'adır"[204], "Allah'a kavuşmayı arzu eden…"[205], "Onu Allah'a ve peygambere götürün"[206]. Bu beyanlarda ve benzerlerinde Allah'a nispet edilen lafzın hakiki mânası ile alâkası yoktur; bunlara Allah'ın dini, vâdi, vaîdi ve benzeri sayılması uzun sürecek anlamlar yüklenmelidir. Bu âyetlerin durumu onun gibidir.

İkincisi, dünyada işleri sultanlara nispet etmek ve yönetmeyi deruhte ettiklerini söylemek, hakikat mânasında değil, kinayedir. Meselâ, şu belde falanın elinde ve avucundadır, şu iş falancının elindedir denilir. Bu ifade ile ancak o kişinin kuvveti ve kudreti kastedilir. Buna göre "kabda" (قبضة), "yed" (يد) ve

---

200 eş-Şûrâ, 42/11.
201 Meselâ bk. el-Bakara, 2/187, 229-230.
202 Muhammed, 47/7.
203 Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42.
204 Müellif merhum burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir" (el-Mâide, 5/48).
205 "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir" (el-Ankebût, 29/5).
206 "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün" (en-Nisâ, 4/59).

"yemîn" (يمين) kelimeleri ancak Allah'ı kuvvet, hükümranlık ve kudretle nitelemektir.

371 **[§]Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür.** Bu beyanda takdim-tehir vardır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bütün yer ve gökler Allah'ın avucundadır; O'nun kudret elinde dürülmüştür.

Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir. Muhtemelen bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, Müşebbihe'nin nitelemesinden ve yaratılanlara benzetmelerinden kendi zatını tenzih etmektedir. Yahut putperestlerin ibadette putları Allah'a ortak koşmalarından ve onlara tanrı adını vermelerinden kendini tenzih etmektedir.

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾

68. "(O gün) ***sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."***

[Sûra Üflemenin Anlamı]

(O gün) sûra üflenecek. Bu üflemenin bilinen anlamıyla gerçek üfleme olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Orada ne üfleme vardır, ne de başka bir şey! Âyette üfleme denilmesinin sebebi, kıyâmeti koparmanın Azîz ve Celîl olan Allah için çok basit bir şey olduğunu ifade etmektir. Nitekim başka âyetlerde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[207], "Bu O'nun için pek kolaydır"[208]. Bazıları da şöyle dedi: Orada üfleme diye bir şey yoktur, ancak kıyâmeti koparmak bir üfleme kadardır anlamındadır: Yani Allah bir üfleme kadar zamanda diriltir ve öldürür; çünkü dünyadaki işlerin en kolayı ve en hafifi üflemektir. Bazıları ise şöyle söyledi: Gerçekten üfleme olacaktır; gerçi üfleme, diriltme ve öldürmenin sebebi değildir, ancak Allah onu diriltmeye veya öldürmeye bir işaret ve alâmet

---

207 en-Nahl, 16/77.

208 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

yapmıştır. Cenâb-ı Hak, ölüm meleğini zamanı geldiğinde ruhları almakla imtihan ettiği gibi üflemekle görevlendirdiği meleği de onunla imtihan etmektedir. İşte üfleme konusunda söylenenler bunlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Sûrun Mâhiyeti]

[§]Âyette geçen sûr konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: 372
Ondan maksat, yaratılanların suretleridir, ona üflenmektedir. Bütün kelâmcılar bu görüştedirler. Bazıları şöyle dedi: Maksat yaratılanların suretleri değildir, ancak o bir borazandır; çünkü Allah âyette "suver" (الصُّوَرُ), yani suretler kelimesini değil "sûr" (الصُّورُ) kelimesini kullanmıştır, bu da borazan demektir. Yaratılanların suretleri anlamına gelen ibareyi de başka bir âyette kullanmıştır: "Şeklinizi güzel yaptı"[209]. Sûr ve suver kelimeleri hangi mânada kullanıyor bilmiyoruz. Hem suret hem de borazan anlamında mı, yoksa biri anlamında mı?[210] *En doğrusunu Allah bilir.*

[Saika]

Ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Âyette geçen "saika" (صَعِقَ) kelimesi, ölmek demektir. Bazıları da bayılmak mânasına gelir dediler, nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Mûsâ bayılıp düştü". Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun arkasından "Mûsâ kendine gelince"[211] ifadesini kullanmaktadır. Kendine gelmek, ancak bayıldıktan sonra olur, öldükten sonra ayılıp kendine gelmek söz konusu değildir. **Allah'ın diledikleri müstesna;** bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Burada ancak dünyada şehit edilen insanlar istisna edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Allah'ın diledikleri müstesna** sözünden maksat, Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfîl ile ölüm meleğidir[212]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

209 "Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır" (et-Teğâbun, 64/3).

210 "Biz bunun gerçeğini bilmiyoruz, yani sûr ve suver kelimelerinin bütün suretler için kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz, bu konuda tevatüren gelen bir rivayet de yoktur, dolayısıyla kesin bir ifadeyle şudur denilemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 663b).

211 "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim'" (el-A'râf, 7/143).

212 Müfessirler, Allah'ın bu âyette istisna ettiği kişilerin kimler olduğunu konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları şöyle dedi: Burada kastedilen, Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfîl ile ölüm meleğidir… Başkaları şöyle dedi: Burada şehitler kastedilmiştir… Diğerleri de şöyle söyledi: Korku (feza') halinden istisna edilen şehitlerdir, bayılma (saika) halinden istisna edilenler de Cibrîl, ölüm meleği ve arşı taşıyan meleklerdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 254-257).

[Sûra Kaç Defa Üflenecek?]

Sonra sûra yeniden üflenecek. Bazıları şöyle dedi: Üfleme üç defa tekrarlanacaktır. Biri, herkesi dehşete düşürecek olan ilk üflemedir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sûrun üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında,
373 göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar"[213]. **[§]**Sonra ikinci üflemede bütün canlılar ölecekler, üçüncü üflemede de yeniden dirilecekler. Bu mânada Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen hadis vardır: "Sûra üç defa üflenecek"[214]. Bu hadis de bizim söylediğimizi teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Bu âyette belirtildiği gibi üfleme iki defa olacaktır; ilk üflemede canlılar ölecek, ikinci üflemede de yeniden dirilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar. Ne ile emrolunacaklar ve kendilerine ne yapılacak diye etraflarına bakacaklar. **Ayağa kalkmış, etrafa bakıyorlar.** Bu beyan, şaşkın vaziyetteler, hayret içindedirler mânasına gelebilir. Çünkü onlar yeniden dirilmeyi ve o günü inkâr ediyorlardı, burada kâfirleri kastediyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِٓيءَ بِالنَّبِيّٖنَ
وَالشُّهَدَٓاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Artık Rabb'inin nuruyla yer aydınlanır, hesap kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir, insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez."

[Allah'ın Nuru]

Artık Rabb'inin nuruyla yer aydınlanır. Muhtemelen bu nur, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzü için yarattığı ve oraya koyduğu bir ışıktır, yoksa kendi zatına ait bir nur veya başka bir şey olması ve onunla yeryüzünü aydınlatması söz konusu değildir. Buradaki **Rabb'inin nuruyla** ibaresi, "Rabb'inin nimetiyle"[215] meâlindeki âyet gibi ve Rabb'inin ihsanıyla, Rabb'inin lütuflarıyla ifadeleri gibidir. Bu cümleden, yaratılan nimetlerden ve gönderilen lütuflardan başka bir şey anlaşılmaz. Buna göre **Rabb'inin nuruyla** sözünden de ne zatının nuru,

---

213 en-Neml, 27/87.

214 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 30; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 87.

215 "Rabb'inin lütfu sayesinde sen asla deli değilsin" (el-Kalem, 68/2).

ne de zatına ait başka bir şey anlaşılır. **Yeryüzü aydınlanır**, yani ışıkla dolar. Azîz ve Celîl olan Allah'ın âhiret yurdunu da aydınlık ve parlak bir mekân olarak yaratması mümkündür, nitekim bir ilâhî beyanda yeryüzünün bundan başka bir hale dönüştürüleceğini haber vermektedir: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[216]. Daha önce de söylediğimiz gibi bu yer karanlıktı, o yer ise aydınlıktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut onun aydınlanmasından maksat perdelerin kaldırılması, hakkın ortaya çıkması, kargaşanın ve karışıklıkların son bulmasıdır. Halbuki onların dün-
yadaki halleri karışık ve darmadağınıktı. [§]İşte o gün hep birlikte Cenâb-ı 374
Hakk'ın birliğini, ulûhiyetini ve rubûbiyetini ikrar ederler. Bu mâna şu ilâhî beyanlarda belirtilmiştir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[217], "Neticede O'na döndürüleceksiniz"[218], "Dönüş de yalnız O'nadır"[219], "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[220]. İnsanlar her hal ve şartta Allah'ın huzurunda, yanında ve önünde oldukları ve iki cihanda da hükümranlık kendisine ait olduğu halde, bu âyetlerde huzuruna çıkmaktan, kendisine dönmekten ve O'na varmaktan söz etmekte; huzuruna çıkmayı, kendisine dönmeyi ve hükümranlığın O'na ait olduğunu özel olarak belirtmektedir. Çünkü o gün hak ile bâtıl ortaya çıkacak, o gün herkes Allah'ın birliğini ve hükümranlığın O'na ait olduğunu ikrar edecektir. Buna göre yerin aydın ve parlak olması, o gün perdelerin kaldırılacağından, şüphelerin yok edileceğinden ve hakikatlerin ortaya çıkacağından dolayı olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut aydınlanmaktan maksat, herkesin dünyada yapmış olduğu hayır ve şer her işin o gün ortaya çıkacağından ve insan onun hayır mı şer mi olduğunu anlayacağından dolayı olabilir, çünkü dünyada hayır ve şer olarak yaptıkları tam olarak ortaya çıkmıyor ve bunların hayır mı şer mi olduğunu da bilmiyordu. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyuruyor: "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun"[221]. *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut dünya yurdu, üzerinde dünyadakiler tarafından Azîz ve Celîl olan Allah'a isyan edildiği için karanlık, âhiret yurdu ise orada Azîz ve Celîl olan yüce Allah'a
isyan edilmediği için aydınlıktır mânasına gelebilir. [§]Bunu destekleyen bir 375
rivayete göre; hacerülesved cennetten gelen bir taştır ve geldiğinde rengi şöyle

216 İbrâhim, 14/48.
217 İbrâhim, 14/21.
218 Meselâ bk. el-Bakara, 2/245; Yûnus, 10/56.
219 Meselâ bk. el-Mâide, 5/18; eş-Şûrâ, 42/15.
220 el-Hac, 22/56.
221 Âl-i İmrân, 3/30.

idi, ancak günahkâr ve âsi insanlar ellerini süre süre onu kararttılar[222]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: “Eşrakat” (أشرقت) fiili, aydınlattı, parlattı anlamına gelir[223].

Rabb’inin nuruyla sözü hakkında bazıları şöyle dedi: Bu, Rabb’inin adaletiyle mânasına gelir, yani yer Rabb’inin adaletiyle aydınlanır. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık”[224]. *En doğrusunu Allah bilir.* O, Allah’ın yarattığı ve dünyaya koyduğu bir nur da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kitap ortaya konur…** Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: “Dengeyi ve ölçüyü (mîzanı) O koydu”[225]. Burada sözünü ettiği kitap ile burada koyduğunu söylediği mîzanı kastetmiş olabilir, dolayısıyla mîzan ile kitap aynı şey olabilir. Ancak kitabın mîzandan ayrı bir şey olması da mümkündür. Bazıları şöyle dedi: Âyette geçen **kitap** kelimesinden maksat hesaptır; insanın lehinde ve aleyhinde olan her şeyin yazıldığı, yaptığı hayırların ve işlediği kötülüklerin muhafaza edildiği hesap defteridir. Bazıları da şöyle dedi: Kitaptan maksat, o gün herkesin eline verilen, bütün yaptıklarının yazılı olduğu ve herkesin okuduğu kitaptır. Bu yorum, önceki ile aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamberler ve şahitler getirilir. Buradaki “şühedâ” (الشهداء) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları dedi ki: Şühedâ, nebîlere ve resûllere şahitlik yapmak üzere gönderilenlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!”[226], “Size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik”[227]. Bazıları da şöyle dedi: **Şahitler** ile burada melekler ve insanla-
376 rın yaptıklarına şahitlik eden hafaza melekleri kastedilmiştir. [§]Bazıları ise şunları söyledi: **Şahitler,** bu dünyada şehit olmak isteyenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki şühedâ kelimesi ile o gün insanların aleyhlerine şahitlik edecek olan kendi uzuvları da kastedilmiş olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ol-

---

222 İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Hacerülesved cennetten gelmiştir, o kardan daha beyazdı, müşriklerin günahları onu kararttı” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 307, 329, 373; Tirmizî, *es-Sünen*, Hac, 49).

223 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 384.

224 el-Hicr, 15/85.

225 er-Rahmân, 55/7.

226 en-Nisâ, 4/41.

227 el-Müzzemmil, 73/15.

duğu gibi: “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir”[228]. **İnsanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez.** Yani hiç kimse yapmadığı bir işten sorumlu tutulmaz, ancak herkese yaptığı işin sorumluluğu yüklenir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

70. “Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir; Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir.”

Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir. Yani her kâfire yaptığı kötülüklerin karşılığı verilir, ancak yaptığı iyiliklerin karşılığı verilmez. Her müslümana da yaptığı iyiliklerin karşılığı tam olarak verilir, hiç eksiltme yapılmaz; yaptığı kötülüklere gelince, Cenâb-ı Hakk’ın onlardan vazgeçmesi ve onları iyiliklere çevirmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir”[229]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir,** yani Allah onların hayır ve şer olarak ne yaptıklarını bilir.

وَسِيقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا فُتِحَتْ
اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَٓا اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ
كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٧١﴾

71. “Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, ‘İçinizden, size Rabb’inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?’ diye soracak; onlar da ‘Evet geldi’ diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir.”

---

228 en-Nûr, 24/24.

229 “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir” (el-Furkān, 25/70).

Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek. Denildi ki:, yani ümmet ümmet ve bölük bölük sevkedilecek. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Her ümmet cehenneme girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir"[230], "Sevkedilecekler"[231], "Ateşe doğru sevkedilecekleri gün."[232].

377 **[§]Gruplar halinde.** Burada geçen "zümer" (زمرا) kelimesi, gruplar, topluluklar anlamına gelir, bu kelimenin tekili "zümre" (زمرة) gelir. Kelime tefe'ul bâbından (tezemmür) kullanıldığında toplanmak anlamına gelir. Bu işin aslı, her grubun sevdikleriyle beraber sevkedilmesidir. İnsanlar dünyada farklı topluluklar ve gruplar halinde idiler, buna göre bu dünyada toplanıyorlardı: Hayır ehli insanlar hayır ehli olanlarla birlikte, şer ehli insanlar da kendileri gibi şer ehli olanlarla birlikte oluyorlardı ve bu şekilde bir arada olmaktan mutluluk duyuyorlardı. Ancak hayır ehli olanlar, bu dünyada beraber oldukları insanlarla birlikte sevinç içinde cennete sevkedilirler. Şer ehli insanlar da, bu dünyada beraber oldukları şer ehli kişilerle birlikte hüzünlü ve kederli olarak cehenneme sevkedilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak. Cehennemin kapılarının olması ve insanların o kapılardan girmeleri mümkündür. Âyette sözü edilen kapıların hakiki mânada kapı değil, dünyada içinde bulundukları yönler ve yollar mânasına gelmesi de mümkündür; dünyada içinde bulundukları yönlerle, yollarla ve orada yaptıklarıyla cehenneme girerler. Nitekim bazan şöyle denilir: Falancaya şu kapı açıldı; burada hakiki kapı kastedilmez, ancak onun kapısına giden yol mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak. Buradaki **Rabb'inizin âyetleri** sözü, muhtemelen tevhide dair âyetleri ve delilleri mânasına gelir. Onların inkâr ettikleri tekrar dirilmeye dair âyetler anlamına da gelebilir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bundan maksat Kur'ân âyetleridir. Böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran, yani âyetlerle sizi uyaran **bir elçi gelmedi mi? diye soracak. Onlar da 'Evet geldi' diyecekler;** o elçiler bu uyarma işini yaptılar. **Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir.** Müfessirler şöyle der: **Artık**

230 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir" (el-A'râf, 7/38).

231 "İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler" (el-Enfâl, 8/36). Yani orada toplanacaklar. Onlar Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle cehennemde toplanacaklar" (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 212).

232 "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir" (Fussılet, 41/19).

azap hükmü kesinleşmiştir cümlesi, [§]azap göreceklerin sayıları mânasına 378
gelir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği ve cehennemi kendileriyle dolduracağını vâdettiği kişilerdir: "Andolsun ki cehennemi hem insanlarla hem cinlerle dolduracağım"[233]. Bu, onlar hakkında hak olan bir vâddir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **azap kelimesi** sözünün, şirk ve küfür kelimesi anlamına gelmesi de mümkündür. Yani hakkımızda bildiğimiz şirk ve küfür kelimesi hak oldu demektir. Kendisiyle azap edildikleri ve cezalandırıldıkları için küfür kelimesine azap kelimesi adını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قِيلَ ادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Onlara, 'İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri!' denilecek. (Vaktiyle) ***ululuk taslamış olanların kalacağı*** (bu) ***yer ne kötü!"***

Bu âyet açıktır, tefsire ihtiyaç yoktur. Âyetteki **ululuk taslayanlar** sözü ile muhtemelen Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı ululuk taslayanlar kastedilmiştir. Nebîlere ve resûllere (s.a.) karşı ululuk taslayanlar anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُهَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾

73. "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek."

Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar sevkedilecekler. Bu ilâhî kelâm muhtemelen Rab'lerine şirk koşmaktan veya Rab'lerini öfkelendirmekten ve O'nun intikamından sakınanlar veyahut da daha önce söylediğimiz gibi ken-

233 Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13.

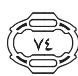
dilerini helâke götürecek davranışlardan sakınanlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sevkedilecekler anlamına gelen "sîka" (سيق) kelimesi, zâhirde geçmiş zaman kipidir ve geçmiş zamandan haber verir. Ancak bu kelime iki mânaya gelir. Birincisi, gelecek zaman anlamına gelir. Bu tür kullanımlar dilde mümkündür; dili geçmiş zaman kipinin kullanılması, fakat gelecek zamanın kastedilmesi mümkündür. Âyette sanki "yusâku" (يساق), yani sevkedilecekler denilmektedir. İkincisi, sanki geçmişte olmuş ve bitmiş bir şeyin haberi mânasına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak atıf edatını kullanarak "ve sîka" buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Zümerâ" kelimesinin, dünyada gruplar ve topluluklar halinde toplandıkları gibi âhirette de öyle olacaklar anlamına geldiğini yukarıda söylemiştik, onlar âhirette bu şekilde gruplar halinde sevkedilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

379 **[§]Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak.** Bu cümle, onlara hakiki mânada cennetin kapılarının açılacağı anlamına geldiği gibi; hakiki anlamda kapılar değil de dünyada iken yürüdükleri yollardan ve cihetlerden kinaye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bekçileri onlara, 'Selâm size!' diyecek.** Cennetin bekçileri onları selâmla karşılarlar. Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini, iman edenlere selâmla söze başlamakla imtihan ettiği gibi, cennetin bekçilerini de müminleri selâmla karşılamakla imtihan etmesi de mümkündür. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size!"[234] Sonra cennet bekçilerinin müminleri selâmla karşılamaları, dünyada gördükleri bütün ayıplardan selâmet ve berâet mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete, diyecek. Buradaki "tıbtum" (طبتم) kelimesi muhtemelen, tertemiz hale geldiniz, artık ebediyen pislenmeyeceksiniz, her türlü âfetlerden ve ayıplardan aklandınız mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut, hiç yorgunluk yaşamadan tertemiz ve hoş, ebedî bir hayat sizi bekliyor mânasına gelir.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ
الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلٖينَ 

234 el-En'âm, 6/54.

74. "Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler. (Bunun için) ***çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!"***

Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun!' diyecekler. Hiç şüphe yok ki Cenâb-ı Hak söz verdiği zaman mutlaka sözünü yerine getirir. Ancak bu beyanın mânası şudur: Bizi vâdine lâyık kılan ve kendilerine cenneti vâdettiği kişilerden yapan Allah'a hamdolsun! Müminler, Allah'ın verdiği sözü yerine getirdiğinden dolayı O'na hamdetmiyorlar, zaten Allah söz verdiği zaman mutlaka sözünü yerine getirir, aksine onlar kendi iradeleriyle yapmış oldukları tercihten ve Allah'ın da onları, cenneti vâdettiği yola ulaştırdığı için hamdetmektedirler. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]**Bize yer bağışlayan**; denildi ki: Bu ibare, bize bir yerde, yani cennette 380
mesken kurma imkânı veren demektir. **Cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!** Bu cümlede geçen **dilediğimiz yerde** sözü, arzu ettiğimiz yerde mânasına gelir, ancak onlar başkasına ait yerlerde mesken kurmayı arzu etmezler. Yahut **cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan** meâlindeki âyet, cennetin bütün mekânları seçkindir, dünyada özellikle bazı mekânları tercih ettiğimiz gibi orada bir yeri bırakıp başka bir yeri seçmeyiz; dünyanın bütün mekânları seçkin olmadığı için orada bir tercih arzusu söz konusudur. Fakat cennetin bütün mekânları seçkindir, bu bakımdan orada bir yeri bırakıp başka bir yeri seçmek ihtiyacı duyulmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Yoksa **cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan** meâlindeki âyetin zâhiri, onlara da başkalarına da ait olmayan yer mânasına gelir. Bu konunun aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çalışıp çabalayanların ecri ne güzel.** Bu beyan, yoruma ihtiyaç duymayacak derecede açık bir ifadedir.

وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّ۪ينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَق۪يلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. "Meleklerin de Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: 'Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.'"

Meleklerin de arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Denildi ki: Arşın çevresinde sıralandıklarını görürsün. **Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirirler.** Bazı müfessirler bunu, Rab'lerinin emriyle tesbih ederler diye yorumladılar. Ancak **Rab'lerini hamd ile tesbih ederler** meâlindeki âyet, çeşitli yerlerde söylediğimiz gibi Rab'lerini, yaratılanlara ait bütün özelliklerden tenzih ederek, aklayarak hamd ve senâ ile tesbih ederler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir. Denildi ki:, yani ümmetler ve peygamberler arasında hüküm verilir. Bütün yaratılanlar arasında hüküm verilir diye de söylenmiştir. Bu ilâhî beyanın, müminlerle düşmanları arasında hüküm verilir mânasına gelmesi de müm-
381 kündür. **[§]Şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Cenâb-ı Hak dünyada nimetlerinin kapısını insanlara kedisine yapılan hamd ile açtı. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtilen husustur: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[235]. "Hamd, kuluna kitabı indiren Allah'a mahsustur"[236]. Bunlar gibi başka ilâhî beyanlar da vardır. Allah, âhiretteki nimetlerini de kendine hamd ile mühürlemiş, şöyle buyurmuştur: **Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.** "Onların duaları, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[237]. Ey Rabbim! Muhammed aleyhisselâma da salavatların en üstününü ve selâmların en mükemmelini gönder.

---

235 "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı vareden Allah'a mahsustur" (el-En'âm, 6/1).

236 el-Kehf, 18/1.

237 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar. Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!'; karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur" (Yûnus, 10/9-10).

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts., (Dârü'l-Ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut 1408/1987.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1409/1989.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısrî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, Beyrut 1422/2002.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hâkim et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-Kâffü'ş-şâf*, Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Beyrut 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Lübâb*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1423/2003.

İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâleddin Ali b. Yûsuf b. İbrâhim eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1406/1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut 1413/1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (ed. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005-2010.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erba‘ aşere*, Beyrut 1422/2001.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi‘u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk 1412/1992.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut 1411/1990.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 424-426.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrâf), Dımaşk 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâmî, Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf b. Ali es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1414/1993.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1413/1992.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San‘ânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi‘u'l-beyân ‘an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire, ts., (Dâru'l-maârif).

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, *Mevsû'atu Keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1416/1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

F

G

H

I

İ

K

R

S

Z

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirnin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan’a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU*